

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**MODERN DÖNEM HADİS ÇALIŞMALARINDA METİN TENKİDİ
(MISIR ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Adil ÖZTEKİN

ANKARA, 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**MODERN DÖNEM HADİS ÇALIŞMALARINDA METİN TENKİDİ
(MISIR ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Adil ÖZTEKİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

ANKARA, 2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL danışmanlığında hazırladığım “Modern Dönem Hadis Çalışmalarında Metin Tenkidi (Mısır Örneği) (Ankara 2022) ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

24.08.2022
Adil ÖZTEKİN

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**MODERN DÖNEM HADİS ÇALIŞMALARINDA METİN TENKİDİ
(MISIR ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL**
- 2- Prof. Dr. İrfan AYCAN**
- 3- Prof. Dr. Bünyamin ERUL**
- 4- Prof. Dr. Recep ASLAN**
- 5- Prof. Dr. Şehmus DEMİR**

Tez Savunması Tarihi: 24.08.2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
ÖNSÖZ.....	8
GİRİŞ 1	
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	2
1.3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	3
1.4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
1.4.1. Metin Kavramı	7
1.4.2. Nakd Kavramı	7
1.5. TARİHİ SÜREÇ	9
1.6. HADİS İLİMLERİ VE METİN TENKİDİ.....	41
1.7. METİN TENKİDİNE DUYULAN İHTİYAÇ	45
1.8. METİN TENKİDİ PRENSİPLERİ.....	50
BİRİNCİ BÖLÜM.....	57
MODERN DÖNEM MİSİR'DA METİN TENKİDİNİN TARİHİ SÜRECİ	57
1. MODERN DÖNEM MİSİR'DA METİN TENKİDİ YAKLAŞIMLARI	60
1.1. GELENEKSEL YAKLAŞIM	62
1.1.1. Mustafa es-Sibâî.....	63
1.1.2. Muhammed Ahmed el-Gamrâvî	66
1.1.3. Abdulhalim Mahmud	68
1.1.4. Muhammed Ebû Zehv.....	68
1.1.5. Muhammed Ebû Şehbe	69
1.1.6. Sâlim Ali el-Behnesâvî	70
1.1.7. Abdulazim el-Mut'înî	70
1.1.8. Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî	71
1.1.9. Rifat Fevzi Abdulmuttalib	72
1.1.10. Ahmed Ömer Hâşim.....	73
1.1.11. İzzet Atiyye	74
1.1.12. İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî	75
1.1.13. Ahmed Koştî Abdurrahim	75
1.1.14. Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte	76
1.1.15. Hasan Fevzî Hasan es-Saîdî	76

1.1.16. es-Seyyid Ahmed Ahmed Suhlûl	78
1.2. MUTEDİL YAKLAŞIM	79
1.2.1. Muhammed Abduh	80
1.2.2. Muhammed Reşid Rıza	82
1.2.3. Abdulvahab Neccâr	85
1.2.4. Ahmed Emin	86
1.2.5. Muhammed Ferid Vecdî	89
1.2.6. Muhammed Hüseyin Heykel	89
1.2.7. Ahmed b. es-Sıddîk el-Gumârî	91
1.2.8. Mahmud Şeltût	91
1.2.9. Muhammed Ebû Zehra	93
1.2.10. Abdurrazzâk Nevfel	95
1.2.11. Ahmed Abdulmun'im el-Behî	95
1.2.12. Muhammed Gazâlî	96
1.2.13. Mahmud Hamdî Zakzûk	101
1.2.14. Muhammed İmâre	101
1.2.15. Yusuf el- Karadâvî	103
1.2.16. İsmâ Telîme	104
1.3. RADİKAL YAKLAŞIM	105
1.3.1. Muhammed Tevfik Sıdkî	106
1.3.2. Ahmed Zeki Ebû Şâdî	110
1.3.3. Abdulmüteâl es-Saîdî	111
1.3.4. Mahmud Ebû Reyze	111
1.3.5. Taha Hüseyin	114
1.3.6. Mustafa Mahmud	115
1.3.7. Nasr Hâmid Ebû Zeyd	117
1.3.8. Cemal el-Bennâ	118
1.3.9. Muhammed Said el-Aşmâvî	122
1.3.10. Hüseyin Ahmed Emin	123
1.3.11. İsmail Mansûr	124
1.3.12. Hasan Hanefî	127
1.3.13. Seyyid Salih Ebû Bekir	130
1.3.14. Abdulcevvâd Yasin	131
1.4. KUR'ÂNİYYÛN YAKLAŞIMI	133
1.4.1. İsmail Edhem	134

1.4.2. Reşâd Halife.....	135
1.4.3. Ahmed Subhi Mansûr	136
1.4.4. Muhammed es-Said Müştehri	137
1.4.5. Salih el-Verdânî	138
1.4.6. Ahmed Abduh Mahir	139
DEĞERLENDİRME.....	141
2. MISIR'DAKİ YAKLAŞIMLARIN METİN TENKİDİ UYGULAMALARI.....	148
2.1. İNANÇ VE GAYBİYATLA İLGİLİ KONULAR	148
2.1.1. Hz. İsa'nın Ref'i ve Nüzulüyle İlgili Hadisler	148
2.1.2. Deccal Hadisleri.....	152
2.1.3. Mehdî Hadisleri	153
2.1.4. Hz. Peygamber'e Büyü Yapıldığıyla İlgili Hadisler	154
2.1.5. Dâbık Hadisi	158
2.1.6. Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması Hadisi.....	160
2.1.7. Şakk-ı Sadr Hadisi	161
2.1.8. İsra ve Mîraç Hadisleri.....	163
2.1.9. Hz. Süleyman'ın Bir Gecede Yüz Kadınıyla Birlikte Olduğuna Dair Hadis.....	166
2.1.10. İsrailoğullarının Hz. Musa'ya Eziyet Etmesi Hadisi	167
2.1.11. Hz. İbrahim'in Üç Yalanı Hadisi.....	169
2.1.12. Babam ve Baban Cehennemdedir Hadisi	171
2.1.13. Ceninin Ana Rahminde Geçirdiği Evreyle İlgili Hadis.....	173
2.1.14. Keşfu's-Sâk Hadisi.....	174
2.1.15. Cariye Hadisi.....	175
2.1.16. Şefaât Hadisleri	176
2.2. TEŞRÎ İLE İLGİLİ KONULAR.....	180
2.2.1. Ridde Hadisleri.....	180
2.2.2. Recm Hadisleri.....	183
2.2.3. Uraniyyin Hadisi	187
2.2.4. Hz. Peygamber'in Rehin Bırakılan Zırhıyla İlgili Hadis	189
2.2.5. Yırtıcı Hayvanların Etlerinin Yasaklanmasıyla İlgili Hadis	190
2.2.6. Büyüklerin Emzirilmesiyle İlgili Hadis	192
2.2.7. Namaz'da Sütrenin Önünden Geçeni İtme ve Onunla Boğuşma Hadisi	192
2.2.8. Hz. Peygamber'in Mustalık Oğulları Üzerine Gece Baskını Yaptığına Dair Hadisi.....	193
2.3. MUHTELİF KONULAR.....	194
2.3.1. Ayın Yarılması Hadisi	194

2.3.2. Güneşin Secde Etmesi Hadisi	195
2.3.3. Sineğin Yemeğe Düşmesi Hadisi.....	196
2.3.4. Mantar Hadisi.....	198
2.3.5. Hz. Peygamber'in İntihar Teşebbüsü Hadisi	199
2.3.6. Erkek Çocuğun İdrarıyla Kız Çocuğunun İdrarının Farklı Olması Hadisi.....	200
2.3.7. Kadının Yöneticiliğiyle İlgili Hadis.....	201
2.3.8. Akıl ve Dini Eksik Cehennemlik Kadınlar Hadisi.....	204
2.3.9. Havva'nın İhanet Etmesi, Etin Bozulması Hadisi.....	205
2.3.10. Ümmetim Yetmiş Üç Fırkaya Ayrılacak Hadisi	206
2.3.11. Hilafetin Kureyş'te Devam Edeceğine Dair Hadisler	208
2.3.12. Kılıçla Gönderildim Hadisi	211
2.3.13. Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşyla İlgili Hadis	212
2.3.14. Fezâil ve Mesâlib (kusurlar) Hadisleri	214
2.3.15. Müslümanların Birbirine Karşı Kılıç Çekmesi Hadisi	217
2.3.16. Habeşilerin Mescidi Nebevide Oynamaları Hadisi	218
2.3.17. İfk Hadisesi İle İlgili Rivayet	219
DEĞERLENDİRME.....	221
3. METİN TENKİDİ YAKLAŞIMLARINA KARŞI OLUŞAN TEPKİLER.....	227
3.1. Metin Tenkidi Yaklaşımına Karşı Genel Reddiyeler.....	229
3.2. Metin Tenkidi Yaklaşımına Karşı Yazılan Özel Reddiyeler	231
İKİNCİ BÖLÜM	239
HADİS TENKİDİ KONUSUNDA FARKLI YAKLAŞIMLARIN SOSYAL HAYATA	
YANSIMALARI.....	239
2.1. SİYASETE ETKİSİ	240
2.2. HUKUKA ETKİSİ.....	249
2.2.1. Sünnetin Teşriî Değerinin Olmadığını Savunan Yaklaşım.....	253
2.2.2 Sünneti Teşriî Değeri Olan Ve Olmayan Diye İkiye Ayıran Yaklaşım.....	255
2.2.3. Sünnetin Tamamının Teşriî Değerinin Olduğunu Savunan Yaklaşım.....	260
2.3. DİNİ EĞİTİM ALANINA ETKİSİ	261
2.4. İLMİ ORGANİZASYONLARA ETKİSİ.....	269
2.5. BASIN VE MEDYAYA ETKİSİ	275
2.5.1. Yazılı Basın.....	275
2.5.2. Görsel Medya.....	279
2.5.3. Medyada Metin Tenkidi Örnekleri	282
DEĞERLENDİRME.....	289

SONUÇ	295
KAYNAKÇA	301
ÖZET	319
ARSTRACT	320

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhi's-Selam
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
r.a.	: Radiyallahu anh
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallelâhu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
Yay.	:Yayımları
yy.	: Yayın evi yok

ÖNSÖZ

İslam tarihi boyunca sünnet, dinin ikinci kaynağı olarak kabul görmüştür. İslam âlimleri, sünnetin tedvin, tasnif ve doğru bir şekilde nakledilip anlaşılması hususunda ciddi çabalar sarf etmişlerdir. Bununla birlikte sünnet ve hadise dair tarihten tevarüs eden ve halledilemeyen birçok problemin olduğu da bir gerçektir. Bu problemlerin çok yönlü ve karmaşık olması çözümü zorlaştırırsa da muhtelif usulleri göz önünde bulundurarak disiplinler arası bütüncül bir bakış açısıyla güçlü bir usul ve makâsıd bilgisiyle, çok katmanlı kolektif çalışmalarla bunun üstesinden gelmek mümkündür. Hadisle ilgili metodolojik çalışmalar önemli olmakla birlikte tek bir usulden hareketle sorunların giderilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü herhangi bir bilim dalında yapılacak araştırma ve incelemelerin tek bir metodolojiye havale edilmesi, indirgemeci bir metotla ele alınması ve belli kişilere hasredilmesi sağlıklı neticelere ulaşılmasına engel teşkil edecektir. Ayrıca bazı sorunların çözümsüz bırakılması veya görmezden gelinmesi çözüm bekleyen problemleri ortadan kaldırmadığı gibi derinleşmesine de neden olacaktır.

Bilginin dijitalleşmesi ve her geçen gün bilgi edinme metotlarının gelişmesi, isteyen herkesin bilgiye kolayca ulaşma sonucunu doğurmuştur. Bu durum beraberinde bilgi kirliliği ve yorum karmaşası getirmiştir. Her konuda olduğu gibi sünnetin tespiti ve doğru yorumlanması konusunda da farklı düşünce ve yaklaşımlardan kaynaklanan tartışmalar gün geçtikçe hız kazanmıştır. Geçmişte ehl-i hadis ve ehl-i re'y arasında daha çok sened ve metin merkezli tartışmalar yaşanırken günümüzde bu tartışmalar farklı düzlemde ele alınmıştır. Bu süreçte sünnetin hüccet değeri, Kur'an'ın yeterli oluşu söylemi, oryantalistlerin hadis yaklaşımları ve metin tenkidine gerekli önemin verilmemesi gibi meseleler ön plana çıkmıştır. Bu tartışmaların bir kısmı ideolojik bir hüviyet arz ederken bir kısmı ise cevabı verilmemiş sorunlara

dayanmaktadır. Ehl-i hadisin sened merkezli değerlendirmelerinin yeterli olacağı dūřuncesi bu sorunların başında gelmektedir. Aslında çok ciddi emekler harcanarak bŸyŸk oranda kemale erip olgunlaşmış bir usul olan sened tenkidi alanında sŸylenmesi gerekenler sŸylenmiřtir. Őnceki elimler metin tenkidinin temellerini atmış olsalar da yapılan çalışmalar tam anlamıyla bitmiş değildir. Dolayısıyla ŐnŸmŸzde kapsamlı ilmi çalışma gerektiren geniş bir alan bulunmaktadır.

Hadiste metin tenkidine dair çalışmalara bakıldığında Mısır, Hint alt kıtası, TŸrkiye gibi Ÿlkelerin Ön plana çıktığı açıkça gŸrŸlmektedir. Bu açıdan metin tenkidi yaklaşımlarının gŸnŸmŸzde sŸnnet meselelerine katkısının tespit edilip ortaya çıkarılması ve buna Mısır gibi etki alanı geniş bir Ÿlkeden başlanması son derece Önemlidir. Hararetli tartışma ve tepkilere sebep olduğu, farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı, sınırları açarak farklı bŸlgelerde yansımalarının gŸrŸldŸęŸ ve sosyal hayatın muhtelif alanlarında da etkiler meydana getirdiği gŸz ŐnŸnde bulundurulduğunda konunun Önemi bir kat daha artmaktadır. *Modern DŸnem Hadis alışmalarında Metin Tenkidi -Mısır Örneği-* adını verdiğimiz bu çalışmada yaklaşımlar dŸrt ana başlık altında toplanmaya çalışılmıştır. Bunlar; metin tenkidine mesafeli duran geleneksel yaklaşım, metin tenkidini gerekli gŸren mutedil yaklaşım, metin tenkidinde aşırıya giden radikal yaklaşım ve sŸnneti toptan reddeden Kur’aniyyŸn yaklaşımlarıdır. Rivayetlerin değerlendirilmesinde gelenekte de izleri gŸrŸlen metin tenkidine Öncelik tanınması gerektiği dŸřuncesinin daha çok ıslah ve tecdit fikrini savunanlar tarafından ileri sŸrŸldŸęŸ gŸzlemlenmiřtir. Farklı yaklaşım mensuplarının rivayet metinlerine yŸnelik eleştirilerinde nasıl bir yol izledikleri ancak Örnekler Ÿzerinden anlaşılacağı için metin tenkidi uygulamaları, inanç, teşri, din ve dŸnya ile ilgili birçok konudaki hadisler Ÿzerinden Őrneklendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızı hazırlarken kıymetli vakitlerini ayırarak desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı ŸNAL’a verdiği destek ve yol gŸstericilięi için teřekkŸrŸ bir

borç bilirim. Yine hazırlık aşamasında kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Bünyamin ERUL, Prof. Dr. Recep ASLAN, Prof. Enbiya YILDIRIM, Prof. Dr. İrfan AYCAN, Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU, Prof. Dr. Şehmus DEMİR ve Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Bu süreçte desteklerini hep yanımda hissettiğim değerli Dr. İsmail YILMAZ, Dr. Muhyettin İĞDE ve Salman BÜYÜKÖZ'e teşekkür ederim. Hayatımın her aşamasında özellikle ilim yolculuğumda maddi-manevi her türlü desteği esirgemeyen muhterem anne ve babama, ailevi sorumluluklarımın büyük bir kısmını üstlenerek hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan ve zorluklara sabırla katlanan kıymetli eşime, ihmal edip hak ettikleri ilgiyi gösteremediğim sevgili çocuklarıma teşekkür ederim.

Adil ÖZTEKİN
Ankara-2022

GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Sünnetin, dinin ikinci kaynağı olma vasfı İslam tarihi boyunca genel kabul görmüş bir durumdur. Dolayısıyla sünnetin kaynak değerini toptan reddetme yaklaşımı modern döneme özgü, arızı bir durumdur. Fakat Hz. Peygamber'in hangi davranışının bağlayıcı sünnet olduğu, hangisinin olmadığı konusu ictihadi bir mesele olarak sahabeden bu yana tartışıl gelmiş bir husustur. Bu açıdan sünnet ile rivayeti eşdeğer görerek hadis kaynaklarında geçen bir hadisi ilmi gerekçelerle kabul etmemeyi sünneti red veya inkar şeklinde anlamak son derece mahzurludur. Sünnetin kaynaklarından biri olan hadis, sıhhat açısından farklı değerlendirmelere konu olmuştur. İlk dönemlerden itibaren söz konusu olan bu farklı bakış açıları, muhtelif değerlendirme ve metotların oluşmasına sebep olmuştur. Hadislerin sıhhat tespitinde, sened tenkidi ve metin tenkidi olmak üzere iki metot karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte sened tenkidine gereken önem verilmesine rağmen metin tenkidinin hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Bu bağlamda metin tenkidiyle ilgili meseleler açıklığa kavuşturulmamış, konu ile ilgili tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Bu tartışmaların araştırılması ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze Mısır'da hadise yönelik metin tenkidi çalışmaları ve bu çalışmalar içindeki farklı yaklaşımlar ele alınacaktır. Mısır, farklı bir dizi tarihi, coğrafi, politik ve kültürel faktörlerin birleşiminden dolayı İslam dünyasında büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda fikri akımlar ve ıslahatçı hareketler bağlamında da İslam âlemini etkileyen önemli ülkelerden biridir. Mısır'da özellikle modern dönemde farklı görüşler, fikirler ve etkili şahsiyetler ortaya çıkmış, İslam dünyasını derinden etkileyen ilmî ve fikrî tartışmalar yaşanmıştır. Mısır, kültürel, entelektüel ve bilimsel çeşitliliği ile ön plana çıkması nedeniyle fikri hareketlerin önemli merkezlerden biri haline

gelmiştir. Mısır'ın el-Ezher, Daru'l-Ulûm, Külliyyetü'l-Âdâb ve Medresetu'l-Kazâi'sh-Şer'î gibi farklı eğitim kurumlarına sahip olması, bilim adamlarının Mısır dışında, özellikle de Arap ülkelerinin farklı bölgelerine dağılması hem entelektüel ve bilimsel zenginliğini hem de İslam dünyasındaki etkisini artırmıştır. Aynı şekilde erken dönemden itibaren Mısırlı âlimlerin Batı dünyasıyla teması, ilmi heyetlerin oralara gönderilmesi, Batı'da yazılan eserlerin önemli bir kısmının Arapça'ya tercümesinin Mısır'daki bilimsel faaliyetlere ve İslami araştırmalara yansımaları görmezden gelinemez. Bir yandan eşsiz ve zengin bir birikime sahip olması diğer yandan İslam ülkeleri üzerindeki etkisi tez konumuz olarak Mısır örneğinin tercih edilmesinde rol oynamıştır. Tezimizde görüşlerine yer verdiğimiz ilim adamlarının sadece Mısırlı olmasını ölçü almayarak, bir süreliğine bile olsa Mısır'da bulunmuş ve düşünceleri geniş yankı uyandırmış kişilerin fikirlerini çalışmaya dâhil ettik. Böylece farklı bakış açılarını örnekleriyle birlikte ortaya koyarak hadis problemlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaya çalıştık.

1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Muhaddislerin tarihte muazzam bir ilmi faaliyet ortaya koyarak hadislerin sahihini sakiminden ayırt etmeye çalıştıkları inkar edilemez bir gerçektir. Ancak sened ve rical merkezli bu çabanın tek başına yeterli olduğu veya bu sistem sayesinde hadis rivayetlerinin her aşamada maruz kaldığı zaaf ve kusurlardan arındırıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Aslında geleneğimizde rivayetin kaynağını genellikle tespit etmede farklı yaklaşım ve usullerin benimsendiği müşahede edilse de ehl-i hadis anlayışının hakim ve tek doğru ölçü olarak kabul edildiği görülmektedir. Hadisçiler metin tenkidiyle ilgili değerlendirmeleri tamamıyla reddetmeseler de bu faaliyete sıcak bakmadıkları, bu konuya aşırı ihtiyatlı yaklaştıkları dolayısıyla metin tenkidine isnad tenkidi kadar önem vermedikleri söylenebilir. Genellikle hadis usûlü'nün teşekkül ve gelişim süreçleri göz ardı

edilerek hadis usûlünün mutlak ölçü zannedilmesi, içtihadî bir faaliyet olan metin tenkidinin kimi zaman keyfilik riski taşıması gibi durumlar böyle bir faaliyete ihtiyaç olmadığı düşüncesinin yerleşmesine sebep olmuştur. Zamanla bu durum usûl tekelciliği ve sistem körlüğünü beraberinde getirmiş ve farklı yöntemlerin gelişmesine mani olmuştur.

Klasik hadis usûlünde metin tenkidine gereken önemin verildiği, dolayısıyla böyle bir çaba içerisine tekrar girmenin vakit kaybı sayılacağı fikrine katılmak pek mümkün değildir. Her ne kadar metin tenkidi çalışmalarının geçmişi ilk asırlara kadar uzansa da hakim usul sened tenkididir. Bu açıdan çalışmamız, geçmişte hak ettiği ilgiyi tam anlamıyla görmeyen ancak son zamanlarda ilgi odağı haline gelen metin tenkidi çalışmalarına mütevazî bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Bu araştırmada metin tenkidıyla ilgili geçmişte ve günümüzdekine benzer veya farklı birtakım yaklaşımların gün yüzüne çıkarılması, değerlendirilmesi, araştırmacıların istifadesine sunulması hedeflenmiştir. Mısır'ın İslam dünyasındaki merkezi konumu, çalışmamıza ışık tutacak yeterli veri içermesi, farklı düşünce ve yaklaşımlara ev sahipliği yapması gibi nedenler “Modern Dönem Hadis Çalışmalarında Metin Tenkidi, Mısır Örneği” konusunu tercih etmemize sebep olmuştur. Konumuzla ilgili birbirinden bağımsız ele alınan ferdi ve dağınık çalışmaları bir araya getirerek bu konudaki yaklaşımların karşılıklı etkileşimleri, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmanın konusu “Modern Dönem Hadis Çalışmalarında Metin Tenkidi, Mısır Örneği” olarak belirlendikten sonra kesin çizgilerle olmasa da çalışma zamansal olarak on dokuzuncu yüzyıl ve sonrası ile sınırlandırılmıştır. İçerik olarak araştırma, Mısır'daki metin tenkidine dair yaklaşımların çoğunu kapsadığı ve bunların sosyal hayata yansımalarını ele aldığı için giriş ve iki bölüme ayrılarak tanzim edilmiştir. Girişte metin

tenkidinin kavramsal çerçevesi, tarihi süreci ve hadis ilmiyle irtibatı işlenecektir. Birinci bölümde Mısır'daki metin tenkidi yaklaşımlarına, uygulamalarına ve oluşan tepkilere yer verilecektir. İkinci bölümde ise bu yaklaşımların sosyal hayata yansımaları ele alınacaktır.

Araştırmada metin tenkidi konusu işlenirken bu bağlamda metin tenkidi yaklaşımını savunan ve karşı çıkan ilim adamlarının görüşlerine yer verilecek ancak çalışmanın sınırını metin tenkidini benimseyenlerin düşünceleri belirleyecektir. Bununla birlikte çeşitli yaklaşımlar arasındaki benzeşme veya farklılaşma yönlerinin daha net görülebilmesi için metin tenkidi örnek ve uygulamalarına yer verilecektir. Böylece ilgili tüm görüşlerin bakış açılarını örnekler üzerinden karşılaştırma imkanı sağlanmış olacaktır. Bunu yaparken fikirlerin savunulması veya reddedilmesi yoluna gidilmeyecektir. Ancak metin tenkidi konusundaki bu yaklaşımlar tespit edildikten sonra genel bir değerlendirme yapmak suretiyle bazı kanaatler ortaya konacaktır. Araştırmanın ana omurgasını metin tenkidi yaklaşımını benimseyenlerin görüşleri oluşturduğu için bu yaklaşımların siyaset, yasama, eğitim ve medya gibi sosyal hayata yansımaları işlenecektir.

Araştırmamızda başvurduğumuz kaynaklar, çalışmanın özelliğinden dolayı hayli yekün tutacağından kaynaklar açısından seçici davranmamız kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle çalışmamızda verilen örnekler, daha çok siyah diye bilinen Buhârî ve Müslim'den seçilecek ve bu sayede bir taraftan benimsenen metin tenkidi usûlünün sistematik olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacak, diğer taraftan da konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılacaktır. Ancak bu durum tartışmaya konu olan temel yaklaşımları ortaya koymada bir eksiklik meydana getirmeyecektir. Ayrıca örnek olarak verilen hadislerin sened tenkidine girilmeyecek, sadece dipnotta kaynağı belirtilecektir. Çalışmada mümkün oldukça birinci el kaynaklardan istifade edilecektir.

Mısır'da ortaya çıkan metin tenkidi yaklaşımlarını kapsamlı bir şekilde ele alan müstakil bir esere rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu konudaki yaklaşımları her bir görüş

sahibinin eser(ler)ine müracaat etmek suretiyle tespit etmeye çalıştık. Her ne kadar konuyla ilgili müstakil bir eser olmasa da konuya sınırlı bir şekilde temas eden veya farklı açılardan ele alan bazı eserle de mevcuttur. Bu bağlamda G.H.A. Juynboll'un *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*¹, Muhammed Abdurrezzâk Esved'in *el-İtticâhâtü'l-Muâsıra fî Dirâseti's-Sünneti'l-Nebeviyyeti fî Mısır ve Bilâdi's-Şâm*², Hamed b. Sâdık el-Cemmâl'in *İtticâhâtü'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Muâsiri fî Mısır*³, Muhammed el-Behiy'in *el-Fikru'l-İslamiyyu'l-Hadîs ve Sılatuhu bi'l-İs'timâri'l-Garbî*⁴, Abdurrahman Muhammed Yusuf'un *el-Kur'âniyyûn fî Mısır*⁵, Seyyid b. Hüseyin el-Afânî'nin *Riyâdu'l-Cenne fî'r-Raddi ale'l-Medraseti'l-Akliyye ve Munkiri's-Sünne*⁶, Sa'd b. Becâd el-Uteybî'nin *Mevkifu'l-İtticâhi'l-Aklaniyyi'l-İslâmiyyi'l-Muâsır Min en-Nassi's-Şerî*⁷, el-Emin es-Sâdık el-Emin'in *Mevkifu'l-Medraseti'l-Akliyye min es-Sünneti'n-Nebeviyye*⁸, Şefîk b. Abd b. Abdullah Şakîr'in *Mevkifu'l-Medraseti'l-Akliyye min el-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*⁹, el-Hâris Fahrî İsa Abdullah'ın *el-Hadâse ve Mevkifuhâ min es-Sünne*¹⁰, Ahmed Koştî Abdurrahim'in *Menâhîcu'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-Akîdeti'l-İslâmiyyeti fî'l-Asri'l-Hadîs*¹¹, İbrahim Hatipoğlu'nun *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*¹², Ahmed Muhammed Câd

¹ G.H.A. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, (trc. Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

² Muhammed Abdurrezzâk Esved, *el-İtticâhâtü'l-Muâsıra fî Dirâseti's-Sünneti'l-Nebeviyyeti fî Mısır ve Bilâdi's-Şâm*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimâşk, 2008.

³ Hamed b. Sâdık el-Cemmâl, *İtticâhâtü'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Muâsiri fî Mısır*, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad, 1994.

⁴ Muhammed el-Behiy, *el-Fikru'l-İslamiyyu'l-Hadîs ve Sılatuhu bi'l-İs'timâri'l-Garbî*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1961.

⁵ Abdurrahman Muhammed Yusuf, *el-Kur'âniyyûn fî Mısır*, Dâru'l-Beyân, Kahire, 2012.

⁶ Seyyid b. Hüseyin el-Afânî, *Riyâdu'l-Cenne fî'r-Raddi ale'l-Medraseti'l-Akliyye ve Mun'kiri's-Sünne*, Dâru'l-Affânî, Kahire, 2006.

⁷ Sa'd b. Becâd el-Uteybî, *Mevkifu'l-İtticâhi'l-Aklaniyyi'l-İslâmiyyi'l-Muâsır min en-Nassi's-Şerî*, Dâru'l-Va'y, Riyad, 2013.

⁸ el-Emin es-Sâdık el-Emin, *Mevkifu'l-Medraseti'l-Akliyye min es-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1998.

⁹ Şefîk b. Abd b. Abdullah Şakîr, *Mevkifu'l-Medraseti'l-Akliyye min el-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, el-MektEbû'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

¹⁰ el-Hâris Fahrî İsa Abdullah, *el-Hadâse ve Mevkifuhâ min es-Sünne*, Dâru's-Selâm, Mısır, 2013.

¹¹ Ahmed Koştî Abdurrahim, *Menâhîcu'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-Akîdeti'l-İslâmiyyeti fî'l-Asri'l-Hadîs*, Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2018.

¹² İbrahim Hatipoğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Abdurrezzâk'ın *Felsefetu'l-Meşrûi'l-Hadârî*¹³, Albert Hourani'nin *el-Fikru'l-Arabî fi Asrı'n-Nahda*¹⁴, Ali el-Muhâfaza'nın *el-İtticâhâtu'l-Fikriyyetu inde'l-Arabî fi Asrı'n-Nahda*¹⁵, Muhammed b. Ferid Zeryûh'un *el-Muâradâtu'l-Fikriyyetu'l-Muâsiratu li Âhadisi's-Sahîhayn*,¹⁶ Muhammed Tâhir Hakîm, *es-Sünnetu fi Muvâceheti'l-Ebâtîl*¹⁷ gibi eserlerini zikredebiliriz. Ayrıca ülkemizde ve İslam dünyasında metin tenkidi ile ilgili çalışmalardan da olabildiğince istifade edilmeye çalışılmıştır.

Zikredilen eserler arasından G.H.A. Juynboll'un *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları* ve Muhammed Abdurrezzâk Esved'in *el-İtticâhâtu'l-Muâsıra fi Dirâseti's-Sünneti'l-Nebeviyyeti fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm* adlı eserleri konumuzla doğrudan ilgisi bulunan çalışmalardır. Juynboll eserinde sünnetin tedvini, hücciyeti, sahabenin adaleti özellikle de Ebû Hureyre etrafında oluşan tartışmalar üzerinde yoğunlaşmış ve bu konularda farklı düşüncelere sahip kişilerin görüşlerine yer vermiştir. Bunun yanı sıra uydurma rivayetler, isrâiliyat ve içeriği tenkide tabi tutulan bazı hadisler etrafındaki tartışmaları ele almıştır. Ancak Juynboll, Mısır'da yaşanan metin tenkidi ile ilgili tartışmalara eserinde yer vermemiş sadece görüşlerine başvurduğu kişilerin bazı tenkidlerini nakletmekle yetinmiştir. Muhammed Abdurrezzâk Esved ise Mısır ve Suriye'de sünnetle ilgili genel çalışmalara yer vermiş ve bu konudaki yaklaşımları selefi, akılcı ve sapkın akımlar şeklinde üçe ayırmıştır. Metin tenkidi konusunu doğrudan ele almayıp sadece birkaç örnek özelindeki tartışmaları kısaca aktarmakla yetinmiştir. Bizim çalışmamızın yukarıda zikrettiğimiz eserlerden farkı Mısır'da yaşanan metin tenkidi tartışmalarını kapsamlı olarak ele almasıdır.

¹³ Ahmed Muhammed Câd Abdurrezzâk, *Felsefetu'l-Meşrûi'l-Hadârî*, el-Ma'hadu'l-Alemî Li'l-Fikri'l-İslâmî, U.S.A., 1995.

¹⁴ Albert Hourani, *el-Fikru'l-Arabî fi Asrı'n-Nahdati*, Dâru'n-Nahâr, Lübnan, ty.

¹⁵ Ali el-Muhâfaza, *el-İtticâhâtu'l-Fikriyyetu inde'l-Arabî fi Asrı'n-Nahda*, el-Ehliyyetu li'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1987.

¹⁶ Muhammed b. Ferid Zeryûh, *el-Muâradâtu'l-Fikriyyetu'l-Muâsiratu li Âhadisi's-Sahîhayn*, Tekvîn, Londra, 2020.

¹⁷ Muhammed Tâhir Hakîm, *es-Sünnetu fi Muvâceheti'l-Ebâtîl*, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, Mekke, 1982.

1.4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.4.1. Metin Kavramı

Arapça bir kelime olan el-Metn (المتن) isim ve fiil kalıplarında gelmektedir. İsim olarak metn şeklindedir. Çoğulu mutun ve mitân olup sözlükte bir şeyin sert tarafı, gözükken kısmı, sırtı, toprağın yüksek ve düz veya yüksek ve sert kısmı, çadırı ayakta tutan sağlam ip, okun ortası anlamlarına gelmektedir. Fiil olarak metune şeklinde gelen kelime dövdü, uzattı, gün boyu birlikte yürüdü, sertleşti ve güçlü oldu anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Hadis literatüründe ise; manayı ifade eden hadisin lafızları, senedin bitimiyle başlayan söz veya Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin aktarıldığı kısım şeklinde tarif edilmiştir.¹⁹

1.4.2. Nakd Kavramı

Arapça bir kelime olan en-Nakd (النقد) sözlükte paranın sağlamlını sahtesinden ayırmak, vermek, kabzetmek, bakmak, eşmek, vurmak ve tek tek yemek anlamlarına gelmektedir.²⁰ Hadis literatüründe ise nakd kavramı ile çeşitli tanımlar yapılmıştır. Buna göre nakd; sahih hadisleri zayıflardan ayırmak, ravilerin cerh veya ta'diline hükmetmektir.²¹ Kabul edilecek hadislerle kabul edilmeyecek hadisleri illetlerini belirterek birbirinden ayırmaktır.²² Başka bir ifadeyle nakd alanında uzman kişilerce bilinen

¹⁸ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ty., c. XIII, s. 398-399; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, tah. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, by., 1979, c. V, s. 294-295; Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, I, Dâru Ammâr, Ürdün, 2005, s. 302.

¹⁹ İbn Cemâa, Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim el-Kinânî, *el-Menhelu'r-Ravî fî Muhtasari Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fikr, Suriye, 1986, s. 29; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Ravî fî Şerhi Takrîbi'n-Nebevî*, Mektebetu'l-Kevser, Riyad, 1993, s. 28; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Nureddin Itr, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan, 2011, s. 102; Şemsuddin et-Tebrîzî, *Şerhu'd-Dîybâci'l-Müzehheb*, Matbatu'l-Halabî, Mısır, 1931, s. 5; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi*, Fecr Yay., Ankara, 2017, s. 29; Enbiya Yıldırım, *Hadîste Metin Tenkidi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2014, s. 32.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 425-427; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, c. V, s. 467-468; Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 329.

²¹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakdi İn'de'l-Muhaddisîn*, Mektebetu'l-Kevser, Suudi Arabistan, 1990, s. 5.

²² Bedr b. Muhammed el-Ammâş, *Eşheru Vucûhi Nakdi'l-Metni İn'de Şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye*, Mecelletu Câmiati Ümmi'l-Kurâ, c. XVII, sy. 33, s. 75.

kavramlar ve özel lafızlarla ravilerin cerh veya ta'diline hükmetmek veya senedi sahih olan hadislerde temel prensipleri uygulamak suretiyle metinlerinin sahih veya zayıf olduğunu tespit etme ve sahih olmasına rağmen müşkil hadislerin işkâlini ve aralarındaki teâruzu gidermektir.²³ Dolayısıyla nakd hadisın sıhhatini tespit etme ameliyesidir.²⁴

Her iki kavram birlikte ele alındığında metin tenkidi, çeşitli kriterler doğrultusunda bir metnin Hz. Peygamber'e ait olup olmayacağını değerlendirmektir.²⁵ Nakledilen bir rivayetin sözel/metinsel muhtevasını akıl yürütmeye incelemektir²⁶ Kısacası metin tenkidi belirli ölçütleri kullanarak rivayetin sıhhat tespitini metin üzerinden yapma ameliyesidir diyebiliriz. Metin tenkidinden kastımız bir eser ve metnin geçirdiği süreçlerde maruz kaldığı bozulma ve değişiklikleri düzeltip orijinal haline döndürme faaliyeti²⁷ olarak bilinen edisyon kritik veya tahkik değildir. Her ne kadar bu faaliyetler metin tenkidinin bir parçasını oluştursa da her ikisi farklı şeylerdir. Bu açıdan bizim metin tenkidinden kastımız daha çok rivayetin muhteva/içerik tenkidi veya metin eleştirisidir.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere metin tenkidinin gayesi, bazılarının zannettiği gibi rivayetlerin kusurlarını aramak değil, rivayetlerin sübut ve delaletlerinin sağlamasını yapmaktır. Bu açıdan bazı geleneksel çevrelerin bu tenkid faaliyetlerini sırf rivayetlerin kusurlarını ortaya çıkararak reddetme şeklinde anlamaları yanlış bir yaklaşımdır. Muhtemelen metin tenkidiyle uğraşan bazı kimselerin keyfi davranışları ve belli bir usûle uymamaları bu konuya karşı olumsuz tavır takınılmasına sebep olmuştur. Neticede metin tenkidi ameliyesinin kasıtlı olarak rivayetleri çürütmek gibi bir hedefi bulunmamaktadır.

²³ Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *Cühûdü'l-Muhaddisîn fi Nakdi Metni'l-Hadisi'n-Nebeviyyi's-Şerif*, Tunus, 1986, s. 94.

²⁴ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 36.

²⁵ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri*, Otto Yay., Ankara, 2016, s. 127.

²⁶ Ahmet Keleş, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, Fecr Yay., Ankara, 2017, s. 22.

²⁷ Salahattin Polat, *Metin Tenkidi*, İFAV Yay. İstanbul, 2015, s. 23.

1.5. TARİHİ SÜREÇ

Haberlerin teyit, tetkik ve tenkid edilmesini emreden bizzat Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'dir. Bu açıdan metin tenkidinin temelini aslında Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları oluşturmuştur. Yalanın yasaklanması, haberi nakledenin güvenilir olması, fasık bir kimsenin haberinin araştırılması, emin olunmayan hususların ardına düşülmemesi, işin ehline sorulması ve farklı araçlarla haberin test edilmesi Kur'anî ve Nebevî tavsiyelerdir.²⁸ Hz. Peygamber'in de bu husustaki uygulama, tavsiye ve uyarıları metin tenkidinin ilk nüvesini oluşturmuştur. Sahabenin bu yöntemi takip etmeleri, muhtelif metotlar kullanmak suretiyle haberlerin sıhhatini test etmeye çalışmaları, henüz ortada sened tenkidi yokken haberleri birtakım prensiplere dayanarak değerlendirmeye tabi tutmaları, daha sonraları metin tenkidi diye bilinen faaliyetin temelini oluşturmuştur.

Sahabilerin hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmaları, az hadis rivayet etmeleri, hatalı rivayetleri düzeltmeleri ve bazı sahabilerin hadislerin lafzen rivayet edilmesini şart koşması gibi durumlar nakildeki hassasiyetlerini göstermektedir.²⁹ Gerek gördüklerinde rivayeti nakleden sahabiden, bizzat Hz. Peygamber'den işittiğine dair şahit istemeleri, yemin ettirmeleri ya da bilinmeyen hadislerin rivayetinden sakındırmaları, ayrıca Kur'an'ın yerine geçmesinden endişelenerek yazımına sıcak bakmamaları bu hassasiyetin bir göstergesidir.³⁰ Hadislerin daha sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılmasına yönelik bu gayretleri, hem rivayet metninin sübutu hem de doğru anlaşılmasına ciddi katkılar sağlamıştır. Bu konuda ilk halifelerin ciddi hassasiyet gösterip büyük çaba sarf ettikleri bilinmektedir. Nitekim Zehebî'ye (ö. 748/1348) göre haberleri kabul etme

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 85-92.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul, 2012, s. 26-33.

³⁰ Bkz. Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisîn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984, s. 65-74.

hususunda ihtiyatlı davranan ilk kişi Hz. Ebû Bekir'dir.³¹ Sahabenin hadis rivayetlerindeki hassasiyetlerine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden bir kaçını aşağıda aktarmaya çalışacağız.

Bir nine, vefat eden torununun malından kendisine miras düşüp düşmeyeceğini Hz. Ebû Bekir'e sorar. Hz. Ebû Bekir: “*Seninle ilgili Allah'ın kitabında bir şey bulamıyorum, Resûlullah'ın da bu konuda bir hükmünü işitmiş değilim*” dedikten sonra konuyu orada bulunanlara sorar. Mugire b. Şu'be ayağı kalkarak “*Peygamber nineye altıda bir hisse verdi*” der. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir “*Seninle birlikte buna şahit olan biri var mı?*” diye sorar. Muhammed b. Mesleme'nin şahitlik yapması üzerine nineye torununun mirasından buna göre pay verir.³²

Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Ömer'in kapısına gelerek üç defa izin istemiştir. İzin verilmemesi üzerine dönüp giderken Hz. Ömer onu geri çevirmiş ve üç defa izin istemesinin sebebini sormuştur. O da “*Sizden biri üç defa selam verdiğinde izin verilmezse dönüp gitsin*” hadisini nakletmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer “*Buna delil getirmezsen ben sana ne yapacağımı biliyorum*” diye tehdit etmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî, Ensar'ın bulunduğu bir meclise yüzü sararmış bir şekilde gider ve “*Aranızda bunu Hz. Peygamber'den işiten var mı*” diye sorar. Orada bulunanlar “*Hepimiz işittik*” derler ve içlerinden birini şahitlik yapmak için onunla gönderirler.³³

Hz. Ömer'in hadisleri yazdırma düşüncesinin bulunduğu ancak Kur'an'ın önüne geçer endişesiyle bundan vaz geçtiği kaynaklarda geçmektedir. İlgili rivayet şu şekildedir: “Ömer, hadisleri yazmak istedi. Bu konuda ashâb ile istişare etti. Bunu onlar da

³¹ Şemsuddîn Muhammed ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, c. I, s. 2.

³² Malik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985, Ferâiz, hadis no: 4, c. II, s. 513.

³³ Müslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi el-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1991, Âdâb, hadis no: 33 (2153), c. III, s. 1694.

onayladılar. Ömer bu konuda bir ay istiharede bulundu. Sonra bir sabah kalktı. Kararını vermişti. Şöyle dedi: “*Sünnet’i yazmak istemişim. Fakat düşündüm ki sizden önce bazı toplumlar da çeşitli kitaplar yazmış, bu kitaplara büyük bir önem atfetmiş, fakat aynı sebeple Allah’ın kitabını ihmâl etmişlerdi. Yemin olsun ki ben, Allah’ın Kitabı’nı hiçbir şeyle gölgelemem*”.³⁴

Hz. Ömer, Karaza b. Ka’b ve beraberindeki sahabileri Kûfe’ye gönderirken onlara şu tavsiyelerde bulunmuştur: “*Siz öyle bir beldeye gidiyorsunuz ki, ora halkının Kur’an okuyuşu arı uğultusu gibidir. Sakın hadîs rivâyetiyle onları meşgul edip Kur’an’dan uzaklaştırmayın. Kur’an’ı tecvit üzere okuyun, Peygamber’den hadîs rivayetini azaltın. Haydi şimdi gidin ve bilin ki ben arkanızdayım*”.³⁵

Bir adam Hz. Ömer’e gelerek: “*Cünüp oldum ve su bulamadım*” demiş, Hz. Ömer’de ona: “*Öyleyse namaz kılma*” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ammar: “*Ey müminlerin Emiri! Hatırlamıyor musun; biz bir seriyede iken cünüp olmuş ve su bulamamıştık, sen namaz kılmamıştın; ben ise, toprakta yuvarlanıp namaz kılmışım da, Hz. Peygamber: “Ellerini toprağa vurman sonra üfleme, arkasından da onlarla yüzünü ve kollarını meshetme sana yeter” buyurmuştu*” demiş, bunun üzerine Ömer: “*Allah’tan kork ey Ammar!*” diye mukabele etmiş; o da: “*Eğer istersen bir daha bu konudan söz etmem*” diye karşılık vermiştir. Hz. Ömer’de “*Üzerine aldığın mesuliyet sana ait*” demiştir.³⁶

Hz. Ali, “*Ben, Resûlullah’tan bir hadîs işittiğim zaman, Allah dilediği kadar beni o hadîsten yararlandırır. Ancak başkası ondan bana hadîs rivayet ettiği zaman raviden*

³⁴ Abdurrazzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Â’zamî, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1983, hadis no: 20484, c.11, s.257;

³⁵ el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrak*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, İlim, hadis no: 347 (59), c. I, s. 183; Daha geniş bilgi için bkz. Mutlu GÜL-Hüseyin KAHRAMAN, *Hz. Ebû Bekr ve Hz. Umer’in Hadîs Tedvînine Bakışları İle İlgili Rivayetlerin Tahlili*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 56:1, 2015, s.137-156.

³⁶ Müslim, Hayız, hadis no: 112, c. I, s. 280.

yemin etmesini isterdim. Yemin ettiği zaman onu tasdik ederdim”.³⁷ Yine Hz. Ali, “İnsanlara bilinen hadisleri rivayet edin. Allah ve Resulünün yalanlanmasını mı istersiniz?!”³⁸ demiştir.

İmran b. Husayn, Muttarif b. Abdullah’a şöyle demiştir: “*Vallahi eğer istersem, iki gün peş peşe hiç durmadan hadis rivayet edebilirim. Ancak beni bundan alıkoyan şudur ki; ahabdan bazıları benim gibi hadisleri işitip şahit oldular. Birçok hadis rivayet ediyorlar, fakat hadisler onların dedikleri gibi değildir. Ben de onların karıştırdıkları gibi karıştırmaktan korkuyorum. Sana şunu söyleyeyim ki onlar hataya düşüyorlardı fakat bunu kasten yapmıyorlardı*”.³⁹

Buşeyr b. Ka’b el-Adevî, İbn Abbas’a bir hadis aktarır. Ancak kendisine kulak vermediğini görünce sebebini sorar. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle der: “*Bir zamanlar biz bir kimseyi Allah Resûlü şöyle buyurdu derken işittiğimizde hemen gözlerimiz ona yönelir ve kulak kesilirdik. Fakat insanlar hırçın deveye de uysal deveye de binmeye başlayınca (yani insanlar iyi-kötü ayırımı yapmadan her sözü nakletmeye başlayınca) insanlardan sadece bildiğimiz rivayetleri almakla yetindik*”. Bir diğer rivayet ise şu şekildedir: “*Gerçekte biz Peygamber adına yalan uydurulmazken ondan hadis rivayet ederdik. Fakat insanlar hırçın deveye de uysal deveye de binmeye başlayınca biz de ondan hadis rivayet etmekten vazgeçtik*”.⁴⁰

Tüm bu rivayetler sahabenin Hz. Peygamber’den hadis rivayeti konusunda ne denli titiz davrandıklarını ortaya koymakla birlikte sened sisteminin oluşmadığı ve buna

³⁷ Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, *Kitâbu’s-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, el-Mektebetu’l-Mekkiyye, Mekke, 1998, Vitir, hadis no: 1516, c. II, s. 296.

³⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavkı’n-Necât, Kahire, 2001, İlim, 24, hadis no: 126, c. I, s. 37.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid, Cemâl Abdullatif, Müessesetu’r-Risâle, Lübnan, 1999, c. XXXIII, s. 122-123; İbn Kuteybe, *Te’vilu Muhtelefi’l-Hadîs*, thk. Ebû Usâme Selîm, Dâru İbn Affân, Kahire, 2009, s. 116.

⁴⁰ Müslim, Mukaddime, hadis no: 7, c. I, s. 12-13; Ayrıca konuyla ilgili rivayetlere bkz. Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi*, Beka Yay., İstanbyl, 2016, s. 103-151.

ihtiyaç duyulmadığı bir dönemde değerlendirmelerini metin üzerinden yaptıklarını göstermektedir. Ancak sahabenin metinden hareketle yaptıkları değerlendirmelerin hepsini metin tenkidi kapsamında değerlendirilemez. Zira metne yaklaşımları nakledilen sözün hem Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı hem de ona nispeti sabit olsa bile doğru anlaşılıp anlaşılmadığı hususundadır. Bu açıdan sahabenin hadisin sabit olduğunu kabul etmekle birlikte başka bir sahabenin yanlış anladığını söylemesi metin tenkidi kapsamına girmez. Çünkü bu durum, nassın sübutu ile bağlantılı olmayıp sadece yanlış aktarımı ile ilgili bir problemdir. Ayrıca sahabenin bu tutumu, rivayet metnini anlamadaki farklı yorum ve bakış açılarına sahip oldukları gerçeğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki rivayet metninin farklı anlaşılması, sadece sahabe dönemine has bir özellik olmayıp diğer dönemleri de kapsamakta ve ehil olan herkesi içine almaktadır. Sahabenin metin tenkidi kapsamına giren itirazları ise rivayet edilen metnin yanlış anlaşılmasından ziyade yanlış aktarımıyla ilgili olup nakledenin hata ve vehmiyle ilgili itirazlardır. Ayrıca Kur'an'ın merkezi konumuna işaret etmeleri dinin diğer kaynaklarını kabul etmedikleri anlamına gelmeyip sadece Kur'an'a öncelik verdiklerine işaret etmektedir. Zira Kur'an'ın kâfi geleceğini ifade eden sözleri sünnetin kifayetsizliğine delil getirilmesi mantık ve vâkıa açısından çelişkiler içermektedir.

1. Metin Tenkidiyle İlgili İlk Örnekler

Geleneğimizde var olan ve yeniden gündeme getirilen metin tenkidinin tarihi kronolojik serüvenine işaret etmekte fayda görüyoruz. Sahabenin önde gelenlerinin rivayetleri Kur'an'a, sünnete, akla ve tarihi gerçeklere arz ederek metin tenkidi prensiplerini işlettikleri ve bunun neticesinde bazı hadisleri reddettikleri bilinen bir gerçektir. Nitekim onlar, rivayeti nakleden sahabeyi yalanlamasalar da yanlış olduğunu açıkça ifade etmekten geri durmamış, gerekli gördüklerinde rivayetin bir kısmını veya tamamını

reddetme cihetine gitmişlerdir. Sahabenin istidrakleri diye bilinen bu tür itirazlar, metin tenkidinin temelini oluşturmuştur. Bu açıdan metin tenkidine örneklik teşkil edecek bu tür rivayetlerden birkaçını zikretmek faydalı olacaktır.

Sahabenin Kur'an'a Arz Örnekleri:

Boşanmış bir kadının nafaka ve barınma hakkının olmadığı konusunda Fâtıma bint Kays'ın naklettiği haberi duyan Hz. Ömer *“Ezberleyip ezberlemediğini, unutup unutmadığını bilmediğimiz bir kadının sözü ile Allah'ın kitabını ve Peygamberinin sözünü değiştiremeyiz”*⁴¹ diyerek bu haberi ihtiyatla karşılamıştır. Hz. Aişe'de bu rivayetin Kur'an'a muhalif olduğu gerekçesiyle reddetmiş ve *“Fatıma'ya ne oluyor hiç mi Allah'tan korkmuyor?!”* ifadesiyle Fatıma bint Kays'ı eleştirmiştir.⁴²

Hz. Aişe'nin *“Ailesinin ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir”* rivayetiyle ilgili *“Allah Ömer'e rahmet etsin. Vallahi Resûlullah “Ailesinin ağlaması sebebiyle ölüye azap edilir.” demedi”*. *“Fakat o şöyle dedi: “Allah yakınlarının ona ağlaması sebebiyle kafirin azabını arttırır.” “Kur'an size yeter.” “Kimse başkasının suçunu yüklenmez.”*⁴³ ayetini okumuştur. Bunu anlatan İbn Abbas *“Güldüren de ağlatan da O'dur.”*⁴⁴ ayetini okumuştur. Bu hadisi rivayet eden İbn Ebî Müleyke: *“Yemin ederim ki İbn Ömer bu söze karşılık hiçbir şey söylemedi.”*⁴⁵ demiştir. Diğer bir rivayette Hz. Aişe şöyle demektedir: *“Allah Ömer'i bağışlasın. O yalan söylememiş, unutmuş veya hata etmiştir. Gerçek şudur ki, Resûlullah ölmüş bir Yahudi kadına ağlandığını gördü, bunun üzerine şöyle dedi: “Bunlar ona ağlıyorlar, o ise kabrinde azap görüyor.”*⁴⁶

⁴¹ Müslim, Talak, hadis no: 46, c. II, s. 1118-1119.

⁴² Buhârî, Talak, 41, hadis no: 5323-5324, c. VII, s. 57.

⁴³ 6. En'am, 164.

⁴⁴ 53. Necm, 43.

⁴⁵ Buhârî, Cenâiz, 32, hadis no: 1388, c. II, s. 80.

⁴⁶ Müslim, Cenâiz, hadis no: 27, c. II, s. 643.

Amr b. Dinar, Cabir b. Zeyd'e bazı kimselerin Resûlullah'ın ehli eşeklerin etini yemeyi yasakladığını iddia ettiklerini söyleyerek bu husustaki fikrini sorduğunu, onun da şu cevabı verdiğini nakleder: O sözü bizim orada Basra'da Hakem b. Amr el-Gıfârî söylerdi. Fakat büyük âlim İbn Abbas bu görüşe karşı çıkararak “*Bana vahyolunanda leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yemenin haram olduğuna dair bir ifade bulamıyorum.*”⁴⁷ ayetini okumuştur.⁴⁸

İbn Ömer'e yırtıcı kuşların etinin yenip yenmeyeceği sorulduğunda “*Mahzuru yok*” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine kendisine Ebû Sa'lebe el-Haşenî'nin rivayet ettiği bir hadis hatırlatılınca “*bacaklarına işeyen bir bedevinin rivayetinden dolayı Rabbimizin kitabını terk edemeyiz.*” diye karşılık verdi.⁴⁹

Hz. Ali zifafa girmeden ve mehir belirlemeden önce ölen kimsenin karısı için herhangi bir mehir gerekmeyeceği kanaatindeydi. Ma'kıl b. Sinan el-Eşcaî'nin “*Hz. Peygamber'in Berva bint Vasık için mehri misil, miras ve iddetle hükmetti*” rivayeti hatırlatılınca, “*Topuklarına işeyen bir bedevinin Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetine muhalif olan bir sözünü kabul etmeyiz*” diye cevap vermiştir.⁵⁰

Sahabenin Sünnet'e Arz Örnekleri:

Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Hureyre'nin “*Cünüp olarak sabahlayan oruç tutmasın*” dediğini işittiğini ve bunu babası Abdurrahman b. el-Haris'e anlattığını, babasının da bunu kabul etmediğini ve konuyu araştırmak için birlikte Hz. Aişe ve Ümmü

⁴⁷ 6. En'am, 145.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah et-Türkî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, c. IX, s. 83; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXIX, s. 404.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. IX, s. 84.

⁵⁰ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtâr*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1993, c. VI, 205; Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usulu's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. I, s. 331.

Seleme'ye gittiklerini söyler. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme, “Hz. Peygamber'in ihtilam dışında cünüp olarak sabahladığını sonra orucuna devam ettiğini” söylemişlerdir. Ardından babasıyla birlikte Mervan'ın yanına gidip olayı anlatmışlardır. Bunun üzerine Mervan, “Ebû Hureyre'ye git ve ona mutlaka bunu söyle” demiştir. Bunun üzerine Ebû Hureyre'ye durumu anlattıklarını, Ebû Hureyre'nin “Bunu size Hz. Aişe ve Ümmü Seleme mi söyledi?” diye sormuş, evet cevabını alınca da, “Onlar bu konuyu daha iyi bilirler” demiştir. Bunun üzerine Ebû Hureyre, kendisinin bu sözü bizzat Hz. Peygamber'den değil, Fadl b. Abbas'tan işittiğini söylediğini ve kendi görüşünden vazgeçtiğini nakletmiştir.⁵¹

Ubeyd b. Rifaa el-Ensârî'nin anlattığına göre, Zeyd b. Sabit'in de bulunduğu bir mecliste inzalden dolayı guslün gerekliliğini tartışmaktaydılar. Zeyd, “Sizden biri cima eder, fakat meni gelmezse, cinsel organını yıkayıp namaz abdesti gibi abdest alması yeterlidir” dedi. Orada bulunanlardan biri Zeyd'in bu görüşünü Hz. Ömer'e anlattı. Hz. Ömer ona gidip Zeyd'i getirmesini ve olaya şahitlik etmesini söyledi. Zeyd geldiğinde Hz. Ömer'in yanında Ali b. Ebû Talib ve Muaz b. Cebel de bulunmaktaydı. Hz. Ömer Zeyd'e, “Nefsinin düşmanı, insanlara bu fetvayı sen mi veriyorsun?” diye sormuş, Zeyd de “Allah'a yemin olsun ki, bunu ilk defa ben söylemiyorum. Ben, amcalarım Rifâa b. Râff ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'den işittim” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer yanında bulunan sahabîlere bu konudaki görüşlerini sormuş Onlar da ihtilaf edip, farklı cevaplar vermişlerdir. Bu durum karşısında Hz. Ömer, “Bedir'e katılan değerli kimseler olduğunuz halde ihtilafa düştünüz” diyerek hayretini ifade edince Hz. Ali, Hz. Ömer'e, “Birini Hz. Peygamber'in eşlerine gönder, böyle bir şey varsa onlar daha iyi bilirler” demiştir. Hz. Ömer önce Hz. Hafsa'ya sormuş, O, konuyla ilgili bilgisinin olmadığını söylemiştir. Daha sonra Hz. Aişe'ye sordurmuş, Hz. Aişe, “Sünnet yerleri birbirine kavuştuğunda gusül

⁵¹ Müslim, Sıyâm, hadis no: 75 (1109), c. II, s. 779-780.

vacip olur”⁵² demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, “*Kim bunu yapar da gusletmezse onu cezalandırırım*” demiştir.⁵³

Hz. Aişe’ye Abdullah b. Amr’ın kadınlara yıkanacakları zaman saç örgülerini çözmelerini emrettiği iletilince; “*İbn Amr’a şaşarım; kadınlara yıkanacakları zaman örgülerini çözmeyi emrediyormuş iyi ki başlarını tıraş etmelerini emretmemiş. Vallahi ben ve Resûlullah aynı kaptan yıkanırđık. Başıma üç defa su dökmekten başka bir şey yapmazdım.*” demiştir.⁵⁴

Sahabenin Akl-ı Selime Arz Örnekleri:

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber: “*Keş peynirinden bir parça bile olsa, ateşin dokunduğı şeyden dolayı abdest gerekir*” buyurmuştur. İbn Abbas’ın kendisine: “*Ey Ebû Hureyre yağ ve ısınan su sebebiyle abdest alıyor muyuz?*” diye sormuş o da: “*Ey kardeşimin oğlu, Hz. Peygamber'den bir söz duyduğunda ona örneklerle mukabele etmeye kalkışma*” diye karşılık vermiştir.⁵⁵

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre o: “*Ölüyü yıkayan boy abdesti, onu taşıyan ise abdest alsın*” demiştir. Bu söz Hz. Aişe’ye ulaştınca: “*Müslümanların ölüleri necis mi, kişi kuru bir ağacı taşıyacak olsa ne gerekir?*” şeklinde tepki göstermiştir. İbn Abbas ise bu konuda: “*Kuru ağaçları taşımaktan dolayı bize abdest gerekmez.*” demiştir.⁵⁶

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Sizden biri uykusundan uyandığı zaman elini üç defa yıkamadan kaba daldırmasın.*”⁵⁷ Bu hadis Hz. Aişe’ye ulaştığında O, “*Ey Ebû Hureyre! Peki içinde abdest aldığımız oyuk taşın*

⁵² Müslim, Hayız, hadis no: 88 (349), c. I, s. 271.

⁵³ Zerkeşi, *el-İcâbe*, s. 146-147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXV, s. 22.

⁵⁴ Müslim, Hayız, hadis no: 59 (331), c. I, s. 260.

⁵⁵ Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed İsâ, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Kahire, 1978, Tahâret, hadis no: 79, c. I, s. 114.

⁵⁶ Zerkeşi, *el-İcâbe*, s.220; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. I, s. 458.

⁵⁷ Müslim, Tahâret, hadis no: 87 (278), c. I, s. 233.

suyunu nasıl kullanacağız?” (elimizi yıkamak için o oyuk taşın içine daldırmak mecburiyetinde değil miyiz?) diye sormuştur.⁵⁸

Sahabenin Tarihi Gerçeklere Arz Örnekleri:

Urve b. Zübeyr şöyle demiştir: *“Ben ve İbn Ömer, Hz. Aişe'nin hüccesine dayanmıştık, o içerde dişlerini misvaklıyordu. Bu esnada misvaktan çıkan sesleri işitiyordum. Ben, İbn Ömer'e: Ey Ebû Abdurrahman! (İbn Ömer) Resûlullah Receb ayında umre yaptı mı? diye sordum.” “Evet” dedi. Ben de, Hz. Aişe'ye seslendim: “Ey anneciğim, Ebû Abdurrahman'ı dinliyor musun ne söylüyor?” “Ne söylüyor?” dedi. “Resûlullah Receb ayında umre yaptı diyor” dedim. Hz. Aişe: “Ebû Abdurrahman'a Allah mağfiret etsin. Yeminler olsun ki Peygamber Receb ayında umre yapmadı. Hem O, nasıl olur da yanılır, Resûlullah'ın yaptığı her umrede o da hazır bulunmuştu” dedi. Hz. Aişe'nin bu sözlerini işittiği halde İbn Ömer ne “evet” ne de “hayır” dedi, sükût etti.”⁵⁹*

Sahabe neslinin metin tenkidinin ilk örneklerini somut bir şekilde ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Sahabenin istidrak diye bilinen düzeltmeleri, çeşitli gerekçelerle bazı rivayetlere itiraz etmeleri bunu açık bir şekilde ispat etmektedir. Bu uygulamaların muhtevalarına bakıldığında onların sened tenkidinden ziyade metin tenkidini öncelikle ortaya çıkacaktır. Bu tenkitler her ne kadar metin tenkidi adı altında yapılsa da veya o dönemde bu prensiplerin adı henüz konulmamış olsa da neticede yapılan bu iş metin tenkidi faaliyeti olup onun kısmi uygulaması olarak değerlendirilebilir. Sahabe, rivayetin Kur'an, sünnet, akıl ve tarihi gerçekler gibi durumlara ters düşmesi durumunda rivayeti reddetme veya düzeltme cihetine gitmişlerdir.⁶⁰ Onlar, hak bildiklerini

⁵⁸ Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm*, Dâru's-Samîiy', Riyad, 2003, s. 146.

⁵⁹ Buhârî, *Megâzî*, 43, hadis no: 4253-4254, c. V, s. 142; Müslim, *Hac*, hadis no: 220, c. II, s. 916.

⁶⁰ Bu hususta Raşit Küçük şu tespitlerde bulunur: *“Metin tenkidi Hz. Peygamber ve sahâbe zamanından beri bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Sened tenkidi ise en erken sahâbe neslinin son dönemlerinde başlamıştır. Sahâbe bazı rivayetleri Kur'an'a, bazılarını sahih hadislere ve sabit sünnete aykırı bularak zayıf veya mevzû diye değerlendirmiştir. Onlarla açılan bu çığır hiç ara verilmeden devam etmiş, hadisleri Kur'an'a,*

söyleme ve kendi kanaatlerini ifade etme hususunda hiçbir tereddüt yaşamamış ve gerektiğinde rivayeti tenkid etmekten çekinmemişlerdir.⁶¹ Her ne kadar rivayet konusunda sahabe birbirini tenkit etse de bu durum haberi nakleden sahabeyi yalancılıkla itham etme şeklinde değil; hata etme, yanlış anlama, eksik duyma veya unutmama gibi hallerin ifade edilmesi şeklinde olmuştur. Sahabenin önde gelenlerinin bu tenkid düşüncesine sahip olduklarını kaynaklarda görebilmek mümkündür.⁶² Özellikle Hz. Aişe'nin bu konudaki tenkitleri örneklik teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir.⁶³ Ayrıca Hz. Ömer'in hem rivayetleri kabul ve anlamada izlediği yöntem hem de teşri alanındaki içtihatları bu açıdan önem arz etmektedir.⁶⁴ Fakat nakledilen örneklerden hareketle bu kuralların sistematik hale geldiğini, genel kabul görüp yaygınlaştığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Sahabenin kullandığı metin tenkidi metodunu aynı oranda olmasa bile tabiiinden bazılarının da uyguladığı görülmektedir. Örneğin, İbrahim en-Nehâî “Zina yolu ile olan çocuk üç şerliden biridir”⁶⁵ rivayetini “eğer veled-i zina üç şerliden biri olsaydı, onu dünyaya getirinceye kadar annesinin recmedilmesi ertelenmezdi” diyerek reddetmiştir.⁶⁶

Hadislerin aslına uygun bir şekilde naklini sağlamak için zikredilen yöntem Hulefâ-yi Raşidîn döneminde uygulanmıştır. Ancak Hz. Osman'nın şehit edilmesi ve Hz.

sünneti sünnete, hadisi kıyasa veya sahâbe uygulamalarına, tarihî olaylara, aklîselime arz etmek suretiyle metnin korunmasına çalışılmıştır. Çok erken sayılan bir dönemde başlayan sünnet ve hadisleri koruma gayreti sayesinde kısa zamanda kurallar tesbit edilmiş ve çeşitli hadis ilimleri ortaya konulmuştur. Daha ilk devirlerden itibaren kullanılan ihtilâfî'l-hadîs, teâruz, garîb, müşkil, ilel vb. terimlerin her biri zamanla bir ilim dalının adı olmuş ve bunlar metin tenkidinin temelini teşkil etmiştir.” Raşit Küçük, “Metin”, DİA, TDV Yay., Ankara, 2004, c. XXIX, s. 413.

⁶¹ Detaylı bilgi için bkz., Bünyamin Erul, “Sahabede Eleştiri Kültürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, ed. Mahsun Aytepe-Teceli Karasu, Ensar Yay., İstanbul, 2019. s. 427-450.

⁶² Geniş bilgi için bkz. Süleyman b. Salih es-Senyân, *İstidrâku Ba'di's-Sahâbeti me Hafîye alâ Ba'dihim mine's-Sünen*, Mektebetu'l-Meliki Fehd el-Vataniyye, Medine, 2008; Misfir ed-Dumeynî, *Mekâyisu Nakdi Mutûni's-Sünne*, Riyad, 1984.

⁶³ Bkz. ez-Zerkeşî, Bedruddîn, *el-Îcâbe li Îrâdi Me'stedrâkethu Âişetu ala's-Sahâbe*, thk. Bünyamin Erul, Müessesetu'r-Risâle; Bedruddîn ez-Zerkeşî, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, OTTO Yay, Ankara, 2014; Celâluddîn es-Suyûtî, *Aynu'l-Îsâbe fi İstidrâki Aişe ala's-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Mektebetu'l-İlmi, Kahire, 1988.

⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Biltâcî, *Menhecu Ömer İbnu'l-Hattâb fi't-Teşri*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1970.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, İtk, hadis no: 3959, c. IV, s. 363.

⁶⁶ Serahsî, *Usulu's-Serahsî*, c. I, s. 341.

Ali döneminde Cemel ve Siffin hadiselerinin vuku bulmasıyla birlikte fitne olayları zuhur etmiş ve uydurma faaliyetleri artmaya başlamıştır. Bunun üzerine İslam âlimleri rivayeti koruma adına farklı tedbirler alma mecburiyetinde kalmış ve sened tenkidi gündeme gelmiştir. Daha sonra siyasi, itikadî ve fikhî mezheplerin birer ekole dönüşmesi, hadis ilimlerinin oluşumuna etki etmiş ve farklı usullerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ekoller, dinin ikinci kaynağının sünnet olduğunu kabul etmekle birlikte sünnetin tanımı,⁶⁷ hadislerin tespit yöntemi, yorumlanması vb. konularda farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Ekollerin içinde buldukları şartlar tabii olarak bu meselelerle ilgili görüşlerinin teşekkül etmesine ciddi katkılar sağlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde ehl-i hadis sened tenkidini öncelerken ehl-i re'y ise metin tenkidini öncelemiştir. Her ne kadar hadisçiler metni tamamen ihmal etmeseler de getirdikleri prensipler pratikten çok teoriyle sınırlı kalmıştır.⁶⁸ Aslında ehl-i hadis ile ehl-i re'y'in oluşturduğu farklı bakış açıları bir müddet devam etse de çeşitli sebeplerle ehl-i hadisin usûlü güç kazanmış ve kabul görmüştür. Ehl-i hadis, ehl-i re'y'in bazı görüşlerinden nispeten etkilense de genel olarak nakilci tavırlarını sürdürmüşlerdir. Daha sonraları Mu'tezile'nin güç kaybetmesi ve ehl-i re'y'in hadisçilerle uzlaşma yoluna gitmesi sened merkezli yaklaşımın yerleşmesine sebep olmuştur. Gelenekteki bu akılcı yaklaşımın izi silinmese de bu damarın zayıflaması dengenin kaybolmasına, daha çok şekilci yaklaşımın yaygınlaşarak bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁹

2. Geçmiş Âlimlerden Metin Tenkidini Gerekli Görenler

Sahabe ve tabiînin uyguladığı metin tenkidi yöntemleri, daha sonra gelen bazı âlimler tarafından da benimsenmiş ve devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu hususta geçmiş ulemanın görüşlerinden bir kısmı şu şekildedir:

⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Keleş, *Sünnet Yeni Bir Usul Denemesi*, İnsan Yay., İstanbul, 2015.

⁶⁸ Bkz. Taha Câbir el-Alvânî, *Mukaddime fi İslamiyyeti'l-Marife*, Dâru'l-Hâdî, Beyrut, 2001, s.110.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 99-106.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767): “Bir kimsenin Peygamber’in sözünü yalanlaması, “ben Peygamber’in sözüne inanmıyorum” demesiyle mümkündür. Eğer bir kimse “Peygamber’in her söylediğine inanıyorum, ancak Peygamber haksız konuşmaz ve Kur’an’a muhalefet etmez” derse bu, onun Peygamber’i tasdik ettiğini ve onu Kur’an’a muhalefetten tenzih ettiğini gösterir. Şayet Peygamber Kur’an’a muhalefet etse ve Allah’a karşı haktan başka bir şey söyleseydi, Allah, “eğer (Peygamber) bize karşı bazı sözler uydurmuş olsaydı, biz onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun şah damarını koparırdık. Hiçbiriniz de buna engel olamazdı” ayetine uygun olarak, onu kuvvetle yakalar ve şahdamarını koparırdı. Allah’ın Rasûlü Allah’ın kitabına muhalefet etmez. Allah’ın kitabına muhalefet eden de Allah’ın Rasûlü olamaz. Peygamber’den Kur’an’a aykırı olarak hadis rivayet eden kimseyi red, Peygamber’i red ve onu yalanlama değildir. Bu, ancak Peygamber’den batıl rivayette bulunan kimseyi reddir. Töhmetsiz bu kimseyedir, Peygamber’e değil. Onun için Peygamber’in söylediği her şey, işitelim, işitmeyelim başımız gözümüz üstünerdir. Buna iman eder ve Peygamber’in söylediğine olduğu gibi şahadet ederiz. Ve yine şahadet ederiz ki o, Allah’ın yasakladığı bir şeyi emretmez. Allah’ın bağladığı bir şeyi koparmaz. Allah’ın tavsif ettiği bir şeyi ona aykırı bir şekilde tavsif etmez. Şahadet ederiz ki o, bütün işlerde Allah’a uygun davranmıştır. Bidat olabilecek hiçbir şey yapmamış, Allah’ın söylediği söze hiçbir şey katmamış ve tekellüfe girmemiştir. Onun için Allah “kim Peygamber’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur”.⁷⁰

Ebû Yusuf (ö. 182/798): “Rivayetler çoğaldıkça bunlar arasında bilinmeyen, fıkıh ehlinin bilmediği, Kitap ve Sünnete uygun olmayan rivayetler ortaya çıkar. Şâz hadislerden sakın, hadisçilerin ve fukahanın bildikleri ile Kitap ve Sünnete uygun olanları al, diğerlerini de buna göre değerlendir. Çünkü Kur’an’a muhalif olan, Peygamber’den

⁷⁰ Ebû Hanîfe, Nu’mân b. Sâbit, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Mat’baatu’l-Envâr, Kahire, 1949, s. 24-25.

rivayet edilmiş dahi olsa ona ait değildir. Kur'an ve maruf sünneti kendine önder ve rehber yap ve ona tabi ol. Kur'an ve sünnette açıklaması yapılmayan meseleleri buna kıyas et".⁷¹

İmam Şafiî (ö. 204/820): *"Hadisin doğru veya yalan olduğu sonucuna, çoğunlukla onu haber veren kimsenin doğru veya yalancı kişi olmasıyla varılır. Ancak hadisin özel olan pek azı bunun dışındadır. Bu tür hadisin doğru veya yalan olduğu sonucuna, muhaddisin benzeri mümkün olmayan bir şey rivayet etmesi veya muhalefet ettiği hadisin sahih ve doğru olduğunu gösteren pek çok delalet bulunmasıyla varılır"*.⁷²

Muhammed b. İsa et-Tabba' (ö. 224/839): *"Güvenilir, itimada şayan bir ravi muttasıl bir isnadla bir haber rivayet etse bile, böyle bir haber, şu hususlara dayanarak reddedilir. 1. Rivayetin aklın gereklerine aykırı olmasıdır ki, bu durumda rivayetin asılsızlığı anlaşılır, çünkü şeriat ancak aklın mümkün gördüğü hususları ortaya koyar, akla aykırı şeyler getirmesi düşünülemez. 2. Kitab'ın nassına veya mütevâtir bir sünnete aykırı olmasıdır ki, bu durumda onun aslının olmadığı veya nesh edilmiş olduğu anlaşılır. 3. İcmâa ters düşmesidir ki, bu durumda o rivayetin nesh edilmiş veya asılsız olduğu anlaşılır; zira sahih ve neshedilmemiş olup bütün ümmetin onun aksi yönünde icmâ etmesi mümkün değildir. 4. Herkesin bilmesi gereken bir konuda tek bir ravinin rivayette bulunmasıdır ki, bu durum o rivayetin asılsız olduğunu gösterir; çünkü bunun bir aslı olup da onu çok sayıdaki insanın arasından sadece tek bir kişinin bilmesi mümkün değildir. 5. Âdeten tevatüren nakledilmesi gereken bir şeyi, tek bir kişinin rivayet etmesidir ki bu tür*

⁷¹ Ebû Yusuf, Yakup b. İbrahim, *er-Raddu alâ Siyer el-Evzaî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 31-32.

⁷² Şafiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mat'baatu Mustafa el-Babi'l-Halebî, Mısır, 1938, s. 399.

rivayet reddedilir. Çünkü böyle bir durumda bir kişinin rivayet konusunda tek kalması da mümkün değildir”.⁷³

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848): “Senedine bakmadan hadisi anlayıp sahihini sakiminden ayıracak anlayışa sahip olmayan bir kimsenin bu işe talip olması uygun değildir”.⁷⁴

Ebû Bekir el-Cassâs (370/981): “ Haber-i vâhidin reddine sebep olan illetlerden birisi, aklın gereklerine aykırı olmasıdır. Çünkü akıl Allah’ın hüccetidir. Onun delâlet ettiği ve gerekli gördüğü şeye muhalefet etmek caiz değildir. Akıl hüccetine ters düşen her haber fasid ve gayr-i makbuldür. Akıl hücceti ise sabit ve sahihtir. Eğer haberin aklın hükümlerine ters düşmeyecek bir şekilde izahına ihtimal varsa o yöne hamledilir”.⁷⁵

Debûsî (ö. 430/1039): “Hadislerin Kur’an’a arz edilmesinde küçümsenmeyecek kadar büyük bir ilim ve dinin korunması söz konusudur. Çünkü bid’at ve hevaların çoğu âhâd haberlerin akaid ve amelde Kur’an ve sabit sünnete arz edilmeden kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kur’an’ı, âhâd haberler doğrultusunda yorumlamak metbû konumunda olanı tâbi konumuna getirmek olur ve dini, kesin bilgi ifade etmeyen esaslara dayandırmak anlamına gelir. Böyle olunca da dinin esasları şüphe ifade eden ilimden oluşur. Bu da bid’at yollarını çoğaltmaktan başka bir şey değildir. Bu anlayışın dine verdiği zarar, âhâd haberleri kabul etmeyenlerin verdikleri zarardan daha büyüktür. Çünkü böyle bir kimsenin Kur’an’ın hükmüne başvurup dininin temelini kesin bilgiye dayandırmasının sebebi âhâd haberleri yalan şüphesinden dolayı reddetmesidir. Bu kimse daha sonra kendi görüşü ve herhangi bir asla tutunma problemiyle karşı karşıya

⁷³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-Mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahman el-Azâzî, Dâru İbnu’l-Cevzî, ed-Demmâm, 1996, c. I, s. 354.

⁷⁴ İbnu’l-Arabî, Ebû Bekir, *Sirâcu’l-Murîdîn fi Sebîyli’d-Dîn*, thk. Abdullah et-Tevartî, Dâru’l-Hadîs el-Kettâniyye, Tanca, 2017, c. II, s. 46.

⁷⁵ el-Cassâs, Ebû Bekir, *el-usûl fi’l-Usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî, Küveyt, 1994, c. III, s. 121-122

kalacaktır. Diğeri ise âhâd haberi asıl kabul ederek, Kitab'ı bu habere arz etmekte, dolayısıyla dini, kesin bilgi ifade etmeyen hususlara dayandırmış olmaktadır. Burada takip edilmesi gereken orta yol, Allah'ın kitabı sübut ve kesinlik ifade ettiği için, onu asıl kabul etmek, âhâd haberleri ise ona tâbi kılıp Kur'an'a uygun olanları kabul, aykırı olanları reddetmektir".⁷⁶

Hatîb Bağdadî (ö. 463/1071): "Hadislerden öyleleri vardır ki illeti gizli kalır. Bu yüzden üzerinde dikkatle düşünülüp uzun bir süre geçinceye kadar bilinmez".⁷⁷ "Haber-i vahid, akla, Kur'an'ın kesin ve muhkem hükmüne, amelî sünnete, sünnet hükmünde olan amele ve kesin olan her delile aykırı olduğunda kabul edilmez."⁷⁸

Serahsî (ö. 483/1090): "Her türlü bid'at ve hevanın aslı, âhâd haberlerin Kur'an ve meşhur sünnete arzını terk etmekten kaynaklanır. Bazı kimseler, Hz. Peygamber'e ulaşıp ulaşmadıkları şüpheli oldukları halde ve kesin bilgi ifade etmemelerine rağmen, bu tür haberleri asıl kabul ettiler, sonra da Kur'an ve meşhur sünneti, bu asıllara göre yorumladılar. Böylece tabi olması gerekeni metbû, kesinlik arz etmeyen bir şeyi de esas kabul ederek bid'at ve hevaya düştüler".⁷⁹

Ebû Hâmid el-Gazâlî (ö. 505/1111): "Aklın muhal gördüğü konularda gelen haberin tevil edilmesi gereklidir. Menkulün, kesin olarak akla muhalif bir şey içermesi asla düşünülemez. Bu açıdan zahiri teşbih ifade eden hadislerin çoğu sahih değildir. Sahih

⁷⁶ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah, *Takvîmu'l-Edille*, thk. Halil Muhyiddin el-Mey's, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 197.

⁷⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiu li-Ah'lâki'r-Râvî ve Âdâb es-Sâmi'*, thk. Mahmud et-Tahhân, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1983, c. II, s. 385.

⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986, s. 472.

⁷⁹ Serahsî, *Usulu's-Serahsî*, c. I, s. 364-367.

olanları ise anlamı kesin olmayıp tevil gerektirmektedir. Akıl bir konuda tevakkuf eder, imkansızlığına da cevazına da karar veremezse o menkulü tasdik etmek gerekir”.⁸⁰

İbnu'l-Cevzî (597/1201): “Bazan isnaddaki ravilerin hepsi güvenilir olur, fakat hadis uydurma, maklub veya müdelles olabilir. Böyle bir durumun tespiti son derece zor olup, bunu ancak hadis tenkitçileri bilebilir”.⁸¹ “İmkansız olan bir hususu güvenilir raviler de rivayet etse reddedilir ve burada ravilerin yanıldığına hükmedilir. Sika raviler topluluğunun bir araya gelip devenin iğne deliğinden girdiğini söylemeleri, sika olmalarına rağmen hiçbir fayda sağlamaz ve haberlerine tesir etmez (doğrulamaz). Çünkü onlar imkansızdan haber vermiş olurlar. Akla ters ve usule aykırı her hadis uydurmadır. Böylesine (habere) itibar etmeye (araştırmaya) gerek yoktur”.⁸²

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1210): “Kesin delile aykırı olan bir haber, sahih bir teville hamledilme imkanına sahiptir veya değildir. Teville hamledilme imkanına sahip ise bu tevil ya yakın veya zorlama bir tevil olabilir. Yakın bir tevil ise Peygamber tarafından o anlam kastedilip söylenmiş olabilir. Aynen Kur'an'ın müteşâbihâtında olduğu gibi. Eğer zorlama bir tevil ise ya uydurma olduğuna hükmedilir veya eksik ya da fazla rivayet edildiğine hamledilir”.⁸³ “Âhâd yoluyla nakledilen haberler içerisinde Hz. Peygamber'e nispet edilmesi caiz olmayan ve tevil kabul etmeyenler de vardır. Böyle olanların uydurma olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir”.⁸⁴

⁸⁰ el-Gazâlî, Ebû Hâmid, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Dâru'l-Besâir, Kahire, 2009, s. 487.

⁸¹ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Mavdûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, by. 1966. C. I, s. 99-100.

⁸² İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mavdûât*, c. I, s. 106.

⁸³ er-Râzî, Fahreddin, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkhi*, thk. Taha Câbir el-Alvânî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992, c. IV, s. 291-292.

⁸⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkhi*, c. IV, s. 301.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328): “Kur’an’a, mütevatir (sünnet)’e, icmâa ve akla aykırı olan haberlerin batıl olduğu malumdur”.⁸⁵

İbn Kayyim (ö. 751/1350): Kendisine senedine bakmaksızın bir ölçüye dayanarak uydurma hadisi tanımak mümkün müdür şeklindeki bir soruya şu cevabı verdiğini ifade eder: *Bu değeri büyük bir sorudur. “Bunu ancak sahih sünnetleri bilmede derinlik sahibi (otorite), sünnet bilgisi etine ve kanına karışmış, bu konuda meleke kazanmış, Hz. Peygamber’in emrettiği, yasakladığı, haber verdiği, davet ettiği, sevdiği, nefret ettiği ve ümmetine meşru kıldığı hususlarda Hz. Peygamber’le haşır neşir olmuş sahabiler gibi, sünnetleri, rivayetleri, sireti ve yolunu bilme hususunda ciddi uzman olanlar bilebilir. Böyle bir kimse Peygamberin hallerini, tavrını, sözlerini, peygamberle ilgili haber verilmesi caiz olan şeylerle olmayanlarını, başkalarının bilmeyeceği şekilde bilir.”*⁸⁶

Şâtıbî (ö. 790/1388): “Her bir şer’î delil ya kat’îdir ya da zannîdir. Eger kat’î ise, dikkate alınması konusunda herhangi bir problem yoktur..... Eğer zannî ise, ya kat’î olan bir asla dayanmaktadır ya da dayanmamaktadır. Eğer kat’î bir asla dayanıyorsa, asıl gibi o da muteberdir. Eğer böyle bir asla dayanmıyorsa, o zaman araştırmak gerekir. Hemen onun kabul edileceğine dair bir şey söylemek doğru olmaz.”⁸⁷

Zerkeşî (ö. 794/1392): Hadis metniyle ilgili görüş belirtirken şunları ifade etmiştir: “Var olması mümkün ve aklen imkansız olmayan hususlarda olması şarttır. Eğer

⁸⁵ İbn Teymiyye, Takıyyuddin, *Minhacu’s-Sünneti’n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Raşad Sâlim, y.y., 1986, c. VII, s.418-419.

⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru’l-Munîf fi’s-Sahîhi ve’d-Dâif*, thk. Abdulfettâh Ebû Guddê, Mektebetu’l-Matbûati’l-İslâmiyyeti, Halep, 1982, s. 43-44.

⁸⁷ Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, Dâru İbnu Affân, ed-Demmâm, 1997, c. III, s. 184.

hadis aklen imkan dışıysa reddedilir".⁸⁸ "*Hadisin senedi sahih olsa da metnin zayıflığına hükmedilebilir*".⁸⁹

İbn Haldun (ö. 808/1406): "*Haberlerde, örf-adet, temel idare kuralları, toplumdaki kültür ve medeniyet durumu dikkate alınmayıp, görülmeyen görülene kıyas edilmeyip sadece nakle dayanıldığında, hataya düşmekten ve doğru yoldan sapmaktan kurtulmak çoğu zaman mümkün olmaz. Çoğunlukla tarihçiler, müfessirler ve hadisçiler, naklettikleri haberlerde hataya düşmüşlerdir. Rivayetlerin doğru veya zayıf olduğunu incelemeyen aktarmaları, benzerleriyle mukayese etmemeleri, hikmet ölçüsü ve kâinat kanunlarını hesaba katmaksızın olayları ele almaları, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünmeden, haber verilen olayların gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığına bakmadan naklettikleri için gerçeklerden uzaklaşarak hata ve vehim çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir*".⁹⁰

3. Muasır Âlimlerden Metin Tenkidini Gerekli Görenler

Metin tenkidinin gerekliliğini savunan çağdaş âlimler bu tenkid damarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Bunlar arasında şu isimlerin görüşleri zikredilebilir.

Musa Cârullah Bigiyef: (ö. 1949) "*Bilindiği gibi hadisler, isnad ve metin olmak üzere iki ayrı bölümden oluşurlar. Hadis imamları isnad ile ilgili her türlü çalışmayı tamamlamışlardır. Haklı olarak bugün bize düşen, hadislerin metinleri üzerinde araştırmalar yapmaktır. Şayet ele aldığımız bir hadis metni akla zıt, nakle muhalif olursa, İslam'ın temel esasları ile de çelişirse biz kesin olarak o hadisin uydurma olduğuna hükmederiz. Haberlerin sahihini sakiminden, uydurmasını sahihinden ayırmak için en*

⁸⁸ Zerkeşi, Bedruddîn, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru's-Safva, Mısır, 1992, c. IV, s. 342.

⁸⁹ Zerkeşi, Bedruddîn, *en-Nuket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynulâbidin b. Muhammed, Ad'vâu's-Selef, Riyad, 1998, c. I, s. 117.

⁹⁰ İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Dâru Ya'rib, Dimâşk, 2004, s. 92.

sıhhatli ölçü de bu olsa gerektir. Ancak Hz. Peygamber'in (insanlığa) rehberlik ettiği konularda, (hedyun'n-nebi) sünnetlerinde, sîretinde, Kur'an-ı Kerim'in beyanı niteliğindeki ifade ve yargılarında (kadâyâ) böyle bir ihtiyaç yoktur. Zira bu gibi hususlarda akıl ve nakille çelişen, İslam'ın esaslarına ters düşen bir şey olmaz.⁹¹ İfadelerini kullanmıştır.

Salahuddin el-İdlibî metin tenkidiyle ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Neden hadisten olanları çıkarmaktan sakınırken hadisten olmayanları ona katmaktan sakınmıyoruz? Gerçek şu ki, her ikisi de tehlikelidir”.⁹² “Metin tenkidi konusunda çok az yazan olmuştur. Hatta bu tür tenkid yöntemini uygulayanlar, nadiren ilke ve yöntemlerinden bahsetmişlerdir. Sened tenkidi ve ona bağlı olarak cerh-tadil ittisal-inkıta vb. konularda çok şey yazmış olmalarına rağmen metin tenkidinde çok az şeyler yazmışlar ve sadece örnek verme kabilinden sözlerle iktifa etmişlerdir. Hadis usûlü kitapları büyük oranda sened konularına yoğunlaşmışlardır. Bu durum şâz, illetli, muztarip ve ihtilaflı rivayetlerle amel etmek gibi hem sened hem de metni ilgilendiren konularda bile böyledir. Hadisçiler, hadis usulündeki illet bahsinde rivayetlerin metnindeki illetleri araştırıp genişçe ele almaları gerekirken, sadece senedle ilgili illetlerle ilgilenmişler diğer illetlere ise çok az değinmişlerdir. Hadisçilerin illet konularıyla ilgili kaleme aldıkları müstakil eserlerde de durum aynıdır”.⁹³

Konuyla ilgili Misfir ed-Dumeynî (ö. 2015) şu ifadeleri kullanmaktadır: “Metin tenkidi ameliyesinin sağlıklı bir şekilde icra edilebilmesi için isnad tenkidine bir süreliğine ara verilmesi gerekir. Böylece metin tenkid edilir ve isnad ölçülerine göre hadis ister sahih, isterse zayıf olsun, hakkında uygun olan hüküm verilir. Metin tenkidi hususunda

⁹¹ Musa Cârullah Bigiyef, *Kitâbu 's-Sünne*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2014, s. 119.

⁹² Salahuddin el-İdlibî, *Menhecu Nakdi'l-Metni inde Ulemâi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Muessesetu İkra' el-Hayriyye, Kahire, 2013, s. 31.

⁹³ Salahuddin el-İdlibî, *Menhecu Nakdi'l-Metni inde Ulemâi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, s. 29.

*doğru olan ölçüleri tespit etmek için, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona isnad edilen hadislerle ilgili sahabenin tutumlarına başvurmak gerekir. Zira onlar ravinin doğru ve güvenilir olduğunu kabul etmelerine rağmen hadisi reddetme veya uygun bir manaya hamletme ya da tevil etme hususunda birtakım görüş ve ölçüleri olduğunu biliyoruz. Nitekim onlar zaman zaman bir hadisin ravisini hata veya unutma yahut da yanlış işitme ile itham ediyor; hadisi ya Kur'an'la veya daha çok güvendikleri ve emin oldukları başka sahabenin rivayetiyle çeliştiği için reddediyorlardı. Sahabiler, ravinin Resûlullah'a iftira etmediğini bilmelerine rağmen, rivayet edilen hadisleri tartışmışlardır. Bu tartışmalar raviden ziyade rivayet edilen metne yönelik olmuştur. Bizlerde bugün hadis metnini tenkit etmede onların belirledikleri ölçü ve kuralları işleterek rivayetlerin doğrusunu ve yanlışını tespit etmede sahabenin yolunu tutabilir miyiz? Kaldı ki, hadislerin bizim için sahih olması ile onlar için sahih olması bir değildir. Zira isnad onlar için adaletli ve doğru kimseler olan çoğunlukla bir veya iki sahabîden meydana gelmesine rağmen, bizim için dörtten az olmayan ve onlarca kişiye ulaşan uzun bir zincirden oluşmaktadır. Sahabenin birbirlerini tanımalarına rağmen hadisleri kabul noktasındaki tutumu bu olduğuna göre; bizim de Hz. Peygamber'e isnad edilen binlerce rivayeti, zamanla hadislere karışan tahrif ve uydurmadan ayıklamak için sahabenin belirlediği ölçüleri kullanmamız daha uygun olacağı kanaatindeyiz”.*⁹⁴

Taha Câbir el-Alvânî: (ö. 2016) “Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Aişe gibi büyük sahabiler, hadisleri kabul ve reddetmek için rical bilgisinin gerçek ölçüt olmadığını, gerçek ölçütün Allah'ın Kitabı ve Peygamber'inin yakın ile sabit olan sünneti olduğunu çok iyi biliyorlardı. Bu tutum da senede değil ancak metne bakmakla mümkündür. Metne odaklanmak ve onu Kur'an'a arz etmek, sünnetten olmayan şeylerin ona nüfuz etmesini

⁹⁴ Misfir ed-Dumeynî, *Mekâyisu Nakdi Mutûni's-Sünne*, s. 55-56; ayrıca bkz. Misfir ed-Dumeynî, *Hadiste metin Tenkidi Metodları*, çev. İlyas Çelebi-Adil Bebek- Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.

engelleyen doğal bir korumadır. Kaldı ki bu temelde Kur'anî bir yaklaşımdır. “Ey iman edenler, size bir fasık haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın.”⁹⁵ Buradaki doğruluğunun araştırılması şahısla ilgili değil, haberin kendisiyle ilgilidir. Şüphe yoktur ki dinle ilgili haberlerin teyit edilmesi ancak Allah'ın muhafaza ettiği vahyedilmiş kitabıyla mümkündür. Nasıl ki sünnet Kur'an'ın uygulama ve eyleme yansıyan beyanı ise Kur'an'da sünnetin hakimiyet ve doğrulama beyanıdır. Herhangi bir kitabın Kur'an'a kıyasla konumlandırılması, Kur'an'ın sıhhati ile haberlerin sıhhati arasındaki anlamı ayırt etme yeteneğinden mahrum olmaktan kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın sıhhati, onu nakledenlerden değil, bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Haberin sıhhatine gelince, Kur'an'ın onu tasdik etmesinden ve onun üzerindeki hakimiyetinden ileri gelmelidir”.⁹⁶

4. Metin Tenkidi Tartışmalarının Türkiye'deki Yansımaları

Her ne kadar konumuzla direkt bağlantısı olmasa da ülkemizde metin tenkidıyla ilgili yapılan çalışmalara ve ortaya konulan fikirlere kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Son dönemde dünyanın farklı ülkelerinde metin tenkidi çalışmaları hız kazanmış doğal olarak bu durum Türkiye'yi etkilemiş ve ülkemizde bu konuda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların bir kısmı metin tenkidini benimserken diğer bir kısmı ise buna karşı çıkmıştır. Aşağıda metin tenkidini gerekli görenler ve buna karşı çıkanların görüşlerine yer verilecektir.

Ülkemizde Metin Tenkidini Gerekli Gören İlim Adamları

Ülkemizde metin tenkidini gerekli gören bazı ilim adamlarının görüşlerine örnek olması bakımından aşağıda yer verilecektir.

⁹⁵ 49. Hucurât, 6.

⁹⁶ Taha Câbir el-Alvânî, *İşkâliyetu't-Teâmuli meâ's-Sünneti'n-Nebeviyye*, el-Ma'hedu'l-Âlemiyyu li'l-Fikri'l-İslamî, Virginia, 2014, s. 369-370.

Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934): “*Râvî’de zühûl ve hata ve rivayet bi’l-ma’na yüzünden şâriin maksûd-ı tâmmının adem-i ihtimâli külliyyen münselib olmaz. Binâenaleyh ehil olmayan kimseye göre hadisin mahzâ isnâdını sahih bulmakla hemen sıhhat-i metnine hükmedip onunla amel caiz olmaz. Çünkü sahîhü’l-isnad olan hadisin bir illet-i hafîyye-i kâdıhası bulunmak ihtimâli bâkidir. Bu, sikât-ı ruvâtın hıfzına hüsn-i zan mesleği olup sâlikleri bâzan gulûv ve ifrâtı vâhi ve zaif olan ahâdîsi kabûle kadar ileri götürmüşlerdir.*”⁹⁷ “*Hulâsa ehl-i İslamca haber-i mervînin sarîh akla –te’vîl kabûl etmeyecek veçhile – münâkız; nass-ı Kur’an’a, Sünnet-i mütevâtireye, ümmetin icmâ-ı kat’isine münâfî olması sebab-i red addediliyor ki intikâd târîhi kavâdenin en mühim safhası da budur.*”⁹⁸

Zâkir Kâdirî Ugan (ö. 1954): “*Hadisin, Kur’an’a, fıkır-i selime ve sahih akla uygunluğu ve aykırılığı dikkate alınmadan, yalnızca ravilerin Peygamber’e ulaşması açısından tetkik edilmesi, hadis ilminin önemine gölge düşürmüştür. Dirayetü’l-Hadis ilmine önem verilmediğinden, hadisler aklî ve kıyâsî kriterlere göre tetkik edilmemiştir. Hadisin metninden çok isnâd zincirlerine önem verilmesi, metin ve mananın önemini ikinci dereceye düşürmüştür.*”⁹⁹ “*Başlangıçta isnâddan daha çok metne önem verildiği halde sonradan metin adeta terkedilerek tümüyle isnada ehemmiyet verildiği görülüyor. İsnatlar geliştikçe birbirinden ayrı iki akım görüyoruz ki, biri “metin” diğeri de “isnad” akımıdır. Birinci devirde mesela Urve ve İbn İshak gibilerinin eserlerinde hadisin metnine önem verildiği halde zaman geçtikçe isnadın ehemmiyet ve güç kazandığı ve metnin ehemmiyetinin azaldığı çok açık bir şekilde göze çarpmaktadır.*”¹⁰⁰

⁹⁷ Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara, 1987, c. I, s. 275-276.

⁹⁸ Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. I, s. 279.

⁹⁹ Zâkir Kâdirî Ugan, Zâkir Kâdirî Ugan, *Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler*, Dârus-Sünne, Samsun, 2000, s. 102-103.

¹⁰⁰ Zâkir Kâdirî Ugan, Zâkir Kâdirî Ugan, *Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler*, s. 107-108.

Mehmed Said Hatiboğlu: Hz. Peygamber devrindeki tenkid hareketlerinden bahsettikten sonra şöyle bir tesbitte bulunmaktadır: *“Müslümanlar, Peygamberleri de dâhil olmak üzere, birbirleri arasındaki münasebetlerde, İslam’dan aldıkları zihniyet icabı, hak ve hakikat adına doğru gördükleri şeyi, muhatabları kim olursa olsun, söyleyecekleri şey ne derece bulunursa bulunsun, bildirmekten ve tenkidlerini zamanında yapmaktan asla çekinmemişlerdir.”*¹⁰¹ *“Şayed, muteber hadis kitaplarında yazılı rivayetlerin, hadis tenkidi imamlarının tedkikinden geçmiş olduklarını kabul edecek olursak, ki böyle olması gerekir, birçok kasıtlı rivayetin bu eserlerde yer bulabilmiş olması karşısında, bu sahadaki gayretlerin pek muvaffakiyetli olmadığını kabul etmek durumunda kalacağımız tabiidir. Bu eserlerde bu çeşit rivayetlerin mevcud oluşu, aynı zamanda bizi, hadis tenkidcilerinin ekserisinin isnadı ön plana almış kimselerden olduklarını kabul etmeye götürür.”*¹⁰² *“İsnad meselesinin arz ettiği azamet karşısında bunların metin tenkidindeki muvaffakiyetlerinin parlak olmadığını iddia edebiliyoruz. Zira aksi varid olsaydı, hiç olmazsa rical tenkidi mahsulleri nisbetinde bu sahada da bir kitabiyata malik olurduk. Bu durum bizi, hadis münekkidlerinin İslami zihniyetin icablarına pek tetabuk edememiş olduklarını kabule zorlamaktadır. Metin tenkidine karşı ortaya konulan bu mesafenin, ileriki devirlerde adeta bir cereyan halini aldığı bir hakikattir. Hadis olsun da ne olursa olsun kâbilinden, hiçbir tenkid endişesi duymaksızın eserlerini her türlü rivayetle dolduran muhaddisler geldiği gibi, iler tutar yeri olmadığı hâlde, seleflerinden gelmiş bir rivayetin te’viline sahifeler tahsis eden şarihler eksik olmamıştır.”*¹⁰³

M. Hayri Kırbaşoğlu: *“Klasik hadis usûlü, asıl hadis adını almaya layık olan metnin tenkidinden ziyade ağırlıklı olarak isnat tenkidine önem vermiştir. Bu elbette hiç*

¹⁰¹ Mehmed Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Otto Yay., Ankara, 2015, s. 33.

¹⁰² Mehmed Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, s. 137.

¹⁰³ Mehmed Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, s. 140-141.

metin tenkidi yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak yapılan bu tür tenkidler son derece mevzii olup, en azından isnat tenkidine eşdeğer bir öneme sahip olmamıştır. Dolayısıyla klasik hadis usûlünün “isnad merkezli” bir usûl olduğu ve bu sebeple “isnat usûlü” olarak adlandırılmaya daha layık olduğu söylenebilir. Gerçek bir hadis usûlü ise metin ve isnadın meydana gelen hadisın her iki kısmına ve özellikle de sözün kendisine yani “metin”e gereken önemi veren bir usûl olabilir.”¹⁰⁴

İsmail Hakkı Ünal: “Geçmişte çok önem verilmiş ve o gün için önemli fonksiyonlar icra etmiş isnad tetkikinin cevap vermediği durumlarda tarih, sosyoloji, ekonomi, sosyal tarih, sosyal psikoloji, antropoloji gibi ilimlerin yardımıyla hadis metinlerinin tahlil ve tenkidine girilmeli, bu çalışmada Kur’an-ı Kerim sürekli gözönünde bulundurulmalıdır.”¹⁰⁵ “Hadiste muhtevaya yönelik çalışmalar cesaretle sürdürülmeli, bu alanlara samimi ve ciddi biçimde yönelenlerin, hadis ve sünnet münkiri şeklinde itham edilmelerinin hiçbir haklı ve ilmi gerekçesinin bulunmadığı bilinmelidir.”¹⁰⁶

Salahattin Polat: “Hadis ve fıkah literatürünü tarihi seyir içerisinde incelediğimizde, Müslüman âlimler arasında metin tenkidi zihniyetinin çok sistemli bir şekilde mevcut olduğunu görüyoruz. Rivayetlerin, sağlam ve kat’î dini kaynaklar ışığında değerlendirmeye tabi tutulması, akl-ı selîmin ölçülerine vurulması şeklindeki bu tatbikat ve gelenek, İslamî ilimlerin klasik dönemlerinde daha fazla hakimdir. Sonraki dönemlerde bu tenkid zihniyetinin zamanın şartlarına göre ilk devirlerdeki seviyeyi gösteremediğini söylemek hatalı olması gerektir. Nakilcilik, derlemecilik ve şerh dönemlerinde de bu tenkidci zihniyet sürdürülebilseydi İslamî ilimlerin bugün ulaştığı nokta herhalde daha farklı olurdu. Müslümanlar; Kur’an, sahîh sünnet ve akl-ı selîmin ölçülerini ihmal etmeselerdi metin tenkidciliği daha sistematik ve müstakil bir ilim branşı haline gelebilirdi.

¹⁰⁴ M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015, s. 52.

¹⁰⁵ İsmail Hakkı Ünal, *Hadis Kültürü ve Eleştirisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2021, s.137-138.

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Ünal, *Hadis Kültürü ve Eleştirisi*, s. 139.

Fakat bütün bunların yapılmamış olması, Müslümanlarda metin tenkidi zihniyetinin olmadığını veya nadir olduğunu göstermez. Olsa olsa daha fazla mükemmelleştirme sistemleştirme imkanları mevcutken, bu imkanların yeterince değerlendirilmediğini gösterir.”¹⁰⁷

Mehmet Görmez: *“Hadisçilerin, kendilerini haklı kılacak çeşitli nedenlerle, metin tenkidine oldukça ihtiyatlı yaklaştıkları, metin tenkidine isnad tenkidi kadar önem vermedikleri, sahabe döneminde başlayan bu metoda Hz. Âişe cesaretinde asla yaklaşmadıkları da bir gerçektir.”¹⁰⁸*

Mehmet Emin Özafşar: *“Hadislerin nedensellik analizinin hadisçiler tarafından tatbik edildiğini söylemek kolay değildir. Hadisçilerin hadislerin muhtelif versiyonlarını bir arada düşündüklerine ilişkin rivayetler olmakla birlikte hadislerin nedensellik bakımından analizine dair bir yaklaşım içerisinde oldukları söylenemez. Daha doğrusu hadis metodolojisi bu anlamda bir eleştirinin yöntem ve usulleri ile alakadar olmamıştır. Klasik hadis metodolojisi eleştiri yoğunluğunu ravilerin adalet ve zabtına, hadis alış tarzlarına, rivayetlerin biçimsel kusurlarına ve eserlerin içerdikleri rivayetlerin isnad bakımından taşıdıkları değere odaklanmıştır. Klasik hadis ilminde içerik eleştirisi yahut günümüzde revaçta olan kurumsal eleştiriye yer verilmemiştir. İçerik eleştirisi daha çok fıkıh usûlü ilmine havale edilmiştir. Ancak kurumsal eleştiri bir manada ideolojik eleştiri olduğu için İslam’ın klasik devirlerinde rastlanılmayan bir olgudur. Günümüzdeki “metin tenkidi” söylemi üzerinden yapılan eleştiriler de örtülü biçimde bir ideolojinin perspektifinden rivayetlere yöneltilen tenkitlerdir.”¹⁰⁹ “İsnada yapılan vurgunun giderek yoğunlaşması sonucunda geliştirilen yeni ifadeler, metnin öneminin ona paralel olarak gittikçe azaldığını göstermektedir. Hadis ilmi, bir isnad ilmi olarak serpilip gelişmiştir.*

¹⁰⁷ Salahattin Polat, *Hadis araştırmaları*, İnsan Yay., İstanbul, 2014, s. 263.

¹⁰⁸ Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yay., Ankara, 2014, s. 78-79.

¹⁰⁹ Mehmet Emin Özafşar, *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yay., İstanbul, 2015, s. 53.

Metin ile ilgili olanlar da ancak onların şekli bünyesine yönelik, tashîf, tahrif, taklîb, idrac vb. tabirler ile bu ilme konu edinilmiştir. Metinlerin içeriğine yönelik; sadece garîb lafızların anlamını izah için kaleme alınan eserler çerçevesinde, garîbu'l-hadis ilmi vardır. Nâsîh-mensuh ilmi ile ihtilâfu'l-hadis ilmi, sistematik bir içerik ilmi olmaktan çok haberlerin zahirî mukayesesini konu edinmiştir. Hâsılı hadis ilmi hiçbir zaman, bir delalet ilmi olmamıştır. Bu ihtiyaç daha çok fıkâh usûlü ilmi tarafından karşılanmıştır.”¹¹⁰

Enbiya Yıldırım: *“Bir kısım ehl-i ilim gerekli her şeyin selef tarafından yerine getirildiğini, vazifenin hakkıyla ifâ edildiğini söylese de, bu ifadeler hamasi olmaktan öteye geçmeyen sözlerdir. Savunmacı sözlerinin kendilerini bağlaması sebebiyle, bir takım hadisleri izah etmek için olmadık tevellere girmeleri, tatminkar olmayan izahlar getirmeye çalışmaları, hem kendilerini hem de çağa İslam'ın mesajını yeniden sunmanın sevdalısı olanları zorda bırakmaktadır. Bir kısım zevatın ise senedi sahih olmasına rağmen, ilmî verilere vb. hususlara aykırılığı kesin ispat edilmiş hadislerin anlaşılmasını inatla zamana havale etmesi, künhünün bir gün ortaya çıkacağını düşünmesi de aynı düşünceden kaynaklanmaktadır. Oysa dinin nassları her devirdeki tüm müminlere hitap ettiği, ehil olanların bunları irdeleme, gerektiğinde kabul etmeme veya farklı bir düzleme yerleştirme hakkının olduğu göz önüne getirilmemekte, hürriyetin selefte kalması istenmektedir.”¹¹¹*

Selçuk Coşkun: *“Bir hadisin gerek sened ve gerekse metin tenkidini, bütüncül bakışla yapmak uzun mesailer gerektirir. Bunun için bu konuda günümüz Müslümanlarının problemleri olarak gördükleri veya algıladıkları hadislere öncelik verilmelidir. Bu tür araştırmaların ulaştığı sonuç, klasik eserlerdeki sonuçlarla örtüşebileceği gibi,*

¹¹⁰ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden düşünmek*, s. 206-207.

¹¹¹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 771.

örtüşmeyebilir de. Her iki durumda da, hadis yeniden gözden geçirilmiş ve sıhhati konusundaki yargı güncellenmiş olur.”¹¹²

Salih Karacabey: “Metin tenkidi ile ilgili çalışmaların, isnad ve ravi tenkidine yönelik yazılan eserlerden çok az olması nedeniyle, bu alanın ihmal edildiği düşüncesi oldukça yaygındır. Ancak tarihi sürece bakıldığında, hadislerde metin tenkidinin isnad ve ravi tenkidinden önce başladığını söylemek mümkündür. Fakat, özellikle siyasi çekişmeler sonucu meydana çıkan bölünmenin dini boyut kazanmasıyla başlayan hadis uydurma hareketinin önüne geçebilmek gayesiyle, hadis rivayet eden kimseler ve rivayet sistemi üzerinde yoğunlaştırılan çalışmalar, metin tenkidi alanını gölgede bırakmıştır.”; “Metin tenkidi iki açıdan çok önemlidir: Birincisi hadislerin söz olarak doğru nakledilmekle birlikte küçük bir eksik ya da Hz. Peygamber’in maksadını iyi anlamama sonucu mana rivayeti yapma ve bu noktada yanlış olarak doğru kelimeyi kullanmama sonucu meydana gelen hataların düzeltilmesi; ikincisi de, asıl hadis olmadığı halde kendisine kabul edilebilir bir isnad ekleyerek insanlara hadis diye nakledilmeye çalışılanların uydurmalarına mani olmak veya uydurulmuş olduklarının da belirlenerek insanların onları öğrenip rivayet etmelerine izin vermemektir.”¹¹³

Ahmet Keleş: “Metin tenkidi, Hz. Peygamber’e ait olan bir sözün/metnin eleştirisi değil, tam aksine, Hz. Peygamber’e ait olduğu iddia edilen sözün, ona ait olup-olmadığının incelenmesi ve araştırılmasıdır. Nakledilen sözün ona ait olduğu kesinleştiğinde, bir mümine ancak o sözün gereğini yerine getirmek düşer.”¹¹⁴

Talat Sakallı: “Çok nadir de olsa, kaynağına sağlam ve güvenilir yolla ulaşılan rivayetin, iyi bir inceleme, sağlam bir muhakeme ve dini asıllara hâkimiyetle sadece

¹¹² Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV, İstanbul, 2014, s. 183.

¹¹³ Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi*, Emin Yay., Bursa, 2013, s. 202-203.

¹¹⁴ Ahmet Keleş, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, Fecr Yay., Ankara, 2017, s. 14.

metnede bakılarak Hz. Peygamber'den naklinin mümkün olmayacağı kanaatiyle reddedilir.”¹¹⁵

Genel olarak bu isimler metin tenkidinin gerekli olduğunu ve geçmişte yapılan çalışmaların önemli olsa da yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Ülkemizde Metin Tenkidine Mesafeli Duranlar

Ülkemizde metin tenkidi prensiplerinin tarihte büyük ölçüde yerine getirildiği fikrini savunarak bu tenkid türüne pek sıcak bakmayanlarda olmuştur. Aşağıda bu yaklaşımı benimseyen bazı ilim adamlarının görüşlerine örnek olması bakımından yer verilecektir.

Yavuz Köktaş: “Metin tenkidinden maksat hadislerin Kur’an’a, akla, tarihe vs. uyumunu denetlemek ise tarihen bunlar bihakkın yerine getirilmiştir. Ancak tabii bugün Kur’an’a aykırı hadislerin reddedilmesini isteyenlerin anladığı tarzda bir metin tenkidi gerçekleşmemiştir. Tarihte Kur’an da göz önünde bulundurulmuş ve bugün Kur’an’a aykırıdır denilen pek çok hadisin öyle olmadığı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla hadisler Kur’an, akıl, tarih vs. göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Hadisleri illâ da reddetmek için onların Kur’an’a vs. arz edilmediğini belirtip metin tenkidinin ihmal edildiğini söylemek olsa olsa kendimize bu faaliyette yol açmak anlamına gelir.”; “tarihte metin tenkidi ihmal edilmiştir derken sadece muhaddisler hesaba katılmamalıdır. Hadisler muhaddislerin tekelinde değildir. Hadislerin anlamı, ilgilisi olan herkese açıktır. Bu açıdan bakıldığında fıkıhçısıyla kelamcısıyla vs. hadislere yönelik epey bir tenkidde bulunulmuştur.”¹¹⁶

¹¹⁵ Talat Sakallı, *Hadis Tenkidi*, Araştırma Yay., Ankara, 2014, s. 119.

¹¹⁶ Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2017, s. 78-80; Yavuz Köktaş, 100 Soruda Hadis Meseleleri, İnsan Yay., İstanbul, 2011, s. 66-67.

Mehmet Yaşar Kandemir: “Muhaddisler güvenilir hadis metinleri elde etmek için usûl-i hadis ilimlerini icat ettiler. Böylece sened zincirinde yer alan ravilerin kimliklerini ve güven durumlarını tespit etmeye çalıştılar. Diğer bir söyleyişle, sened tenkidi gibi görülen birçok husus, aslında metin tenkidinden başka bir şey değildi.”; “Muhaddisler hiçbir zaman senedi, hadisin sağlamlığını ortaya koyan yeterli bir teminat olarak görmediler, ayrıca hadis metninin incelenmesi için genel kaideler tespit ettiler.”¹¹⁷

İsmail lütfi Çakan: “Kılı kırk yararcasına hadis bilginleri tarafından yapılan ilmi araştırmaların, hadis metinlerini ihmal etmiş olması, ancak meseleye göz ucuyla bakanlarca ortaya atılabilecek, ciddiyyetten uzak, biraz da düşmanca bir iddiadır.” “Hadisçilerin ravilerde aradıkları şartlar üzerinde aşırı bir titizlik göstermelerinin asıl maksadı, sahih bir hadis metni elde etmek ya da eldeki metnin sahih olduğu konusunda kesin kanaat sahibi olmaktır.” “Biz, hadis sened ve metinlerinin tâbi tutulduğu tetkik ve tenkid metodunun tarihte bir benzerinin olmadığını ve bunun sadece Müslümanlara ait bir ilmi üstünlük olduğu görüşünü paylaşmaktayız.”¹¹⁸

Ali Osman Koçkuzu: “İslam âlimleri, bir hadisin Peygamberimize ait olduğu sabit olunca, muhtevasının akla ve diğer verilere göre tenkidini ikinci planda mütalaa etmişlerdir. Bu demek değildir ki, akla ve İslam’a muhalif sözlere, Peygamber’e isnad edildikleri halde gerekli tepki gösterilmemiş ve onlar ayıklanmamış. Aksine öyle örneklere rastlıyoruz ki, İslam bilginleri, güzel ve sağlam bir sened taşımaya rağmen, hadisi sırf muhteva açısından değerlendirmiş, iç tenkidle onu saf dışı bırakmıştır.”; “Hadisçi temelde nakledilen rivayetin, bir Peygamber sözü olup olmadığının araştırıcısıdır. İslam’ın mevcut talimatı karşısında, Peygamber’e aklen isnadı güçlük arzeden bir haberin; dine aykırı olan bir haberin, önce muhteva yönünden onun dikkatini çekeceği tabiidir. Hadis diye

¹¹⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor?*, Tahlil Yay., İstanbul, 2018, s. 403-404.

¹¹⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Yay. İstanbul, 2012, s. 64-69.

uydurulmuş sözlerin toplandığı eserlere bakıldığı takdirde, sırf muhtevasının gülünçlüğü, akıldışılığı yüzünden tenkide uğrayan yüzlerce hadise raslanacaktır. Zayıf hadislerin içinde öyle türler vardır ki, onların münker olarak adlandırılmasında iç tenkidin rolü büyük olmuştur.”¹¹⁹

Hayreddin Karaman:“İsnad kadar, metin üzerinde durmak ve onu çeşitli yönlerden incelemek, hadis usûlü ilminin tabiatı icabıdır. Meselelere kuş bakışı göz atan bir kimse, onların, metinden daha çok senede yöneldiklerini sanar. Bu zan da, ilmî incelemeye dayanamayacak kadar zayıftır. Onların incelemeleri daima senetle metin çevresinde dolaşır.”; “Muhaddisler, sened üzerinde mi yoksa metin üzerinde mi daha çok durmuşlardır sorusunun cevabı şüphesiz metindir.”¹²⁰

Sonuç itibariyle sahabe döneminden sonra siyasî, sosyal, mezhebi vb. sebeplerle hadis rivayetlerinin miktarında geçmişe kıyasla gözle görülür bir artış olmuştur. Fıkhi bir boşluğu doldurma, siyasi veya itikadi bir pozisyonu temellendirme adına ilk dönemlerde kullanılmayan birtakım kavram ve isimlendirmeler rivayetlere eklenmeye çalışılmıştır.¹²¹ Adeta Hz. Peygamber, olaylara dahil edilerek tarafların pozisyonlarını meşrulaştırma aracına dönüştürülmüştür. Bu da ehl-i hadis ve ehl-i re’yin rivayeti tenkid etmeye yönelik farklı yaklaşımlarla tashih süreçlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ehl-i hadis daha çok sened tenkidini benimserken ehl-i re’y ise metin tenkidini öncelemiştir. Dönemin siyasi ve sosyal gelişmeleri neticesinde ehl-i hadisin sened merkezli yaklaşımı güç kazanarak hakim görüş konumuna yükselmiştir. Öte yandan sünnet kavramının değişime uğraması, sözlü rivayetle sınırlandırılması, amelî sünnetin ikinci plana itilmesi ve iki farklı kavram olan hadisle sünnetin eş anlama getirilmesi gibi benzeri durumlar bu yaklaşımın yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Bu da o zaman dilimini mutlak hale getirerek zamanı

¹¹⁹ Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah Yay. İstanbul, 1983, s. 77-78.

¹²⁰ Hayreddin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, Ensar Yay., İstanbul, 2010, s. 125-126/130.

¹²¹ Bkz. M. Hayri Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, OTTO Yay, Ankara, 2013, s. 297-305.

dondurma ve bağlayıcı kılma problemini beraberinde getirmiştir. “Başını kaşıma işini bile bir rivayete dayandırma imkanın varsa bunu yap”¹²² diyerek işi katı bir nakilciliğe dönüştüren bir zihniyetin hakim olması nedeniyle mümkün olduğu kadar fazla rivayet toplama isteğiyle sonuçlanmıştır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak ehl-i re’y diye bilinen Mu’tezile, Hanefi¹²³ ve Malikilerin görüşleri tarihte hak ettiği değeri bulamamıştır. Sened ve metin tenkidinin eşit derecede işlevsel hale getiren bir metodolojinin inşasına böylece engel olunmuştur.

Elbette hadisçilerin rivayetin senedini değerlendirirken metniyle hiç ilgilenmedikleri iddia edilemez. Örneğin hadisçiler gizli kusurdan dolayı münker rivayetlerin metinlerini illetli buldukları halde bunu metin tenkidi adı altında ele almamışlardır. Muallimî’nin (ö.1966) *el-Fevâidu’l-Mecmû’a* adlı esere yazdığı mukaddimede: “*Muhakkik âlimler senedi sahih dahi olsa bir metni münker olarak gördüklerinde onun illetini araştırırlardı. Mutlak olarak onu çürütecek bir illete ulaşamadıklarında yine de onu başka illetler sebebiyle münker sayarlardı*”.¹²⁴ diye belirtir. Ancak metin tenkidi konusunda geçmişte yapılan çalışmalar yukarıda açıkladığımız sebeplerle yetersiz kalarak gelişimini tamamlayamamıştır. Nitekim Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî hadisçilerin bu konudaki çabalarının yetersizliğine şu şekilde dikkat çekmiştir: “*Muhaddislerin, senedlerin ne derece sahih olduğunu bilmeyi temin eden ölçüler koyduklarında şüphe yoktur. Onların ravileri tenkitleri ve ravilerin durumlarını araştırmaları son derece önemli bir iştir. Ravilerin durumları ve hadis illetleri hakkındaki kitaplar gerçekten çoktur. Bu kitaplarda farklı hadislerin senedlerini tenkid ederken riayet ettikleri köklü esaslar ve geniş tenkitler bulunmaktadır. Ancak illel ve raviler hakkındaki*

¹²² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, thk. Mahmud Et-Tahhân, Mektebetu’l-Meârif, Riyad, 1983, s. 142.

¹²³ Geniş bilgi için Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara, 2012.

¹²⁴ Muhammed Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmû’a’ fi’l-Ahâdisi’l-Mevdûa*, thk. Abdurrahman el-Muallimî el-Yemânî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 8.

kitapları inceleyen kimse, bu eserlerde hadis metinlerinin tenkit edildiğini bulamaz. Mevzuat kitaplarında ise, sened ve metin tenkidini birlikte tetkik edenlerin ilki muhtemelen İbn Cevzî'dir. O, genellikle önce hadisin senedini sonra da metnini tenkid etmektedir. Daha sonra bu konuda birçok muhaddis onun yolunu takip etmiştir. Nihayet İbn Kayyim, hadisin metnini nazar-ı itibara alarak uydurma olduğunu bildiren alamet ve kaideleri tespit etmiş, bunları el-Menaru'l-munîf adlı eserinde zikretmiştir. Hadisçilerin eserlerini inceleyenler, onların metin tenkidi için kullandıkları ölçüleri açık bir şekilde göremezler. Çünkü onlar, bu ölçüleri müstakil olarak kaleme almamışlardır. Hadislerin illetlerini açıklayan ilelü'l-hadis türü eserler çok olmakla birlikte, bildiğim kadarıyla metin tenkidi ile ilgili olarak İbn Kayyim'in söz konusu eserinden başka müstakil bir çalışma mevcut değildir. Fakih ve usulcülerin hadis metinleri ile ilgili araştırmalarına muttali olunca, onların bu sahada önemli gayret sarfettikleri ortaya çıkmış oldu. Onların metinleri tenkit ölçüleri açık ve mükemmeldi".¹²⁵

Netice itibariyle İslam tarihi boyunca hadisin tespitinde sened tenkidi yaklaşımı daha baskın olsa da geçmişte ve günümüzde metin tenkidi yaklaşımını benimseyen kimseler hep olagelmiş ve tenkid geleneğini devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla metin tenkidi yaklaşımının tekrar gündeme taşınarak ihya edilmesi, böylece taassup ve ilmi tekelciliğin önüne geçilmesi zaruri bir durum haline gelmiştir.¹²⁶

1.6. HADİS İLİMLERİ VE METİN TENKİDİ

İsnad ile metin arasında direkt bir bağlantı olmadığından hadis dendiğinde ilk akla gelenin metin olduğunu söyleyebiliriz. Zira şartları haiz olan sahih veya hasen bir senedin metni sahih olmayabilir yahut senedi sahih olmayan bir rivayetin metni başka tariklerden

¹²⁵ Misfir ed-Dumeynî, *Mekâyisü Nakdi Mutûni's-Sünne*, s. 5-6.

¹²⁶ Ayrıca Bkz. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 263.

nakledilmesi nedeniyle sahih olarak kabul edilebilir.¹²⁷ Senedin asıl amacı, metne ulaşmak olduğu için sened bir araç metin ise amaç konumundadır. Bu açıdan dinin ahkam ve amele taalluk eden yönünün metne bağlı olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Sened, nakledilen bilginin sıhhatinin anlaşılmasını sağlayan bir araçtır. Dolayısıyla haberin doğrulanmasında kaçınılmaz bir nihai sonuç değildir.

Rical vasıtasıyla bize nakledilen haberin doğruluğunu tespit etmek, ravilerin adalet ve zabt sıfatına haiz olup olmadıklarıyla ilgili bir durumdur. Tabiatıyla bu da göreceli bir değerlendirme usûlüdür. İnsan, dış etkilerden bağımsız bir varlık olmadığı için, psikolojik yapısı ve niyetinin başkaları tarafından net bir şekilde anlaşılması güç bir durumdur. Ayrıca başkalarını değerlendiren bir kişinin psikolojik faktör ve önyargılı bir değerlendirmeden uzak olmadığına bir garantisi yoktur. Dolayısıyla hadis kaynaklarındaki ravi değerlendirmelerinin hatalı olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Hadisçilerin, kişinin zahirine göre değerlendirme yaptıkları söylene de bu değerlendirmenin de içtihadî olup hata ve yanılma payının bulunacağı gözden ırak tutulmamalıdır.¹²⁸ Bu çekinceler ortadayken, metne atıfta bulunmadan sadece senedin sahih olmasının yeterli olmayacağını göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca ravinin mezhep ve siyasi aidiyetinin rivayeti ne ölçüde etkilediği ve ravi değerlendirmesine ne derece yansdığı her zaman istenilen netlikte olmayabilir.

Hadisçilerin rivayetin sıhhat ve zaafiyetine yönelik değerlendirmelerindeki farklılığın, mevkufları olanı ref etme, vehim ve uydurma olgusu vb. hallerde görüldüğü gibi, her ne kadar yaklaşımları değerli ve özgün olsa bile dayanaklarının sabit olmadığını göstermektedir. Bunlara ek olarak bütün çabayı sened tenkidine hasretmenin metin tenkidi

¹²⁷ Muhammed b. İsmail es-San'ânî, *Tavdîhu'l-Efkâr li-Meâni Tenkîhi'l-Enzâr*, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine, c. I, s. 234; ayrıca bkz. Şemsuddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis*, thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 2003, c. I, s. 119; İbn Hacer, *en-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr, el-Câmiatu'l-İslamiyye, Medine, 1984, c. I, s. 274.

¹²⁸ Bkz. Zafer et-Tehânevî, *Kavâidu fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1972, s. 49-55.

gelişimini de akamete uğratacağını veya en azından yavaşlatacağı muhakkaktır. Ayrıca sened merkezli bir tenkid faaliyetiyle yetinmenin öncekilerin yaptıklarını tekrar etmekten öteye geçmeyecektir.

Metin tenkidinin birtakım zorluklar içerdiği muhakkaktır. Zira hadisin metnini bağlam, sebab-i vurûd, taktî olgusu ve mana ile rivayet gibi gerçeklerden bağımsız düşünmek ciddi ve zor bir iştir. Üstelik bu rivayetler bir dizi insan aracılığıyla bize aktarılmış ve zaman faktörü de devreye girmiştir. Sened zincirinde ravilerin şifahi olarak naklettikleri metinleri aynı titizlikle naklettiklerini, tümünün hafızasının aynı nispette güçlü olduğunu ve bunun metni etkilemediğini söylemek mümkün değildir. Buna rağmen kayıtsız şartsız metin tenkidi çağrılarının mahzurlarını da göz önünde bulundurarak hem sened hem de metin tenkidini birlikte işleten bütüncül bir metodolojiye ihtiyaç vardır. Bu usûlün temelinde Allah'ın kitabını ölçü ve hakem kabul etmesi, hadis rivayetleriyle ilişkili çeşitli disiplinlerden istifade etmesi gerekmektedir. Ayrıca geleneksel ve modern eğilimleri dikkate alarak hadis ilimleriyle diğer bilimler arasında yapay veya yanıltıcı engeller oluşturulmamasına özen gösterilmelidir.¹²⁹ Bu ortak çabalardan sonra, haberin gerçekliğine mutlak bir kesinlikle hükmetmemeli, başkalarını da bu hükmü benimsemeye mecbur bırakıp nihai bir yargıya varılmamalıdır. Çünkü mütevâtir olmayan bir rivayetin tabiatı gereği kesinlik ifade etmesi düşünülemez.

Rivayetin sahihliğine veya zayıflığına hükmetmek sonuç itibarıyla ihtimal ifade eden zanni bir ameliye olup farklı yaklaşımlarla değerlendirme yapmaya müsaittir. Bununla birlikte Hanefî ve Malikilere göre haberi vâhidle amel etme şartlarını dikkate alarak kendisiyle amel edilen hadislerle amel edilmeyen hadis birbirinden ayırt edilmelidir. Haber-i vâhid, Kur'an'a, mütevâtir veya meşhur sünnete, akla, icmaya, yerleşik şerî

¹²⁹ Mehmet Emin Özağar, *Hadisi Yeniden düşünmek*, Otto Yay., Ankara, 2015, s. 317-376.

kurallara, Medinelilerin ameline, ravisi fakih değilse kıyasa aykırı düşmemelidir. Ayrıca rivayetin, umûmu belvayla ilgili olmaması, ravinin rivayet ettiği hadisin hilafına amel etmemesi, sahabenin bir kısmının onu delil olarak görmemesi gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Rivayetin illet ve irsaliyle ilgili hadisçiler ile usulcüler arasındaki değerlendirme farklılıkları da gözetilmelidir. Hadisleri, söyleniş nedenleri, koşulları ve amaçları ışığında anlamaya çalışma, teşriî sünnetle teşriî olmayan sünneti birbirinden ayırma, kalıcı makâsîd ve gayelerle değişken araçlar arasında ayırım yapma gibi durumlar dikkate alınmalıdır. Rivayetin metninde bulunan kelimelerin hakikat-mecaz anlamlarını tespit etme, gaybi olan hadislerle olmayanı birbirinden ayırma, katî olanla zanni olanı ayırt etme, şerh külliyyatından, müşkil, muhtelif ve garibu'l-hadis ilimlerinden azami ölçüde istifade edilmesi de zaruridir. Bütün bu yöntemleri işletirken geçmiş âlimlerin ortaya koydukları ilmî çabayı kutsamadan onların birikimlerinden istifade edip faydalı olan yeniliklere de kapı aralamak gerekir.¹³⁰

Bir konudaki tüm hadisler bir araya getirilerek bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirme yapılmalı ve ihtilafî hadisler arasındaki çelişkiler giderilmeye çalışılmalıdır. Bununla birlikte kaynağına bakmaksızın farklı tariklerden gelen metni çözüp tekrar birleştirme suretiyle yeniden inşa etmek bu meyanda faydalı olabilir.¹³¹ Rivayetlerin ortak noktasını tespit etmek için yapılan bu metin inşası ameliyesinde Hz. Peygamber şöyle buyurdu gibi ifadelerden sakınarak bunun yerine Hz. Peygamber şu anlama gelebilecek şeyler söyledi denilmesi daha uygun olacaktır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in

¹³⁰ Hadis ve sünnetin anlaşılmasında genel ilkeler için ayrıca bkz. Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri*, s. 130-132.

¹³¹ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden düşünmek*, s. 227-269.

söylemediği bir şeyi ona isnat etmiş oluruz ki bu da hem vebal gerektirir hem de ilmi bir yaklaşımla bağdaşmaz.¹³²

1.7. METİN TENKİDİNE DUYULAN İHTİYAÇ

İslam dininin Kur'an ve sünnet olmak üzere iki ana kaynağı vardır. Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e indiği şekliyle herhangi bir ekleme ve eksiltme, tahrif ve tebdile uğramadan bize kadar ulaştığı konusunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla Kur'an'ın sübut açısından kat'îliği hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Allah, kitabını koruyacağını taahhüt etmiş ve bunun zeminini oluşturarak sıhhat ve kaynağıyla ilgili tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde kitabını korumuştur. Ancak Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğinin delili yani nispetinin sıhhati, sadece onu hıfz edip nakleden ravilerden kaynaklanmamakta ve onlara dayanmamaktadır. Muciz olan içeriğinin bizzat Allah kelamı olduğuna işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Kur'an, Hz. Peygamber'in sözünde sadık olduğunun bir kanıtıyken, tek başına onun doğru sözlü olması Kur'an'ın Allah katından olduğunun bir kanıtı sayılamaz. Sadır ve satırlarda muhafaza edilme durumu ise Allah'ın koruma vadinin gerçekleşmesinde bir sebepten öteye geçmemektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın rivayet yoluyla nakledilmesi, tahriften korunmasının buna bağlı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu sadece, Kur'an'ın korunması için sebeplerin ilahi takdirle oluşturulduğu anlamına gelmekte bu da onun korunduğuna dair inancımızı pekiştirmektedir.

Mahfuz olma durumu sadece Kur'an'a has olduğundan onun dışındaki her kitabın sıhhati tartışılabilir. Bu yönüyle Kur'an haricindeki kitapların hata ve kusurdan berî olması mümkün değildir. Hatta böyle bir düşünce eşyanın tabiatına aykırıdır. Tahrif edilmeden ve

¹³² Sünnetin günümüze taşınmasında uyulması gereken ölçüler için bkz. Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yay., İstanbul, 2014, s.266-282.

değiştirilmeden korunan tek kitap Kur'an'dır. Bunun garantisi bizzat Allah tarafından verilmiştir.¹³³ Bu açıdan Kur'an kati ölçü ve hakemdir. Asıl ve dayanak O olduğu için haberlerin doğruluğunu test etmede, ona başvurulması delil hiyerarşisinin bir gereğidir. Nakledilen haberler ve getirilen delillerin meşruiyetini ondan alması ve ona dayanması gerekir. Ona dayanmayan ve onunla uyumlu olmayan bir haberin değeri elbetteki tartışmalıdır. Kur'an, mutlak önceliğe sahip olduğundan dolayı diğer deliller onun yörüngesinde dönmeli ve doğal olarak onun öncülüğünde hareket etmelidir. Kur'an'ın diğer delillere takdim edilmesi ve ölçü alınması da onun bu konumuna matuf bir durumdur. Hal böyle olunca kaynak değeri ne olursa olsun hiç kimse Kur'an'ı başka bir kitapla mukayese etme cihetine gidemeyecek, ondan bağımsız veya ona eşdeğer bir konuma yükseltmeyecektir. Kur'an'ın sübûtu hakkında en ufak bir şüphe bulunmadığından dolayı tenkid konusu olmayacağı aşikardır.

Hadisler ise genel olarak sübut bakımından zanni olmaları nedeniyle Kur'an ile aynı değendirilemezler. Mütevâtirin dışında kalan hadisler geneli âhâd haberlerden oluşmaktadır. Haber-i vâhidin ise zan ifade ettiği genel kabul gören bir husustur.¹³⁴ Bunun yanı sıra hadislerin mana ile rivayet edilmesi, rivayette tesâhül, idrac, taktî, ihtisâr, telif, kalb, tashif, tahrif, tasarruf, vehm ve uydurma olgusu gibi durumlar sened tenkidinin yanı sıra metin tenkidini gerekli kılmaktadır. Bu açıdan rivayetinin dinin genel makasıdırıyla uyumunu göz ardı ederek sıhhat ve zayıflığını tespit etmede sened tenkidinin tek ölçü kabul edilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca, ravilerin psikolojik, sosyal ve

¹³³ 15. Hicr, 9.

¹³⁴ Bu hususla ilgili Recep Şentürk şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Hukukçuların neredeyse tamamına yakını, isnadı, hadisin sıhhati ve delaleti için değişen kesinlik derecelerine sahip tahminî bir bilgi (zan) kaynağı olarak görürler. Onların görevi, çift yönlü bir belirsizliğin üstesinden gelmektir: birincisi, bilgi kaynaklarının değişen güvenilirliği; ikincisi, hadisin manasının değişen sarâhati. Ortaya çıkan sonuç, yani hukukî görüş (ictihat) de zannîdir ve yalnız onu kabul edenlerce bağlayıcıdır.*” Recep Şentürk, *Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı*, çev. Mehmet Fatih Serenli, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 70.

kültürel durumları göz ardı edilmemelidir. Hatta bir rivayet metnini anlama hususundaki zihinsel yeti, insani özellikler ve çevresel faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Haberin sıhhatini tespitte, sözün içeriğine bakmadan sadece kimin söylediğine bakmanın problemlili bir yaklaşım olduğu aşikârdır. Kur'an'ın kesinliğinden hareketle hakemliğine başvurmak mümkünken, ehl-i hadisin zan ifade eden ve birtakım problemleri barındıran sened tenkidini merkeze almaları Kur'an'ın hakemliğinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Halbuki sahabenin önde gelenleri, henüz Hz. Peygamber'in vefatının üzerinden çok bir zaman geçmediği, fitne zuhur etmediği ve senede pek ihtiyaç duyulmadığı bir dönemde bile hadisin sıhhatinin sadece ravilerin durumlarına bakılarak tespit etmedikleri görülmektedir. Onlar, Kur'an ve sübutu kati olan sünneti merkeze alıp rivayetleri bu çerçevede değerlendirmişlerdir.

Metni tamamen saf dışı bırakarak sadece senedin ölçü olarak kabul edilmesi doğru bir yaklaşım olmadığı gibi senede bakmaksızın sadece metnin ölçü alınması da metodolojik bir hatadır. Sened ve metni birlikte ele alıp değerlendirmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı¹³⁵ bununla birlikte önceliğin haberin bizzat kendisi olan metne verilmesinin daha sağlıklı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Aslında teoride vurgulanmış ve geleneğimizde nispeten uygulanmış olan bu durumun yeniden ihya edilmesi hadis tartışmalarının daha sağlam bir zemine oturtulmasına, problemlili rivayetlerin ayıklanıp daha saf bir din anlayışına sahip olunmasına imkan sağlayacaktır. Sened tenkidiyle ulaşılan sonuçların bir mukaddime olarak görülüp varılan sonuçların Kur'an başta olmak üzere metin tenkidi ile ilgili diğer prensiplerden hareketle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmelerin ışığında içeriği problemlili olan rivayetlerin senedi sağlam olsa bile reddedilmesi prensip olarak kabul edilmelidir. Sahîhayn'de dahil olmak

¹³⁵ Bkz. Taha Câbir Alvânî *Mukaddime fi İslamiyyeti'l-Marife*, s.118.

üzere elimizdeki rivayet malzemesinin tamamının kabul veya reddedilmesi gibi genellemeci bir yaklaşıma sapmadan ve hadis kitaplarını da bir ayrıma tabi tutmadan eldeki rivayetlerin tamamı bu ölçütlerle değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. “*Araştırın*”¹³⁶ emri ilahisinin, sübjektif değerlendirme riski taşıyan rical güvenilirliğine hasredilmesi problemlili bir durumdur. Nitekim ayet böyle anlaşıldığında sözü getirenin kimliğini araştırmanın kafi geleceği, sözün kendisine bakılmayacağı gibi arızalı bir anlamın ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Metin tenkidinin gerekliliğini ortaya koyan diğer bir sebep ise herhangi bir hadis kitabına baştan sona sahihtir demenin ilmi dayanaktan yoksun olduğu gerçeğidir. Zira bu durum ilahî koruma altında olması hasebiyle Kur’an’a mahsus bir durumdur. Hadisçilerin sahih diye nitelendirdikleri rivayetlerde, maksatlarının çoğunlukla sened bakımından sahih olmasıdır. Bu durum ise mutlak olarak sened ve metnin sıhhatine delil olamayacağı gibi bilakis tüm ihtimallerin göz önünde bulundurulması gerekliliğini pekiştirir. Metin tenkidine öncelik verilmesinin gizli bir takım illetleri ve sübjektif değerlendirmeleri ortaya çıkaracağında şüphe yoktur. Bu bağlamda tenkid kapısının kapatılması veya sadece bir zümreye tahsis edilmesi ilmi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Ayrıca metin tenkidini sadece senedi zayıf hadislere uygulamak yerine senedi sağlam bile olsa metnin problemlili olma ihtimalini göz önünde bulundurularak bütün rivayetlere uygulanması son derece önemlidir.

Sened ile ilgili değerlendirmelerde yapılması gereken birçok şeyin yapılmış olmasından dolayı bu hususta pek fazla bir şey ortaya konulamayacağı açıktır. Bu nedenle başta hadislerle uğraşan ilim erbabının metin tenkidi yöntemine önem atfedip tereddüde mahal bırakmayacak şekilde bu yöntemi geliştirmeleri ve sünnet inkarcısı gibi iftiralara

¹³⁶ 49. Hucurât, 6.

göğüs germeleri gerekmektedir.¹³⁷ Rivayetlerin doğruluğunu tespit ederken sadece sened ve metin tenkidi usulleriyle yetinerek diğer ilimlerle irtibatı kesmek, sağlıklı sonuçlara ulaşmamıza engel teşkil edecektir. Zira sınırlı açılardan test edilen bir haberin doğruluk derecesiyle birçok açıdan test edilen bir haberin doğruluk derecesinin aynı olmayacağı son derece açıktır. Bu açıdan İslam ilim tarihini bir bütün olarak kabul edip geliştirilen muhtelif usul ve yöntemlerden istifade etmeyi gerekli görmekteyiz.¹³⁸ Bununla birlikte günümüzdeki ilmi birikimden istifade etmek ve disiplinler arası çalışmalarla bunu desteklemek gerekmektedir. Günümüzde yapılan ilmi ve akademik çalışmaların değerlendirilmesi ve teşvik edilmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Bunu yaparken gelenekten miras kalan sened ve metin tenkidi usullerini, günümüzde yapılan ilmi ve akademik çalışmalarla sentezlenerek bu birikimden istifade edilmesi gerekmektedir.

Günümüzde yapılan bilimsel çalışmaları engelleyerek veya görmezden gelerek metin tenkidine duyulan ihtiyacın ortadan kalkmayacağını, tam tersine bunun aşırı uçlara savrulmayı beraberinde getireceğini düşünmekteyiz. Bu ve benzer sebeplerden dolayı rivayetlerin yeni bakış açılarıyla değerlendirilmesi önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Rivayetlerin değerlendirilmesinde çeşitliliğin sağlanması için geçmişte ve günümüzde metin tenkidi yaklaşımlarının gündeme getirilmesi ve ihya edilmesi önem arz etmektedir.

¹³⁷ Ayrıca bkz. Taha Câbir el-Alvânî, *İşkâliyyet et-Teâmül mea es-Sünnetu 'n-Nebeviyye*, s.368-378;

¹³⁸ Bu bağlamda İsmal Hakkı Ünal'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir. O, şöyle demektedir: “Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetini önce tahrir ve tağyirden korumada, sonra onu sağlıklı bir biçimde değerlendirmede sadece hadisçiler değil bütün İslam âlimleri ve Müslümanlar sorumludur. Onun için özellikle fakihlerin hadisleri değerlendirirken ve onlardan hüküm çıkartırken dikkate aldıkları unsurları gözardı etmemek gerekir. Bilakis sünneti anlamada hadisçilerin kriterleri yeterli olmadığı zaman başvuracağımız en önemli merci fukahadır. Daha doğrusu hadisçilerle fakihlerin mesâileri birleştiği zamandır ki sünneti daha sağlıklı değerlendirmemiz mümkün olacaktır. İslam tarihinde bu işbirliğinin tam olarak sağlandığını söylemek mümkün değildir... Karşılıklı suçlamalar, değişik kabiliyetlerin, mesâilerini bir araya getirip, meselelerin çözümünde ortak fikir üretmelerine mani olmuştur.” Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *Hadis Kültürü ve Eleştirisi*, s. 83-84.

Bununla birlikte geçmiş ulemanın hadislerde görülen ihtilafları çözmeye kullandıkları cem, te'lif, tercih ve nesh gibi yöntemleride göz önünde bulundurmaya önem arz etmektedir.¹³⁹

1.8. METİN TENKİDİ PRENSİPLERİ

Metin tenkidinin amacı, rivayetlerden kurtulmak değil, rivayetlere sızmış olma ihtimali olan hataları tespit edip ayıklamak ve aslına uygun olan metni bulabilmektir. Bu nedenle, Müslüman âlimler haberleri gözden geçirmeye ve neyin kabul edilip neyin reddedilmesi gerektiğini bulmaya özen göstermişlerdir. Haberleri doğrulamak ve yabancı unsurları ayıklamak için birtakım tenkid ölçüleri geliştiren âlimler, ciddi ve zorlu bir çabanın neticesinde geriye muazzam bir miras bırakmışlardır. Ancak beşerî kusurların, siyasi ve sosyal faktörlerin, mezhepsel ve düşünsel bölünmenin, bu fikirleri besleyen ortam farklılıklarının ve rivayetleri grupların lehine kullanma girişimlerinin bu haberleri değerlendirmede farklı usul ve esaslar meydana getirdiğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla rivayet meselelerinde ve haberin kaynağına aidiyetinde farklı bakış açılarının olması gayet tabiidir.¹⁴⁰ Ayrıca ortaya konan bu bakış açıları, birbirine zıt olabileceği gibi birbirini destekler mahiyette de olabilmektedir.

Bu bağlamda rivayet meseleleriyle ilgili ehl-i hadis ile ehl-i re'y arasındaki usul farklılıkları göz ardı edilmemelidir.¹⁴¹ Hatta Sünnilerin dışında Mu'tezile, Hariciler ve

¹³⁹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV Yay., İstanbul, 2012.

¹⁴⁰ Ayrıca bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 49-69.

¹⁴¹ Nevzat Aydın bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “H. II. asırdaki hadisleri tespit ve tenkit faaliyetlerinde, ma'rûf ve meşhur sünnetin temel kriter olarak kullanıldığı; bu bağlamda ma'rûf sünnete aykırı olan, pratik değer kazanmayan hadislerin terki cihetine gidildiği, uygulamanın sözlü rivayete (hadis) öncelendiği görülmektedir. Özellikle Ebû Hanîfe, İmam Evzâi, İmam Mâlik, Ebû Yûsuf ve Şeybânî gibi dönemin otoriteleri, rivayetleri değerlendirmede sünnetin ameli yönünü ön plana çıkartarak yerleşik uygulamayla yakın ilgisi bulunan ma'rûf/meşhur sünnet anlayışına vurgu yapmışlardır. Ancak Ebû Yûsuf ve Şeybânî, sünnetin ma'rûf niteliğine ve amelî yönüne vurgu yapmakla birlikte teorik delilinin zikredilmesine de dikkat çekmişlerdir. İmam Şâfiî ile başlayan daha sonraki dönemlerde ise hadisin yazıyla kayıt altına alınması, gerekse tarihî süreçte ortaya çıkan uygulamalardaki radikal değişim veya dejenerasyona bağlı olarak, sünnetin hadise indirgenmesi hadisleri tespit ve değerlendirmede sahih rivayet metinlerini temel kriter yapmış; sünnetin sağlaması hadislerle gerçekleştirilmiş ve büyük oranda zihniyet

Şiiler gibi fırkaların haberleri tenkid etme metotları da göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bütün bu fırkaların hadis usûlünün oluşumunda müspet veya menfi tesirleri olmuştur. Hadisçilerin çabalarının çoğunlukla senede yönelik olmasının o dönemde yaşanan karışıklıkların hadis uydurma faaliyetlerinde etkin rol oynamasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü siyasi ve sosyal karışıklıkların yaşandığı böyle bir atmosferde ravilerin hallerinin araştırılması büyük önem arz etmekteydi.

Hadisçiler, o dönemin şartları gereği senedi önceleyerek metin tenkidini tamamen ihmal etmemiş olsalar da sened için harcadıkları çabanın bir benzerini metin tenkidi için harcadıkları söylenemez. Hacim ve örnekler itibariyle her iki yaklaşımla ilgili basit bir karşılaştırma bunu açıkça ortaya koyacaktır. Başta Hanefiler ve Malikiler olmak üzere usulcü ve fıkıhçıların haber-i vâhidi kabul etme şartları, sened tenkidinden çok metin tenkidine yöneliktir.¹⁴² Hadis ilminde doğru neticelere ulaşabilmek için sened tenkidini önceleyen ehl-i hadisin yaklaşımıyla yetinilmeyip sünnetin bilgi değerini kabul eden tüm İslamî mezheplerin rivayetle ilgili yaklaşımlarından istifade edilmesi ilmi bir gerekliliktir. Bu da ehline yapılacak olan metin tenkidi ameliyesini teşvik edip ilgili tüm farklı yaklaşımların ortaya koyduğu çabaların dikkate alınmasıyla mümkün olacaktır. Özellikle usulcülerin ortaya koyduğu metin tenkidi prensipleri hem yol gösterici hem de ufuk açıcıdır. Bu tenkid esaslarına yenilerinin eklenmesi ve geliştirilmesi ilim ehlinin gayretlerine bağlıdır. Ancak bu faaliyetlerin maksadını aşmaması ve yanlış neticelere sebebiyet vermemesi için birtakım kurallar çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Bu

değişimi yaşanmıştır. İmam Şâfiîyle birlikte resmîyet kazanan bu yaklaşımla, hadis metinleri sünnetin tek kaynağı olmuş ve kontrol mekanizması rolünü üstlenmiştir” Nevzat Aydın, Hadisin Tespit Ve Tenkidinde Sünnete Arz'ın Fonksiyonu, Doktora tezi, Samsun, 2008, s. 87-88

¹⁴² İsmail Hakkı Ünal bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “ Hadisleri değerlendirmede akılcı yolu benimseyenlerin çoğu fakihlerdir. Meselelere çözüm üretirken zorunlu olarak haberlerin senedinden çok muhtevasıyla ilgilenen fukahâ, akli izahlara en uygun tevili bulmaya gayret etmiş, bu mümkün olmadığı takdirde alternatif rivayetler üzerinde durmuşlardır. Yani fakih, terk ettiği haberi inkar etmiş değil sadece delil olarak kullanmamıştır.” Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *Hadis Kültürü ve Eleştirisi*, s. 86.

meyanda delillerin hiyerarşik yapısını göz önünde bulundurmak ve disiplinler arası çalışmalardan istifade etmek önem arz etmektedir.

Metin tenkidi prensiplerinin bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kur'an'a arz

Hz. Peygamber de her mümin gibi kendisine indirilen kitaba uymak ve uygulamakla mükelleftir. Dolayısıyla inanç, düşünce ve eylem olarak Kur'an'a aykırı davranması düşünülemez. Bu nedenle kaynağına ve sıhhat derecesine bakılmaksızın karşılaşılan herhangi bir rivayetin zahiren Allah'ın kitabına ters düşmesi durumunda Kur'an'a arz ilkesinin devreye sokulması gerekir. Hz. Peygamber'den gelen rivayetler, dini hükümlere kaynaklık etmesi söz konusu olduğundan dinin esaslarının belirlenmesinde kesinlik ifade eden Kur'an'a ters düşmemesi son derece önemlidir. Bu açıdan Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin doğruluğunu test etmek için başvurulacak prensiplerin başında Kur'an'a arz ilkesi gelmektedir.¹⁴³

2. Ma'rûf ve meşhur sünnete arz

Hz. Peygamber'den hadis olarak nakledilen sözler onun yaşantısının küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla rivayet edilen bu sözlerin hem doğruluğunun tespiti hem de doğru anlaşılması için parça-bütün ilişkisi bağlamında ele alınarak bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu değerlendirme yapılırken âhâd rivayetlerin ma'rûf ve meşhur sünnete arz edilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim sahabiler bu prensibi uygulamış, Hanefi mezhebi de bu metodu bir

¹⁴³ Ayrıca bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi, s. 197-198; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstabnül, 2003, s. 261-264.

usul kuralı olarak benimsemiş Malikiler ise âhâd rivayetlerin Medine ehlinin ameline ters düşmemesini şart koşmuşlardır.¹⁴⁴

3. Akl-ı selime arz

Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin aklın sarıh ilkeleriyle çelişmeyeceği öteden beri kabul edilen bir gerçektir. Akl-ı selim ile çelişen hadisler, reddedilmiş ve uydurma olarak değerlendirilmiştir. Akl-ı selimden maksadımız dış etkilerden uzak, tarafsız ve ilahî vahyin muhatabı olan akıldır. Vahyi yok sayan, salt akli tek bilgi kaynağı olarak gören akılcılığı kastetmiyoruz.¹⁴⁵

4. İslam'ın genel prensiplerine arz

Bu ilkeler, Allah'ın hükümleri koyarken gözettiği gaye ve maksatlardır. İnsanın ve kâinatın yarılış gayesi, dinin gönderiliş hikmeti bu esasların temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu esaslara muhalif bir şey söylemesi düşünülemez.¹⁴⁶

Metin tenkidi prensipleri yukarıda zikredilenlerden ibaret olmayıp bu konuda âlimler birçok prensip belirlemişlerdir. Bu prensipler arasında şunlar zikredebilir:

1. Tarihî ve ictimâî bilgilere arz¹⁴⁷
2. Tecrübe ve müspet ilimlere arz¹⁴⁸
3. Sünnetullah ve fitrata arz¹⁴⁹
4. Hadisin üslubunun dikkate alınması¹⁵⁰
5. Dil ve mantık kurallarıyla uygunluk arz etmesi¹⁵¹

¹⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Nevzat Aydın, *Hadisin Tespit Ve Tenkidinde Sünnete Arz'ın Fonksiyonu*, s. 86-88.

¹⁴⁵ Ayrıca bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ankara, 2020, s. 198.

¹⁴⁶ Ayrıca bkz. Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, s. 84-85.

¹⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV Yay. İstanbul, 2014, s. 244-248.

¹⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Osman Oruçhan, *Hadis ve Bilim*, TDV Yay., Ankara, 2011, s. 467; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi*, Fecr Yay. Ankara, 2017, s. 113.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Bünyam Erul, *Hadis Tetkikleri*, s. 130.

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Tesbit Yöntemi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2017, s. 84.

6. İslam öncesi din ve kültürlerden iktibas edilmiş olma ihtimalinin göz önünde bulundurulması¹⁵²

7. Çok kişi tarafından bilinmesi gereken bir konuda tek kişinin rivayetine (Umûm-u Belvâ) ihtiyatla yaklaşılması¹⁵³

8. Ravinin kendi rivayetine muhalefet etmemesi¹⁵⁴

9. Ravinin kendi mezhebini destekleyen rivayetlerine karşı ihtiyatlı olunması¹⁵⁵

Kısacası rivayetin, Kur'an'a, meşhur sünnete, akla vb. ölçülere arz edilmesi veya hadisin bu hususlara aykırı olmaması gibi şartların öne sürülmesi metinle ilgili birçok prensibin bilimsel ve epistemolojik ilkeye dayandığını göstermektedir. Bu açıdan bu prensiplerin işletilmesi ve çeşitlendirilmesi ilmi bir gerekliliktir. Söz konusu prensiplerin içtihadî olması gelişime açık olduğunu göstermektedir. Nasıl ki sened tenkidi için getirilen ölçülerin içtihadî olması onun değerinden bir şey eksiltmiyorsa metin tenkidi prensiplerinin de içtihadî olması ona bir noksanlık getirmeyecektir. Dolayısıyla yapılan işin içtihadî olup hata payının bulunması aslen meşru ve gerekli olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu açıdan metin tenkidinin kuralına uygun ve keyfilikten uzak, bütünlük içinde ve sened tenkidiyle birlikte işletilmesi halinde sorunlu pek çok rivayetin ayıklanmasında başat rol oynayacaktır. Hadisçilerin uydurma rivayetleri tespit etmek için getirdikleri ölçüler fevkalade önemi haiz olsa da ne yazık ki teoriden pratiğe geçişte zaman zaman ihmal edilmiştir. Aslında fakihlerin daha çok teşri konularında kullandıkları bu prensipler, diğer alanlara da sirayet etseydi metin tenkidi çok daha iyi seviyelere ulaşırdı. Dolayısıyla

¹⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri*, s. 130.

¹⁵² Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 673-674; Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar*, İSAM Yay., İstanbul, 2016, s. 239-241.

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 654.

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 718.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 714; Metin tenkidi prensipleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Salahattin Polat, *Metin Tenkidi, Hadis Araştırmaları*; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*; Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*.

gelenekteki birikimin yanı sıra günümüzdeki ilmi müktesabat ve imkanları hesaba katarak bunlara yenilerinin eklenmesi bu prensipleri daha da geliştirecek ve uygulanmasına vesile olacaktır. Uzun süreli ciddi gayretlerin ürünü olan gelenekteki bu tür yaklaşımların günümüz ihtiyacını karşılayacak durumda olmadığı, yeni çalışmalarla desteklenmesi gerektiği bir gerçektir. Ayrıca bazı prensiplerin geliştirilmesi ve takviye edilmesi gereksinimi vardır. Bu bağlamda rivayetlerin Kitab-ı Mukaddes’le karşılaştırılması, mitolojik unsurlar ihtiva edip etmediğinin araştırılması,¹⁵⁶ esbâb-ı vurûd ilminin daha geniş çapta ele alınması,¹⁵⁷ tarih verilerin göz önünde bulundurulması, hadislerin bağlamının ihmal edilmemesi¹⁵⁸ ve ref’ olgusunun araştırılması¹⁵⁹ gibi hususlar zikredilebilir.¹⁶⁰

Metin tenkidi prensipleri işletilirken bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Tenkid faaliyetinde bulunan kişi ilmi emanetin bir gereği olarak bu işi önyargıdan¹⁶¹ uzak samimi bir şekilde yerine getirmeye gayret etmelidir. Ayrıca bu değerlendirmeleri yapacak kişilerin mutlaka uzmanlık derecesinde hadis kültürüne ve ilimlerine vakıf olması gerekir. Çünkü sadece rivayetlerin metinlerine bakmak çoğu zaman yeterli olmamaktadır.¹⁶² Hadisleri metin tenkidine tabi tutarken ihtiyatlı ifadeler kullanmaya özen gösterilmesi, en küçük ihtimalleri ve farklı yorumların göz önünde bulundurulması, baştan kabul veya ret cihetine gidilmemesi, her bir rivayetin sabır ve titizlikle incelenmesi, ön kabullerden ve neticesi önceden belirlenmiş tutumlardan uzak durulması, insaf ve itidal sınırlarını

¹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar*, s. 228-234.

¹⁵⁷ Bkz. Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, KURAMER Yay., İstanbul, 2018, s. 149-151; Nihat Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, İFAV Yay., İstanbul, 2013, s. 73-74; Adil Yavuz, *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*, Ebabil Yay., Ankara, 2007.

¹⁵⁸ Bkz. Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, Kitâbî Yay., İstanbul, 2015.

¹⁵⁹ Bkz. Yusuf Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, OTTO Yay., Ankara, 2015.

¹⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*; Recep Aslan, *Sünnet ve Sünnetin Günümüze Taşınması*, Ensar Yay., İstanbul, 2020; Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003;

¹⁶¹ Bkz. Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, İSAM Yay., İstanbul, 2016, s. 176-178.

¹⁶² Anlama ve yorumlama sürecinde ön kabullerin etkisi için bkz. Ayşe Dokuz, *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi*, Yüksek lisans tezi, Kayseri, 2018, s. 5-18.

aşmadan değerlendirmelerde bulunulması, belli bir düşünce veya yaklaşımı desteklemek veya hedef almaktan kaçınılması gibi hususlara titizlikle riayet edilmelidir.

Metin tenkidi prensipleri icra edilirken bu kriterlerin birbirinden bağımsız olarak görülmemesi ve prensipler arası ilişkilerin kurulması gerektiğini de vurgulamak gerekir.¹⁶³ Ayrıca metin tenkidi uygulanırken mutlaka senedin göz önünde bulundurulması, bu hususta geçmiş âlimlerin birikimlerine müracaat edilmesi elzemdir. Metinle ilgili değerlendirmelerin sağlıklı olabilmesi için metnin iyi kavranması ve Hz. Peygamber'in bunu hangi vasıfla söylediğinin tespit edilmesi gerekmektedir.¹⁶⁴ Buna bağlı olarak rivayetin diğer tarikleri bir araya getirilmeli ve bütüncül bir bakışla değerlendirilmelidir.¹⁶⁵ Ayrıca metnin içerebileceği hakikat, mecaz, teşbih, kinaye vb. edebi anlatımların dikkate alınması, bağlam ve sebebi vurûdun göz önünde bulundurulması, araç ile amacın ayırt edilmesi ve zorlama tevillerden kaçınılması gibi durumlar dikkat edilmesi gereken önemli hususlardır.¹⁶⁶

¹⁶³ Bu bağlamda Nevzat Aydın şöyle demektedir: “Metin tenkidi kriterlerinden hiçbirisi, aktif kullanımları önündeki engeller nedeniyle, bağımsız ve mutlak bir ilke olmadığı gibi tek başına da bir anlam ifade etmemektedir. Bunun içindir ki, hadis tespit ve tenkit sisteminin geçerliliğinin, kriterler arası ilişkiler ağının otantikliğiyle bağlantılı olduğu söylenebilir.” Bkz. Nevzat Aydın, *Hadisin Tespit Ve Tenkidinde Sünnete Arz'ın Fonksiyonu*, s. 171.

¹⁶⁴ Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, s. 132-134.

¹⁶⁵ Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 153-157.

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra/Mısır, 1992, s. 93-181.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN DÖNEM MİSİR'DA METİN TENKİDİNİN TARİHİ SÜRECİ

Tarihin herhangi bir döneminde gerçekleştirilen ilmi çalışmalar o dönemin bilimsel ve entelektüel faaliyetlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu açıdan siyasal ve toplumsal şartların bilimsel çalışmalara olumlu veya olumsuz bir biçimde etki edeceği muhakkaktır. Modern yaşamın doğasındaki gelişim ve çeşitlilik günümüzde bu etkileşimi daha da belirgin hale getirmiştir. Özellikle bilginin dolaşım hızı arttıkça farklı olanla iletişim kolaylaşmakta, sahip olduğu birikimden istifade etmeyi mümkün hale getirmekte, farklı kültür ve medeniyetler arasındaki doğal etkileşimide gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu durum bilimsel ve fikri herhangi bir çabanın sadece neşet ettiği çevrenin koşullarıyla sınırlı kalmayacağını, dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmelerden olumlu veya olumsuz etkileneceğini de göstermektedir.

On dokuzuncu yüzyıl, İslam ümmeti açısından çalkantılı bir dönem olmuştur. Bazı toplumsal ve siyasi olayların etkisiyle İslam düşüncesinde birtakım gelişmeler meydana gelmiş, farklı ekoller, çeşitli bilimsel ve entelektüel eğilimler zuhur etmiş ve ciddi etkilere sebep olmuştur. Dönemin fikri ve siyasi olaylarını detaylı bir şekilde aktarmak çalışmamızın sınırlarını aşacağı için kilometre taşı sayılabilecek önemli bazı gelişmelere değinerek kısaca sosyo kültürel ortamı aktarmaya çalışacağız. Modern dönemde İslam aleminin genelini derinden etkileyen olaylar arasında; birçok İslam ülkesinin askeri olarak Batı tarafından sömürgeleştirilmesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılarak hilafetinin kaldırılması ve milliyetçi akımların ortaya çıkması gibi hususları sayabiliriz. Mısır'a baktığımızda Batı ile ilk temasın Fransızların Mısır'ı (1798) işgal etmesiyle başladığı görülmektedir. Bu ilk karşılaşma, yayılcı bir sömürge yöntemiyle olsa da

ilerlemeci hüviyete sahip bir kültürle içine kapanık bir kültürün karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Fransızlar, Mısır'da üç yıl üç ay kaldıktan sonra askeri açıdan hiçbir sonuç alamayarak geri çekilme mecburiyetinde kalmışlar ancak bu işgalin siyasi, ilmi ve ekonomik açıdan ciddi sonuçları olmuştur.

Fransız işgalinin hemen ardından Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) Mısır'ın modernleşme sürecini başlatmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, uyguladığı politikalar ve gerçekleştirdiği büyük değişimler sayesinde modern Mısır'ın kurucusu sayılmaktadır. Askerî, idarî ve iktisadî anlamda pek çok reformlar gerçekleştiren Mehmed Ali Paşa'nın en önemli icraatlarından birisi de Avrupa'nın çeşitli ülkelerine öğrenci göndermek olmuştur. Mehmed Ali Paşa, eğitim için Avrupa ülkeleri arasından ilk defa Fransa'ya öğrenci göndermiştir. Bu öğrencileri gönderirken Ezher Şeyhi Hassan el-Attâr'dan (ö. 1834) bunların başına Ezher âlimlerinden birisini tayin etmesini istemiş ve bu göreve Rifâa et-Tahtâvî (ö. 1873) uygun görülmüştür. Fransa'da bulunduğu zaman zarfı içinde Fransızca'yı öğrenen Rifâa et-Tahtâvî, çeşitli alanlarda araştırmalarda bulunmuş ve Batı kültürü ile tanışma imkanı elde etmiştir. Fransa'dan döndükten sonra da Avrupa da okutulan kitapları Arap diline tercüme etmiştir.¹⁶⁷ Bu açıdan Rifâa et-Tahtâvî Batı'dan etkilenen aydınlanma hareketinin ilk temsilcisidir. Batı'ya eğitim için gönderilenler sadece el-Ezher'i bitirenlerle sınırlı olmayıp gidenler arasında mühendisler, doktorlar ve çeşitli meslek gruplarından birçok kimse de bulunmaktaydı. Bütün bunlar Batı'nın bilgi birikiminin artı ve eksileri ile Mısır'a taşınmasına yol açmıştır.¹⁶⁸ Kavalalı Hanedanlığı'nın izlediği politikalar ve bu sırada İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi bu etkileşimin devamını sağlamıştır.

¹⁶⁷ Cemâluddin eş-Şeyyâl, *Rifâa et-Tahtâvî*, Hindâvî, İngiltere, 2017, s. 57-59.

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Abdülhakim Abdülgani Kasım, *Tarihu'l-Beasâti'l-Misriyye ilâ Avrupa fi Asri Muhammed Ali*, Mektebetu'l-Medbûlî, Kahire, 2010.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve İslam ülkelerinin birer birer millet varlığını ve kimliğini tehdit etmeye başlayan Batı sömürgeciliğine maruz kalması, ümmet şuurunun tekrardan ihyasına ve direniş ruhunun gelişmesine neden olmuştur. Bu açıdan çeşitli İslam ülkelerinde devrimler patlak vermiş ve ardından yaşadığı tarihsel dönemin özelliklerini taşıyan siyasi, fikri, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarıyla ilgili birçok direniş ve reform hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu ıslah hareketleri yabancı sömürgeciliğine karşı çıkmak, siyasi yozlaşma ve kötüleşen ekonomik koşulları reddetmek, geleneksel eğitim sisteminin bozukluğuna dikkat çekmek ve toplumda hakim olan cehalete itiraz etmek suretiyle eğitim ve resmi kurumların ıslah edilmesini talep etmişlerdir. Aynı zamanda dinin donukluktan ve taklit ruhundan kurtarılmasını ve günün şartlarına uygun hale getirilmesini de istemişlerdir. Bu itirazı iki ana akım seslendirmiştir. Biri Batılılaşma akımı diğeri ise ıslahatçı akım. Her iki akım da eski geleneksel sistemlerin değiştirilmesinin gerekliliğine inanmış ve bu değişimin içeriği ve özü konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Batıcılar, reformun Batılı fikirlerin benimsenmesiyle mümkün olacağını iddia ederken ıslahatçılar ise bunun ümmetin öz benliğine, İslami temel ilkelere dayandırılmasıyla gerçekleşeceğini benimsemişlerdir. Bütün bu faktörler, İslami ilimleri etkileyerek çağın ruhuna ayak uydurma durumunu gündeme getirmiştir. İslahatçı yaklaşımın dini düşünce alanında temsilcisi Cemaleddin el-Afgani (ö. 1897) iken bilimsel alanda Muhammed Abduh (ö. 1905) olmuştur. Daha sonraları bu yaklaşım öğrenci ve takipçileri tarafından devam ettirilmiştir. Ayrıca oryantalistlerin çalışmaları da bu yaklaşımın benimsenmesi ve geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu meyanda daha önceleri gündeme gelmeyen meseleler gündeme getirilmiş ve bunlar arasında sünnet ilimleri ile ilgili çalışmalar ciddi yekûn tutmuştur. Böylece modern Mısır'da hadislere yönelik metin tenkidi çalışmaları hız kazanmıştır. Bu bölümde modern Mısır'daki metin tenkidi yaklaşımları ve faaliyetlerini ele alıp inceleyeceğiz.

1. MODERN DÖNEM MİSİR'DA METİN TENKİDİ

YAKLAŞIMLARI

İslam âleminde ve bilhassa Mısır'da yaşanan gelişmeler, İslami ilimlerin reforme edilmesi çağrısında bulunan eğilimlerin ve şahsiyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tabiatıyla bu durum hadis ilimlerini de etkilemiş ve birçok ilim, düşünce ve eylem adamının da eserlerine yansımıştır. 19. yy'da başlayıp günümüze kadar yoğun bir şekilde devam eden sünnet ve hadis tartışmalarının ciddi bir bölümünü metin tenkidi konusu oluşturmuştur. Sünnet ve hadise yönelik farklı bakış açılarına sahip ilim adamlarının metin tenkidi konusundaki yaklaşımları da farklılık arz etmiştir. Çeşitli açılardan tartışılan sünnet meseleleri metin tenkidi çalışmalarını geliştirmiş ve gündeme alınan metin tenkidi meseleleriyle ilgili farklı tavırları belirgin hale getirmiştir. Metin tenkidi konusunda ana hatlarıyla savunmacı ve eleştirel yaklaşımı benimseyen iki eğilim dikkat çekse de eleştirel bakış açısına sahip olanların yelpazesi daha geniş ve kendi içlerinde yöntemleri oldukça farklılık arz etmiştir. Hareket noktaları ve dayanakları farklı olan bu yaklaşımların ortaya koydukları tezler haliyle birbirinden farklı olmuştur. Ancak her ne kadar yöntemleri farklı olsa da bazı rivayetlerle ilgili vardıkları sonuçlar birbiriyle örtüşmüştür. Bazı geleneksel çevreler tarafından bu yeni eleştirel bakış açısını benimseyenlere karşı dönem dönem ilmî olmayan ve insaf ölçüleriyle bağdaşmayan birtakım değerlendirme ve ithamlar yapılmıştır. Nitekim bu yaklaşımlar arasındaki farklılıklar görmezden gelinmiş, sünnetin hücciyetini kabul etmeyerek hadisleri toptan reddedenlerle, bazı rivayetlere ilmi usuller çerçevesinde makul eleştiriler yöneltenleri aynı kefeye konmaya çalışılmıştır.

Bu farklı yaklaşımları ele almadan önce pek çok zorlukla karşılaşacağımızı peşinen belirtmemiz gerekir. Bu zorlukları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Modern dönemde yaşayıp şöhret bulan, ciddi etki yaratan ve hakkında farklı değerlendirmelerde bulunulan şahsiyetlerin sayıca çok olmaları
- b. Bu şahsiyetlerin farklı görüş ve mülahazalara sahip olmaları sebebiyle hangi yaklaşıma daha yakın veya daha uzak olduklarının kesin bir şekilde belirlenememesi
- c. Metin tenkidıyla ilgili meselelerde farklı yaklaşımlara sahip bazı kimselerin zaman zaman aynı yöntem ve fikirleri benimsemeleri
- d. Çoğunlukla aynı kategori içinde değerlendirilen isimler arasında bile birbirlerinin görüşlerini nakzeden örneklere rastlanması
- e. Bazı müelliflerin konuyla ilgili görüş ve değerlendirmelerini müstakil eserlerde ele almayıp farklı başlıklar altında ve satır aralarında zikretmeleri

Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı ele aldığımız konuda çok kesin sınırlar çizmenin mümkün olmadığını, özellikle metin tenkidini gerekli gören yaklaşımlar arasındaki geçişkenlik ve benzerliklerin buna engel teşkil ettiğini ifade etmemiz gerekir. Ancak genel hatlarıyla ve elden geldiği kadarıyla metin tenkidi yaklaşımlarının temel dayanak ve iddialarını ortaya koyup aralarındaki farklılara dikkat çekmeye çalışacağız. Çalışmamızın sınırlarını ve hacmini aşmayacak şekilde konuyla ilgili ulaşabildiğimiz eserler üzerinden gerekli örnekleri aktarmaya gayret edeceğiz. Bu sayede fotoğrafın tamamı olmasa da büyük bir kısmı netleştirmeye ve genel bir kanaate varılmasına katkı sağlamaya çalışmış olacağız.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi metin tenkidi konusunda; savunmacı ve eleştirel yaklaşımı benimseyen iki ana akım bulunmaktadır. Eleştirel yaklaşımı benimseyenler de kendi aralarında; mutedil tutum izleyenler ile radikal tutum izleyenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlara ilaveten bir de hücciyetini kabul etmeyerek sünneti toptan reddedip sadece iddialarını ispat sadedinde metin tenkidine başvuran Kur'âniyyûn ekolü karşımıza

çıkılmaktadır. Böylece metin tenkidi konusunda izledikleri metot farklılıklarını dikkate alarak bu yaklaşımları dörde ayırmayı uygun gördük. Bunlar; metin tenkidine mesafeli duran geleneksel yaklaşım, metin tenkidini gerekli gören mutedil yaklaşım, metin tenkidinde aşırıya giden radikal yaklaşım ve sünneti toptan reddeden Kur'âniyyûn yaklaşımlarıdır.¹⁶⁹

1.1. GELENEKSEL YAKLAŞIM

Geleneksel yaklaşımını benimseyenler, hadisçilerin rivayeti hem sened hem de metin açısından eşit bir şekilde tenkit ettiklerini ve geliştirdikleri usûlün bu tenkit ameliyesini en mükemmel şekliyle gerçekleştirdiğini iddia etmişlerdir. Öyle ki bu usule ekleme yapmaya gerek kalmadığı, mevcut yapısını muhafaza etmek gerektiğini dolayısıyla bu işin tamamlanıp içtihat kapısının kapandığını ifade etmişlerdir. Yapılmak istenen metin tenkidi faaliyetlerinin geçmişte yapılanların tekrarı mahiyetinde olacağından böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmayacağını savunmuşlardır. Hadisçilerin son sözü söylediklerini dolayısıyla bunun bütün zamanlar için geçerli olacağını, farklı ilim dallarının fikir beyan etmelerinin uzmanlık alanlarına müdahale sayılacağını düşünmüşlerdir. Kısacası hadis usûlünün gelişimini tamamlayıp mutlak ve kusursuz olduğunu, rivayetlerin her açıdan tetkik ve tahkikinin gerçekleştirilip tam bir sonuca kavuşturulduğunu ve hiçbir problemin kalmadığı fikrini benimsemişlerdir. Bu konuda âlimler arasında tam bir görüş birliğine varıldığını, şaz ve sapkın fırkaların sözüne itibar edilmemesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

Geleneksel yaklaşım sahipleri, metin tenkidini gündeme getirenlerin art niyetli olduklarını, aslında böyle bir talebin sünneti dolaylı yoldan inkar etme çabasının bir ürünü

¹⁶⁹ Ayrıca Arap dünyasındaki hadis çalışmaları ve yaklaşımları için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 235-248; G.H.A. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000; Enbiya Yıldırım, *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yay., İstanbul, 2013, s.70-72; Ayrıca İslam modernistlerinin çalışmaları hakkında bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul, 2012, s. 67-69.

olduğunu, Hz. Peygamber'e karşı düşmanca tavır takınmanın bir aracı haline geldiğini savunmuşlardır. Hadisçilerin tenkit usullerine aykırı bir şekilde ortaya konan her türlü tenkit ameliyesinin selef âlimlerini hafife almak, geçmişteki sapkın fırkalardan ve günümüzdeki oryantalistlerden etkilenmekten kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Metin tenkidine müsaade edildiğinde birçok rivayetin mesnetsiz bir şekilde reddedileceği, insanların hadisler hakkında şüpheyeye düşeceği ve sünnetin değerini kaybedeceğini iddia etmişlerdir. Metin tenkidi kurallarının üzerinde ittifak edilmediği, bunların işletilmesi durumunda keyfiliğe sebep olacağı, bu kuralların belli ve yerleşik bir metodunun bulunmadığını savunmuşlardır. Farklı netice ve değerlendirmeleri beraberinde getiren böyle bir yönteme güvenilemeyeceğini söylemişlerdir. Metin tenkidine ihtiyaç duyulduğu iddiasının modern dönemin ürünü olup İslam düşmanları tarafından köpürtüldüğünü öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşımın düşünce yapısını ve yöntemlerini daha yakından tanımak için bu fikri benimseyenlerin görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

1.1.1. Mustafa es-Sibâî

Mustafa es-Sibâî (ö. 1964),¹⁷⁰ âlimlerin hadis tenkidi için getirdikleri kurallara değinip örneklendirdikten sonra şu tespitlerde bulunur: Hadisçilerin, bazı oryantalist ve takipçilerinin iddialarının aksine gayretlerini sadece isnadın eleştirisiyle sınırlamadıklarını veya dikkatlerini metni bırakıp isnada yöneltmediklerini, tam aksine tenkitlerinin eşit bir seviyede hem senede hem de metne yönelik olduğunu ifade eder. Uydurma hadisin belirtileri için koydukları kuralların dördünün sened yedisinin ise metin ile ilgili olduğunu, hatta bununla da yetinmeyip edebî sanat zevkinin de hadisin kabul ve reddinde etkili

¹⁷⁰ Suriye asıllı olan Sibâî, eğitimini el-Ezher'de tamamladıktan sonra Kulliyetu'ş-Şerîa'da hazırladığı "*es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşri'i'l-İslâmî*" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Bu tezde sünnetin İslam hukukundaki yerini ortaya koymaya çalışmıştır. Sibâî'nin bu çalışması oryantalistlere, Ahmed Emin ve Ebû Reyze gibi isimlere cevap niteliğindedir. Bu kitap geniş bir şöhrete mazhar olmuş ve pek çok dile çevrilmiştir. *Sünnet ve İslam Hukukundaki Yeri* adıyla, İshak Doğan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Sibâî hakkında geniş bilgi için bkz. Halil Görgün, "Mustafa es-Sibâî", DİA, TDV Yay., Ankara, 2022, c. XXXI, s. 357-359.

olduğunu söyler. Hadisçilerin çoğu zaman, hadisi işitir işitmez uzmanlık melekelerinin bir gereği olarak uygun görmeyip reddettiklerini de dile getirir.¹⁷¹

Sibâî, âlimlerin sünnet tenkidini iki aşamalı olarak gerçekleştirdiklerini, ilkinin sened tenkidi, ikincisinin ise metin tenkidi olduğunu ve her ikisini de en mükemmel bir şekilde gerçekleştirdiklerini belirtir. Metin tenkidi için koydukları kurallardan bahsettikten sonra âlimlerin, hadisleri tenkid etmede ve sahih olanları sakim olanlardan ayırt etmede de bizzat bu sağlam temellere dayandıklarını ve insafı olan herkesin bu temellerin kuvvet, derinlik ve yeterliliğini reddedemeyeceğini savunur. Hatta âlimlerin bununla yetinmeyip sağlam bir metni dahi tenkid ettiklerini, ızdırab, şâz veya illet yönlerinden tenkid ettikleri gibi, galat ve idrac yönlerinden de tenkide tabî tutuklarını iddia eder. Hadisçilerin bu son derece itinalı ve titiz çabalarına rağmen, eğer hadisler âhâd ise bu hadislerin gerçekte sahih olmama ihtimalinin de olduğunu söylediklerini, fakat bunun son derece zayıf ve uzak bir ihtimal olduğunu belirtir. Ravinin vehim ve unutkanlığının olabileceğini söylediklerini ancak kendisinin böyle bir şeyle karşılaşmadığını ifade eder. Bu ihtimallerden dolayı âlimlerin büyük bir çoğunluğunun “âhâd hadisler, kendileriyle amel etme gerekliliği taşımakla beraber zan ifade ederler” dediklerini aktarır ve bunun da Allah’ın dini hususunda ve ilmî gerçeklerin ispat edilmesi noktasında ulaşılabilecek en ihtiyatlı durum olduğunu söyler.¹⁷²

Sibâî, âlimlerin metin tenkidi prensiplerini ancak gerekli gördükleri ve tevilin artık mümkün olmadığı hallerde kullandıklarını, bu duruma da ancak hadisin sıhhat şartlarından birisinin kesin olarak yok olması ve uydurma alametlerinden birisinin görüldüğü hallerde vuku bulduğunu söyler. Âlimlerin, isnad tenkidini birinci dayanak

¹⁷¹ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşri'i'l-İslâmî*, el-Mektebu'l-İslâmî/Dâru'l-Verrâk, ty., s. 120-121.

¹⁷² Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşri'i'l-İslâmî*, s. 301-303.

yaptıklarını ve sünnet kapsamında hadis diye uydurulmuş binlerce hatta on binlerce sözü buna dayanarak ayıkladıklarını ve metin tenkidini dar bir çerçevede uyguladıklarını çünkü emin olmadan hareket etmediklerini, Allah'ın dininde hevâ ve heveslerine uymadıklarını belirtir. Âlimlerin böyle davranmalarının normal olduğunu, çünkü onların sadece Hz. Peygamber'e nispet edilen hadisleri araştırdıklarını, Hz. Peygamber'in ise kendine has durumlarının olduğunu, dolayısıyla ona nispet edilen sözlerin eleştirilmesindeki kriterlerin diğer insanlara nispet edilen sözlerin eleştirilmesindeki ölçülerden daha zor ve titiz olduğunu ifade eder. Bu farklılığın sebebini de Allah'tan vahiy alması, kendisine cevâmiu'l-kelimin verilmesi, teşrî yetkisinin olması ve sıradan insanların bilemeyeceği gaybî bilgilere vakıf olması olarak değerlendirir. Âlimlerin, isnad tenkidi noktasında çerçeveyi ne kadar geniş tutmuşlarsa, metin tenkidi noktasında da çerçeveyi o kadar dar tuttuklarını, çünkü isnadda durumları tetkik edilenlerin raviler olduğu, diğer bütün insanlar hakkında geçerli olan kriterlerin onlar içinde söz konusu olduğunu söyler. Ancak metnin böyle olmadığını, çünkü onun ilminde, bilgisinde ve yeteneklerinde beşeriyet üstü olan bir Peygamber'e nispet edilen bir söz olduğunu ifade eder.¹⁷³

Sibâî, meseleleri kendisiyle ölçüp biçeceğimiz aklın tek olmadığını, aksine birbirinden farklı akıl, ölçü ve yeteneklerin bulunduğunu, birinin akledemediğini ve anlayamadığını bir başkasının akledip anlayabileceğini belirtir. Bir hadisin hikmet ve teşri gayesinin bazı asırlardaki insanlar için bilinmiyor olabilirken, ilmin ilerlemesi ve hayatın sınırlarının keşfedilmesiyle anlaşılabilceğini, dolayısıyla metin tenkidi için herhangi bir ölçüsü olmayan aklın hakemliğine kapılar sonuna kadar açıldığında, tenkid yapacak kişinin kendi görüş ve hevasının öne çıkacağını, çoğu zaman okumalarının yetersizliğinden, ufkunun darlığından ve ilgili gerçeklerden habersiz oluşundan dolayı bunun mahzurlu olduğunu ve sonunun nereye varacağı belli olmayan bir kargaşaya sebep olarak sahih

¹⁷³ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ Fi't-Teşrî'l-İslâmî*, 306-307.

sünneti sabit dayanakları olmayan bir hale düşüreceğini iddia eder. Birinin reddettiği hadisi diğerinin kabul edeceğini, bir başkasının da tevakkuf edebileceğini, akılların, hüküm verme, görüş belirtme, kültür ve derinliklerinin farklılık arz etmesinden dolayı metin tenkidinde kapıların sonuna kadar açık tutulmasının caiz olamayacağını savunur.¹⁷⁴

1.1.2. Muhammed Ahmed el-Gamrâvî

Muhammed Ahmed el-Gamrâvî'ye (ö. 1971)¹⁷⁵ göre hadislerin teorik açıdan incelenmesi ancak iki şekilde mümkündür. Birincisi sened tenkidi, ikincisi de metin tenkidi şeklindedir. Hadis imamlarınca sened tenkidinin kimsenin ilave bir şey getirmesine ihtiyaç duyulmayacak bir şekilde gerçekleştirildiğini iddia eder. Şahsi görüşlerin dinin yerini alarak dine tahakküm kurabileceği endişesini taşıdıklarından dolayı hadisçiler metin tenkidine mesafeli davranmışlardır. Önceki âlimlerin, hadisleri tenkid etmede tek güvenli yolun senedi inceleme olduğuna hükmetmelerinde haklı olduklarını ifade eder. Zira Hz. Peygamber'in nübüvveti kesin delillerle sabittir. İnsanlara tebliğ etmekle emrolunduğu hususlarda hevâsından konuşmayacağına göre hakkın batıldan ayırt edilmesinde Hz. Peygamber'den o sözün sabit olması yeterlidir. Bunu ispat etmenin en açık yolu da sened tenkidinden geçer. Müslüman âlimler bu büyük görevi yerine getirerek erken dönemde bunu başarmışlardır. Bu da dinin korunması hususunda Allah'ın açık bir yardımının göstergesidir. Eğer bu tenkid faaliyeti daha sonraki dönemlere sarkmış olsaydı bunun gerçekleşmesi imkansız olurdu. Çünkü bu konuda istekli ve ehil âlimler ya bulunmayacak ya da bulunsa bile bu rivayetlerin şahidi olan ravilerin hayatta olmayışından dolayı

¹⁷⁴ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ Fi't-Teşrî'l-İslâmî*, 309.

¹⁷⁵ Muhammed Ahmed el-Gamrâvî, lise eğitimini el-Ezher'de tamamladıktan sonra üniversite eğitimi için İngiltere'ye gitmiş ve Londura Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Ülkesine döndükten sonra değişik görevler üstlenen Gamrâvî bir müddet Usûlu'd-Din Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. Ezacılık Fakültesi Kimya bölümünde Profesörlük ünvanı alan Gamrâvî çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. *el-İslamu fi Asrı'l-İlmi* adlı kitabı büyük ilgi görmüştür. Ayrıca Gamrâvî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Recep el-Beyyûmî, "Muhammed Ahmed el-Gamrâvî", *Mevsûatu 'Alâmi'l-Fikri'l-İslâmî*, ed. Mahmud Hamdi Zakzûk, el-Meclisu'l-Âlâ li's-Şuûni'l-İslamiyye, Kahire, 2004, s. 905-909.

başarıya ulaşamayacaktı. Akıl ne kadar olgun olursa olsun Hz. Peygamber'den sadır olan bir söze müdahale yetkisi yoktur.

Gamrâvî'ye göre Allah tarafından gönderildiği akıl ile de sabit olan Hz. Peygamber'in sözlerini, sırf akıl ölçülerine göre değerlendirerek sübutunun belirlenmesi mümkün olmamakla birlikte hüküm çıkarma gayesiyle anlamı üzerinde düşünülebilir. Din insanlığın bilmediği pek çok bilgi getirmiştir. Dolayısıyla mesele, dinden ne anladığımız, neyi akledbildiğimiz, bildiklerimizle veya diğer bilgi kaynaklarımızla ne kadar uyduğu meselesi değildir. Asıl mesele geçmişte gerçekleşen ve Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı bilgilerin aktarılması meselesidir. Dolayısıyla ortada bir vakıa söz konusuysa ve Hz. Peygamber'den bir sözün geldiği sabitse, garip te olsa anlaşılmaz da olsa bunu kabullenmek gerekir. Din yaratıcı tarafından vaz edilmiş olup İlahî hikmet gereği varlıkla ilgili bilgilerin tamamını içermiştir. Böylesine kapsamlı bir bilginin tamamını kuşatacak bir akıl yoktur. Böyle bir akıl bulunsa bile bu tek kişinin akli olmayıp bütün bir beşerin ortak akli olabilir. İnsan durmaksızın öğrenmeye devam etse de yine de bilginin son noktasına ulaşamayacak ve varlığı kuşatacak bir bilgiye sahip olamayacaktır. Durum bu olunca da insan aklının ve bilgisinin din hususunda her şeye muttali olması mümkün değildir. Bu sınırlı akıl ve kıt bilgiyle uyumlu olmayan bir hadisin kabul edilmeyeceğini söylemek makul değildir. Böyle bir tutum insanın kibirlenmesine ve hevasına tabi olup yoldan çıkmasına sebep olur. Öyle ise hadis metinlerindeki çelişkileri gidermede kabul, ret veya ayıklama da nasıl bir ölçü getirilmesi gerekir? Kesin bilgide çelişki bulunmayacağı bilinen bir hakikat olduğuna göre Hz. Peygamber'den nakledilen ve sübutunda şüphe olmayan nasların, insanların dinden bağımsız ilim yoluyla öğrendiği gerçeklerle çelişmesi mümkün değildir.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Muhammed Ahmed el-Gamrâvî, *el-İslamu fi Asrı'l-İlmi*, Matbatu's-Sâde, Mısır, 1973, s. 108-110.

1.1.3. Abdulhalim Mahmud

Abdulhalim Mahmud (ö. 1978),¹⁷⁷ âlimlerin sened ve metin tenkidi prensiplerini işlettiklerini, bunun ötesinde vicdansal sezgi diye adlandırılabilir veya farklı bir ifade ile hadisteki peğamber izini, tabiatını sezme, kalben görme, ruhen ilham almak ve basiretle keşfetme olarak tanımlanabilecek metotlarında kullandıklarını ifade eder. Batı’da yirminci yüz yılın ürünü olarak bilinen metin tenkidinin İslam âlimleri tarafından uygulandığını, temellerinin oluşturulduğunu, içeriğinin belirlendiğini ve kişilerin arzu ve isteklerine bırakılmadığını belirtir.¹⁷⁸

1.1.4. Muhammed Ebû Zehv

Muhammed Ebû Zehv’e (ö. 1982)¹⁷⁹ göre âlimlerin, senede bakmaksızın hadisleri Allah’ın Kitabı’na arz ettikleri iddiası batıl bir iddiadır. Böyle düşünenleri cesaretlendiren ise “*Pek yakında benim hakkımda hadisler yayılacaktır*”¹⁸⁰ gibi Kur’an’a arz rivayetleridir. Bu görüşü benimseyenler bu rivayetlere dayanarak hadislerin âlimlerin uydurması olduğunu iddia etmektedirler. Halbuki hadisçiler nezdinde hadisin kabulü için senedin sika raviler tarafından Hz. Peyğamber’e dayandırılması ve bununla birlikte metnin de şaz ve illetli olmaması gerektiği bilinen bir husus olup, metne bakmadan senedin sağlamlığının,

¹⁷⁷ Abdulhalim Mahmud, Ezher Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra Fıransa’ya giderek ı Sorbonne Üniversitesi’nde felsefe alanın da doktorasını tamamladı. Tasavvuf ve felsefeyle ilgi duyan Abdulhalim Mahmud, dekanlık, Ezher şeyhi yardımcılığı, Evkaf bakanlığı ve Ezher şeyhliği gibi görevlerini icra etti. Abdulhalim Mahmud hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Abdülhalîm Mahmud” DİA, TDV Yay., İstanbul, 1988, c. I, s. 213.

¹⁷⁸ Abdulhalim Mahmud, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi’t-Teşrîi’l-İslâmî*, Menşûrâtü’l-Mektebeti’l-Asriyye, Beyrut, 2002, 65-66.

¹⁷⁹ Muhammed Ebû Zehv, el-Ezher Üniversitesi Kulliyetu’ş-Şerîa’dan mezun olduktan sonra hadis alanında doktorasını tamamlamış ve Usûlu’d-Din Fakültesi’nde hadis hocalığı yapmıştır. Çeşitli Arap ülkelerinde hadis hocalığı yapan Ebû Zehv, hadis tarihi ile ilgili *el-Hadis ve’l-Muhaddisûn* adlı kitabı şöret bulmuş ve pek çok dile çevrilmiştir. Eserin Türkçeye çevirisi, *Hadis ve Hadisçiler* adıyla Selman Başaran ve M. Ali Sönmez tarafından yapılmıştır. Ebû Zehv hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Ömer Hâşim, *el-Muhaddisûn fi Mısır ve’l-Ezher*, Mektebetu Garîb, Kahire, 1993, s. 311.

¹⁸⁰ el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Marifetu’s-Süneni ve’l-Âsâr*, Dâru’l-Va’y, Kahire, 1991, s. 118.

senede bakmadan da metnin sağlamlığının yeterli olmayacağı da onların benimsedikleri bir görüştür.¹⁸¹

1.1.5. Muhammed Ebû Şehbe

Muhammed Ebû Şehbe'ye (ö. 1983)¹⁸² göre hadisçiler isnad tenkidine önem verdikleri gibi metin tenkidine de önem vermişlerdir. Bunun da en güzel delili bir hadisin kabul edilebilir bir tevil imkanı olmamasıyla beraber akla, hisse ve müşahadeye ters düşmesini mevzû hadisin alameti olarak görmeleridir. Hadisçilerin çoğu zaman Kur'an'a, meşhur sünnete ve tarihi hakikatlere ters düşen ve te'lifi mümkün olmayan birçok hadisi reddettiklerini, münker, şaz, metni illetli ve metni muztarib hadisleri zayıf hadis kısımlarından saydıklarını beyan eder.¹⁸³

Ebû Şehbe, hadisçilerin isnad tenkidine metin tenkidinden daha fazla yer verdiklerinin inkar edilmeyeceğini ve metin tenkidine ihtiyatlı yaklaşımlarının bir takım sebepleri olduğunu söyler. Aslında hadisçilerin isnad tenkidinde gerçekleştirdikleri çabanın metin tenkidinde gerçekleştirilmemiş olmalarının ileri görüşlü, derin düşünceli ve daha temkinli olduklarının bir delili sayılacağını, meselenin dinî bir mesele olduğundan dolayı sünnetin ortaya konmasında senedi gözettiklerini, dinin asıl ve kaynağı olan bir nass'ın tespitinde ravinin halinin şartlara uygun olmasıyla haberin uydurma olma ihtimalinin neredeyse imkansız olduğunu iddia eder. Ebû Şehbe, metin tenkidinde aşırıya gitmeye gerek olmadığını, bunun da başlıca sebeplerini; hadisin bazen müteşabih olup manasının

¹⁸¹ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisîn*, s. 314.

¹⁸² Muhammed Ebû Şehbe, el-Ezher Üniversitesi Usûlu'd-Din Fakültesi'nden mezun olmuş ve aynı fakültede hadis alanında doktorasını tamamlamıştır. el-Ezher Üniversitesi'nin yanı sıra çeşitli Arap ülkelerinde hadis hocalığı yapan Ebû Şehbe, *Difaun ani's-Sünne* adlı kitabı şöhret bulmuş ve pek çok dile çevrilmiştir. *Sünnet Müdafaası* adıyla Mehmet Görmez ve M. Emin Özaşar tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ebû Şehbe hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Ömer Hâşim, *el-Muhaddisîn fi Mısır ve'l-Ezher*, s. 309-310.

¹⁸³ Muhammed Ebû Şehbe, *Difaun ani's-Sünne*, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 1989, s. 31.

anlaşılmaz olmasına, mecazî anlam içermesine, gaybî bir haber oluşuna, gün geçtikçe ilmî hakikatlerle ortaya çıkan nebevî bir mucize olmasına bağlamaktadır.¹⁸⁴

1.1.6. Sâlim Ali el-Behnesâvî

Sâlim Ali el-Behnesâvî (ö. 2006),¹⁸⁵ sünnet âlimlerinin metoduna göre eğer hadisin ravileri sika, rivayetleri de ta'n edilmemiş ve şüphe içermiyorsa hadisin sahih sayılacağına, metni diğer sahih hadislerle çelişse bile bu çelişkiye itibar edilmeyeceğine ve hadisin Hz. Peygamber tarafından söylendiğine hükmedilmesi gerektiğini savunur. Ancak bazı âlimlerin hadisin kabul edilmesi için metnin aynı konudaki diğer hadislerle uygun düşmesini şart koştuklarını ve bunu da hadisin şaz ve illetten arındırılmış olması şeklinde ifade ettiklerini söyler. Böyle bir durumun sünneti cem ve ayıklama döneminde kabul edilse bile günümüzde metnin şaz olduğu varsayımına dayanarak hadisin reddedilmesinin caiz olmayacağını iddia eder. Çünkü sünneti bir araya getirip bu konuda uzman olanların gerekli olan her şeyi açıkladıklarını, bu işin üstesinden gelecek ilmî yeterlilik ve ehliyete sahip olduklarını, hadisi toplama ve tenkide tâbî tutma döneminde bunu gerçekleştirdiklerini, dolayısıyla bu hadis sahih ve ravileri sikadır, ancak içeriği akla veya başka hadislere aykırıdır denmesinin caiz olmadığını iddia eder.¹⁸⁶

1.1.7. Abdulazim el-Mut'inî

Abdulazim el-Mut'inî (ö. 2008),¹⁸⁷ hadisçilerin senedle ilgilenip metni ihmal ettiklerini iddia eden sünnet inkarcısı ve düşmanlarının tam tersine hadisçilerin Allah'ın

¹⁸⁴ Muhammed Ebû Şehbe, *Difaun ani's-Sünne*, s. 43-45.

¹⁸⁵ Sâlim Ali el-Behnesâvî, Kral Faruk Üniversitesi Hukuk Fakültesin'den mezun olduktan sonra çeşitli kurumlarda müdürlük yapmış, daha sonra Küveyt'e yerleşmiştir. Evkâf bakanlığında danışman olarak görev yapan el-Behnesâvî, bazı ülkelerin İslami esaslara uygun kanun hazırlamalarına katkı sunmuştur. *es-Sünnetu'l-Mufterâ Aleyhâ* adlı eseri konumuzla ilgili en önemli eserleri arasında yer almaktadır. *İftiranın Hedefindeki Sünnet* adıyla Mehmet Karabulut tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir. Behnesâvî hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin el-Cerâdî, *el-Müsteşâr Sâlim el-Behnesâvî unmuzece*, Mecelletu'l-V'ay, Küveyt, 2009, sy. 523, s. 84-85.

¹⁸⁶ Sâlim Ali el-Behnesâvî, *es-Sünnetu'l-Mufterâ Aleyhâ*, Dâru'l-Vefa, Kahire, 1989, s. 79-80.

¹⁸⁷ Abdulazim el-Mut'inî, el-Ezher Üniversitesi Külliyyetu'l-Lügati'l-Arabiyye'den mezun olmuş ve aynı fakültede lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Mut'inî'nin konumuzla ilgili en önemli kitabı *eş-Şühuhâtu's-*

yardımı ve geliştirdikleri kriterler sayesinde çok başarılı olduklarını ve sened tenkidinin metin tenkidinden daha öncelikli olduğunu savunur. Metinle ilgili değerlendirmenin bizzat metinden kaynaklandığını, ancak senedin böyle olmadığını, eğer hadisçiler var olan durumu tam tersine çevirip metin tenkidinde geniş davranıp sened tenkidini dar çerçevede işletmiş olsalardı asıl o zaman kınama ve suçlamayı hak edeceklerini ifade eder.¹⁸⁸

Mut'inî, hadisçilerin metinleri ayrıntılı olarak tenkid etmediklerini, bunun yerine sağlam metni illetliden ayıran temel prensipler ve külli kaideler getirdiklerini söyler. Onların metinle ilgili farklı bir yaklaşıma sahip oldukları, bu yaklaşım neticesinde metni sağlam olan hadisleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan zikrettiklerini böylece bu hadislerin metinlerinin tenkide ihtiyacı olmadığını düşündüklerini iddia eder. Bu tenkid türünün Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'de olduğu gibi olumlu ve sessiz bir tenkid olduğunu söyler. Metin tenkidi için belirledikleri ölçü ve emarelerin ise, güvenilir olmayan kaynaklar, yani rivayetleri incelemeden toplayan hadis, tefsir ve fıkıh kitaplarında hadis diye nakledilen rivayetler açısından bu kitapları inceleyenlere yararlı olacağını bu sayede o rivayetlerin hadis olup olmadığını kolayca anlayabileceklerini ifade eder.¹⁸⁹

1.1.8. Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî

Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî (ö. 2017),¹⁹⁰ sünneti kendi görüşlerine arz etme kapısını açmak isteyenlerin, sadece hevalarının kapısını açmak istediklerini, İslam'ı geçersiz kılmak ve dini kendi görüşleriyle tahakküm altına almak istediklerini iddia eder. Aslında hadis imamlarının, sıhhatine hükmetmeden önce hadisi her yönüyle

Selâsûn diye bilinen eseridir. Mut'inî hakkında geniş bilgi için bkz. Üsâme el-Ezherî, *Cemharatu A'lâmi'l-Ezheri 'ş-Sherif*, Mektebetu'l-İskenderiye, İskenderiye, 2019, c. VIII, s. 288.

¹⁸⁸ Abdulazîm el-Mut'inî, *eş-Şübuhâtu's-Selâsûn*, Mektebetu Vehbe, Kahira, 1999, s. 110.

¹⁸⁹ Abdulazîm el-Mut'inî, *eş-Şübuhâtu's-Selâsûn*, s. 111.

¹⁹⁰ Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nin meşhur hadis hocalarından olup alanıyla ilgili pek çok eser kaleme almıştır. Hadis meseleleriyle ilgili pek çok televizyon programına katılmıştır. Konumuza temas eden kitapları ise *Defu 'ş-Şübuhâti ani's-Sünneti'n-Nebeviyye* ve *el-Medhalu ile's-Sünneti'n-Nebeviyye* adlı eserleridir.

araştırdıklarını, ravi hallerini inceledikten sonra onu Kur'an ayetlerine, diğer hadislere ve akla arz ettiklerini söyler.¹⁹¹ Akıl sahiplerinin, Hz. Peygamber döneminden bu yana İslam âlimlerinin İslam ilimlerini yeteri kadar incelediklerine inanması gerektiğini ve çağımız insanının mutluluğunun selefın yazdıklarını anlayıp onunla amel etmekte olduğunu, konunun uzmanlarının bu yüce geleneği bu konuda uzman olmayanların anlayabileceği bir hale getirmelerinin yeterli olacağını savunur. Bu zaman da hadisleri tenkid edecek birilerine ihtiyaç olmadığını, daha çok onlarla amel etmeleri için insanlara sunulması gerektiğini söyler.¹⁹²

1.1.9. Rifat Fevzi Abdulmuttalib

Rifat Fevzi Abdulmuttalib,¹⁹³ hadisçi ve fıkıhçıların Sünneti korumak, saflığını ve berraklığını muhafaza etmek adına hiçbir çabadan kaçınmadıklarını ve sünneti yalancılardan, çarpıtmalardan ve tahriflerden korumak için çok ince ölçüler koyduklarını ifade eder. Bu ölçülerin İslami aklın ürünü olup Müslümanların bu alanda istisnaî bir konuma sahip olduklarını ve ortaya koydukları bu sistemin başka milletlerde bu denli olmadığını savunmaktadır. Sünnete atfedilen değerın şekilsel değerlendirmenin ötesine geçmediğini ve bunun sened tenkidinden ibaret olduğunu söyleyenlerin aslında sünnete ve hadisçilere haksız, kötü niyetli ve acımasızca iftira attıklarını söyler. Müslüman âlimlerin, sahih ile sakimi ayırt etmek için sünnet metinlerine dalarak üzerinde uzun uzadıya durduklarını ve bu alandaki çabalarının sened tenkidinden eksik bir tarafının olmadığını ifade eder.¹⁹⁴

¹⁹¹ Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, *Defu'ş-Şubuhâti ani's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-İmân, Kahira, 2001, s. 75-76.

¹⁹² Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, *el-Medhalu ile's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-İmân, Kahira, 2007, s. 400

¹⁹³ Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nin meşhur hadis hocalarından olup alanıyla ilgili pek çok eser kaleme almıştır. Konumuzla ilgili *Tevsîku's-Sünneti fi'l-Karni's-Sânî el-Hicrî* adlı kitabı en önemli eserleri arasında yer almaktadır.

¹⁹⁴ Rifat Fevzi Abdulmuttalib, *Tevsîku's-Sünneti fi'l-Karni's-Sânî'l-Hicrî*, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1981.

1.1.10. Ahmed Ömer Hâşim

Ahmed Ömer Hâşim,¹⁹⁵ hadis imamlarının hem sened hem de metin tenkidini gerçekleştirdiklerini ve hadis usûlü ilmine göz atanların bunu açık bir şekilde göreceklerini, sened ve metindeki illet ve şuzûza ne derece önem verdiklerinin farkına varacaklarını söyler. Bazılarının zannettiği gibi metinden daha çok senede önem verdikleri iddiasının gerçeği yansıtmadığını, böyle zannedilmesinin asıl sebebinin sened hallerinin çeşitliliğinden kaynaklandığını ifade eder. Buna rağmen metnin sıhhati için gerekli olan bütün kuralların âlimler tarafından vaz edildiği ve uydurma rivayetlere işaret eden ölçülerin sınırlarının belirlendiğini vurgular. Sahih hadisle uydurma hadisin bilinmesini sağlayan önemli kuralları işlettiklerini ve gayretlerini eşit bir şekilde metin ve senede yönelttiklerini belirtir.¹⁹⁶

Hâşim, sünnet âlimlerinin her ne kadar senede metinden daha fazla yoğunlaşmış olsalar da metin ile ilgili de övgüye değer çaba sarf ettiklerini vurgular ve sened konusunda yoğunlaşmalarının metin konusunda kusurlu davrandıklarının bir göstergesi sayılmayacağını ifade eder. Ravilerin çokluğunun ve hallerinin çeşitliliğinin senede yoğunlaşmalarına sebep olduğunu bundan dolayı da hadiste birçok ilim dalının ortaya çıktığı ve bu konularda pek çok eserler verildiğini belirtir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Ahmed Ömer Hâşim, el-Ezher Üniversitesi rektörlüğünün yanı sıra siyasi ve idari pek çok görev üstlenmiştir. Ayrıca Mısır televizyonlarındaki dini programları denetleyen kurula başkanlık yapmıştır. Hadis alanıyla ilgili birçok eser kaleme alan Ahmed Ömer Hâşim'in konumuzla ilgili eseri *Difâun Ani'l-Hadîsi'n-Nebevî* adlı kitabıdır. Ahmed Ömer Hâşim hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Ömer Hâşim, *el-Muhaddisûn fî Mısır ve'l-Ezher*, s. 396-399.

¹⁹⁶ Ahmed Ömer Hâşim, *Difâun Ani'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Mektebetu Vehbe, Kahira, 2000, s. 43-44.

¹⁹⁷ Ahmed Ömer Hâşim, *Difâun Ani'l-Hadîsi'n-Nebevî*, s. 91.

1.1.11. İzzet Atiyye

İzzet Atiyye,¹⁹⁸ hadisçilerin metin tenkidi prensiplerini işlettiklerini ancak dini ilimlerde uzman olmayan bazı çağdaşların yersiz bir şekilde hadisçilerin metin tenkidiyle ilgilenmediklerini iddia ettiklerini söyler. Hadisçilerin asıl maksatlarının güçleri yettiği nispette ve ilmi metotlarla Hz. Peygamber'den nakledilen sözlerin kelimesi kelimesine aslına uygun bir şekilde nakledilmesi ve doğru nakledilenle yanlış nakledilenin veya uydurulanın birbirinden ayrılması olduğunu vurgular. Bunu yaparken de sünnetle ilgili alanlarda uzmanların lehte veya aleyhte fikir belirtmelerine karşı çıkmadıklarını belirtir. Ancak dini konularda uzman olmayan kişilerin sahih bir hadisi kendi araştırmalarına dayanarak reddetmelerine kesin bir şekilde karşı çıktıklarını ifade eder. Zira hadis kıyamete kadar bütün zamanları ve mekanları kapsayacak hakikatleri içerebilir. Ancak değişik alanlardaki uzmanların araştırmaya dayalı tespitleri ise zaman ve mekanla sınırlı olup şartlar değiştiğinde farklılık arz edebilir. Bu açıdan metin tenkidinin, hadisçilerin benimsediği metot dahilinde olması gerektiğini savunur. Dolayısıyla bir hadise sahih hükmü verebilmek için senedinin gerektiği şekilde araştırılması ve metnin de hadisçilerin kriterlerine uygun düşmek suretiyle illetten kurtulmasının yeterli olacağını iddia eder.¹⁹⁹

İzzet Atiyye, hadisçilerin tenkit faaliyetinin, mana ile rivayet eden bir ravinin hatalı bir ibare naklederek kendisinden daha güvenilir ravilere muhalefet etmesi veya dinin usulleriyle çelişmesi durumuyla sınırlı olduğunu söyler. Sahih kaynaklarda geçen bir rivayeti kökten reddetme gibi bir durumun hadisçilerin metotlarıyla bir alakasının olmadığını ifade eder. Sünnetin eksik bir bilgi, aldatıcı bir vehim veya yetersiz bir

¹⁹⁸ İzzet Atiyye, el-Ezher Üniversitesi Usûlu'd-Din Fakültesi'nin hadis ana bilim dalı başkanı olup büyüklerin emzrilmesi durumunda süt hısımlığının doğacağına dair verdiği fetvayla gündeme gelmiştir. Bu fetvası sebebiyle kendisi hakkında soruşturma açılmış ve görevinden uzaklaştırılmış bir müddet sonra görevine tekrar iade edilmiştir.

¹⁹⁹ İzzet Atiyye, *Mevsûatu Ulûmi'l-Hadisi's-Şerîf*, ed. Mahmud Hamdî Zakzûk, Vizâratu'l-Evkâf, Kahire, 2005, s. 799-800.

araştırmayla tenkit edilmesinin sünneti sarsmayacağını tam aksine bu durumun tenkid yapan kişiyi sarsacağını belirtir.²⁰⁰

1.1.12. İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî

İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî,²⁰¹ hadisçilerin metin tenkidini ihmal ettikleri iddiasının oryantalistler tarafından öne sürüldüğünü, dinsizlerin de onların peşine takıldıklarını ve bazı Müslümanlarında bundan etkilendiğini dile getirir. Haberin sıhhatinden emin olmak için hadisçilerin sahih hadis şartları ve uydurma alametleri gibi bir takım ölçüler getirdiklerini, böylece metin tenkidinin ihmal edildiği iddiasının dayanaktan yoksun olduğunu ifade eder. Sened ilminin metni korumak için geliştirildiğini dolayısıyla hadis rivayetinde metni ihmalin söz konusu olamayacağını belirtir. Hadisçilerin, sahih hadisin tarifinde zikrettikleri beş şartın aslında metinden emin olmak için öne sürdüklerini iddia eder. Nitekim senedin sahih olmasının her zaman metnin sahih olmasını gerektirmediğini bizzat hadisçilerin söylediklerini belirtir.²⁰²

1.1.13. Ahmed Koştî Abdurrahim

Ahmed Koştî Abdurrahim,²⁰³ hadisin Kur'an'la çelişmesi durumunda, senedin sıhhatine ve ravilerinin güvenilirliğine bakılmaksızın geçersiz olduğuna hükmedilmesi kuralına teorik açıdan kimsenin itiraz edemeyeceğini belirtir. Gerçekte de Kur'an ayetleriyle çelişen ve bu çelişkinin uzlaştırma yöntemlerinden biriyle giderilemediği sahih ve sabit bir hadisin bulunmadığını savunur. Asıl sorunun pratikteki uygulama sırasında,

²⁰⁰ İzzet Atıyye, *Mevsûatu Ulûmi'l-Hadisi'sh-Şerîf*, s. 811.

²⁰¹ İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî, el-Ezher Üniversitesi Usûlu'd-Din Fakültesi'nin hadis ana bilim dalı başkanı olup en önemli çalışması *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fî Kitâbâtî 'A'dâi'l-İslâm Munâkaşatuhâ ve'r-Raddu aleyhâ* adlı eseridir.

²⁰² İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fî Kitâbâtî 'A'dâi'l-İslâm Munâkaşatuhâ ve'r-Raddu aleyhâ*, Dâru'l-Yakîn, Mısır, 2002, c. II, s. 131-136.

²⁰³ Ahmed Koştî Abdurrahim, Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nde akaid ve felsefe bölümünde lisanüstü eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Davet ve Usûlu'd-Din Fakültesi hocası olarak görev yapmıştır. Konumuzla ilgili en dikkat çekici eseri *Menâhîcu'l-İstidlâl alâ Mesâilî'l-Akîdeti'l-İslâmiyyeti fî'l-Asrîl Hadîs* adlı kitabıdır.

ayet veya hadisin yanlış anlaşılmasından ve genellikle de acele edilerek çelişkinin varlığına hükmedilmesinden kaynaklandığı söyler.²⁰⁴

1.1.14. Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte

Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte,²⁰⁵ akılcı yaklaşımların Kur'an'ın zahiriyle çelişen rivayetleri metne dayanarak reddettiklerini ve hadisçilerin metinden çok senede önem verdiklerini iddia ettiklerini ifade eder. Hadis inkarcılarının bir hadisi reddetmek için senesinde bir kusur bulamadıklarında amaçlarına ulaşmak için onun metniyle ilgili kurallara başvurduklarını iddia eder. Bu hadisler ister inançla ilgili olsun isterse de fikhî hükümlerle ilgili olsun çok fazla araştırma yapmadan hadis hakkında çelişki, ızdırap ve mantık tutarsızlığı hükmünü verdiklerini öne sürer. Bu düşüncelerinin temelinde Kur'an'a dayanıp sünneti yok saymak yattığını, bu tutumun ise açıkça batıl olduğunu söyler.²⁰⁶

1.1.15. Hasan Fevzî Hasan es-Saîdî

Hasan Fevzî Hasan es-Saîdî,²⁰⁷ hadisçilerin aslında metin tenkidi yaptıklarını fakat müsteşrik ve onlara uyan Müslümanların hadisçilerin yaptığı bu faaliyeti küçümseyerek görmezden geldiklerini belirtir. Bu konuda gerekçeleri farklı olsa da her iki kesimin hedeflerinin tenkid metodolojisinin temelini sarsmak olduğunu ifade eder. Sened tenkidine verilen önemin metin tenkidine verilmediği, hadisçilerin yönteminin metinden emin olma esaslarını içermediği ve yüzeysel olduğu iddiasının İslam ve özellikle sünnet düşmanı bazı müsteşrikler tarafından gündeme getirildiği ancak tüm bu iddiaların iftiradan ibaret olduğunu söyler. Asıl maksatlarının en güvenilir kaynak kabul edilen Buhârî ve

²⁰⁴ Ahmed Koştî Abdurrahim, *Menâhîcu'l-İstidlâl alâ Mesâîli'l-Akîdeti'l-İslâmiyyeti fî'l-Asrîl Hadîs*, Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2018, s. 207.

²⁰⁵ Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte, el-Ezher Üniversitesi Usûlu'd-Din Fakültesi hadis hocalarından olup konumuzla ilgili en bilindik eseri *Mevkîfu'd-Dâiyeti'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî mine's-Sünneti'n-Nebeviyye* adlı kitabıdır.

²⁰⁶ Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte, *Mevkîfu'd-Dâiyeti'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî mine's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2009, c. I, s. 119-120.

²⁰⁷ Hasan Fevzi Hasan es-Saîdî, Aynu's-Şems Üniversitesi Kulliyetu't-Terbiye'de lisansüstü eğitimini hadis alanında tamamladı. Konumuzla ilgili en önemli kitabı *el-Menhecu'n-nakdi inde el-Mutekaddimîn min'e-Muhaddisîn ve Eseru Tebâyün el-Memnehec* adlı eseridir.

Müslim'i de bu işin içine katarak sünneti işlevsiz hale getirip ondan tamamen kurtulmak oluğunu ifade eder. Diğer toplumlarda eşi benzeri olmayan sened ilmini itibarsızlaştırarak bu alana yönelik çalışmaların önünü kesmek istediklerini belirtir. Tüm bu iddiaların aslında müsteşrikler tarafından İslam toplumu için kurulmuş sinsi bir tuzak olduğunu dile getirir. Hadisçilerin metin tenkidini en mükemmel bir şekilde yerine getirdiklerini, metin tenkidinin rical ilmiyle ilgilenen sened tenkidi kadar zor olmadığından ona çok fazla yer verilmediğini, metin problemlerinin açık olduğu için sened problemleri kadar girift olmadığını iddia eder. Hadis usûlünün hem sened hem de metin tenkidini konu edindiğini, bu açıdan hadisçilerin sadece ravilerin hallerine bakıp akıllarını devre dışı bırakmadıklarını ve akla uygun olmayan haberlere sıhhat vasfını uygun görmediklerini belirtir. Metinleri rastgele ve keyfi bir şekilde tenkid etmediklerini, tenkidlerinin bütünlük ve çeşitlilik temelinde gerçekleştiğini ifade eder. Metin tenkidinin ihmal edildiği fikrinin, Batı kültürünün etkisinde kalan, onlar gibi düşünen ve araştıran kimselerin ortaya attıklarını söyler. Müslümanların çevresel bilimsel ve geleneksel yapısının Batıdaki realiteyle tamamen farklı olduğunu ifade eder. Başkalarının sahip olmadığı isnad sistemine sahip olduğumuzu, bu açıdan İslamî özelliğimizi ihmal edip sadece metin tenkidine eğilmenin yanlış olacağını vurgular. Batı tarzı metin tenkidine ancak sened nimeti gibi bir imkan ve özellikten mahrum olanların başvuracaklarını ifade eder. Ayrıca aklın önemini kabul etmekle birlikte sınırlarının belirlenmesi gerektiğini aksi takdirde keyfiliğin hakim olacağını iddia eder.²⁰⁸

²⁰⁸ Hasan Fevzi Hasan es-Saîdî, *el-Menhecu'n-nakdi inde el-Mutekaddimîn min'e-Muhaddisîn ve Eseru Tebâyun el-Memnehec*, Câmîatu Aynu'ş-Şems Kulliyetu't-Terbiye Kısım'l-Lügati'l-Arabiyye ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Kahire, 1993, s. 387-392.

1.1.16. es-Seyyid Ahmed Ahmed Suhlûl

es-Seyyid Ahmed Ahmed Suhlûl,²⁰⁹ sünnetin Hz. Peygamber döneminden başlayarak kıyamete kadar Allah tarafından korunduğunu, bunun için de âlimleri musahhar kıldığını ifade eder. Bu bağlamda rivayet edilen metnin sahih olup olmadığının ayırt edilebilmesi için âlimlerin bir takım usul ve kaideler ortaya koyduklarını belirtir. Sünnet mirasına karşı nasıl davranmamız gerektiğinin ancak bu ölçütler sayesinde anlaşılabileceğini dile getirir. Önde gelen hadisçilerin koydukları metin tenkidi kuralları sayesinde hadis malzemesine karışan yabancı unsurların ve sahihlerle karışmış zayıfın ayırt edilebileceğini vurgular.²¹⁰ Kısacası bu ölçütlerin, İslam geleneğini ayıklamada ve onu korumada temel nirengi noktasını oluşturduğunu belirtir.²¹¹

²⁰⁹ es-Seyyid Ahmed Ahmed Suhlûl, el-Ezher Üniversitesi ed-Dirâsâtü'l-İslamiyye ve'l-Arabiyye Fakültesi hadis hocalarındandır.

²¹⁰ es-Seyyid Ahmed Ahmed Suhlûl, *Nakdu'l-Metni inde'l-Muhaddisîn*, Mu'temer "Kırâatu't-Turâsi'l-İslamî Beyne Davâbiti'l-Fehmi ve Şetahâti'l-Vehmi", Kahire, 2018, s. 2.

²¹¹ es-Seyyid Ahmed Ahmed Suhlûl, *Nakdu'l-Metni inde'l-Muhaddisîn*, s. 23.

1.2. MUTEDİL YAKLAŞIM

Mısır'da ıslahatçı hareket başta olmak üzere bazı düşünür ve ilim adamları, metin tenkidinin geçmişte gerekli ilgiyi görmediğini savunarak bu düşüncenin Mısır ve İslam aleminin birçok ülkesinde gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu yönüyle metin tenkidi faaliyetlerinin ıslahatçı hareket tarafından başlatıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Cemaleddin Afgânî'nin tohumunu attığı, Muhammed Abduh'un yeşerttiği ve Reşid Rızâ'nın da güçlendirdiği Menâr ekolü diye bilinen ıslah hareketi, siyasi, toplumsal, fikri ve ilmi alanlardaki tecdit ve ihya çağrılarının öncüsü olmuştur. Akıl ve dini uzlaştırma cihetine giden, akla ve bilime kıymet atfeden, taklidi yeren ve modern çağın gereksinimlerini dikkate alarak tecdit çağrısında bulunan ıslahatçı hareket sünnetle ilgili meselelere kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda metin tenkidini gerekli görmeyen geleneksel yaklaşımın aksine sünnetle ilgili bazı meselelerin yeniden gözden geçirilerek tekrardan değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Geçmişte âlimlerin gayretlerini takdir etmekle birlikte bunların yetersiz olduğunu ve hadisçilerin rivayet metinlerine gereken önemi vermediklerini iddia etmiştir. Böylece rivayetlerin metnine yönelik farklı bakış açılarının gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.

Metin tenkidini gerekli gören mutedil yaklaşım, sünneti, Kur'an'dan sonra İslam dininin ikinci kaynağı olarak görmüş ve genel olarak sünnetin hücciyetini kabul etmiştir. Bu açıdan sünnetin hücciyeti konusunda geleneksel yaklaşımla farklı düşünmemiştir. Ancak sünneti, kavli ve amelî diye ikiye ayırarak amelî sünneti daha fazla önemsemiştir. Âhâd haberlerin inançta hüccet olamayacağından hareketle itikatla irtibatlı olduğu varsayılan birçok rivayeti reddetme cihetine gitmiştir. Sened tenkidıyla birlikte teoride var olan metin tenkidi prensiplerini aktif bir şekilde kullanmaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Bu prensipler içerisinde Kur'an ve akli öncelikle ve dindeki merkezi konumuna dikkat çekmiştir. Ayrıca metni değerlendirme de bilimsel veriler, tarihi gerçekler sosyoloji ve

psikoloji vb. ilimlerden istifade edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Metin tenkidi prensiplerini uygulaması neticesinde kimi rivayetleri red veya tevil ederken kimilerinde de tevakkuf etmiştir. Sahîhayn'de dâhil olmak üzere Kur'an'ın dışında hiçbir kitabın, tenkid edilemez diye iddia edilemeyeceğini belirtmiş ve bu iki kaynakta geçen bazı hadisleri metinleri üzerinden tenkide tabi tutmuştur. Ancak Sahîhayn'de geçen rivayetleri tenkid ederken daha özenli davranmaya çalışmıştır. Ayrıca hadisleri içerik bakımından teşriî-gayr-i teşriî, dini-kültürel, ibadet-adet, evrensel-yerel diye ayırma tabi tutarak metin tenkidinde meydana gelebilecek keyfiliğinde önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak öne sürdüğü fikirlerden dolayı geleneksel çevrelerce, sünnet inkarcısı, oryantalistlerin ürünü ve devamı gibi suçlamalara maruz kalmıştır. Bu yaklaşımın düşünce yapısı ve yöntemlerini daha yakından tanımak adına bu fikri benimseyenlerin görüşlerine aşağıda detaylı bir şekilde yer verilecektir.

1.2.1. Muhammed Abduh

Islah hareketinin ruhani lideri sayılan Cemaleddin Afgani, daha çok siyasi reform ve felsefi düşünceyle meşgul olduğu için İslami ilimlerde pek etkisi olmamıştır. Ancak buna rağmen dinin dayanağının Kur'an olduğunu belirterek ahir zaman ve kader hakkındaki bir takım hadislerin yanlış anlaşıldığını söylemiştir.²¹² Reformun ilk öncüsünün ve modern akıl ekolünün kurucusunun Mısır müftüsü Muhammed Abduh (ö. 1905)²¹³ olduğu söylenebilir. Onun reform ve ıslah çabalarının eğitim, düşünce ve sosyal alanları kapsadığı ve temelini de akılcı bakış açısının oluşturduğu görülmektedir.²¹⁴ Kur'an'ın ve sahih sünnetin benimsenmesi çağrısında bulunan bu reform çizgisinin, hadis rivayetlerini değerlendirmede ehl-i hadis ve çağdaş selefi yaklaşımlarla aynı olmadığı açıkça fark

²¹² Abdulkadir el-Magribî, *Cemaluddin el-Efgânî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1987, s. 62/102.

²¹³ Abduh hakkında geniş bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, "Muhammed Abduh", DİA, TDV Yay., Ankara, 2020, c. XXX, s. 480-485; Muhammed Abdulmun'im Hafâcî-Ali Ali Subh, *el-Ezher fi Elfi Âm*, elmektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, Kahire, 2012, c. V, s. 73-82.

²¹⁴ Muhammed Abduh, *el-İslamu ve'n-Nas'râniyye*, Dâru'l-Hadâse, Beyrut, 1988, s. 64-69.

edilmektedir.²¹⁵ Modern dönemde hadise, sened merkezli geleneksel yöntemden farklı yaklaşan ilk isimin Abduh olduğunu söylememiz abartı olmayacaktır. Hadisçilerin senede dayanarak sahih kabul ettikleri pek çok fırka ve fiten hadislerinde yanlışlıklarını, Hz. Peygamber'e büyü yapıldığını aktaran hadisin Kur'an'a muhalif olduğunu söyler. Hadisçilerin, metnin Kur'an'a ve kesin olan delillere uymadığında uydurma olacağı kuralını teoride kabul ettikleri halde pratikte uygulamadıklarını iddia eder.²¹⁶

Abduh, çelişkili haberlerde aklın, şeriatın zahirine takdim edileceğini ve bu gibi durumlarda haberin doğru anlaşılması için iki yöntemin varlığından bahseder. Bunlardan birincisi, nakledilen haberin doğruluğunu kabul etmekle birlikte anlamaktan aciz olduğunu itiraf edip gerçek anlamını Allah'a havale etmek, ikincisinin ise dil kurallarını dikkate alarak akla uygun şekilde tevil etmek olduğunu söyler.²¹⁷ Abduh'un tevil konusundaki görüşünü Mısır ulemasından Yusuf ed-Dicvî (ö. 1946), Muhammed Ferîd Vecdî²¹⁸ ve Abdulazîz Câviş'de (1929) savunmuşlardır.²¹⁹

Abduh, itikadî haberlerin kabul şartını kesinlik gerektirmesinden dolayı delilinin mütevâtir haber niteliğine sahip olması gerektiğine, haberi vâhidin ise zan ifade ettiği için sadece destek ve güçlendirme gayesiyle kullanılabileceğini iddia eder.²²⁰ Hadis konusunda kesin bir karara varmayıp özellikle itikadi meselelerde dayanak kabul edilmemesini, bu konuda Kur'an'ın nassının ve aklın öncelenmesinin gerektiğini belirtir.²²¹ Kendisine mektup göndererek rivayet icazeti isteyen Hindistanlı bir âlime cevaben görmediği bir kişiye icazet vermeye haya ettiğini, gerçekte rivayet etmediği bir şeyi kendisinden duymuşçasına rivayet etmek isteğini garipsediğini söyler. Bunun yanı sıra şahıs, hal ve

²¹⁵ Muhammed Abduh, *el-İslamu ve'n-Nas'râniyye*, s.127/128.

²¹⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tarihu'l-Ustâzi'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh*, Dâru'l-Fadîle, Kahire, 2006, s. 1/1033.

²¹⁷ Muhammed Abduh, *el-İslamu ve'n-Nas'râniyye*, s. 70.

²¹⁸ Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâmu Dînu'l-Hidâyeti ve'l-İslâh*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1991, s.109.

²¹⁹ Yusuf ed-Dicvî, *Makâlât ve Fetâvâ*, Mec'mau'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Kahire, 1981, c. II, s. 31; Abdulazîz Câviş, *el-İslam'u-Dînu'l-Fitrati ve'l-Hurriyye*, Dâru'l-Hilâl, 1952, s.54.

²²⁰ Muhammed Abduh, *el-İslamu ve'n-Nas'râniyye*, s. 66; Muhammed Abduh, *Risaletu't-Tevhîd*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1994, s. 177-178.

²²¹ Muhammed Abduh, *Tefsiru Cüz'i Amme*, Mat'baatu Mısır, 1922, s. 182.

durumlarını bizzat bilmediği ravilerin oluşturduğu senedin kıymetinin olmayacağını, ravi isimlerini hocaların belli vasıflarla aktardığını ve bizim de onları taklit ettiğimizi, bu durumu araştırma imkanımızın da olmadığını ifade eder.²²²

1.2.2. Muhammed Reşid Rıza

Muhammed Reşid Rıza'nın (ö. 1935),²²³ hadis ve sünnet ilimlerinde iki hocası Cemaluddin Afgânî ve Muhammed Abduh'dan daha geniş bilgi ve birikime sahip olduğu tartışılmazdır. Ona göre örnek alınması gereken sünnetten maksat Hz. Peygamber'in ve ashabının amel ve yaşamlarından ibaret olup, bunun kavli hadislere bağlı olmadığıdır. “Peygamberin size verdiği alın yasakladığından da sakının”²²⁴ ayetinin ise ganimet taksimiyle ilgili olduğunu belirtir.²²⁵ Hadisçilerin, kavli hadislerin sünnet anlamına geldiğini söylemelerini anlam genişlemesi olarak değerlendirir. Zira sahabenin sünnet kelimesinden kastettiklerinin amelî hususlarda takip edilen yol ve metot olduğunu savunur.²²⁶ Hadisçiler daha sonra hadisle sünneti aynı şey olarak değerlendirmiş olsalar dahi aslında sünnetin hadisten ayrı olduğu, sünnetten maksadın Hz. Peygamber'in sireti olup, bunda sahabenin uygulaması veya “şu sünnetten sayılır” demeleriyle bilinebileceğini ifade eder.²²⁷ Hadis ve sünnet arasındaki farkı bazı hadisçilerin bilmemesinin çok garip olduğunu, halbuki sahabe örfündeki sünnetten maksadın lugavî anlamıyla örtüştüğünü buna rağmen hadisçilerin onu daha sonra ihdas ettikleri ıstılah anlamına hamlettiklerini ifade eder.²²⁸ Kavli olan hadisin tevile açık olmasına rağmen amelî sünnetin tevile kapalı olduğunu söyler.²²⁹

²²² Muhammed Abduh, *el-A'mâlu'l-Kamile li'l-İmâmi's-Şeyh Muhammed Abduh*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1993, s. 215.

²²³ Muhammed Abduh'un öğrencisi ve ıslah hareketinin en önemli öncülerinden birisi olan Reşid Rıza, kendisinden sonra gelen ilim ve fikir insanlarını en çok etkileyen ikinci isimdir. Reşid Rıza hakkında geniş bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, “Reşid Rızâ”, DİA, TDV Yay., İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 14-18.

²²⁴ 59. Haşr, 7.

²²⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, Matbatu'l-Menâr, Kahire, c. X, s. 852.

²²⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. X, s. 852.

²²⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. X, s. 853.

²²⁸ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. X, s. 853.

²²⁹ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. X, s. 853.

Muhammed Reşid Rıza, kavli sünnet diye adlandırılan hadislerin dinde dayanak olamayacağını iddia eder.²³⁰ Ona göre dinin dayanağı Kur'an, Mütevâtir sünnetler, namazın kılınışı, haccın menasiki gibi amelî sünnetler ve selefin çoğunluğunun kabul ettiği bazı kavli hadislerdir.²³¹ Ancak kavli sünnetin delil olmayacağı fikrinden vefatına yakın dönemde vazgeçtiği Mustafa Sibâî tarafından nakledilmiştir.²³²

Mütevâtir olmayan âhâd haberlerin zan ifade ettiğini ve bu hususta muhaddis ve usulcülerin ittifak ettiklerini, rivayetin aklî ve Kur'an nassı gibi naklî olan katî delile muhalefet ettiğinde ona itibar edilmeyeceğini ancak katî delille uzlaştırılması halinde bunun istisna teşkil edeceğini söylemektedir.²³³ Bununla birlikte bazı âhad haberlerin dil, din ve adet açısından ilim ve yakîn ifade ederken bir kısmının bu niteliğe sahip olmadığını ancak âhâd haberlerin hiç birisinin burhânî ilim ve mantıkî yakîni ifade etmediğini savunur.²³⁴ Âhâd haberleri bilme ve ona inanmayla herkesin mükellef kılınamayacağını, ancak her kim bu haberlerin senedine güvenir ve zannınca sabit olduğunu düşünürse tabiatıyla ona inanacağını dolayısıyla böyle bir kişiden onu inkar etmesini istemeyeceğimiz gibi bu kişinin de başkalarını bunu kabule zorlayamayacağını vurgular.²³⁵ Âhâd hadislere rivayet ve dirayet açısından güvenen kimsenin onunla amel etmesi gerektiğini fakat bunu genel bir teşri haline dönüştüremeyeceğini belirtir.²³⁶ İnanç meselelerinde sahih olsa dahi âhad haberin kabul edilemeyeceğini iddia eder.²³⁷

Rivayet metinlerini inceleyip irdelemenin, gerçekte vakiya uygun olup olmadığının ve dinin katiyet ifade eden usul ve furuuna uyup uymadığının araştırılmasının hadisçilerin mesleği olmadığını ve bu işle çok azının ilgilendiğini hatta Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi ilgilenen imamların dahi hakkını veremediğini, bazı rivayetlerin vakiya

²³⁰ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. IX, s. 929.

²³¹ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXVII, s. 616.

²³² Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşri'ü'l-İslâmî*, s. 45-46.

²³³ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. VI, s. 55-56.

²³⁴ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XII, s. 695.

²³⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. VII, s. 397.

²³⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1947, c.I, s. 138

²³⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. VII, s. 438.

uygunluğunun o dönemde bilinmesinin de zor olduğunu savunur.²³⁸ “*Senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmez*” kaidesinin katî delillere ters düşen şaz metinlerde nadiren uygulandığını hatta duyuya ters olanlarda bile böyle yapıldığını iddia eder.²³⁹ Mana ile rivayet edilen hadislerin çoğunda lafız ve anlam farklılıklarının olduğunu ve gaybi meselelerde ravilerin anladıklarını mana ile rivayet etmelerinden dolayı hataların oluştuğunu ve çoğu kez yanlış anladıklarının vaki olduğunu ifade eder.²⁴⁰

Buhârî’de geçen rivayetlerin azı hariç çoğunun metin ve sened açısından sahih olduğunu, sıhhat bakımından Müslim’in *Sahih*’inin Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahih*’inden sonra geldiğini ve bu ikisinin dışındaki hadis kitaplarında bazı hadislerin *Sahihayn* hadislerinden daha sahih olabileceğini vurgular.²⁴¹ Buhârî’nin müsned hadislerinde, rivayet ilminde uydurma hadis tanımına uyan bir rivayetin bulunmasının mümkün olmadığını, bunu ispat etmenin de kolay olmayacağını, ancak bazı rivayetlerin uydurma alametlerini taşıdığını ve metinlerinin sıkıntılı olduğunu iddia eder.²⁴²

Bir rivayetin reddedilmesinin ya senedindeki illetten ya da metnin kendisinden daha güçlü bir delile ters düşmesinden kaynaklanabileceğini ifade eder.²⁴³ İsnad açısından olduğu gibi eğer hadisler metin içeriği açısından da aynı şekilde tenkit edilmiş olsalardı, metinlerin isnadların birçoğunu çürüteceğini iddia eder.²⁴⁴ Fıkıh ve akaid usûlüyle ilgilenen âlimlerin, metin tenkidini ve rivayetlerden hangisinin aklî delillere ve temel akaid esaslarına uyup uymadığını muhaddislerden daha iyi bildiklerini belirtir. Reşid Rıza, muhaddis ve usulcülerin merfu hadislerden senedi sahih kabul ettikleri her hadis metninin de illaki sahih olduğu anlamına gelmediğini, çünkü ravilerden bazılarının kasıtlı veya dalgınlıktan dolayı hata yapabileceklerini belirtir. Yine O, senedi sahih olmayan her

²³⁸ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXVII, s. 615.

²³⁹ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXVIII, s. 751.

²⁴⁰ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXXII, s. 781.

²⁴¹ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XII, s. 697; c. 29, s. 104.

²⁴² Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXIX, s. 104.

²⁴³ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XIX, s. 530.

²⁴⁴ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. III, s. 141.

hadisin metninin de batıl olmadığını, rivayet açısından uydurma kabul edilen bir hadisin gerçekte sahih, sened açısından sahih olan bir hadisin de gerçekte uydurma olabileceğini vurgular. Ona göre yapılması gerekenin, kaidelere riayet ederek hadisleri zahirleriyle değerlendirip senedi sahih olan rivayeti kabul etmek, metni müşkil olanı da itikadi esaslar ve akli veriler ışığında değerlendirmek olduğunu, senedi sahih olmayanın da manası sahih olsa dahi nebevi hadis olarak isimlendirilemeyeceği iddiasında bulunur.²⁴⁵

1.2.3. Abdolvahab Neccâr

Abdolvahab Neccâr (ö. 1941),²⁴⁶ haberlerin kabulünde uyulması gereken kuralları kısaca şu şekilde ifade eder: 1. Akıl, îtikadî meselelerin en öncelikli dayanağıdır. Onun gerekli gördüğü vacip, imkan dışı gördüğü muhal ve imkan dâhilinde gördüğü ise caizdir. 2. Hz. Peygamber'den gelen haber eğer sübûtu ve delâleti katî ise kesin bir hüccettir. Bu durum sadece Kur'an ve mütevâtir hadisler için geçerlidir. 3. Haber, akılla çelişirse bu durumda çelişkiyi ortadan kaldıracak tevile gidilir. 4. İtikadın kesinlik ifade etmesi şart olduğundan dolayı sübut ve delâleti zannî olan haber-i vâhidler delil sayılamaz. 5. Raviye nispet edilecek hata Hz. Peygamber'e nispet edilecek günahattan daha ehven olduğundan dolayı Peygamberlerin yalan söylediği veya günah işlediğini hissettiren haber-i vâhidler reddedilir. 6. Böyle bir haber mütevâtir ise zahir anlamı tevil edilir, ancak tevili mümkün değilse Hz. Peygamber'in öncelikli olanı terk ettiği veya risâlet öncesi bir davranışı olduğuna hamledilir. 7. Haber-i vâhid kesinlik ifade etmediğinden ötürü mucizeler bu tür haberlerle sabit olamaz. 8. Delaleti ve sübûtu katî delillerle sabit olan mucizenin inkarı küfüdür. 9. İsrailiyât'a karşı çıkmak veya onu kökten reddetmekte sakınca yoktur. 10. Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de geçen bilgilerin Kur'an'a uyanı haktır, uymayanı ise

²⁴⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXXIII, s. 45-46; Reşid Rıza'nın Hadis tenkidi ile ilgili görüşleri için ayrıca bkz. Mustafa Aydın, *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşid Rızâ Örneği)*, Doktora tezi, Adana 2018, s. 135-143.

²⁴⁶ Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nden mezun olan Abdolvahab Neccâr, daha sonra Kahire Üniversitesine dönüştürülen el-Câmiatu'l-Mısriyye'de İslam tarihi hocalığı yapmıştır. Ayrıca avukatlık yapan Neccâr dönemin muhtelif gazete ve dergilerinde yazılar kaleme almıştır. Neccâr hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Recep el-Beyyûmî, *en-Nahdatu'l-İslâmiyye fî siyeri 'Alâmihâ el-Muâsirîn*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1995, s. 317-338.

batıldır. Kur'an'da bahsi geçmeyen bilgiler ise ne yalanlanır ne de tasdik edilir ancak destekleyici delil olarak aktarılması caizdir.²⁴⁷

1.2.4. Ahmed Emin

Ahmed Emin'e (ö. 1954)²⁴⁸ göre hadisçiler, metin tenkidinden çok sened tenkidiyle ilgilenmişlerdir. Hadisin gerçeğe ve söylendiği ortama uygun olup olmadığına, tarihi vakiyla uyuşup uyuşmadığına, Hz. Peygamber'in ifade tarzına uygun olmayan felsefi ifadeler içerip içermediğine, üslup ve içerik bakımından fikhî metinlere benzeyip benzemediğine pek fazla ilgi göstermemişler, nadiren bu gibi metotlara başvurmuşlardır. O, hadisçilerin cerh ve tadile verdikleri mesai ve önemin onda birini dahi metin tenkidi ve muhteva analizine sarf etmediklerini iddia eder. Buhârî'nin bu sahadaki çalışmalarının ve değerinin inkar edilemeyeceğini kabul etmekle beraber onun bile rical tenkidiyle iktifa edip, sahih olması müşahede ve tecrübeyle mümkün olmayan bazı rivayetleri sahih kabul ettiğini söyler.²⁴⁹

Tenkidin iç ve dış tenkitten ibaret olduğunu, dış tenkidin sened ve ravilerin sika olma durumlarıyla ilgili, iç tenkidin ise hadisin bizzat kendisiyle ilgili olduğunu söyler. İç tenkidi açıklarken, bunları, rivayetin anlamının sahih olup olmadığı, toplumsal şartların öyle bir sözün doğru olup olmadığını desteklemesi, siyasi, mezhebi ve şahsi olarak uydurma ihtimalinin bulunup bulunmadığı ve hadisin İslam'ın genel prensipleriyle uyuşup uyuşmadığı gibi durumlar olarak ifade eder. Hadisçilerin geniş bir şekilde metin tenkidini ele almadıklarını ve hadisin metninin gerçeklerle uyuşup uyuşmadığına bakmadıklarını belirtir.²⁵⁰ Ayrıca, meseleleri, tarihi, siyasi ve toplumsal etkileri üzerinden analiz eden

²⁴⁷ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, Matbatu'n-Nasr, ty., s. 12.

²⁴⁸ Ahmed Emin, Medresetü'l-Kazâi's-Şer'î'den mezun olduktan sonra aynı okulda hocalık yapmıştır. 1926 yılında Taha Hüseyin'in aracılığı ile Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçerek daha sonra aynı fakültede dekanlık görevi de yapmıştır. Pek çok eser kaleme almasının yanı sıra muhtelif dergilerin çıkarılmasına öncülük etmiş ve çeşitli görevlerde bulunmuştur. *Fecru'l-İslam*, *Duha'l-İslam* ve *Zuhru'l-İslam* adlı eserleri geniş yankı uyandırıp pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Ahmed Emin hakkında geniş bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "Ahmed Emin" DİA, TDV Yay., İstanbul, 1989, c. II, s. 62-64.

²⁴⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, s. 238.

²⁵⁰ Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, s. 482.

araştırmacıyla bir mezhebi destekleme veya yerme maksadıyla araştıran bir kimsenin değerlendirmelerinin farklı sonuçlar doğuracağını belirtir. Tarihçi için şu veya bu mezhebin ne yaptığının, hak veya batıl üzere olup olmadıklarının hiç bir öneminin bulunmadığını, ister olumlu ister olumsuz olsun araştırmacı için asıl önemli olanın neticeler olduğunu ifade eder. Araştırmacı, mezheplerin duygusal olarak ortaya koydukları esaslar üzerinden değil, senedin zayıf oluşundan veya yanlış çıkarımlar üzerinden eleştirmesi gerektiğini söyler. Mezhep propagandası yapana gelince, onun belirli bir maksat için uğraş verdiğini ve hakka göre değil, hevasına göre gerekçeler ürettiğini dile getirir.²⁵¹

Ahmed Emin, hadisçilerin, hadisin uydurulmasına neden olabilecek siyasi sebepleri pek araştırmadıklarını, Emevî, Abbasî ve Alevî (Şîî) devletlerini destekleyen hadislere şüpheyile bakmadıklarını ifade eder. Yine onların, Hz. Peygamber, Raşit Halifeler, Emevîler ve Abbasîler dönemindeki toplumsal yapıyı ve o asırlarda vuku bulan ihtilaflar üzerinde yeterince araştırma yapmadıklarını dolayısıyla rivayetlerin vârid olduğu dönemin toplumsal yapısına uyup uymadığını da bilemediklerini iddia eder.²⁵²

Ahmed Emin, hadisin sayıca kabarık olmasının iki nedeninin bulunduğunu, bunlardan ilkinin uydurmaların çokluğu, ikincisinin de âlimlerin hadisi toplama gayretleri olduğunu söyler. Hadisçilerin ciddiyetle hadisleri toplayıp tenkide tabi tutmalarının, karşılaştıkları zorluklara göğüs germelerinin ve maddî sıkıntıya sabretmelerinin övülecek tarafları olduğunu ancak bununla birlikte sebep oldukları bazı olumsuzlukların da var olduğunu dile getirir. Bunlardan birini hadisçilerin akla iltifat etmeyip gereğinden fazla nakle dayanmaları, diğerini ise Mutezile'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle akıl-nakil dengesinin iyice bozulması olarak belirtir. Bu tarihten sonra neredeyse ilmin rivayetten ibaret olduğunu bunun neticesinde yeni bir şey ortaya koyanların sayısının gittikçe

²⁵¹ Ahmed Emin, *el-Mehdî ve 'l-Meh' deviyye*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, s. 74.

²⁵² Ahmed Emin, *Duha 'l-İslam*, 483.

azaldığını, kitap müelliflerinin sözlerine kutsiyet atfedildiğini ve kayda değer hiçbir kitap ve görüşün bulunmadığını iddia eder. Ahmed Emin, hadisçilerin metodunun yaygınlaşp Mutezile'ye galip geldiğini esefle karşıladığını belirterek rivayetleri tenkitte Mutezile'nin usûlünün sağlam ve dakik olduğunu söyler. Hadisçilerin bu yaklaşımlarının diğer ilimlere de olumsuz etki ettiğini iddia eder. Örneğin dil ve edebiyat alanında yazılanların öncekilerin sözlerini aktarmadan ibaret olduğunu, yeni eserlerin farkının uzatma veya kısaltma zorlaştırma veya kolaylaştırmadan öteye geçmediğini savunur. Hadisçilerin büyük bir otoriteye sahip olduklarını, usullerine en ufak bir muhalefetin sonucunda kişilerin zındıklıkla suçlandıklarını söyler. Fakat buna rağmen onların sayesinde dini vesikaların tetkik edildiğinin unutulmaması gerektiğini de ifade eder.²⁵³

Ahmed Emin, hicri birinci asrın sonuna gelindiğinde dahi hadisin resmi olarak kayıt altına alınmadığını, hadisle ilgili yaşanan keşmekeşliği önlemek adına sahabe ve tabînin önde gelenlerinin inisiyatif olarak hadislerin sahih olanlarını, Kur'an'da yaptıkları gibi bir kitapta toplayıp İslam beldelerine göndermelerinin ve bunun dışındakilerin kullanımını yasaklamalarının daha hayırlı olacağını fakat bunun yapılmadığını söyler. Bazılarının bunu düşünmüş olabileceğini ancak hem sahabe sayısının çokluğu hem de rivayet ettikleri hadislerin sayı bakımından farklılık arz etmesi, muhtelif yerlere dağılmış olmaları nedeniyle tamamına ulaşmanın imkansızlığı, ulaşılsa dahi hafızadan naklettiklerinden dolayı görüp işittikleri her şeyi hatırlamayacakları, sadece olayların çağrışımlarıyla birlikte belli şeyleri hatırlayabilecekleri için bu işin zorluğunu ifade eder.²⁵⁴

²⁵³ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, s. 300-301.

²⁵⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, s. 241; Geniş bilgi için bkz. Betül Öz, *Ahmed Emîn'in Hadise Bakışı*, Yüksek lisans tezi, Bursa, 2018, s. 98-117.

1.2.5. Muhammed Ferid Vecdî

Muhammed Ferid Vecdî (ö. 1954),²⁵⁵ siyercilerin birçoğunun kaleme aldıkları eserlerde vaaz üslubu ve retorik anlatımı benimsediklerini, güçlü akılların ihtiyacı olan şüphecî ve eleştirel bakış açısına en ufak bir önem atfetmediklerini iddia eder. Meselenin ikna yönünü ciddi bir şekilde ihmal edip teslimiyet yönüne ağırlık verdiklerini, bu durumun da onları tıpkı farklı milletlerde olduğu gibi nakledilen haberleri araştırmaksızın yalancılara abartılarını kabul etmelerine sebep olduğunu belirtir. Böylece, rivayeti araştırma, nakledilenden emin olma ve sözün aşırı olanından sakınmayı emreden Kur'an'ın buyruklarına karşı çıkmış olduklarını ifade eder. Bunun neticesinde ise siyerin, gerçekdışı kıssalar, uydurma rivayetler ve asılsız şiirlerle dolu olduğunu iddia eder.²⁵⁶

1.2.6. Muhammed Hüseyin Heykel

Muhammed Hüseyin Heykel (ö. 1956),²⁵⁷ siyer kitaplarının çoğunun, aklın kabul etmediği ve peygamberliği ispatlamak için ihtiyaç duyulmayan şeyleri Hz. Peygamber'in hayatına kattığını belirtir. Bu durumun ise İslam'a, Peygamber'e ve ümmete düşmanlık besleyenlere ve oryantalistlere malzeme teşkil ettiğini ifade eder.²⁵⁸ Siyerin en güvenilir referansının Kur'an olduğuna inanır. Çünkü Kur'an'da bütün araştırmacılar için Peygamber hayatının her safhasına ışık tutacak işaretlerin bulunduğunu ve onun rehberliğinde de sünnet ve siyer kitaplarında geçen rivayetlerin test edilebileceğini

²⁵⁵ Mısır'ın önemli ilim ve fikir adamlarından biri olan Muhammed Ferid Vecdî, felsefe, kelâm ve tefsir alanlarının yanı sıra Arap edebiyatı alanında da eserler vermiştir. Çeşitli gazete ve dergilerin çıkarılmasına öncülük etmiş ve özellikle akli ilimlerde temayüz etmiştir. Vecdî hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Ferîd Vecdî" DİA, TDV Yay., İstanbul, c. XII, s. 393-395.

²⁵⁶ Muhammed Ferid Vecdî, *es-Siyratu'l-Muhammediyye*, ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lübnâniyye, Kahire, 1993, s. 40.

²⁵⁷ Muhammed Hüseyin Heykel, Medrasetu'l-Hukûki'l-Hidiviyye'de eğitimini tamamladıktan sonra doktorasını Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapmıştır. Mısır'a döndükten sonra yıllarca avukatlık ve gazetecilik yapan Heykel, bir ara Maarif bakanlığı yapmış ve devlet kademelerinde birçok görev üstlenmiştir. Konumuzla ilgili en önemli kitabı, *Hayâtu Muhammed* adlı eseridir. Heykel hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Recep el-Beyyûmî, *en-Nahdatu'l-İslâmiyye fî siyeri 'Alâmihâ el-Muâsirîn*, s. 491-508.

²⁵⁸ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtu Muhammed*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1977, s. 34.

savunur.²⁵⁹ Siyer ve hadis kitaplarında geçenlerin gelişigüzel kabul edilmemesini ve bilimsel eleştiri kurallarına uyulması gerektiğini söyler.²⁶⁰

Heykel, rivayetlerin Kur'an'a arz edilmesini gerekli görür ve sened tenkidi işletildiği gibi metin tenkidinin de işletilmesi durumunda birçok metnin senedi çürütebileceğinden bahseder. Geçmişte Kur'an'a arz metodunun gerektiği gibi uygulanması halinde yazılanların bir kısmının değişebileceği, ancak o dönemin koşulları sebebiyle âlimlerin bu ölçüleri, yazdıklarının sadece bir kısmına uyguladıklarını ifade eder. Fakat şartlar değişmesine rağmen daha sonrakilerin bu yaklaşımı sürdürdüklerini ve tarihe karşı insaflı olmadıklarını savunur. Çünkü Hz. Peygamber hayatının tamamını tenkid ölçüleriyle değerlendirip Kur'an'la uyumuna bakmaları gerektiğini söyler. Siyer rivayetlerinde tabiat kanunlarına uymayan ve aynı zamanda Kur'an'da zikredilmeyen şeylerin kabul edilmemesi, uyanın da araştırılıp kesin delili olanın kabul edilip olmayanın reddedilmesi gerektiğini ifade eder.²⁶¹

Heykel, Hz. Osman'ın şehadetine kadar olan ilk dönem siyer rivayetlerinde tenkid kuralları sağlam bir şekilde işletildiğinden dolayı bu dönem rivayetlerine güvenileceğini belirtir. Daha sonraki süreçte ise bu kuralların işletilmeyip bilakis yerlerine İslam'ın ruhuna aykırı kuralların getirilmesi sebebiyle rivayetler güvenilirliğini kaybetmiştir. Dolayısıyla bu dönemden gelen rivayetlerin, şahsi arzuları devre dışı bırakarak, titiz bir şekilde ilmî tenkide tabi tutmadan kabul edilemeyeceğini savunur. Üzerinde ihtilaf edilip te Kur'an'a uymayan rivayetlerin Hz. Peygamber'in söylediği iddia edilse dahi ilk reddedilmesi gerekenler arasında olduğunu belirtir.²⁶²

²⁵⁹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtu Muhammed*, s. 37.

²⁶⁰ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtu Muhammed*, s. 64.

²⁶¹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtu Muhammed*, s. 68-69.

²⁶² Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtu Muhammed*, s. 79.

1.2.7. Ahmed b. es-Sıddık el-Gumârî

Ahmed b. es-Sıddık el-Gumârî (ö. 1961),²⁶³ itkan sahibi muhaddislerin sahih diye hükmettikleri nice batıl hadislerin bulunduğunu, manasına, Kur'an'a ve sahih sünnete ters düşmesine veya vakıa ve tarihle çelişmesine bakarak bunların bilinebileceğini ifade eder. Bunun da adalet sıfatına haiz olmakla bilinen bir ravinin vehim ve galatı neticesinde gerçekleşmiş olabileceğini, hatta ravinin kasıtlı olarak yalan söyleyebileceğini, adaletiyle şöhret bulan bir ravinin gerçekte kesinlik ifade etmeyebileceğini iddia eder. Sahîhayn'de kesin olarak batıl olduğuna hükmedilecek hadislerin bulunduğunu, dolayısıyla bunlara aldanmamak gerektiğini, içindekilerin tamamının sahih olduğuna dair öne sürülen icma iddiasına dayanarak içinde bulunan bazı rivayetlerin uydurma olduğuna hükmetmekten çekinmemek gerektiğini dile getirir. Derinlemesine araştırma ve tetkik neticesinde tamamının sahih olduğu iddiasının boş bir iddia olduğunu, çünkü böyle bir iddianın akıl ve vakıayla çeliştiğini savunur. Bunun da Sahîhayn'de geçen her hadisin zayıf veya batıl olduğu veyahut çok sayıda bu tür hadis ihtiva ettiği anlamına gelmeyeceğini, sadece vakıaya ters oluşundan dolayı sahih olarak kabul edilmeyecek hadisler içerdiğini belirtir.²⁶⁴

1.2.8. Mahmud Şeltût

Mahmud Şeltût (ö. 1963),²⁶⁵ bazı araştırmacıların sünnet kelimesinin İbraniceden Arapçaya geçtiğini iddia ettiklerini fakat bunun doğru olmadığını ifade eder. Şeltût'e göre sünnet kelimesi ilk devir Müslümanlar nezdinde rivayet anlamında kullanılmamış, bilakis Hz. Peygamber ve sahabenin Kur'an'ın teşriî maksatlarını gözeterek ve çeşitli delâlet yönlerinden anladıklarını uygulamaya dönüştürerek uygulamaya koydukları amelî bir

²⁶³ Fas asıllı olan Ahmed b. es-Sıddık el-Gumârî, el-Ezher'de eğitimini tamamlamış ve hadis alanında birçok eser kaleme almıştır. Gumârî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. el-Fâtımî es-Sülemî, *Ulemâu'l-Magribi'l-Muâsirîn*, Matbaatu'n-Necâhi'l-Cedîde, Dârülbeyzâ, 1992, s. 34-38.

²⁶⁴ Ahmed b. es-Sıddık el-Gumârî, *el-Mugîr*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1982, s. 137-138.

²⁶⁵ Mahmud Şeltût, ilmi çalışmalarının yanı sıra mücadeleci ve ıslahatçı kişiliğiyle öne çıkmıştır. Birçok görevin yanı sıra Ezher şeyhiliği de yapan Şeltût, Cemâatü't-takrîb Beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye adlı heyetin çalışmalarına ciddi katkılar sağlamıştır. Pek çok yeniliğe imza atan Şeltût, fıkıh ve tefsir alanında değerli çalışmalar yapmış, dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla görüşlerini geniş kitlelere ulaştırmıştır. Şeltût hakkında geniş bilgi için bkz. Seyyid Ahmed eş-Şal, "Mahmûd Şeltût" DİA, TDV Yay., İstanbul, c. XXXVIII, s. 494-495.

metottur. Hz. Peygamber'in sözlerine terim olarak sünnet denilmesi hicri 1. asırdan sonra başlayarak rivayetlerin kayıt altına alınıp tedvin edildiği dönemde gerçekleşmiştir.²⁶⁶

Şeltût, sünnetin Kur'an'dan sonra ikinci mertebede geldiğini, istenilen hükmün Kur'an'da olmaması halinde hükmü bilmek veya Kur'an delaletini anlamak için ona başvurulduğunu ifade eder.²⁶⁷ Hadislerin tek başına akaid oluşturmayacağını dolayısıyla akaidin sadece Kur'an tarafından belirlenebileceğini hadislerin ise Kur'an'ı desteklemeden öte geçemeyeceğini ve kesinlikle Kur'an'a zıt düşmeyeceğini savunur.²⁶⁸ Hadisle itikadın sabit olamamasının sebebini, imanın kesinlik ifade etmesi gerektiğine hamleder. Bu durumun da sadece mütevâtir rivayetler için geçerli olabileceğini ancak rivayet edilen hadislerde bu şartın gerçekleşmediğini dolayısıyla zan ifade ettiğini söyler.²⁶⁹ Âhâd rivayetler olduğu için ayın yarılması, taşların tesbih etmesi, ceylanın konuşması, kütüğün inlemesi gibi hissî mucizelere, mehdi, deccal ve ye'cuc ve me'cuc gibi kıyamet alametlerine imanı gerektirecek bir durumun olmadığını savunur. Bununla birlikte zahirlerinin doğru olduğuna kanaat getirenlerin zahirlerine, tevillerinin doğru olduğuna kanaat getirenlerin ise tevillerine iman edebileceklerini belirtir.²⁷⁰

Şeltût, hadislerin önemli bir kısmında tevatür şartlarının gerçekleşmediği ve hadislerin mütevâtir olarak tanımlanmasında aşırıya gidildiğini belirtir. Buna yol açan sebepler arasında, bir tabakada şöhret bulan bir haberin araştırma yapılmadan tüm tabakalarında meşhur olduğunun zannedilmesi veya kelimî ve fikhî ihtilaflarda mezhep taraftarlarının taassuba düşüp mezheplerini destekleme adına bir haberin mütevâtir olduğunu iddia etmeleri ya da terhip ve terhip hadislerinde mütesahil davranmaları gibi durumları zikreder.²⁷¹ Amelî hükümlerle ilgili rivayetlere gelince bunların büyük bir

²⁶⁶ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2001, s. 493.

²⁶⁷ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 493.

²⁶⁸ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 503.

²⁶⁹ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 504.

²⁷⁰ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 64.

²⁷¹ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 62-64.

kısımının Kur'an'dan sonra teşrî değerinin olduğunu ifade eder.²⁷² Ahlakla ilgili hadislerin de aslının Kur'an'da geçtiğini ve bu konudaki hadislerin ya Kur'an'ı teyit etme ve hatırlatma veya açıklama ve detaylandırma için olduğunu zikreder.²⁷³

Şertût, rivayeti anlama ve kabulünde farklı yaklaşımların sebepleri arasında, 1. Hadisin bir imama ulaşırken diğerine ulaşmaması. 2. Her ikisine de ulaşmış olmasına rağmen birisine sağlam diğerine zayıf bir tarikle ulaşması. 3. Hadisi kabul hususunda Kur'an'a arzı, muhaddisin fakih olması, umumu'l-belva ve hadisin ittisal ve irsali gibi şartlarda ihtilaf etmelerini zikreder.²⁷⁴

1.2.9. Muhammed Ebû Zehra

Muhammed Ebû Zehra (ö. 1974),²⁷⁵ hadis rivayeti konusundaki görüşünün imam Ebû Hanife gibi olduğunu söyler. Bundan dolayı hiçbir rivayetin, Kur'an'ın delâleti açık olan nassının önüne geçemeyeceğini ifade eder. Rivayetlerden Kur'an'a muhalif olanların reddedilmesini, aslında rivayetlerin Kur'an'dan daha üstün bir konumda olmadığı için sünnetin ayıklanması ve sağlamının çürüğünden ayırt edilmesi olarak değerlendirir. Anlam ve delalet bakımından nas olan Kur'an ifadelerinin Hz. Muhammed'in risaletinin her türlü eksiklikten uzak olduğunu ortaya koyduğunu belirtir. Bu sebeple Hz. Peygamber etrafında oluşturulacak her türlü şüphenin Kur'an'ın hakemliğinde bertaraf edileceğini, bununla kendisine ve sünnetine yapılacak saldırılara karşı konulacağını ifade eder. Örneğin Ebû Zehra Garanîk hadisesi ve Hz. Peygamber'e büyü yapıldığıyla ilgili rivayeti tenkid etme sebebini şöyle açıklar: “Bu ve benzeri rivayetleri, Allah tarafından gönderilen Muhammedî risaleti koruma adına biz reddetmekteyiz. Ne kadar ravisi güvenilir olursa olsun bunu onun hatası olarak değerlendirir ve hiç kimsenin hata ve unutkanlıktan uzak

²⁷² Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akâdetun ve Şerîatun*, s. 505.

²⁷³ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akâdetun ve Şerîatun*, s. 504.

²⁷⁴ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akâdetun ve Şerîatun*, s. 535.

²⁷⁵ Medresetü'l-kazâi's-şer'i'den mezun olan Ebû Zehra, daha sonra Kahire Üniversitesi Dârülulûm Fakültesi'ni bitirmiştir. Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nin Vaaz ve İrşad Bölümünde ve Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. Çeşitli dergilerde yazı yazan Ebû Zehra, birçok hukukî düzenleme ve tâdil komisyonunda görev almıştır. Ebû Zehra hakkında geniş bilgi için bkz. Saffet Köse, “Muhammed Ebû Zehre” DİA, TDV Yay., Ankara, c. XXX, s. 517-520.

olmadığını beyan ederiz. Böyle bir inanca sahip olanın “*siz ancak büyülenmiş bir adama tabi oluyorsunuz*”²⁷⁶ diyen cahiliye ehlinin inancı gibi bir inanca sahip olmalarından endişe ederiz. Öyleyse onlar Müslüman ve Mümin olarak duruşlarını gözden geçirmeliler. Çünkü onlar ilahî beyana şüphe düşürerek bir raviyi Kur’an’ın ve Muhammedî risaletin tamamına tercih etmişler”.²⁷⁷

Ebû Zehra, her ne kadar bazı rivayetleri kabul etmese de Kur’an’ın tefsirinde en yetkili kişinin Hz. Peygamber olduğuna dikkat çeker. Çünkü Ona, Kur’an’ın nassıyla tebliğ ve beyan görevi verilmiştir. Dolayısıyla ilmi derecesi ne olursa olsun hiçbir kimsenin beyan ve açıklamalarının onun beyan ve açıklamasının önüne geçmeyeceğini ifade eder. Kur’an’ın Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerle tefsir edilmesinin kabul edilen bir gerçek olduğunu, bu açıdan sahih sünnetin araştırılıp bu hususta sadece sahih rivayetlerin kabul edilmesi gerektiğini, ancak Hz. Peygamber’den nakledilen bazı rivayetlerin bilgi ve duyularımıza ters düştüğünü belirtir. Akla ve duyulara ters düşen veya bilim adamlarının kesin delillerle nakzedtiği haber-i vâhidin reddedileceği ya da tevil edileceği hususunun kabul edilen bir gerçek olduğunu ifade eder. Böyle bir haberin Hz. Peygamber’e nispetinin geçersiz sayılacağını söyler. Ancak farazi bilgiler ve ispat edilmemiş teorilerle sahih olabilecek rivayetleri reddetme durumuna düşmemek adına, katî nassın tevilini veya haberin reddini gerektirecek ilmin de katî ilim olması gerektiğinin belirtir. Sened bakımından sahih kabul edilen ve Kur’an’ın doğru tefsiri sayıldığı için kendisine muhalefet etmenin caiz olmayacağı rivayet metinlerinin de problemlili olmaması ve akla ters düşmemesi gerektiğini ifade eder.²⁷⁸

²⁷⁶ 17. İsrâ, 47.

²⁷⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1987, s. 24.

²⁷⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr*, 24-29.

1.2.10. Abdurrazzâk Nevfel

Abdurrazzâk Nevfel (ö. 1984),²⁷⁹ siyer, hadis ve tefsir kitaplarının acilen uydurma bilgilerden ayıklanması gerektiğini ifade eder. Bu kitaplarda yer alıp ta akla, Kur'an'a ve İslam'a aykırı olan rivayetlerin, ya İslam hakkında şüphe uyandırmak maksadıyla düşmanlar tarafından kurnazca uydurulup kaynaklara sokuşturulduğunu veya bazı Müslümanların iyi niyetle bunları uydurduklarını iddia eder.²⁸⁰ İslam düşmanlarının kurnazca ve dâhice uydurdukları bu rivayetleri, Müslümanlar iyi niyete binaen araştırmadan ve tenkide tabi tutmadan kitaplarına aldıklarını ifade eder. İslam düşmanlarının asıl hedeflerinin Müslümanların kitaplarında bulunan bu tür bilgilere dayanarak İslam'a savaş açmak olduğunu iddia eder.²⁸¹

1.2.11. Ahmed Abdulmun'im el-Behî

Ahmed Abdulmun'im el-Behî,²⁸² tefsir kitaplarında geçen israiliyat rivayetlerinin ayıklanması gerektiğini, hadis kitaplarının tekrar gözden geçirilip İslam'ın genel öğretileriyle uyumlu hâle getirilmesinin ne ayıp sayılacağını ne de zararlı olacağını ifade eder. Hadisçilerin bütün çabalarının senede yönelik olup nas olan hadis metnini tetkik etmeye önem vermediklerini iddia eder. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde geçen bazı rivayetlerin tenkid edilebileceğini, bunun yaptıkları işi küçümseme veya onların değerini düşürme gibi anlaşılmasının yanlış olduğunu dile getirir. Bazı âlimlerin hadisin senedi sahih olsa da manasından hareketle metnini reddetme yoluna gittiklerini, bu kriterlerden birisinin de rivayetin Kur'an'ın sarih nassına aykırı düşmesi olduğunu ifade eder.

²⁷⁹ Ziraat mühendisi olan ve ekonomi bakan yardımcılığı yapan Abdurrezzâk Nevfel, pek çok konuda eser vermiştir. Özellikle İslam'ın modern bilimle ilişkisi ve Kur'an'ın sayı i'cazı hakkında pek çok eser kaleme almıştır.

²⁸⁰ Abdurrezzâk Nevfel, *Es'iletun Harice*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Lübnan, 1983, s. 173-174.

²⁸¹ Abdurrezzâk Nevfel, *Es'iletun Harice*, s. 172.

²⁸² Ahmed Abdulmun'im el-Behî, el-Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi hocalarındandır.

Rivayetin kabulünde sahabenin ağır şartları öne sürmelerine istinaden fakihlerin bazı durumlarda âhâd haberle amel etmemeyi caiz gördüklerini söyler.²⁸³

1.2.12. Muhammed Gazâlî

Muhammed Gazâlî (ö. 1996),²⁸⁴ Kitab ve sünnete birlikte inandığını, sünnetin fer' kitabın ise asıl olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in bir sözü söylediğinden kesin emin olunması gerektiğini ve bu emin olma halinin de ancak sened ve metnin tenkidıyla mümkün olabileceğini belirtir.²⁸⁵ Sünnetin Kur'an'ın bir açıklaması olduğunu ve bu açıklamanın Kur'an'ın uzak yakın delaletleriyle uyumlu olması gerektiğini ifade eder.²⁸⁶ Hadisin sıhhat şartlarının üçünün senedle, ikisinin de metinle ilgili olduğunu, bu şartların nakilde titizlik ve rivayetlerin kabulü için yeterli bir güvence sayılacağını ifade eder. İnsanlık tarihinin, rivayeti sağlamlık testine tabi tutup da aslını ortaya çıkararak benzer bir usulle karşılaşmadığını ancak asıl önemli olanın bu usûlü güzel bir şekilde tatbik etmek olduğunu söyler.²⁸⁷

Gazâlî, gayret ve takva sahibi âlimlerin bu rivayetlerin senedini tetkik ettiklerini, fakihlerin de bunlara katılarak metinde bulunan şaz ve illet durumunu ele aldıklarını belirtir. Metnin sağlamlığına hükmetmenin Kur'an'a vâkıf olmak, uzak ve yakın delaletlerini ihata etmek, tercih yapabilmek için nakledilen diğer rivayetlerden haberdar olmakla mümkün olduğunu savunur. Aslında fakihlerin işinin muhaddislerin işini tamamladığını, unutmama ve gevşeklikten kaynaklanan sızmaları engellediğini söyler. Fakihlerin metindeki gizli bir ileti keşfetmeleriyle senedi sahih olan bir rivayetin metninin

²⁸³ Ahmed Abdulmun'im el-Behî, *Mevkûfu'l-Ulemâ min Sahih el-Buhârî*, el-Arabî dergisi, sy. 89, Nisan, 1966, s. 12-16.

²⁸⁴ Ezher'in Usûlü'd-Dîn Fakültesi'ni bitiren ve aynı fakültenin Dâvet ve İrşad Bölümü'nde yüksek lisansını tamamlayan Muhammed Gazâlî, modern dönemin en tanınmış İslam davetçilerinden birisidir. İlmi kişiliğinin yanı sıra ıslahatçı görüşleriyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis* adlı eseri çok ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Gazâlî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed 'İmare, "Muhammed el-Gazzâlî", DİA, TDV Yay., Ankara, c. XXX, s. 528-530.

²⁸⁵ Muhammed el-Gazâlî, *Türâsune'l-Fik'riyyu Fi Mizân'i-Şer'i ve'l-Akli*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2003, s. 181.

²⁸⁶ Muhammed el-Gazâlî, *Türâsune'l-Fik'riyyu Fi Mizân'i-Şer'i ve'l-Akli*, s. 182.

²⁸⁷ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2015, s. 18.

zayıf sayılabileceğini ve rivayet metnindeki şaz ve illeti ortaya çıkarmanın da sadece sünnet ilmiyle uğraşanlara has olmadığını ifade eder.²⁸⁸

Gazâlî, hadisle uğraşan bazı kimselerin Kur'an'ı ve onun ahkâmını anlamada yeterli bilgiye sahip olmadıkları halde kendileri gibi düşünmeyen ilim adamlarının rivayetleri değerlendirmelerini kabule yanaşmadıklarını iddia eder. Hadis metnlerinin çok farklı konuları içermesi sebebiyle akıl ve nakil âlimlerinin birlikte mesai harcayarak nebevi mirasın değerlendirmesinde yardımlaşmaları gerektiğini belirtir. Senedi sahih olsa bile metni illetli olan bir hadisin ilim erbabınca değerlendirmeye tabi tutulmasına engel olunmaması gerektiğini ifade eder. Aslında hadis kitaplarında illetten uzak olduğu tescillenmiş binlerce hadis bulunduğunu, geriye kalan az bir rivayetin de fakih ve muhaddislerin yardımlaşarak tetkik etmelerinin daha hayırlı olacağını söyler. Nebevi hadisi savunma adı altında bazı gençlerin fıkıh imamlarına dil uzatıp saygısızlıkta bulduklarını, hâlbuki fakihlerin sünnetten yüz çevirmediklerini, nispeti ve metni sağlam olan hiçbir hadisi hafife almadıklarını, onların kabul gören ilmi metoda dayanarak sadece bazı illetli rivayetleri reddettiklerini ifade eder. Böylece ümmeti sözce daha doğru ve yolca da daha güvenilir olana yönlendirdiklerini, dolayısıyla onların bu metodu uygulayarak sadece sahabe ve tabiinin yoluna uyduklarını belirtir.²⁸⁹

Gazâlî, İslam fakihlerinin, geniş bir içtihadı dayanarak hükümleri karara bağladıklarını, bunu yaparken de ilk başta Kur'an'ı esas alıp rivayetler arasında Kur'an'la uyuşan varsa onu kabul ettiklerini, uyuşmayanı ise reddettiklerini söyler. Sahih bir hadisin zayıf duruma düşürülmesine hevesli olmadığını ancak hadisin Kur'an'ın yakın ve uzak delaletlerinden oluşan bir alan içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.²⁹⁰

²⁸⁸ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 19.

²⁸⁹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 21.

²⁹⁰ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 23.

Gazâlî, ümmetin Kur'an'a bakışları bozuk ancak İslam hakkındaki konuşmaları cüretkar olan ve dayanakları tamamen rivayetlerden ibaret olup bu rivayetlerin mahiyetini bile kavramaktan aciz olan kişilerin yol açacağı tehlikelere karşı uyarılması gerektiğini belirtir.²⁹¹ O, Âlimlerin koyduğu istidlal usullerine göre, Hz. Peygamber'e nispeti sahih olan bir hadisle amel etmek hususunda ihtilafın olmadığını ancak anlaşmazlık sebebinin, nakledilen rivayetin Hz. Peygamber'e nispetinin doğru olup olmamasıyla ilgili olduğunu belirtir. Bu konunun çözüme kavuşturulması ve bu çözümün de zorlama ve tekellüften uzak olması gerektiğini savunur.²⁹²

Gazâlî, rivayet edilen haberin âlimler arasında kabul görmüş sıhhat şartlarını haiz olması durumunda onun reddedilemeyeceğini, bu şartların bulunup bulunmaması hususunda kayda değer bir ihtilaf vuku bulursa o zaman meselenin yoruma açık hale gelmesinden dolayı farklı bakış açılarının mümkün olacağı ve bunun da iman ve küfür, itaat ve isyanla hiçbir alakasının olmayacağını ifade eder.²⁹³ Bir hadiste ciddi bir illet ya da şaz olma durumu görüldüğünde o hadisle amel edilemeyeceğini,²⁹⁴ kesin ilmî ya da tarihî hakikat ile çeliştiğinde de reddedilebileceğini çünkü katî bilginin zannî bilgiden önce geldiğini savunur. Rivayetin Buhârî ve Müslim'de yer almasının onun reddine engel teşkil etmediğini çünkü her ikisinin de masum olmadığını belirtir.²⁹⁵

Gazâlî, bir hadisin sıhhati hakkında ihtilafa düştüğünde yapılması gereken şeyin bu hadisin Hz. Peygamber'e nisbetinin yani onun bu sözü söyleyip söylemediğini tespit etmekten ibaret olup sünnetin bağlayıcılığıyla hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirtir.²⁹⁶

Gazâlî, hadis kitaplarını, Hz. Peygamber'in mirasını aktaran değerli hazineler olduğunu ve bu kitapları uzun uzadıya ve dikkatlice mütalaa ettiğini söyler. Fıtrattan gelen

²⁹¹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 29.

²⁹² Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 33.

²⁹³ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 34.

²⁹⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum*, İslami araştırmalar. c. 5, sy. 2, Nisan, 1991, s. 104.

²⁹⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum*, s. 105.

²⁹⁶ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 73.

duygular sayesinde zayıftan kaçıp sahihi bulabildiğini, bu fitratın cilasının da Allah kelamını sıkça okumak, mübarek vahye duyulan samimi sevgi ve dört mezhep imamlarının ve onlardan sonra gelen ilim ve fikir önderlerinin metotlarını bilmekle oluştuğunu ifade eder. Bunun neticesinde ehl-i hadisin rivayet ettiği fakat Ebû Hanife ve Mâlik gibi imamların terk ettiği hadislerden uzak durduğunu belirtir. Hadis konusunda çektiğimiz sıkıntıların, kendilerini ehli hadis diye adlandıran ve üç konuda hatalı davranan kimselerden kaynaklandığını ifade eder. Bu hataların ise, bu kimselerin çürük rivayetlere dayanarak üzerine büyük hükümler inşa etmeleri, sahih hadisleri yanlış anlayıp bu hatalı anlayışlarında taassuba kapılmaları, Kur'an'ın hikmetlerini anlamayıp maksadından uzak düşmeleri olduğunu ifade eder.²⁹⁷

Gazâlî, sahih hadisin önemli olduğunu ve onunla fer'î meselelerde amel etmenin mümkün ve makbul olacağını söyler ancak kendisinden daha güçlü bir delil bulunduğunda onu terk etmek gerektiğini belirtir. Haber-i vâhidin mütevâtir haberler gibi kesinlik ifade ettiğini savunmanın kabul edilemez bir cüretkarlık olduğuna dikkat çeker. İtikadî meselelerin hiçbir kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde kesinlik ifade etmesi gerektiğini, İslam akâidinin naklî mütevâtir ve aklî sabitelere dayandığını dolayısıyla haber-i vâhid ve tahminlere dayanan hiçbir itikadımızın olamayacağını ifade eder.²⁹⁸

Gazâlî, Kur'an'la az, hadislerle çok meşgul olmanın İslam'ı anlamada çarpıklığa sebep olacağını, bunun da kötü beslenmeye benzediğini söyler. Âhâd bir haberin Kur'an'dan bir ayeti nesh edebileceğini söylemenin çürük bir iddiadan ibaret olduğunu ifade eder.²⁹⁹ Dinî bir hükmün diğer hadislerden koparılmış tek bir hadisten alınamayacağını, yapılması gerekenin ilk önce hadislerin bir araya getirilip Kur'an'la karşılaştırılması gerektiğini belirtir. Hadislerin Kur'an bağlamında değerlendirilip onu aşmaması gerektiğini ifade eder. Sünnetin Kur'an'a hakim olduğunu veya hükümlerini

²⁹⁷ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 76-78.

²⁹⁸ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 79-80.

²⁹⁹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 126-127.

nesh ettiğini iddia etmenin aldanmak sayılacağını vurgular. Bir yığın zayıf hadisin İslam kültür ufkuna kara bulutlar gibi çöktüğünü ve bir o kadar da sahih hadisin manasına tahrihin hakim olduğunu veya karıştığını bütün bunların Kur'an'ın yakın ve uzak delaletlerinden uzaklaşmaya sebep olduğunu iddia eder.³⁰⁰ Âhâd rivayetlerin Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetinden güvenilir olana baskın çıkıp önüne geçmesine veya dini hakikatleri töhmet ve şüphe altında bırakmasına kimsenin hakkının olmadığını sık sık tekrar eder.³⁰¹ Âhâd hadisin katiyetle Kur'an nassın, ilmi hakikatin ve tarihi vakıanın önüne geçmemesi gerektiği veya Malikîlerin dediği gibi Medine ehlinin amelinden veya Hanefilerin dediği gibi kati kıyastan sonra gelmesi gerektiğini savunur.³⁰²

Gazâlî, destekleyici karineler veya mütevâtir olmadığı sürece hadisin galib-i zan ifade ettiğini dolayısıyla ister sahîhayn'de ister diğer hadis kitaplarında geçsin hadisin sıhhatinin kesinlik ifade etmeyeceğini söyler.³⁰³ Baştan itibaren Kur'an'ın yönlendirmelerine uyulduğunda senedi tartışmaya ve çürütmeye ihtiyaç duyulmayacağını, rivayetin kesin bir şekilde reddedilmesi için Kur'an'a aykırı olmasının yeterli olacağından bahseder.³⁰⁴

Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre* kitabında, hadisçilerin hadisin sıhhat veya zayıflığında ihtilaf edebildiklerini, ancak kendisinin hadisin metnine baktığını ifade eder. Rivayetin anlam bakımından tam olarak Kur'an'la veya başkaca sahih hadisle uyuşması durumunda zayıf olmasına bakmaksızın onu rivayet edebileceğini ve kitabına almakta herhangi bir mahzur görmediğini söyler. Yeter ki bu zayıf olan rivayet fezâil ve ahkam konusunda yeni bir şey ortaya koymasın ve usûle uygun düşen bir açıklamanın ötesine geçmesin. Kitabında, senedi çok sağlam olmasa da dinin genel kural ve hükümlerine uyan hadis metinlerini

³⁰⁰ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 142-143.

³⁰¹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 174.

³⁰² Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 205.

³⁰³ Muhammed el-Gazâlî, *Türâsune'l-Fik'rîyyu Fi Mîzân'i-Şer'i ve'l-Akli*, s. 173-174.

³⁰⁴ Muhammed el-Gazâlî, *Heze Dînunâ, Dâru'ş-Şurûk*, Kahire, 2001, s. 210.

kabul ettiğini, senedi sahih olmasına rağmen metni, dinden anladığına ve İslam davetinin yapısına ters düştüğüne inandığı bazı hadislerden sarfı nazar ettiğini dile getirir.³⁰⁵

1.2.13. Mahmud Hamdî Zakzûk

Mahmud Hamdî Zakzûk (ö. 2020)³⁰⁶, Buhârî ve Kütüb-i Sitte’de geçen bazı rivayetlerin problem içerdiğini, bu sorunların ilmi bir yöntemle giderilmesi gerektiğini, araştırılmasını kabullenmemek ve bu problemleri dillendirenleri küfür veya günahkarlıkla itham etmenin doğru olmadığını ifade eder. Halkın ve yarı okumuş cahillerin yaygara koparmasına iltifat etmeden Ezher’in her bir şüpheli ilmi yöntemlerle gidermesi gerektiğini belirtir. Hadisçilerin, rivayet ilmine verdikleri önemi dirayet ilmine vermedikleri için çelişkili bazı hadislerin nakledildiğini, nitekim senedi problem içermeyen bazı rivayetlerin akıl, bilim ve diğer delillerle çeliştiğini dile getirir. İslam tarihçileriyle hadisçilerin biraraya gelerek bu tür sorunlu rivayetleri çözüme kavuşturmaları gerektiğini, insanları tereddüt içerisinde bırakmalarının caiz olmadığını ifade eder.³⁰⁷

1.2.14. Muhammed İmâre

Muhammed İmâre (ö. 2020),³⁰⁸ sünnetin kaynak oluşunun İslam dini ve düşüncesinin değişmez özelliklerinden biri olduğunu, İslami ve fennî ilimlerin aynı ölçüde değişmez temellerinden birini oluşturduğunu ve İslam ümmetinin bu konuyu ittifakla kabul ettiğini söyler.³⁰⁹ Sünnetin rivayet yönüyle ilgili geçmiş ümmetlerde görülmemiş ve örnek

³⁰⁵ Muhammed el-Gazâlî, *Fıkhu’s-Sîre*, Dâru’s-Şurûk, Kahire, 2000, s. 11-14.

³⁰⁶ Mahmud Hamdî Zakzûk, Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi’nden Mezun olduktan sonra Münih Üniversitesi felsefe alanında doktorasını tamamlar. Usûlu’d-Din Fakültesi dekanlığı, Ezher Üniversitesi rektör yardımcılığı ve Evkaf bakanlığı gibi pek çok görev üstlenen Zakzûk, Batı’daki akademik çalışmalarla ilgili pek çok eser kaleme almıştır.

³⁰⁷ Mahmud Hamdî Zakzûk, *Hevâmiş alâ Ezmeti’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Muâsir*, by., 2014, s. 85-78.

³⁰⁸ Ezher lisesinden mezun olan Muhammed İmâre, lisans eğitimini Kahire Üniversitesi Dâru’l-Ulûm Fakültesi’nde tamamlamış, lisansüstü eğitimini ise aynı fakültede İslam felsefesi alanında yapmıştır. Yüksek lisansta Mutezile ve insan özgürlüğü, doktorada ise İslam ve yönetim felsefesi konularını çalışmıştır. Ansiklopedik birçok çalışma içerisinde yer almış ve çeşitli düşünce ve bilim kuruluşlarının istişare heyetinde bulunmuştur. Pek çok eser kaleme alan İmâre, önemli şahsiyetlerin eserlerini okuyucuyla buluşturmuştur. İmâre hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrazzak İsa, *Muhammed İmâre Dâiyetu’l-İhyâi ve’t-Tecdîdî’l-İslâmî*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, 2011.

³⁰⁹ Muhammed İmâre, *es-Sünnetu’t-Teşriyyetu ve Gayru’t-Teşriyye*, Nahdatu Mıs’ra, Kahire, 2001, s. 3; Muhammed İmâre, *Hakâikun ve Şubuhâtun Havle’s-Sünneti’n-Nebeviyye*, Dâru’s-Selâm, Kahire, 2010, s. 41.

alınması gereken ilmî bir faaliyet olduğunu hatta bu ilmin sünnet sınırlarını aşıp tarih alanına da nüfuz ettiğini ifade eder. Dirayet ilminde aynı mesafenin alınmadığını zira hadislerin sebab-i vurûdu, metnin şaz ve gizli illet içerip içermemesi, aynı konuyla ilgili hadislerin bir bütün olarak ele alınıp birbirleriyle mukayesesi, özellikle de Kur'an'ın muhkemine arz konusunda ciddi gayretlere ihtiyaç duyulduğunu ve bu alanın hâlâ bakir bir alan olduğunu savunur.³¹⁰ Bu prensiplerin uygulanmasıyla sened ilminde elde edilen başarının bu alanda da gerçekleşeceğini iddia eder. Dolayısıyla bu alandaki yeniliklerin sünneti inkar ve işlevsiz hale getirmek isteyenlere engel olacağını savunur.³¹¹

İmâre, sünneti değerlendirmede metodik ve mutedil bir yol izlenmesi gerektiğini ifade eder. Bu metodun mütevâtir hadis ile âhâd hadis, sahih hadis kitaplarıyla diğerleri arasında ayırımın gözetilmesiyle başarıya ulaşabileceğini savunur. Bunu yaparken de cerh ve tadil kurallarının dikkate alınması, metin içeriklerinin göz önünde bulundurulması, ifrat-tefritten kaçınılması, geleneksel ve modernist yaklaşımları körü körüne taklitten sakınılması gerektiğini dile getirir.³¹² Hadis usûlünün vahiy mahsulü olmadığını, birçok İsrailiyatın tefsir ilmine girdiği gibi, hadis ilmine de bulaştığını, nitekim hadis uzmanlarınca hadislere beşer elinin karıştığının kabul edildiğini, Hz. Peygamber'in de bir takım kimselerin çıkıp kendisine yalan atfedeceklerini haber verdiğini ve onları cehennemle tehdit ettiğini ifade eder. Bu durumda önce herşeyi aklımızla idrak edip daha sonra Hz. Peygamber'in sünnetine hizmet olarak ortaya çıkan rical, cerh ve ta'dil gibi ilimlerle, başka ümmetlere karşı istediğimiz kadar övünebileceğimizi söyler. Sadece senedle iş bitmediğini, dolayısıyla adil raviler tarafından rivayet edilen bir hadisi

³¹⁰ Muhammed İmâre, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu ve'l-Marifetu'l-İnsâniyye*, Nahdatu Mıs'ra, Kahira, 2000, s. 3.

³¹¹ Muhammed İmâre, *es-Sünnetü't-Teşriyyetu ve Gayru't-Teşriyye*, s. 3-4; Muhammed İmâre, *Hakâikun ve Şubuhâtun Havle's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s. 41.

³¹² Muhammed İmâre, *Hakâikun ve Şubuhâtun Havle's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s. 42-47.

gördüğümüz zaman, sened her şeydir zehabına kapılarak ve aklımıza gem vurarak araştırmaktan geri durulamayacağını savunur.³¹³

1.2.15. Yusuf el- Karadâvî

Yusuf el-Karadâvî,³¹⁴ hadis âlimlerinin metinden çok senede eğilmelerinin metni ihmal ettikleri anlamına gelmeyeceğini çünkü Kur'an, sünnet, akıl, duyu, tarih vb. kurallar sebebiyle hadisleri tenkid edebildiklerini, gerek ravi gerekse rivayet edilen metinle ilgili uydurma alametlerini dikkate aldıklarını belirtir.³¹⁵ Gerçekte âlimlerin hem sened hem de metinle ilgilendiklerini³¹⁶ ancak hadisçilerin reddedilmesi caiz olmayan ahiret halleri, gayb alemi, varlığın hakikatleri, ahlaki ilkeleri veya insan ve toplum hayatıyla ilgili kuralları kendi akıllarıyla reddetmekten çekindikleri için metinden daha çok senedle ilgilendiklerini ifade eder.³¹⁷

Karadâvî, sünnetle ilgili uyulması gereken temel esasları anlatırken şu hususlara dikkate çeker. Kavli, fiilî ve takrirî sünnetin güvenilir âlimlerin koydukları hassas ilmî ölçülere göre metin ve sened açısından sıhhatinin tespit edilmesinin gerektiğini, bunu da yapacak olanların hadis sarrâfları olduğunu söyler. Nebevî nassın dil delaletlerine uygun bir şekilde, bağlamı ve sebep-i vurûdu ışığında, Kur'an ve diğer hadislerin gölgesinde, İslam'ın genel prensipleri ve külli maksatları çerçevesinde ele alınması gerektiğinden bahseder. Bunu yaparken de sünnetin teşriî olanıyla olmayanı, devamlı olanıyla geçici olanı ayırt etmek gerektiğini belirtir. Rivayetin, Kur'an'a, ravi bakımından sayıca daha fazla olan hadislere, subut açısından daha sahih, usule daha muvafık, teşriî hikmetine ve

³¹³ Mehmet Görmez, *Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum*, s. 112.

³¹⁴ Ezher'in Usûlu'd-Din Fakültesi'nden mezun olduktan bir müddet sonra Katar'a yerleşen Yusuf el-Karadâvî, Katar'da ikamet ettiği sırada Ezher'de doktorasını tamamlamıştır. eş-Şeriatu ve'd-Dirâsâtu'l-İslâmiyye Fakültesi'nin Kurucu dekanı olan Karadâvî, İlim ve fikir alanındaki başarılarının yanı sıra aksiyoner yönüyle de bilinmektedir. İslami ilimler alanındaki çalışmaları sayesinde İslam aleminin pek çok bölgesinde tanınmıştır. Konumuzla ilgili en önemli kitabı *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye* adlı eseridir. Karadâvî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed İmâre, ed-Duktur Yusuf el-Karadâvî el-Medresetü'l-Fikriyye ve'l-Meşrûu'l-Fikrî, Nehdatu Mısır, Kahire, 1997; İsam Telime, *Yusuf el-Karadâvî Fakîhu'd-Duât ve Dâiyetu'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2001.

³¹⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Fetâvâ Muâsıra*, Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1993, c. 2, s. 41.

³¹⁶ Yusuf el-Karadâvî, *el-Mer'ciyyetu'l-Ulyâ fi'l-İslam li'l-Kur'ani ve's-Sünne*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2012, s. 88.

³¹⁷ Yusuf el-Karadâvî, *el-Mer'ciyyetu'l-Ulyâ fi'l-İslam li'l-Kur'ani ve's-Sünne*, s. 90.

İslam'ın temel prensiplerine daha uygun olan ve böylece kesinlik kazanan delillere ters düşmediğinden emin olunması gerektiğini ifade eder. Bu prensiplerin sadece bir veya birkaç nasan oluşmadığını aksine birçok nas ve hükmün bir araya getirilmesiyle tespit edildiğini böylece kesinlik kazandığını dile getirir.³¹⁸

Karadâvî, sünneti düzgün bir şekilde anlamak için bir takım ölçü ve kuralların gerekliliğinden bahseder. Sünnetin Kur'an ışığında anlaşılması, bir konuda gelen bütün hadislerin toplanması, çelişkili hadislerin bağdaştırılma veya tercih yoluna gidilmesi; hadislerin sebepleri, bağlam ve amaçları ışığında anlaşılması; hadisteki değişken araç ile sabit amacın birbirinden ayırt edilmesi; Hadisi anlamada hakikat ile mecazın ayırt edilmesi; gaybî olan hususlar ile olmayanın birbirinden ayırt edilmesi; hadis lafızlarının delâlet ettiği anlamların iyi tespit edilmesi gibi kuralları örneklendirerek zikreder.³¹⁹

1.2.16. İsmâ Telîme

İsmâ Telîme,³²⁰ metin tenkidinin sened tenkidinden daha az önemli olmadığını, fakat buna rağmen araştırmacıların çoğunun hadisin senedine önem verip metni tetkik etmeyi ihmal ettiklerini, ilmî bir şekilde tenkit ve tahkike yanaşmadıklarını ifade eder. Senedle ilgili değerlendirmede bulunmanın yakîn derecesine ulaşmayıp zan ifade ettiğini dolayısıyla kesinlik ifade edenin Kur'an ve mütevâtir hadislerden başkasının olamayacağını, mütevâtir hadislerin de çok az sayıda olduğunu dile getirir. İlmî esaslara dayanarak rivayetlerin metin tenkidi kriterlerine tabi olarak tenkid edilmesi gerektiğini

³¹⁸ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s. 33-34; ayrıca bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul, 2016.

³¹⁹ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s.91-181; Detaylı bilgi için bkz. Sezgin Misir, *Yusuf el-Karadâvî'nin Hadis ve Sünnet ile İlgili Görüşleri*, Yüksek lisans tezi, Rize, 2010; Recep Aslan, *Çağdaş Bazı Müslüman Araştırmacıların Sünnet Kavramına Bakış Açıkları*, Uluslararası İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı III (XII.-XIX. Yüzyıllar Arası), İstanbul, 2021, s. 285-288.

³²⁰ el-Ezher Üniversitesi ed-Davetu'l-İslâmiye Fakültesi'nden mezun olan İsmâ Telîme, İstanbul'da ikamet eden bir araştırmacı yazardır.

ancak bu konuda keyfilikten uzak durulması ve işin ehli olmayanların buna yeltenmemesi gerektiğini belirtir.³²¹

1.3. RADİKAL YAKLAŞIM

Radikal yaklaşımı benimseyenler, geleneksel hadis metodolojisinin sahih rivayetleri sakiminden ayırmak için yeterli eleştiri araçlarına sahip olmadığını iddia etmektedirler. Hadisçilerin metin tenkidine gerekli önemi vermeyerek bu konuda yetersiz kaldıklarını ve rivayetleri değerlendirirken nesnel ölçütten yoksun olduklarını ifade etmektedirler. Hadisin sıhhatine hükmetmede Kur'an'ın ölçü ve hakem kabul edilmesi gerekirken, hadisçilerin rivayetleri Kur'an'a hakim kıldıklarını savunmaktadırlar. İctihadi olarak ortaya koydukları ölçütlerin faydası olsa da problemlili rivayetleri ayıklamada pek başarılı olmadığını dile getirmektedirler. Teoride ihmal edilen metin tenkidini genişçe ele alıp rivayetlerin Kur'an, akıl, bilim ve tarih gibi esaslara arz edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Gerçek anlamda metin tenkidi prensipleri uygulandığında çok sayıda rivayetin saf dışı kalacağını, nitekim Buhârî ve Müslim'in sahihleri de dahil olmak üzere pek çok hadis kitabının çok sayıda uydurma rivayetler içerdiğini iddia etmektedirler.

Radikal yaklaşımın mensupları, "Kur'an bize yeter" söyleminin Kur'an'a muhalif olduğunu bu düşüncenin İslam'ı uygulanamaz hale getireceğini düşünmektedirler. Onlar sünnetin Kur'an'ı beyan ve şerh görevinin olduğu konusunda hem fikirdirler. Ancak sünnetin müstakil olarak hüküm koyma yetkisinin bulunup bulunmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Amelî sünnetin kavli sünnetten, yaşanarak aktarılan geleneğin hadis kitaplarında aktarılan rivayetlerden daha önemli olduğunu savunmuşlardır. Metin tenkidinde mutedil yaklaşıma sahip olanlarla pek çok meselede aynı düşünceler de sened tenkidiyle pek ilgilenmeyip rivayet malzemesinin çoğuna mesafeli durmuşlardır. Problemlili görülen rivayetlerde geleneğin ortaya koyduğu çözümleri benimsemeyip metin tenkidi

³²¹ İsâm Telîme, *La Racme fi'l-İslam*, Cusûr li't-Tercumeti ve'n-Neş'r, Beyrut, 2021, s. 93-94.

ölçülerini genişleterek çözüm üretmeye çalışmışlardır. Dönem dönem oryantalistlerin çalışmalarına atıfta bulunmuş ve modern çağın kabullerini esas almışlardır.

Metin tenkidinin gerekliliği konusunda genellikle aynı kanaate sahip olan radikal yaklaşımın mensupları gerek yeni prensipler belirleme de gerekse mevcut prensipleri uygulama noktasında farklı yöntemler benimsemişlerdir. Problemleri hadisler hakkında tevakkufu uygun görmeyen bu yaklaşım, sorunlu gördüğü rivayetleri ya tevil etmekte veya teville gerek duymayıp direkt red yolunu tercih etmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenler oryantalistlerin öğrencileri veya Kur'ancı olmakla itham edilmişlerdir. Bu yaklaşımın düşünce yapısını ve yöntemlerini daha yakından tanımak için aşağıda bu fikri benimseyenlerin görüşleri aktarılmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Muhammed Tefkî Sıdkî

Muhammed Tefkî Sıdkî (ö. 1920),³²² sünneti, Hz. Peygamber'in davranışlarında süreklilik arz edip bu hususta sahabenin kendisine uyduğu metot olarak görür. Hz. Peygamber'in din hususunda izlediği bu yola bütün inananların uyması gerektiğini, bunun da sözlü bir şekilde rivayet edilen âhâd hadislerden farklı olduğunu, çünkü âhâd hadislerin ne kendisi ne de ashabı tarafından izlenilen bir yol olarak görülmediğini iddia eder.³²³ Bu rivayetlerin bütün insanlara hitap eden genel bir din mahiyetine sahip olmadığını, sadece o dönemdeki muhatapların özel hal ve durumları göz önünde bulundurularak Hz. Peygamber tarafından ifade edildiğini savunur. Bu rivayetlerin bağlayıcı olmayıp sadece irşat ve mendupluk ifade ettiğini belirtir. Sünnetin hadis olarak isimlendirilmesinin daha sonraki

³²² Muhammed Tefkî Sıdkî, Tıp fakültesinden mezun olduktan sonra el-Kasru'l-Aynî hastanesine tayin edilmiş daha sonra Tura cezaevinde doktor olarak görev yapmıştır. Birçok konuda eser kaleme alan Sıdkî'nin asıl tepkilere sebep olan yazısı, *Mecelletu'l-Menâr*'da yayınlanan el-İslâmu Huve'l-Kur'anu Vahdehû adlı makalesidir. O, bu makalesinde İslam'ın tek kaynağın Kur'an'dan ibaret olup hadislerin dinde delil olmadığını savunmuştur. Bunun üzerine Reşid Rıza, Ezher ülemasının bu iddialara cevap vermeleri halinde *Menâr* dergisinde yayınlayacağını belirtmiştir. Ezher âlimlerinden Taha el-Bişrî bir makale kaleme almış ve Sıdkî'nin iddialarına cevap vermeye çalışmıştır. Karşılıklı reddiyeler kaleme alındıktan sonra Reşid Rıza bu konudaki düşüncelerini açıklamış ve Sıdkî'ye katılmadığını dile getirmiştir. Sıdkî, Reşid Rıza'nın uyarı ve cevapları karşısında hata ettiğini itiraf ederek amelî sünnetle birlikte üzerinde icmâ edilen kavli hadisleri de kabul ettiğini ifade etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXI, s. 483-495.

³²³ Muhammed Tefkî Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, Matbatu'l-Menâr, Kahire, c. XI, s. 773.

dönemlerde meydana geldiğini dolayısıyla sünnetten maksadın ameli sünnet olduğunu iddia eder. Bir kimsenin sünnetine uymanın onun takip ettiği metoda, uyduğu prensip ve esaslara tabi olmak anlamına geldiğini, uyan kimsenin uyulanan sözlerine detaylarda uymasının sünnet olarak adlandırılmayacağını savunur.

Sıdkî, Hz. Peygamber'in sadece dünya ile ilgili değerlendirmelerini, rey ve içtihadını veya zamanımızda maslahata ters düşen bazı sözlerini terk etmenin sünnete uymamak olarak görülemeyeceğini ifade eder. Hz. Peygamber'in asıl uyulması gereken sünnetinin, getirdiği kıymetli prensiplere, izlediği metoda, kendisine vahyedilene ve isabet ettiği içtihatlarına tabi olmak anlamına geldiğini dile getirir. Katı, taklitçi, akıl ve düşünceden uzak olan şeylerin Hz. Peygamber sünneti olarak değerlendirilemeyeceğini iddia eder.³²⁴ Sahabenin birçok meselede muhalefet edip farklı düşünceleri sonucu Hz. Peygamber'in onlarla istişare ederek fikirlerinden vazgeçtiğini belirtir. Vefatından sonra da bazı sözlerine muhalefet ettiklerini, dolayısıyla onun sünnetinin meşveret, tefekkür, kulların maslahatını gözetme, adaletli ve insafli olma ve kendi düşüncesini dayatmama olduğunu söyler. Sünnetin, Kur'an'dan, sözlü ve uygulamalı bir şekilde mütevâtir olarak gelen ve farklı kaynaklardan topluca nakledilen rivayetlerden oluştuğunu iddia eder.³²⁵

Sıdkî, haber-i vâhidin tartışmalı olup onu inkar edenin küfre düşmeyeceğinden ittifak olduğunu belirtir. Aralarında çelişki bulunması durumunda rivayetin hangisinin nasih hangisinin mensuh olduğunu bilmenin çok zor hatta imkansız olduğunu savunur. Allah'ın, sünneti koruma taahhüdünde bulunmadığını, sahabenin ise onu toplayıp bir araya getirmediklerini ve mütevâtir bir şekilde daha sonrakilerine aktarmadıklarını, yazılmasını yasaklayıp yazdıklarını da yaktıklarını iddia eder. Sahabe ve tabiilerin bir kısmının hadis rivayetini yasaklamaları, en faziletli olanlarının en az rivayette bulunmaları, rivayeti çok olanları uyarmaları, önde gelen imamların sahih hadisler üzerinde ittifak etmemeleri ve

³²⁴ Muhammed Tefik Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XI, s. 774-775.

³²⁵ Muhammed Tefik Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XI, s. 775.

Kur'an'ı ezberledikleri gibi rivayetleri ezberlememeleri gibi sebeplerden hareketle âhâd haberlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini iddia eder.³²⁶

Sıdkî, âhâd haberlerin kesinlik ifade etmemesinin birçok nedeninin olduğunu iddia eder ve bu sebepler arasında:

1. Ravinin yalancı ve münafık olmasına rağmen bunun bilinmiyor olması,
2. Ravinin salih bir kimse olmasına rağmen yanlış anlaması,
3. Ravinin adaletinin ispatının şahit ve rivayetlere dayanıyor olması,
4. Hadislerin taktî usûlüyle rivayet edildiğinden dolayı hangi ortam ve gerekçeyle söylenildiğinin bilinmemesi,
5. Uzunca rivayetlerin hafızada tutulmasının zorluğu ve bunun neticesinde tahrif edilmesi,
6. Hadislerin yazıya geçirilmemesi gibi hususları zikreder.³²⁷

Sıdkî, Kur'an metninin eksiksiz olarak bize kadar ulaştığını ancak sünnetin, bozulma ve değişime uğrayacak kadar uzun bir zaman geçtikten sonra yazıldığını iddia eder. Hz. Peygamber'in kendisinden Kur'an'dan başka bir şeyin tebliğ edilmesini istemediğini, böyle bir gereklilik söz konusu olması durumunda da muhakkak bunu emredeceğini ve Allah'ın da onu koruyacağını savunur. Böylesi bir durumda rivayet edenin de kendi anladığı şekilde mana ile rivayet etmesinin caiz olmayacağını iddia eder. Kur'an'ın nazımının mucizevi olması ve beşer takatini aşması sebebiyle hadislerin Kur'an'la karışması endişesiyle yazdırılmadığı iddiasının yersiz olduğunu savunur. Allah'ın dininin kolay olduğunu ve dinde taklidin yasak olduğunu söyler. Bu sebeple hadislerle amel etmenin gerekli olması durumunda her bir mükellefin işi gücü bırakıp hadislerin sıhhatiyle uğraşması gerekeceğini bunun da güç yetirilemez bir şey olduğunu iddia eder. Şöhret bulan fıkhi mezheplere ve vacip olduğunu söyledikleri hükümlere

³²⁶ Muhammed Tefkî Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XI, s. 775-777.

³²⁷ Muhammed Tefkî Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XI, s. 692-694.

bakıldığında çoğunun Kur'an'a dayandığını, namazın rekat sayıları ve zekatın miktarları gibi pek az bir kısmının hadislerden alındığını dile getirir. Bunların mütevâtir olmasının yanı sıra Kur'an'da bahsi geçmeyen bu tür hükümlerin bütün zaman ve mekanları kapsayacak şekilde vaciplik ifade edip etmediğini sorgular. Sünnetle sabit olan hükümlerin ya Hz. Peygamber'in sevip tavsiye ettiği şeyler, ya da o dönemdeki Araplar için konulmuş olduğunu iddia eder.³²⁸

Sıdkî, sünnet kitaplarında geçen bütün hadislerin Kur'an'ın açıklaması sayılması durumunda Kur'an'ın çok mücmel sayılacağını ve açıklayıcı vasfını kaybedeceğini iddia eder.³²⁹ Her Müslümanın Allah'ın kitabını iyice mütalaa etmesi, tefekkür edip anlamaya çalışması ve öğrendikleriyle amel etmesi gerektiğini savunur. Kur'an, dünya ve ahiret saadetine eriştirecek hidayet rehberi olduğundan, her bir kişinin din ve dünya açısından kendisi için gerekli olan ahlak, ibadet, inanç ve muamelat konularında Allah'ın kitabından hükümler çıkarılabilmemesinin gerekliliğini savunur. Kur'an'la yetinen kimsenin, İslam'dan olmayıp ona yakıştırılan şeylerden dolayı dini ayıplamanın anlamsız ve saçma olduğunun farkına varacağını söyler.³³⁰

Sıdkî, Kur'an ile kavî sünnet arasında birçok farkın olduğunu dile getirir. Kur'an'ın Allah kelamı, sünnetin ise Hz. Peygamber kelamı olduğu, Kur'an'ın muciz, sünnetin muciz olamadığı, Kur'an'ın mütevâtir sünnetin mütevâtir olmadığı, Kur'an'ın yazılmasının emredilip sünnetin yazılmasının yasaklandığı, Kur'an'ın Allah'ın genel hitabı, sünnetin ise Hz. Peygamber'in özel hitabı olduğu gibi farklardan bahseder. Ameli mütevâtirin, kesin kavli delille birlikte gelmediği sürece vaciplik ifade etmeyeceğini söyler. Kur'an'ın son derece açık olmasından dolayı ayrıca Hz. Peygamber'in sözlü açıklamasına ihtiyaç duyar demenin anlamsız olduğunu iddia eder. Kur'an'ın sözle açıklanmasının mümkün olmadığını ancak ameli açıklamayla bunun mümkün olabileceğini

³²⁸ Muhammed Tefkî Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. IX, s. 515-517.

³²⁹ Muhammed Tefkî Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. IX, s. 907.

³³⁰ Muhammed Tefkî Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. IX, s. 524.

dolayısıyla Hz. Peygamber'in Kur'an'ı fiilleriyle açıkladığını dile getirir. Bu ameli açıklamanın da sadece Kur'an'da geçenler ile sınırlı olduğunu savunur. Kur'an ayetlerini tefsir hususunda Hz. Peygamber ve sahabilerden nakledilen haberlerin birçoğunun senedinin sahih olmadığını iddia eder.³³¹

Muhammed Tevfik Sıdkî, Reşid Rıza'nın reddiye ve ta'liki üzerine görüşlerini revize etmiştir. Kavli sünnet ile ilgili görüşlerinin değişmediğini ancak sahabenin dini gerekliliğine inandığı ve üzerinde icma ettiği amelî sünnetlerin dinen bağlayıcı olduğunu itiraf etmiştir. İslam'ın Kur'an'dan ve itikadî- amelî hususlarda selef ve halefin üzerinde icma ettikleri meselelerden ibaret olduğunu ve bunların din olarak bağlayıcı olduğuna kanaat getirmiştir.³³²

1.3.2. Ahmed Zeki Ebû Şâdî

Ahmed Zeki Ebû Şâdî (ö. 1955),³³³ hadislerin birçoğunun senedleri de dâhil olmak üzere uydurma olduğunu ve senedin İslam'ın ilk dönemlerinde bilinmiyor olmasına rağmen müsteşriklerin bu asılsız haberlere itibar edip İslam'a saldırdıklarını söyler.³³⁴ Hadis kitaplarını temel alıp, Kur'an'ın öğretileriyle uyuşmayan, ruhuna uygun olmayan, ayetleri yanlış tefsir eden ve İslam'ın her zaman ve mekan için geçerli olduğu iddiasını yok sayan uydurma hadisleri tekrar etmenin İslam dinine ihanet sayılacağını iddia eder.³³⁵ Bütün hadis ve sünnet kitaplarının, sıhhatini aklın kabul etmeyeceği haberlerle dolu olduğunu dolayısıyla bu tür haberlerin Hz. Peygamber'e nispet edilmesinin kabul edilemeyeceğini ve çoğunun İslam, Müslümanlar ve Hz. Peygamber'le alay edilmesine

³³¹ Muhammed Tevfik Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. IX, s. 924-925.

³³² Muhammed Tevfik Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. X, s. 140; Muhammed Tevfik Sıdkî'nin sünnetle ilgili görüşleri için ayrıca bkz. Muhammed Tevfik Sıdkî, *Dinu'l-Lâhi fi Kutubi Enbiyâih*, Matbaatu Mecelleti'l-Menâr, Kahire, 1912, s. 156, 190-196.

³³³ Londura Üniversitesi'nde tıp eğitimini tamamlayan Ahmed Zeki Ebû Şâdî, döneminin en bariz edebiyat ve düşünce insanlarından birisidir. Tıp alanında pek çok ödüle layık görülen Ebû Şâdî, hayatının son dönemini Amerika'da geçirmiştir. Konumuzla ilgili kitabı ise *Sevratu'l-İslam* adlı eseridir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Abdulaziz ed-Dusûkî, *'Alâmu's-Ş'iri'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, el-Mektebu't-Ticârî li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't Tvzî', Beyrût, 1970.

³³⁴ Ahmed Zeki Ebû Şâdî, *Sevratu'l-İslam*, Dâru Mektebeti'l-Hâyât, Beyrut, ty., s. 17.

³³⁵ Ahmed Zeki Ebû Şâdî, *Sevratu'l-İslam*, s. 25.

sebeb olduğunu dile getirir.³³⁶ Kesin olan hadislerin sadece mütevâtirden ibaret olup onu inkar etmenin Kur'an'ı inkar etme mesabesinde olacağını, mütevâtirin dışındaki hadislerin ise kültür sahibi her Müslüman'ın özgürce değerlendirmesine bırakıldığını, dinin ve aklın küllî makâsıdna arz edileceğini ifade eder.³³⁷

1.3.3. Abdülmüteâl es-Saîdî

Abdülmüteâl es-Saîdî (ö. 1966),³³⁸ sünnetin tamamını masaya yatırıp farklı fırkaların rivayet ettiği hadisler hakkında taassuba düşmeden bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirme yapılması gerektiğini ifade eder. Bunu yaparken ehl-i sünnet ve diğerleri arasında ayırım yapılmaması gerektiğini belirtir. Kesinlik ifade etmeyip zan ifade eden ravi değerlendirmelerinin şekilsel olduğunu dolayısıyla cerh ve tadil ilminde aşırıya gidilmemesi gerektiğini, farklılıklarına rağmen bütün İslam fırkalarının itimat ettiği ravilere itibar etmede her hangi bir engelin olmadığını dile getirir.³³⁹ Aklî ve naklî delil çeliştiğinde aklî delile uyacak şekilde naklî delilin tevil edilmesi, ilim ve din arasında otaya çıkan her türlü çelişkide bu kaidenin uygulanması gerektiğini dile getirir.³⁴⁰

1.3.4. Mahmud Ebû Reyeye

Mahmud Ebû Reyeye (ö. 1970),³⁴¹ sünnetin Hz. Peygamber'in yolu anlamına geldiğini, deliller hiyerarşisinin Kur'an, amelî sünnet, ve kavlî sünnet şeklinde olması gerektiğini ifade eder. Kur'an'ın tevatür yoluyla gelmesi sebebiyle katî, sünnetin ise bir

³³⁶ Ahmed Zeki Ebû Şâdî, *Sevratu'l-İslam*, s. 44.

³³⁷ Ahmed Zeki Ebû Şâdî, *Sevratu'l-İslam*, s. 44.

³³⁸ İslahatçı hareketin önde gelen isimlerinden biri olan Abdülmüteâl es-Saîdî, el-Ezher Üniversitesi Arap dili Fakültesi'nde hocalık yaptı. Genel olarak edebiyat, i'câzü'l-Kur'ân, ictihad, tesettür, düşünce özgürlüğü, İslâm birliği, siyer, kelâm ve fıkıh ilminin tevidine yönelik yazılar kaleme aldı. Özellikle Ezher'deki eğitimin sistemiyle ilgili eleştiri ve ıslah çağrılarını geleneksel çevreleri rahatsız etti. Hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Taha Güler, "Abdülmüteâl es-Saîdî" DİA, TDV Yay., Ankara, 2019, (gözden geçirilmiş 3. Basım) Ek-2. Cilt, s. 447-449.

³³⁹ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Fî Meydâni'l-İctihâd*, Cemiyetu's-Sekâfetu'l-İslâmiye, Kahire, ty., s. 23.

³⁴⁰ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Fî Meydâni'l-İctihâd*, s. 65.

³⁴¹ Ezher Üniversitesi'nde öğrenim gören Ebû Reyeye'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Medresetü'd-da've ve'l-irşâd adlı iki yıllık enstitüyü bitirdiği, daha sonra Kahire'deki bazı yabancı okullarda görev aldığı bilinmektedir. *Eğvâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye ve Şeyhu'l-mağîre Ebû Hüreyre* adlı eserlerinde sünnet ve sahâbilerle ilgili savunduğu fikirler çok ciddi tepkilere neden olmuştur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Nureddîn İtr – M. Yaşar Kandemir, "Ebû Reyeye", DİA, TDV Yay., İstanbul, 1994, c. X, s. 214-215.

bütün olarak katılık ifade etse de ayrı ayrı nakledilen rivayetlerin zanni olmasından dolayı Kur'an'ın mutlak olarak önceliğe sahip olduğunu savunur. Sünnette olan her şeyin Kur'an'da mücmel veya mufassal bir şekilde zikredildiğini, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin Kur'an'a raci ve onun açıklaması sayılacağını, Hz. Peygamber'in verdiği bütün hükümlerin Kur'an'dan anladığı şeylere dayandığını, sünnetin Kur'an'a muhalif olamayacağını ve onu nesh edemeyeceğini iddia eder. Tebliğ dışında Peygamberlerin masum olmadığını, dünyevi işlerdeki sözlerinin kendi görüşleri olduğunu dolayısıyla dünyevi meselelerde emirlerinin irşadî olup, mücerred emirlerinin vucûb ve nedp ifade etmediğini, sadece mubahlık ifade edeceğini dile getirir.³⁴²

Ebû Reyeye, Hz. Peygamber'in hadis yazımını yasakladığını, hadis yazımına müsaade eden birtakım hadisler rivayet edilse de yasağa dair gelen hadislerin daha güçlü ve sahih olduğunu, sahabe ve tabiinin uygulamasının da bunu desteklediğini ifade eder. Hz. Peygamber'in böyle bir yasaktan maksadının da hadislerin Kur'an gibi temel bir kaynağa dönüştürülmemesi olduğunu iddia eder. Yazıyla ilgili rivayetler arasında bir çelişki olduğunu belirtir. Sahabenin yasaklama ve uygulamalarına istinaden yazmayı yasaklayan rivayetlerin yazmaya izin veren rivayetleri nesh edeceğini ifade eder. Hadislerin, Kur'an'la karışmama endişesiyle yazdırılmadığı iddiasının akla yatmadığını çünkü Kur'anın, üslup bakımından beşer sözü olan hadislerden farklı olduğunu ve zaten böyle bir varsayımın Hz. Ebû Bekir'in Kur'an'ı toplatması ve Hz. Osman döneminde de çoğaltılmasıyla ortadan kalktığını söyler.³⁴³

Ebû Reyeye, hadisçilerin sened tenkidine değindikleri kadar metin tenkidine kapsayıcı bir şekilde değinmediklerini, çünkü senede bağlı tenkidin ince ve kapalı bir ameliye olup bunu ancak hadisin illetini bilen az sayıda hadisçinin anlayabileceğini dile

³⁴² Mahmud Ebû Reyeye, *Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1994, s. 11-18; Ayrıca bkz. Mahmud Ebû Reyeye, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2013.

³⁴³ Mahmud Ebû Reyeye, *Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, s. 21-24.

getirir. Metin tenkidinin ise sened ilminin aksine şerî ilimlerle uğraşan gözde âlimler, usul ve furu ile ilgilenen pek çok araştırmacı tarafından bilinebileceğini belirtir. Müfessir, fakih, fıkıh usûlü ve usûlü dinle uğraşan âlimlerin çoğunun bu yeterliliğe sahip olduğunu ifade eder.³⁴⁴ Ebû Reyeye, derinlemesine araştırma yapan ilim adamlarının bir hadisin uydurma olduğunu gösteren birtakım kurallar belirlediklerini söyler. Bu kuralların:

1. Rivayetin Kur'an'ın zahirine ters düşmesi
2. Mütevâtir sünnete ters düşmesi
3. Katî icmâya ters düşmesi
4. Şeriatın öngördüğü esaslara ters düşmesi
5. Akîf delile ters düşmesi
6. Duyu organlarıyla bilinen hususlara ve kesinlik ifade eden delilere ters düşmesi
7. Ceza ve sevap hususlarının abartılar içeriyor olması
8. Tevil kabul etmeyen sünnete ters düşmesi
9. Kendi içinde çelişkili olması
10. Peygamber sözüne benzememesi
11. Hekimlerin sözüne daha çok benziyor olması
12. Gelecek olaylara ilgili tarih veriyor olması
13. Alay edilecek ve kınanmaya sebep olacak sözler içeriyor olması
14. Bilimsel kanıtlarla yanlışlığının ispat edilmiş olması
15. Anlamının bozuk olması
16. Selim fitrata aykırı olması
17. İslam'ın temel prensipleriyle çelişmesi gibi hususlar olduğunu ifade eder.³⁴⁵

³⁴⁴ Mahmud Ebû Reyeye, *Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, s. 264-265.

³⁴⁵ Mahmud Ebû Reyeye, *Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, s. 113-116.

1.3.5. Taha Hüseyin

Taha Hüseyin (ö. 1973),³⁴⁶ Kur'an'dan sonra ikinci kaynağın sünnet olduğunu, karşılaşılan problemlerin çözümünün öncelikle Kur'an'da aranması gerektiğini, onda bulunamaması durumunda sahih sünnete müracaat edileceğini ifade eder. Üzerinde icmâ edilmesi, mütevâtir olarak bize ulaşması, nassı hakkında ihtilaf edilmemesi ve kıyamete kadar da bu şekilde devam edeceği Allah tarafından güvence altına alınmasından dolayı Kur'an'ın sünnetten farklı olduğunu belirtir. Sünnetin, Kur'an'ın özelliklerini taşınamaması sebebiyle, Hz. Peygamber'in onu yazdırmadığını ve yazdırılmasını da hoş karşılamadığını, sahabenin de rivayetinin kabulü konusunda ağır şartlar getirdiklerini ifade eder.³⁴⁷

Taha Hüseyin, fitnenin zuhuruyla birlikte uydurma faaliyetlerinin hız kazandığını bunun üzerine âlimlerin hadislerin sıhhatini test etmek için büyük çaba sarf ettiklerini belirtir. Ancak bütün bu çabalara rağmen nakledilen rivayetler hakkında ihtiyatlı davranıp Kur'an'a arz etmek gerektiğini, Kur'an'la çelişmemesi ve Hz. Peygamber'in bilinen siret ve ameliyle de ters düşmemesi durumunda kabul edileceğini aksi takdirde tevakkuf edilmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in davranışlarının bir kısmının bize mütevâtir bir şekilde ulaştığını, bunlara da ameli sünnet dendiğini dolayısıyla İslam'ın usûlünde şüphenin bulunmadığını, fûrû'un bir kısmında ise şüphe bulunabileceğini savunur. Kur'an'ın dinin asıl ve fûru ile ilgili birçok meseleyi içerdiğini bununla birlikte sabit sünnetin Kur'an'ın mücmelini tafsil ve tebyin ettiğini söyler.³⁴⁸

Taha Hüseyin, Mahmud Ebû Reyne'nin "*Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*" adlı eserine yazdığı mukaddimede şu tespitleri yapar: Hadisçilerin sahih

³⁴⁶ Küçük yaşta görme duyusunu kaybeden Taha Hüseyin, ilk ve orta öğrenimini Ezher'de tamamladı. Mısır Üniversitesi'nin (Kahire Üniversitesi) Edebiyat Bölümü'ne kaydolan Taha Hüseyin, hazırladığı teziyle doktor ünvanını aldı. Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydoldu ve orada doktorasını tamamladı. Üniversite hocalığı, dekanlık, rektörlük ve Eğitim bakanlığı gibi çeşitli görevler üstlenen Taha Hüseyin modern Arap edebiyatının en önemli isimlerinden biri olarak görülür. *Fi's-Şi'ri'l-Câhili* adlı kitabı nüyük tepkilere sebep oldu. Şükran Fazlıoğlu, "Tâhâ Hüseyin" DİA, TDV Yay., İstanbul, c. XXXIX, s. 377-379.

³⁴⁷ Taha Hüseyin, *Mir'âtu'l-İslâm*, dâru'l-Meârif, Kahire, 1982, s. 201-204.

³⁴⁸ Taha Hüseyin, *Mir'âtu'l-İslâm*, s. 205-206.

hadisi tespit hususunda samimi bir çaba sarf ederek rical ve isnad ilmini geliştirdiklerini ancak bu gayretlerine rağmen gösterdikleri çabanın rical değerlendirmesi için yeterli olamayacağını savunur. Ayrıca sened tenkidine ilaveten rivayet edilen nassın da araştırılması gerektiğini ve bunun da hadisin kesinliğinde hiçbir şüphe bulunmayan Kur'an'la ne derece uyumlu olduğuna bakmakla mümkün olacağını iddia eder.³⁴⁹

1.3.6. Mustafa Mahmud

Mustafa Mahmud (ö. 2009),³⁵⁰ Kur'an'ın esas olduğunu, ona tutunup her meselede onu hakem kabul etmek gerektiğini ifade eder.³⁵¹ İctihat kapısını kapatmayarak Kur'an ayetleri üzerinde inceden inceye düşünmek gerektiğini, Kur'an hariç her kitaptan alınıp atılacak şeyler olduğunu, İslam'a ve Müslümanlara en büyük zarar veren şeyin icthad kapısını kapatıp rivayetleri tartışılmaz, dokunulmaz ve mukaddes saymaktan kaynaklandığını savunur.³⁵² Hadis ve siyer kitaplarını okurken bunları, Allah katından indirilip korunan Kur'an gibi mutlak teslimiyetle okumanın doğru olmadığını belirtir. Allah'ın bu kitapları koruyacağını taahhüt etmediğini, bu durumun sadece Kur'an için geçerli olduğunu, Kur'an dışındaki her kitabın sahibi ne kadar değerli olursa olsun muhakkak tenkit edilme ve araştırmaya tabi tutulması gerektiğini ifade eder. Hadis ve siyer kitaplarının isrâiliyatla dolu olduğunu,³⁵³ Kur'an'ı iyi anlama ve düzgün tefsir etmenin dini korumanın tek güvencesi olduğunu, siyer ve hadisleri Kur'an çerçevesinde okumanın hem hadisleri hem de dini daha iyi anlamaya sebep olacağını ifade eder.³⁵⁴ Kur'an'ın kadim olan ilahi ilmin hazinesi, dini ve gaybî hakikatlerin tek dayanak ve mercii olduğunu, hiçbir kitabın onun doğruluk, kapsayıcılık ve icazına yetişemeyeceğini vurgular. Hadis ravilerinin

³⁴⁹ Mahmud Ebû Reyve, *Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Muessesetu Ensâriyyân, İrân, 1999, s. 11-12.

³⁵⁰ Tıp doktoru olan Mustafa Mahmud, Mısır'ın ünlü düşünür ve yazarındandır. Bilim, felsefe, din, siyaset ve toplum üzerine onlarca esere imza atmış ve Arap âleminde el-İlmü ve'l-İmân adlı televizyon programıyla şöhret bulmuştur. *eş-Şefâa* adlı eseriyle çok ciddi tepkilere maruz kalmıştır. Geniş bilgi için bkz. Muhammed el-Meczûb, *Ulemâ ve Mefekkirûn Araftuhum*, Dâru's-Şevâf, Kahire, 1992, c. I, s. 413-446.

³⁵¹ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, Dâru Ahbâri'l-Yevm, Kahire, 1999, s. 42.

³⁵² Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 69.

³⁵³ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 22-23.

³⁵⁴ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 26.

Hız. Peygamber'den naklettikleri kavlf sünnetin, bizim gibi hatasız olmayan insanların kendileri gibi hatasız olmayanlardan onlarca yıl içerisinde anane yoluyla toplayıp kayda geçtikleri rivayetlerden ibaret olduğunu dile getirir.

Mustafa Mahmud, hadislerin raşid halifeler döneminden sonra saray sultanlarının döneminde yazıldığını iddia eder. Hadis ravilerinin ittifakıyla Peygamberimizin hadislerin yazılmasını yasakladığını, sahabenin çoğunun da bu görüşü benimsediklerini ve var olan sahifeleri yaktırdıklarını belirtir. Hz. Ömer'in ehl-i kitabın başına gelenlerin ümmetin başına gelmesinden endişe ederek hadis sahifelerini toplatıp yaktırdığını söyler. Hz. Ömer'in, Peygamberlerin ilahlaştırılması, sözlerine kutsallık atfedilmesi, zamanla bu sözlerin ilahi vahyin mertebesine çıkartılması ve diğer dinlerde olduğu gibi din adamı sınıfının ihdas edilmesi, uydurma ve israiliyatların yaygınlaşması gibi kaygılardan hareketle böyle davrandığını iddia eder. İmam Buhârî'nin altı yüz bin hadis içerisinde sadece dört bin hadisi kitabına almasının, Ebû Hanife'nin sadece on yedi hadisi sahih görmesinin de bu endişeden kaynaklandığını, dolayısıyla bu büyük zatlardaki şüphe ve endişeden kat be kat fazlasının bizlerde bulunması gerektiğini savunur.³⁵⁵ Buhârî ve diğer hadis kitaplarında çelişkiler bulunduğunu, uydurma ve israilyat içerdiklerini iddia eder.³⁵⁶

Mustafa Mahmud, Kur'an'la ters düşen hadisleri kabul etmememiz gerektiğini, bunun sünneti inkar etmek için değil korumak için yapılmasının zaruri olduğunu, uydurmacıların yaptıklarından endişe etme ve yabancı unsurlardan sünneti ayıklama arzusunun bunu gerekli kıldığını iddia eder. Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer'in hadislerin imhâ edilmesini istemeleri bu yazıların kafa karışıklığına neden olması ve doğuracağı ihtilaflardan endişe etmeleri gibi sebeplerden kaynaklandığını dolayısıyla bunu istemenin ve aynı endişeyi taşımanın da sünnetin emri doğrultusunda hareket etmek

³⁵⁵ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 89-92.

³⁵⁶ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 41.

sayılacağını vurgular.³⁵⁷ Hadislerin kayda geçirilmesinin Hz. Peygamber'den iki yüz yıl sonra gerçekleştiğini, İslam'ın en parlak döneminin de hadislerin yazıya geçirilmediği döneme tekabül ettiğini, fetihlerin ve kahramanlıkların o dönemde gerçekleştirildiğini belirtir. Bütün bu başarıların bize tevatür yoluyla ulaşan Kur'an ve amelî sünnetle gerçekleştirildiğini dile getirir. Hadislerin yazılması ve kitap haline getirilmesinden öncesinde de sünnetin selefimiz nezdinde canlı ve diri olduğunu ifade eder. Günümüzde siyer ve hadisle ilgili kütüphaneler dolusu kaynağa sahip olursa da İslam'ın aydınlık günlerinde Kur'an'ın tek başına elde ettiği başarının yakalanamadığını iddia eder. Asıl mucizenin insanı yetiştirmek olduğunu, kütüphanelerin, kaynakların, araştırmaların ve üniversitelerin, Kur'an'ın tek başına başardığının onda birini dahi başaramadığını dile getirir.³⁵⁸

1.3.7. Nasr Hâmid Ebû Zeyd

Nasr Hâmid Ebû Zeyd (ö. 2010),³⁵⁹ sünnete uymanın gerekliliğiyle ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen sözlerin, mücmel olarak zikredilen Kur'an öğretilerinin bir açıklaması mesabesinde anlaşılması gerektiğini ifade eder. Bunun dışındaki söz ve davranışlarının o toplumun bir ferdi olarak tarihi bir şahsiyetten sadır olduğuna hükmedilmesi gerektiğini dolayısıyla bu söz ve davranışların daha sonra gelen Müslümanları bağlamayacağını iddia eder.³⁶⁰ Sünnetin açıklayıcı bir nasstan hüküm koyucu bir nassa dönüştürüldüğünü söyler.³⁶¹ Hadisçilerin meslekleri icabı nakilci taraflarının ağır bastığını ve otoriteye yakın olduklarını dile getirir. Bu sebeplerden ötürü kalamcı, fakih ve Kur'an ilimleriyle uğraşanların aksine, bakış açılarının dar olduğunu

³⁵⁷ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 92-94.

³⁵⁸ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 101-103.

³⁵⁹³⁵⁹ Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü'nden mezun olan Ebû Zeyd, lisanüstü eğitimini aynı fakültede tamamladı. Birçok üniversitede hocalık yapmış olan Ebû Zeyd, *Nakdu'l-Hitâbi'd-Dînî* adlı profesörlük çalışması sebebiyle mürted ilan edildi. Bu sebepten dolayı 1995'te Hollanda'ya yerleşip Leiden Üniversitesi'nde akademik hayatına devam etti. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Maşalı, "Nasr Hâmid Ebû Zeyd", DİA, TDV Yay., Ankara, 2020, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. Cilt, s. 377-381; Mehmet Emin Maşalı, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Cağfer Karadaş, Ensar Yay., İstanbul, 2016, s. 243-249.

³⁶⁰ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *en-Nass, es-Sulta, el-Hakîka*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Fas, 1995, 17.

³⁶¹ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *en-Nass, es-Sulta, el-Hakîka*, s. 19.

dolayısıyla farklılıklara ve tartışmalara açık olmadıklarını iddia eder. Onların, naklî dayanağı olmayan her türlü içtihadı taassupla yaklaşımda ve hakikati anlamlandırma hususlarında daha çok vaizlere benzediklerini ifade eder. Hadisçilerin rical ile ilgili değerlendirmelerinin ideolojik olduğunu savunur.

Nasr, metnin tenkidinin içtihat mekanizmalarına dâhil olması gerektiğini ve metnin sıhhat ölçüsünün içerik bakımından şeriatın genel ilkeleri ve küllî gayeleriyle çelişmemesi olacağını ifade eder. Bu içtihadın dayanağının da araştırma ve olgunlaşma safhasındaki bir nassın kesinlik kazanmış bir nassla karşılaştırılmasıyla mümkün olabileceğini ve bu karşılaştırmanın lafız düzeyinde olmayıp anlam ve içerik açısından olması gerektiğini belirtir.³⁶² Hz. Peygamber'den rivayet edilenlerin tarihî tenkide tabi tutulmasını ve bunu yaparken de sened ve metnin eşit bir şekilde değerlendirilmesinin önemli olduğunu ve bu çalışmaların devam ettirilmesi gerektiğini ifade eder. Batıdaki sened çalışmalarına dikkat çektikten sonra metin ve sened tenkidini bir arada işleterek geçmiş ulemanın ulaştığı sonuçlardan daha sağlıklı sonuçlara ulaşabileceğini düşünür.³⁶³

1.3.8. Cemal el-Bennâ

Cemal el-Bennâ (ö. 2013),³⁶⁴ sünnetin Hz. Peygamber'in amel, davranış ve ibadette izlediği yol anlamına geldiğini ve genel itibarıyla Hz. Peygamber'in hayatı boyunca takip ettiği çizgi anlamında kullanıldığını dolayısıyla sünnetin amel ve fiille birlikte değerlendirilmesi gerektiğini, bu itibarla kavli sünnet iddiasının kelimenin tabiatıyla çeliştiğini savunur. Yaşanan gelişmeler neticesinde sünnetin hadise dönüşmesine ve pratikte Kur'an'ı kuşatmasına sebep olduğunu iddia eder.³⁶⁵ Sünnet konusunda iki aşırı ucun bulunduğunu belirtir. İlkini resmi kurumların himaye ettiği ve klasik selefi çizginin

³⁶² Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Nakdu'l-Hitâbu'd-Dînî, Sînâ li'n-Neş'ri*, Kahire, 1994, s. 128-129.

³⁶³ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-Hitâbu ve't-Te'vil*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Fas, 2008, s. 265-266.

³⁶⁴ Hasen el-Bennâ'nın kardeşi olan Cemal el-Bennâ, el-Câmiatu'l-Ummâliyye'de misafir hoca olarak görev yaptı. Din, siyaset, toplum ve sendikacılık konularında onlarca kitap kaleme almıştır. el-Bennâ'nın *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd* ile *el-Aslân el-Azîmân* adlı kitapları konumuzla ilgili en önemli iki eseridir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman b. Salih el-Hırşî, *Nezarâtun Şeriyye fi Fikri Münharif*, Ravâfid, Beyrut, 2008, s. 221-222.

³⁶⁵ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, s. 10-11.

temsilcisi konumunda olan hoca ve fakihlerden oluştuğunu söyler. İkincisinin ise kavli hadisleri reddedip sadece Kur'an ve ameli mütevâtirle yetinmek gerektiğini söyleyen çizgi olduğunu ifade eder. Her iki yaklaşımın da mahzurlu yönlerinin bulunduğunu söyler. Hadisçilerin geçmişte yaptıkları çalışmaların ve geliştirdikleri usullerin kesinlikle yeterli olmadığını dile getirir. Yapılacak ciddi bir çalışma sonucunda sahih hadis kitaplarında bulunan hadisler de dâhil olmak üzere yarısına yakınının saf dışı kalacağını iddia eder. Ancak buna rağmen ameli sünnetle iktifa edip hadisleri tamamen reddetmenin de doğru olmadığını ve problemleri ortadan kaldırmayacağını dile getirir. Namaz konusunda bile ameli sünnetin tek başına kâfi gelemeyeceğini, hadisçilerin rivayet ettiği hadislerin binlercesinin çürük olmasıyla birlikte binlercesinin de sağlam olduğunu vurgular. Bu hadisleri saf dışı bırakmanın hiçbir gerekçesinin olamayacağını, hiçbir Müslümanın bunları görmezden gelip yok etmeye kalkışamayacağını üstelik bu mirasın sadece Müslümanlara vakfedilmediğini bütün bir insanlık âleminin mirası mesabesinde olduğunu savunur. Sünnet malzemesinin tamamen kabul edilip tamamen reddedilmesinin de problemleri çözemeyeceğine göre Kur'an'ın hakemliğine başvurulması gerektiğini vurgular. Kur'an'la uyumlu olan rivayetlerin Hz. Peygamber'e nispet edilebileceğini, uyumlu olmayanların da edilmeyeceğini, nispeti sahih olanlarında peşinen teşri ifade edip kalıcı ve bağlayıcı olduğunu iddia etmenin doğru bir yaklaşım olmayacağını savunur. Bu hususta hadislerin bağlam ve farklı maksatlarla ortaya konmuş olma ihtimalinin da göz önünde bulundurulması, geçici veya kalıcı olup olmadığının araştırılması gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber'den sadır olan şeylerin hiçbir zaman Kur'an gibi değerlendirilemeyeceğini, hadislerin şahsi değerlendirme ve keyfilikten uzak bir şekilde ilmi ve objektif temellere oturturulması gerektiğini ifade eder.³⁶⁶

el-Bennâ, risaletin hem kavli hem de ameli olduğunu hatta kavli olanın da o dönemde uygulamaya matuf olduğunu söyler. Sünnetin sadece kavli hale gelmesinin

³⁶⁶ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, s. 161-165.

sünnetin hadise dönüşmesiyle gerçekleştiğini çünkü her hadisin bir münasebet, sebep, siyak-sibak ve pratik kalıbının bulunduğunu, bu açıdan sünnetin sadece ibadetten ibaret olmayıp hayat, siyaset, ekonomi vs. gibi sünnetleri de kapsadığını ifade eder. Sünnetin sözden ibaret olması durumunda Allah'a itaat etmenin yeterli hale geleceğini dolayısıyla Hz. Peygamber'e itaat etmenin bir anlamının kalmayacağını ifade eder. Halbuki Kur'an'ın Hz. Peygamber'e itaat edilmesini farz kılması Hz. Peygamber'in uygulamasının bir tür açıklama sayılmasından kaynaklandığını belirtir. Klasik sünnet anlayışının Hz. Peygamber'in ibadet yönüne ağırlık verip hayat ve siyasetle ilgili yönlerini ihmal ettiklerini iddia eder. Siyaset yönünün yönetimin despot bir krallığa dönüşmesiyle toprağa gömülüp tarih ve siyer kitaplarına hapsedildiğini, Allah düşüncesiyle ilgili Kur'anî yaklaşımının yerine kelimî yaklaşımın benimsenmesi sonucun aynı şeylerin inanç alanında yaşanmasına sebep olduğunu iddia eder.³⁶⁷

el-Bennâ, sünnet vahyinden bahseder ve teşriin Allah'a ait olmasından hareketle Hz. Peygamber'in sözlü açıklamalarının da bu kısma girdiğini söyler. Ancak bu vahiy türünün Kur'an vahyinden şekil ve konu bakımından farklı olduğunu, metlûv ve gayr-i metlûv ayrımının dakik olmadığını iddia eder. Kur'an vahyiyle sünnet vahyinin gelişi ve mahiyetinin farklılık arz ettiğini, ikincisinin emredildim ve bana bildirildi şeklindeki ifadelerle geldiğini savunur.³⁶⁸

el-Bennâ, Hz. Peygamber ve sahabe tarafından sünnetin rivayet edilmesine izin verilip yazımına karşı çıkılması, Mushaf ve sabite haline getirilme endişesinden kaynaklandığını ifade eder. Kur'an'ın mücmel ve küllî kaidelerle iktifa etmesinin bir acziyet veya unutmadan kaynaklanmadığını, bu icmallerin tafsil edilme görevinin sünnet vahyi yoluyla Hz. Peygamber'e bırakıldığını dile getirir. Sünnet vahyi Kur'an vahyinden daha alt mertebede olmasına rağmen Hz. Peygamber'in bu beyan görevini yerine

³⁶⁷ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, s. 174-177.

³⁶⁸ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, s. 194-197.

getirdiğini belirtir. Hz. Peygamber ve sahabenin sünnetin yazılmasını yasaklamalarının sebebi onu ebedileştirmek istememelerinden kaynaklandığını dolayısıyla Kur'anî sabitelerin değişmeyeceğini ancak hakkında vahiy gelmeyen konularda sünnetin sahih bile olsa hükümlerinin değişebileceğini iddia eder. Hz. Peygamber'in ahlaki davranış ve duruşuyla ilgili olan durumların ebedilik yönünün olabileceğini ancak ahkamla ilgili durumların zaman, mekan ve şartlarla etkileşiminin söz konusu olduğunu ifade eder.³⁶⁹

el-Bennâ, Kur'an'a arz hususunda metodik bir ölçüye ihtiyaç duyulduğunu, geçmiş âlimlerin ravilerle ilgili kişisel kanaatlerinin içtihadı olup ihtimallere açık olduğunu iddia eder. Öte yandan bazı çağdaşların da seçmeci eğilimlerinde yalpaladıklarını, temeli olmayan gerekçelerle ve daha çok kişisel görüşleri sebebiyle hadisleri reddettiklerini söyler.³⁷⁰

Hz. Peygamber'in hadisleri hususunda asıl ölçünün Kur'an olması gerektiğini çünkü Hz. Peygamber'e verilenin Kur'an'la çelişmeyeceğini ve ona itaat etmenin bizzat Kur'an'ın emriyle sabit olduğunu savunur. Hadislerin Kur'an'a arz edilmesinin zaten kabul gördüğünü asıl meselenin neden bunun pratikte metodik bir şekilde uygulanmadığıyla ilgili olması gerektiğini ifade eder. Binlerce hadisin ayıklanmasına sebebiyet vereceği ve karşı suçlamaların risk oluşturacağı korkusuyla birilerinin buna yanaşmak istememiş olabileceklerini iddia eder. Hadislerin Kur'an'a uyup uymadığının ayetin metni veya genel olarak ayet muhtevalarıyla karşılaştırma sonucunda ortaya çıkacağını, İslam'ın özünü temsil eden değerlerle uyuşup uyuşmadığına bakarak da bunun mümkün olabileceğini dile getirir.³⁷¹

³⁶⁹ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, s. 200-202.

³⁷⁰ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, s. 232-241.

³⁷¹ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, s. 245-248.

1.3.9. Muhammed Said el-Aşmâvî

Muhammed Said el-Aşmâvî (ö. 2013),³⁷² hadisçilerin sahih hadisi, uydurma hadisten ayırt etmek için bir takım ölçüler koymaya çalıştıklarını dile getirir. Bunların da metnin akıl ile çelişmemesi, naklin akla uygun ve kabul edilebilir olması, lafız düşüklüğü içermese dahi hadisin manasının açıkça bozuk olmaması gibi ölçüler olduğunu ifade eder. Bu kurallar önemli olmasına rağmen Müslümanların bu şartları işlevsiz hale getirdiklerini, akla uygunluk değerlendirmesinin sadece hadis müellifleriyle sınırlandırıldığını dolayısıyla hadisin sihâh, mesânîd, sünen vb. gibi hadis kitaplarına girmesiyle direkt akla uygun olduğuna hükmedildiğini belirtir. Bu durumdan hareketle bazılarının hadis kitaplarında bulunan rivayetlerin akli tenkide tabi tutulmasının caiz olmayacağını, aklın sadece gerekçelendirme ve şerh etmeyle yetinmesi gerektiğini, aksi takdirde dinden çıkmış olunacağını ve sünnet inkarcısı sayılacağını düşündüklerini iddia eder.

el-Aşmâvî, kaynak değeri ne olursa olsun hadisin her hangi bir kitapta bulunması metnin sağlam akıl ve sağlıklı düşünce ölçülerine vurulmasına mani olduğunu, çünkü hadisi derleyenlerin metin tenkidi kurallarını tümüyle işlettiklerine inanıldığını, dolayısıyla getirilen kuralların pratikte hiçbir karşılığının kalmadığını iddia eder. Hadisleri, yeni düşünce ölçüleriyle değerlendirmenin veya güneş kadar açık olan aklî temellerle tekrar gözden geçirmenin caiz görülmediğini dile getirir.³⁷³ Aslında Kur'an'ın toplanması hususunda geliştirilen usule ek olarak hadise has farklı bir usûlün de geliştirilmesi gerektiğini savunur. Bu usule göre, bir rivayetin Hz. Peygamber sözü olduğuna hükmetmeden önce bizzat metnin esas alınması ve sıhhatinin de vakıa ile test edilmesi

³⁷² Yazar ve düşünür olan Muhammed Said el-Aşmâvî, hukuk alanında pek çok görev üstlenmiştir. Mısır'ın çeşitli mahkemelerinde hâkimlik, savcılık ve hukuk müşavirliği görevlerini icra etmiştir. Aşmâvî, istinaf, ağır ceza ve devlet güvenlik makemesi başkanlıkları görevlerini de ifa etmiştir. Bu görevlerinin yanı sıra Mısır ve Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde misafir hoca olarak görev yapmıştır. *Hakîkatu'l-Hicâb ve Hucciyetu'l-hadîs* ve *el-Hilâfetu'l-İslamiyye* adlı eserleri konumuzu yakından ilgilendiren en önemli kitaplarıdır. Aykırı fikirleri yüzünden geleneksel çevrelerin ve Ezher'in eleştirilerine maruz kalmıştır. Geniş bilgi için bkz. Muhammed İmâre, *Sukût el-Gulû el-İlmânî*, Dâaru's-Şurûk, Kahire, 2002, s. 5-13; Ahmed Abd Vatbân el-Cenâbî, *İftirâat el-Aşmâvî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 31-37.

³⁷³ Muhammed Said el-Aşmâvî, *Hakîkatu'l-Hicâb ve Hucciyetu'l-hadîs*, Mektebetu Medbûlî's-Sagîr, Kahire, 1995, s. 89-92.

gerektiğini ifade eder. Ancak bu yapılmadığından dolayı Hz. Peygamber'e izafe edilen hadislerin çoğaldığını savunur.³⁷⁴

1.3.10. Hüseyin Ahmed Emin

Hüseyin Ahmed Emin (ö. 2014),³⁷⁵ hadisçilerin uyguladıkları temel ölçünün ravi ve sened tenkidi olduğunu, dolayısıyla sened çürük olduğunda hadisi sakıt saydıklarını sahih olduğunda da metnin içeriği ne olursa olsun kabul ettiklerini iddia eder. Hadisçilerin, hadis uyduran veya nakledenlerin uydurma nedenleri üzerinde kafa yormadıklarını ve tarihi gerçekler ışığında değerlendirme yapmaya yanaşmadıklarını ifade eder. Görünürde senedi sağlam olan bir hadis metninin hurafe içermesi, mantıkla çelişmesi veya tarih ile sabit olan bir hakikate ters düşmesi gibi sebeplerden ötürü bir kimsenin onu sorgulamasını hadisçilerin garipsendiğini iddia eder. Hadisin sıhhat ve za'fına hükmederken çoğu hadisçinin şekilsel değerlendirmelerde bulduklarını, yaptıkları şeyin aslında senedi sahih iki hadisin zahiren çeliştiğinde her ikisini uzlaştırmaya çalışmaktan ibaret olduğunu, o da imkânsız ise çareyi nasih-mensuhta aradıklarını söyler. Müdellislerin kusursuz bir sened oluşturmalarının zor olmadığı dolayısıyla hadisçilerin sened merkezli yaklaşımlarının isabetli bir metot olmayacağı, ancak buna rağmen tutumlarının samimiyet ve takva içerdiğini, haddizatında mantıki bir temele de dayandığının kabullenilmesi gerektiğini dile getirir. Bu yaklaşıma sahip olmalarının altında yatan sebebin ise insanların çoğunun akıl bakımından Hz. Peygamber'in hadislerinde ne kastettiğini anlayacak seviyede olmadıklarını dolayısıyla anlamını kavrayamadıkları hususları kibir ve kendini beğenmeye kapılarak inkara yönelmeleri endişesinden kaynaklandığını dile getirir.³⁷⁶

³⁷⁴ Muhammed Said el-Aşmâvî, *Hasâdu'l-Akl*, Muessesetu'l-İntişâri'l-Arabî, Beyrut, 2004, s. 95-96.

³⁷⁵ Ahmed Emin'in oğlu olan Hüseyin Ahmed Emin, hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra bir müddet avukatlık yapmış daha sonra ise Mısır ve Londra radyolarında sunuculuk yapmıştır. Çeşitli dergilerde yazıları yayınlanan Emin, daha sonra Büyükelçili görevi üslenmiştir. Kur'ancı çizgisiyle bilinen İbn Haldun merkezinin çalışmalarına destek vermiştir. 1984 yılındaki uluslararası Kahire kitap fuarında *Delîlu'l-Muslimi'l-Hazîn* adlı eseri ödül almıştır. Hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Muhammed Yusuf, *el-Kur'anîyyüne fi Mısır*, Dâru'l-Beyân, Kahire, 2012, s. 138-140.

³⁷⁶ Hüseyin Ahmed Emin, *Delîlu'l-Muslimi'l-Hazîn*, s. 119-121.

Emin, Hicri üçüncü yüzyılda Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce gibi fazilet sahibi âlimlerin, çürük hadisleri ayıklama görevini üstlendiklerini ancak bunu metnin kabul edilebilirliği üzerinde değil de senedin sıhhati üzerinden yaptıklarını, bununda hadis alanındaki keşmekeşliği ortadan kaldırmaya yetmediğini iddia eder.³⁷⁷

1.3.11. İsmail Mansûr

İsmail Mansûr (ö. 2015),³⁷⁸ sünnetin prensip olarak genel bir şekilde sübutunu kabul etmekle birlikte hadis kitaplarındaki rivayetlerin tamamının Hz. Peygamber'in kendi sözü olamayacağını, ravilerin faziletlerini kabul etmekle beraber Hz. Peygamber'e nispet edilen bu sözlerin ravilerin kendi sözleri ve ifadeleri olabileceğini, bunlarda da hatanın muhtemel olduğunu iddia eder. Rivayetlerle ilgili olarak geçmiş ulemanın bu işi tamama erdirdiklerini dolayısıyla kapının kapandığını söylemenin de yanlış olacağını belirtir. Pek çok rivayetin ilmi olarak tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini, prensip olarak sünnetin varlığını kabul etmenin şüphe içermediği gibi rivayetleri tetkik edip doğrusunu yanlışından ayırmanın da tartışma kabul etmeyecek şekilde açık olduğunu iddia eder. Böyle bir araştırmayı engellemeye çalışanlarla sünneti büsbütün reddedenler arasında farkın olmadığını belirtir.³⁷⁹

Mansûr, hadisi tenkit etmenin bazı ibadetleri yıkma girişimine vesile olacağı iddiasının şerî açıdan yanlış olduğunu dile getirir. Zira böyle bir söylemin sünnetin, Kur'an gibi kutsal bir metin ve ravilerin de Hz. Peygamber gibi masum olduğunu iddia etmek anlamına geleceğini belirtir. Anlamaya çalışmanın günah olamayacağını, ravinin sözünden şüphe duymanın da küfür ve günahla ilgisinin bulunmadığını, böyle bir iddianın dinen

³⁷⁷Hüseyn Ahmed Emin, *Havle'd-Da'veti ilâ Tat'biki's-Şerîati*, Dâru Suâdi's-Sabâh, Küveyt, 1992, s. 30.

³⁷⁸ İsmail Mansûr, Kahire Üniversitesi Tıp Fakültesi Veterinerlik bölümünden mezun olduktan sonra aynı fakültede doktorasına tamamlayarak hoca olarak göreve başlamıştır. Şerî tıp ve toksikoloji bölüm başkanlığı yapan Mansûr, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yüksek lisans, Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde ise yüksek lisans ve doktora yapmıştır. Ayrıca Kıraat Enstitüsü'nden icazet alan Mansûr, Kahire camisinde yirmi küsur yıl fahri olarak hatiplik yapmıştır. *Tebîru'l-Ümmeti bi Hakîkati's-Sünne* adlı kitabı konumuzla ilgili en önemli eseridir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Mansûr, *Şifâu's-Sadr Binefyi Azabi'l-Kabr*, Kahire, by., 1994, s. 9-16.

³⁷⁹ İsmail Mansûr, *Tebîru'l-Ümmeti bi Hakîkati's-Sünne*, Mısır, 1995, s. 97-100.

yasaklanan iftira kapsamına gireceğini dile getirir. İlmî tenkidi kabul etmemenin cevaplandırılmama zafiyetinden ve acziyeti gizleme çabasından kaynaklandığını ifade eder.³⁸⁰

Mansûr, senedin sabit olmasının önemini vurgular ve tarihi süreç içerisindeki gelişimini ele alır. Sahabilerin senede yaklaşımıyla tabînin yaklaşımının farklılık arz ettiğini, sahabiler fitne baş göstermemiş olmasına rağmen raviler hususunda daha ihtiyatlı ve zor şartlar öne sürdüklerini, buna mukabil tabînin sened hususunda daha mütesahhil davranarak ve adalet kavramının kapsamını genişleterek rivayetlerin çoğalmasına sebep olduklarını öne sürer. Tabînin, hadisin kabulünde gevşeklik gösterdiklerini, âhâd haberin tek başına hüküm koyucu olduğuna ses çıkarmadıklarını hatta mürsel hadisleri kabule yanaştıklarını iddia eder. Daha sonraki dönemlerde hadisçiler tarafından bir sistem ve usul geliştirildiğini ancak bununda o dönemde bulunan ravileri değerlendirmenin ötesine geçmediğini belirtir. Sahabenin metodu olan rivayeti azaltma ve raviler hakkında şüpheyi esas alma durumunun giderek tersine döndüğünü, rivayetlerin çoğaldığını, raviler hakkında hüsnü zanda bulunmanın esas alındığını ve değerlendirmelerde gevşek davranıldığını dile getirir.³⁸¹

Mansûr, senedin sıhhatinden emin olunduktan sonra metne daha çok önem verilmesi gerektiğini ancak muhaddislerin bunun tam tersini yaparak senede daha çok önem verdiklerini ve metinle daha az ilgilendiklerini savunur. Senedin güçlü olmasını hadisin sıhhatine delil olarak gördüklerini, metinde gariplik olsa bile bunu gidermek için zorlama tevillere başvurduklarını iddia eder. Bu sebeple binlerce rivayetin sadece ravilerinin güvenilir olmasına bakarak ilmî bir tenkit süzgecinden geçirilmediğini dolayısıyla tarafsız bir şekilde nakledenlerin etkisinde kalmadan nakledilen sözün kendisine bakmanın daha ilmî bir metot olacağını belirtir. Muhaddislerin metni değil de

³⁸⁰ İsmail Mansûr, *Tebîrû'l-Ümmeti bi Hakîkati's-Sünne*, s. 119-120.

³⁸¹ İsmail Mansûr, *Tebîrû'l-Ümmeti bi Hakîkati's-Sünne*, s. 145-159.

senedi esas almalarının çok büyük bir yanlış olduğunu, sözü söyleyenin güvenilir olmasına bakarak sözün kabul edileceğini veya sözü söyleyenin güvenilmeyen bir kimse olmasıyla da sözün reddedileceğini söylemenin akli bir açıklamasının bulunmadığını dile getirir. Doğru yaklaşımın ise sözün kendisinden hareketle kabul veya reddetme cihetine gitmek olduğunu söyler. Bununda ancak gelen rivayeti, Kur'an'a arz etmekle mümkün olabileceğini iddia eder.

Mansûr, hadisçilerin, gayretlerini senede yoğunlaştırıp tamamlayıcı unsur olarak metni sadece şâz ve illet açısından ele alıp değerlendirdiklerini, meseleye usul açısından veya en azından sened ve metnin eşit konuma sahip olması açısından bakmadıklarını belirtir. Getirdikleri ölçülerin şekilsel ve deliller hiyerarşisini gözetmeyen bir yaklaşımla ele alındığını iddia eder. Meseleyi sadece nakil açısından değerlendirip sözün bizzat kendisiyle ilgisinin bulunmadığını iddia etmenin sadece sahabiler için geçerli olabileceğini, çünkü sahabenin direkt Hz. Peygamber'den işitip naklettikleri hadislerde anlam ve lafız kaymalarının önüne geçilebileceğini ancak onlardan sonra gelenler için bunun söz konusu olmadığını iddia eder. Meseleye genel olarak seneddeki ravilerin sika olup olmamaları üzerinden bakılması neticesinde hadisin sahih, hasen ve zayıf taksimine gidildiğini dolayısıyla nakledilen sözün içeriğinden ziyade nakleden kişilere itibar edildiğini dile getirir. Sened ve metin değerlendirmesinin zanni olması sebebiyle her iki tenkidin de eşit olarak göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder. Hadis usûlü ilminin tam anlamıyla bir usul sayılamayacağını dolayısıyla hadis ilminin kaideleri yerine hadis âlimlerinin görüşleri, hadis usûlü ilmi yerine de hadisi kabul ve reddetme yaklaşımları denmesinin daha isabetli olacağını dile getirir. Senedin sahih olması hadisin sahih olduğu anlamına gelmeyeceği prensibi her ne kadar hadis âlimleri tarafından kabul görse de bunun pratiğe yansımadığını ifade eder. Hadisçilerin şekilsel tenkidi başarıp içerik tenkidini başaramamaları, insanların hadis kitaplarıyla ilgili güven problemi yaşamalarından endişe etmeleri ve metin tenkidini gerçekleştirecek kimselerin ciddi birikim ve ilmi derinliğe

sahip olmaları gerektiği halde bu yeterliliğe sahip olan hadisçilerin sayıca az olmaları gibi sebeplerden dolayı pratikte metin tenkidinin başarılamadığını iddia eder.³⁸²

Mansûr, metin tenkidinin zor bir iş olup şerî ilimlerin tamamına vakıf olmayı ve özel yeteneklere sahip olmayı gerektirdiğinden dolayı âlimlerin çoğunun buna cesaret edemeyip daha kolay olan sened tenkidine yöneldiklerini belirtir. Metin tenkidine başvurulduğunda hadis diye zannedilen rivayetlerin hadis olmaktan çıkarılması veya olmayanların hadis olarak değerlendirilmesi gibi endişeye dayandığını bunun da aslında sünnetin dinde müstakil bir yapısının olduğunu vehmetmeden kaynaklandığını iddia eder.³⁸³

1.3.12. Hasan Hanefi

Hasan Hanefi (ö. 2021),³⁸⁴ hadis ilminin Kur'an ilimleri gibi beşeri bir ilim olup mukaddes yönünün bulunmadığını, hadisçilerin düşünce ve yaklaşımlarını yansıttığını iddia eder. Nasıl ki eskilerin kaydedilenden çok kaydetme işiyle ve metin tenkidinden ziyade sened tenkidiyle ilgilenmeleri normal ise günümüzdekilerin de kayda geçirilenden ziyade tedvin ameliyesiyle ilgilenmelerinin normal olduğunu ifade eder. Kaynak çeşitliliği ve kayda geçme süreçlerinin tespit edilmesi neticesinde bu araştırmaların tamamlanması ve dinamik hale getirilmesinin mümkün olduğunu söyler.³⁸⁵ Hadisin, Kur'an'ın dışında yeni bir şey getirmediğini, hadislerin beyan, şerh, teorik bilginin detaylandırılması ve teorinin pratiğe dönüştürülmesinden ibaret olduğunu belirtir. Bu açıdan sünnette gelen ve Kur'an'a muhalif olan her şeyden şüphe edilmesi gerektiğini, hadis ilminin gayesinin amele yönelik

³⁸² İsmail Mansûr, *Tebîru'l-Ümmeti bi Hakikati's-Sünne*, s. 168-180.

³⁸³ İsmail Mansûr, *Tebîru'l-Ümmeti bi Hakikati's-Sünne*, s. 384-388.

³⁸⁴ Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden mezun olan Hanefi, Doktorasını Sorbonne Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Kahire Üniversitesi'nde hocalık yapan Hanefi, farklı dönemlerde Amerika, Fas ve Japonya gibi ülkelerin üniversitelerinin de hocalık yapmıştır. Hanefi, İslâmî Sol diye bilinen fikri akımın en önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir. *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn* adlı kitabı konumuzla ilgili en önemli eseridir. Geniş bilgi için bkz. Hasan Hanefi, *Zikrayât*, Müessesetu'l-Hindâvî, İngiltere, 2018; Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, s. 219-222.

³⁸⁵ Hasan Hanefi, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, 2012, s. 7.

olup teoriden ziyade pratiğe matuf olduğunu, şifahî ve yazılı nakillerin sıhhatinden emin olmak için öncesinde tarih bilincine sahip olmak gerektiğini dile getirir.³⁸⁶

Hanefî, hadis ilimlerinin doğuş ve gelişiminin hadislerin cem edilmesine duyulan ihtiyaç neticesinde gerçekleştiğini ifade eder. Hadislerin cem edilmesi, rivayetin sıhhatinin araştırılmasına ve Hz. Peygamber'le ittisalini garanti altına alacak kaidelerin oluşturmasına yol açtığını belirtir. Siyasi ihtilafların itikadî ihtilafları tetiklediğini bunun da hadislerin tedvin edilmesi sonucunu doğurduğunu dolayısıyla tedvinin çok ta masum gerekçelerle ortaya çıkmadığını iddia eder. Bunun Sünnilerde iktidarı koruma Şiiilerde ise muhalefetin iktidarla mücadele edebilme imkanını elde etme ve meşruiyet kazanma şeklinde tezahür ettiğini savunur.

Hanefî, hadis ilimlerinin tamamının diğer naklî ilimler gibi tartışmalı olup kutsiyet içermediğini, beşeri içtihatlardan ibaret olmasından dolayı bu ilimlerde doğrunun birden fazla olabileceğini söyler. Geçmişte ortaya konanların lehinde veya aleyhinde görüş beyan etmenin meşru bir hak olduğunu çünkü bu ilimlerin göreceli olup mutlak olmadığını dile getirir. Hadis rivayetleri, nakli ilimlerin içerisinde bulunsalar dahi katıksız nakli bir ilmin söz konusu olamayacağını dolayısıyla akıl ve naklin iç içe olduğunu belirtir. Hadisin kolay ve çok yönlü oluşundan dolayı hutbe ve vaazlarda Kur'an'dan daha fazla kullanılma riskinin bulunduğunu böylece ikinci kaynağın birinci kaynağa nazaran daha öncelikli hale gelme tehlikesinin ortaya çıkabileceğini, zayıf hadisler vesilesiyle de insanların duygularının istismar edilebileceğini ifade eder.³⁸⁷

Hanefî, tedvinden sonra hadis problemlerinin bittiğini hatta günümüzde tedvin işinin modern elektronik ortamda yapıldığını dile getirir. Aradan uzun bir zaman geçmesi sebebiyle cerh ve tadil imkanı ve rical araştırma olasılığının kalmadığını iddia eder. Hadis ilminin tarihi bir ilim olduğunu burada yeniliğin ancak bu işin metin tenkidine

³⁸⁶ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 9.

³⁸⁷ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 14-16.

dönüştürülmesiyle mümkün olacağını savunur. Metnin edebi şekillerini araştırmak suretiyle tedvinin keyfiyetinin ve beşeri yönünün bilinebileceğini, içerik tahlilini yaparak anlam ve yorumunun ortaya çıkarılabileceğini, doğruluk prensiplerine uygunluğunun vahiy ve akıl temeline dayandırılarak anlaşılabilceğini iddia eder. Aynı zamanda fitratın temeli olan bedahet ve maslahatın da vahyin diğer yüzü olduğundan onun da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur.³⁸⁸

Hanefi, hadis edebiyatıyla ilgili genişçe bilgi verir ve eleştirdiği noktaları satır aralarında dile getirir. Örneğin sahih kitapların özelliklerinden bahseder ve Buhârî'nin fikhî tebvîbinde şeriatı, ibadet ve muamelattan ibaret gördüğünü, bunun da ideolojik bir tercihi yansıttığını ve eski Arapların yaşam tarzıyla ilgisinin bulunduğunu iddia eder. En uzun rivayetin “Bedu'l-Halk” başlığında geçtiğini ve bu tür hadislerin çoğunun isrâiliyat ve apokaliptik bilgilere dayandığını iddia eder.³⁸⁹

Hanefi, hadis ilimleriyle uğraşan geçmiş âlimlerin metin tahliline oranla daha çok sened tahliline yoğunlaştıklarını ifade eder. Tedvin öncesinde hadisin sıhhatinin senedin muttasıl olmasına bağlandığını ve bu durumun tarihi süreçle ilgili olduğundan bahseder. Hadis usûlü kurallarına göre senedin sahih olabileceğini ancak buna rağmen metnin şüpheli veya uydurma olabileceğini söyler. Mukaddes kitaplarda da bunun böyle vuku bulduğunu, rivayetin vakıyayla uyumlu olmasının haberin sıhhati için yeterli zannedildiğini halbuki ravi tarafından uydurma bir metin oluşturularak rivayetin çevresel vakıyaya uyumlu hale getirilmesinin mümkün olabileceğini bunun da senede tekabül ettiğini iddia eder. Bu durumda rivayetin zaman, mekan ve coğrafik açıdan vakıyaya uyumlu olması, sözün doğru olduğu anlamına gelmeyeceğini iddia eder. Bu açıdan sened tenkidinin yapılmasıyla metin

³⁸⁸ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 18.

³⁸⁹ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 21-23.

tenkidinin yapılmış sayılamayacağını dolayısıyla senedin sahih olması her zaman metnin sahih olmasını gerektirmeyeceğini dile getirir.³⁹⁰

Hanefi, bütün bunlara rağmen hadis usûlü ilminin, senedle ilgili kavramları oluşturma ve çeşitlendirme gücüne sahip olduğunu, bunu da hiçbir yabancı etkileşime ve müdahaleye maruz kalmadan gerçekleştirdiğini dolayısıyla sadece bu kültürün ürünü olduğunu ifade eder. Nakli ilimlerin ortak özelliği bu olmakla birlikte akıldan uzak durulduğunu iddia eder. Rivayetin sadece senedden ibaretmiş gibi davranıldığını ve buna sebebiyet veren durumun da raviyle peygamber arasındaki bağın kopuk olmaması yani senedin muttasıl olması olduğunu ifade eder. Sened sahih ise metin de sahihtir diye düşünüldüğünden dolayı metne önem verilmediğini dile getirir. Söylenen söze bakmaksızın senedin Hz. Peygamber'e dayandırılmasının kafi görüldüğünü belirtir. Buradaki amacın metin değil sened, içerik değil metot olduğunu ifade eder.³⁹¹

Hanefi, geçmişte sened tenkidinin, hadis ilmini tarih ilmine bağladığını, günümüzde ise metin tenkidinin hadis ilmini, insan, ahlak, felsefe, psikoloji ve sosyoloji bilimleriyle irtibatlandırıldığını iddia eder. Böylece rivayetin, akıl ve vakıyyla uyumunun test edilebileceğini savunur. Akıl ve vakıyanın vahyin temel dayanağı sayıldığını, bu sayede akli ve nakli bütün İslami ilimlerin doğuşunun ardında yatan vahiy, akıl ve tabiat birlikteliğinin ortaya çıkabileceğini dile getirir.³⁹²

1.3.13. Seyyid Salih Ebû Bekir

Seyyid Salih Ebû Bekir,³⁹³ Hz. Peygamber'in sünnetini korumak gerektiğini bunun da ancak Kur'an'ın nas ve manasını ve ameli mütevâtir sünneti ölçü almakla

³⁹⁰ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 119.

³⁹¹ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 119-120.

³⁹² Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 520.

³⁹³ İskenderiye'de Ansâru's-Sünneti'l-Muhammediyye cemiyetine üye iken *el-Edvâu'l-Kur'aniyye fi İktisâhi'l-Ehâdîsi'l-İsrâîliyye ve Tathîru'l-Buhâriyyi minhâ* kitabını yayımlar. Bunun üzerine cemiyetten atılan ve Ezher tarafından kitabı yasaklanan Seyyid Salih Ebû Bekir'in hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Bkz. Muhammed b. Ferid Zeryûh, *el-Muâradâtu'l-Fikriyyetu'l-Muâsıratu li Ahâdîsi's-Sahîhayn*, Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2020, s. 262.

mümkün olabileceğini iddia eder. Müminlerden istenilen şeyin de Kur'an'a ters düşen hadisleri kabul etmemek olduğunu savunur. Hadislerin Kur'an'dan farklı olarak mana ile rivayet edildiğini dolayısıyla Kur'an'ın ameli açıklaması sayılan sünnetin şüphe içermemesi ve Kur'an'la uyumlu olması gerektiğini belirtir.³⁹⁴ Sahih hadisin sadece ravilerin durumuna bakarak bilinmeyeceğini, Kur'an'ın nas ve manasına açıkça uygun olması gerektiğini, sened tahlilinin zor bir iş olup sonuçta kesinlik ifade etmeyip beşeri değerlendirmelere bağlı olduğunu dile getirir. Hadisin anlam ve metninin Kur'an'ın anlamıyla karşılaştırılıp onun hakem kabul edilmesinin daha kolay ve sağlıklı olduğunu iddia eder.³⁹⁵ Hadislerin çoğunun mana ile rivayet edilmesi, böyle olduğunda ekleme ve çıkarmanın kaçınılmaz olması, lafız farklılıklarının kavram farklılıklarına sebep olup bunun da ihtilafı derinleştirilmesi, unutmaya ve yanlışlanın herkes gibi hadisçiler için de geçerli olması, Hz. Peygamber'e karşı yalan uydurmaktan endişe duyulması ve Kur'an'a muhalefet etmekten şiddetle kaçınılması gerektiği gibi hususların Kur'an'ı ölçü almayı zorunlu kıldığını iddia eder.³⁹⁶

1.3.14. Abdulcevvâd Yasin

Abdulcevvâd Yasin,³⁹⁷ geleneksel hadis ilminde sarf edilen çabaları takdir ettiğini ancak hadis usûlü ilminin, hadisleri kusurlardan tamamen arındırmak için yeterli tenkit araçlarına sahip olmadığını ve gerçek hacmine ulaşması için daha fazla arındırılması gerektiğini ifade eder. Tenkid edilmesi gereken çok sayıda rivayet, cerh ve tadil açısından araştırılması gereken pek çok ravi bulunması sebebiyle hadis ilminin zorlu bir engelle karşı

³⁹⁴ es-Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu 'l-Kur'aniyye fi İktisâhi 'l-Ehâdisi 'l-İsrâiliyye ve Tathîru 'l-Buhâriyyi Minhâ*, s. 15-16; Ayrıca bkz. Seyyid Salih Ebû Bekr, *Buhâri'deki İsrailiyatın Tenkidi*, çev. Harun Ünal, Kuram Tevhid Yay., İstanbul, 2019.

³⁹⁵ es-Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu 'l-Kur'aniyye*, s. 68.

³⁹⁶ es-Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu 'l-Kur'aniyye*, s. 83.

³⁹⁷ Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezun olan Abdulcevvâd Yasin, başta İslamcı daha sonraları seküler fikirleri benimsemiştir. Birleşik Arap Emirlikler'in de hâkimlik görevini ifa eden Yasin, siyaset ve hukukla ilgili eserler kaleme almıştır. *es-Sul'tatu fi 'l-İslâm* konumuzla ilgili en önemli eseridir. bkz. Mustafa b. Muhammed Şerifi, *Masâdiru 't-Teşri inde Abdulcevvâd Yasin*, Mecelletu Dirâsât İslâmiyye, c. 9, sy.1, Cezayir, 2014. s. 111-112.

karşıya kaldığını söyler.³⁹⁸ Hadislerin dini hükümlere mesnet olması bakımından Kur'an gibi olmadığı hususunda Hz. Peygamber'in tutumunun açık ve net olduğunu belirtir. Vakıadan hareketle hadislerin çoğunun Kur'an'ın ayrıntılı bir uygulaması olduğunu dolayısıyla dönemsel uygulamalarıyla zorunlu bir irtibatının bulunduğunu ifade eder. Bu açıdan Kur'an'ın umumiliğinden farklı olarak sünnetin daha özel halleri ifade ettiğini dile getirir.³⁹⁹

Yasin, sünnetin gerçek anlamda hakkında şüphe bulunmayan ve sadece vahiyyle sabit olan Allah'ın yolu olduğunu ifade eder. Bu vahyin de Kur'an ve onunla ilgili Hz. Peygamber'in mütevâtir açıklamasından başka bir şey olamayacağını dile getirir. Sünnetin iki kısma ayrıldığını söyler. Birinci kısmın, namaz ve oruç gibi Kur'an'ın mücmel olan emirlerinin zaruri bir açıklaması sayılan söz ve fiiller olduğunu belirtir. Bunların da Kur'an gibi tevatür yoluyla geldiği, vahiy mahsulü olduğunda hiç şüphe bulunmadığı ve sünnet sayılacağı hususunda tartışmaya bile ihtiyaç duyulmayacağını ifade eder. İkinci kısım ise mütevâtir yolla bize ulaşmayan söz ve fiiller olduğunu söyler. Bunların vahiy sayılmayacağını dolayısıyla dinin ikamesi için zaruri olmadığını vurgular. Yasin, haberi vâhidin kabulünü iki şarta bağlar. Birincisi, haberin, sened ağırlıklı olan klasik hadis yaklaşımının ötesine geçilerek daha geniş ufuklara uzanması ve kapsamlı tarihi tenkid metodunun ölçülerinin dikkate alınmasıyla gerçekleşeceğini, bunun da metnin Kur'an, tarih ve külli aklın hakemliğinde değerlendirilmesiyle mümkün olacağını dile getirir. İkincisi ise bu metotla sabit olan nassın, dinin temeli olan kati Kur'an hükümlerine boyun eğmesi gerektiğini dile getirir.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Abdulcevvâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Fas, 2000, s. 237.

³⁹⁹ Abdulcevvâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 238.

⁴⁰⁰ Abdulcevvâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 245-247.

1.4. KUR'ÂNİYYÛN YAKLAŞIMI

“Kur'an İslam'ı” olarak bilinen bu yaklaşım, Kur'an'ın tek başına her şeye cevap verdiğini dolayısıyla onun dışında ikinci bir kaynağa hem güvenilmeyeceğini hem de ihtiyaç olmadığını iddia etmiştir. Bu yaklaşım, sünnetin teşrî değerinin bulunmadığını ve hiçbir şekilde vahiy kapsamına dahil edilemeyeceğini çünkü Hz. Peygamber'e sadece Kur'an'ın vahyedildiğini savunmuştur. “Kur'an bize yeter” söylemini benimseyen bu kişilere göre sünneti kaynak ve hakem kabul etmek, hüküm koyma hususunda Hz. Peygamber'i Allah'a ortak koşmakla eşdeğerdir. Sünnet kavramının kavli sünnetle değil amelî sünnetle ilgili olduğunu, kavli sünnet diye ifade edilen hadislerin ise daha sonraki dönemlerde tedvin edildiği için bunlara güvenilemeyeceğini dile getirmişlerdir. Hadis kitaplarında bulunan pek çok rivayetin sorunlu olduğunu ayrıca Müslümanları tefrikaya düşürdüğünü iddia etmişlerdir. Hadisler, sened ve metin açısından sahih olsa bile Hz. Peygamber döneminin şartları dikkate alınarak söylendiğinden o dönemle sınırlı olup günümüz için bağlayıcı olamayacağını savunmuşlardır. Hz. Peygamber'in dini hüküm koyma yetkisinin olmadığını, içtihad ederek ayetleri yorumlayabileceğini, bu yorumlarında sonraki asırlar için bağlayıcı olmayıp sadece o dönemi bağlayacağını öne sürmüşlerdir.

Kur'âniyyûn, metin tenkidini önemli bulmakla birlikte hadisleri kabul etmedikleri için gerekliliğini ispat etmeye çalışmamışlardır. Bu açıdan metin tenkidine başvurmaları sadece Kur'an'ın tek başına yeterli olduğu iddialarını pekiştirmeye matuftur. Kısacası metin tenkidi uygulamaları, hasımlarını susturma ve haklılıklarını ispat etmede kullandıkları bir araç mahiyetindedir. Hadisleri kökten reddettikleri için rivayetleri çok dar çerçevede kullanmışlardır. Kur'âniyyûn, hadislerin senedinin bulunması veya sahih olup olmaması, rivayet metninin tenkid prensiplerine uyup uymaması gibi durumlara itibar etmemişlerdir. Bu ekolün önde gelen temsilcilerinin düşünce yapısını daha yakından tanımak için görüşleri aşağıda aktarılmaya çalışılacaktır.

1.4.1. İsmail Edhem

İsmail Edhem (ö. 1940),⁴⁰¹ hadisin tamamı olmasa bile çoğunun uydurma olduğunu ve siyerin çoğunlukla hikayelerden ibaret olduğunu iddia eder. Kur'an'ın güvenilebilecek tek kaynak olduğunu ve ayetleriyle tarihsel gerçeklerin test edilebileceğini belirtir.⁴⁰² Hicri birinci yüzyılın başlarında Kur'an'ın sahih hadis için bir ölçü sayıldığını, dolayısıyla hadis diye adlandırılan ve Hz. Peygamber'den nakledilen tüm rivayetlerin en iyi ölçüsünün Kur'an sayılacağını ancak zaman ilerledikçe bu ölçünün zayıfladığını iddia eder.⁴⁰³ İsnadın daha sonraki asırların icadı olup hicri birinci ve ikinci asrın ortalarına kadar hiç kimsenin ondan haberdar olmadığını savunur.⁴⁰⁴ Hadisçilerin metin tenkidine önem vermediklerini, benimsedikleri öncelikli prensip ve kurallara ters düşeceğinden ve birçok sahabe de dahil olmak üzere ravilerin güvenilirliğine hanel getireceğinden dolayı metin tenkidinden uzak durduklarını dile getirir. Bu şüphenin, Kur'an'ı Mushaf haline getirerek rivayet eden, hadisleri sonraki nesillere nakilde birinci halkayı oluşturan sahabilere sıçraması durumunda İslam dininin temelini sarsacağını düşündüklerini söyler. Yine metin tenkidinde salt akli hakem kabul etmenin itikadî meselelerde aklın hakemliğini kabullenmek anlamına geleceğini bunun da inanç esaslarının mantık ve kıyas karşısında sarsıntıya uğramasından başka bir netice doğurmayacağını düşündüklerinden dolayı metin tenkidine yanaşmadıklarını iddia eder.⁴⁰⁵

Edhem, tenkide muhatap olma açısından sahabe olanla olmayanları ayrı düşünmenin göreceli bir durum olup gerçekte böyle bir şeyin varlığından söz edilemeyeceğini çünkü bunun tenkit ilminin gerekleri ve tarihi vakıalarla uyuşmayacağını

⁴⁰¹ Türk asıllı olan Ahmed Edhem, İskenderiyede doğmuş ve eğitimini orada tamamlamıştır. Doktorasını Moskova Üniversitesinde soyut matematik alanında yapmıştır. *Limâze Ene Mülhid* (Niçin ateistim) adlı eseri gündem olmuş ve pek çok reddiye ye maruz kalmıştır. *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî* adlı kitabı konumuzla ilgili en önemli eseridir. Hakkında bilgi için bkz. Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A 'lâm, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn*, Beyrut, 2002, c. I, s. 310.

⁴⁰² İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, Matbatu Salâhiddin el-Kîrîf, İskenderiye, 1936, s. 5.

⁴⁰³ İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, s. 10.

⁴⁰⁴ İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, s. 17.

⁴⁰⁵ İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, s. 22.

ifade eder.⁴⁰⁶ Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Abbas'ın hadis uydurduklarını ve çokça rivayette bulunarak aşırıya gittiklerini iddia eder. Ahlaken bozulmaları, yalan ve uydurma işine yönelmelerini sağlayan pek çok durumun bulunması gibi sebeplerden ötürü ikisinden nakledilen haberleri kabul etmeme hakkımızın bulunduğunu iddia eder.⁴⁰⁷

1.4.2. Reşâd Halife

Reşâd Halife (ö. 1990),⁴⁰⁸ hadis ve sünnetin, kamil, eksiksiz, en ince detaylara varıncaya kadar açıklamada bulunan ve İslam öğretisi ve hidayetinin yegane kaynağı olan Kur'an'a meydan okuduğunu iddia eder. Sünnetin, bizzat Hz. Peygamber'i küçük düşürecek iftiralarla dolu olduğunu söyler. Hadislerin, Allah'ın razı olmadığı, akıl, kalp, mantık ve delil ile bağdaşmayan, hurafe, cehalet ve sahte geleneklere dayanarak uydurulmuş sözler olduğunu savunur. Müslümanlardan bazılarının Kur'an, hadis ve sünnet arasındaki çelişkileri gidermek adına çözüm arayışına girip bunları uzlaştırmaya çalıştıklarını iddia eder. Hadis, Kur'an'la uyumlu olduğunda kabul ederiz uygun olmadığına reddederiz diyenlerin düşüncesinin safça olduğunu ve bunların Allah tarafından Kur'an'ın kamil, eksiksiz, mufassal olduğu vurgulamasına rağmen buna inanmadıklarını öne sürer.

Reşâd Halife, tuhaf bir şekilde Kur'an ayetlerinden matematiksel çıkarımlar yaparak ve sayılara dayanarak İslam'ın tek kaynağının Kur'an olduğunu kanıtlamaya çalışır!⁴⁰⁹ İslam Peygamberlerinin üç elçiden ibaret olduğunu ve üçüncüsünün de kendisi

⁴⁰⁶ İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, s. 23.

⁴⁰⁷ İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, s. 27.

⁴⁰⁸ Aynu's-Şems Üniversitesi Ziraat Mühendisliği Fakültesinden mezun olmuştur. Raşâd Halife sonraları Arizona Üniversitesinde Biyokimya alanında doktorasını tamamlamış ve Amerika'ya yerleşmiştir. 19 sayısı üzerine kurulu matematiksel bir metotla Kur'an'ın mucizevi yönünü ispat ettiğini iddia eder ve hadislerin tamamının uydurma olduğunu söyler. Sonrasında peygamberlik iddiasında bulunan Reşâd Halife, *er-Risâletu's-Semâviyyetü'l-Hâtemetu li'l-İslami ve'l-Muslimîn* adlı kitap konumuzla ilgili görüşlerini ve iddialarını ispat etmeye çalıştığı eseridir. Hakkında bilgi için bkz. Ganim Kadduri el-Hamd, *Kur'an-ı Kerim'in Sayı İ'cazı Tevehüm mü Gerçek mi?*, çev. Halil Sağlamoğlu, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 25, 2015, s. 154-155.

⁴⁰⁹ Reşâd Halife, *er-Risâletu's-Semâviyyetü'l-Hâtemetu li'l-İslami ve'l-Muslimîn*, by. ty. s. 103.

olduğunu söyleyerek peygamberlik iddiasında bulunur. Mucizesinin de Kur'an'ın hak olduğunu ispat eden aritmetik sayılar olduğunu iddia eder.⁴¹⁰

1.4.3. Ahmed Subhi Mansûr

Ahmed Subhi Mansûr,⁴¹¹ Kur'an'ın, İslam'ın şüphe duyulmayan tek kaynağı ve hakikati olduğunu söyler. Kur'an'ın dışındakilerin zan ifade ettiğini, zanna uyulmasının doğru olmayacağını iddia eder. Hz. Peygamber'e indirilen yazılı vahyin sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu savunur.⁴¹² Hz. Peygamber'in teşrî konusunda içtihat hakkının bulunmadığını, sadece uygulamada içtihat edebileceğini bu uygulamanın da kabiliyetlerine ve onu çevreleyen zaman, mekan ve ortamın şartlarına tabi olup ne kendi asrı ne de kendisinden sonraki asırlar için bağlayıcı olmadığını iddia eder. Hz. Peygamber'in gaybı bilmediğini söyler. Hz. Peygamber'in sünnetinin sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu, amelî sünnetin kabul edilebileceğini fakat kavli sünnet diye bir şeyin bulunmadığını iddia eder.

Ahmed Subhi Mansûr, Hz. Peygamber'e uymanın da Allah'ın dinini yaşayarak tatbik etmekten ibaret olduğunu savunur.⁴¹³ Hadisi derleyen, ayıklayan ve senedi oluşturan kimselerin, sahabilerin hepsinin şüpheden uzak olup adalet sıfatına haiz olduklarına hükmettiklerini, dolayısıyla hadisin metnine bakmadıklarını ve Kur'an'la uyuşup uyuşmadığını göz ardı ettiklerini iddia eder. Sünnetin kaynağının sadece Kur'an olduğunu iddia etmesine rağmen hadis rivayetlerinin Hz. Peygamber'in ve onun döneminde yaşayan Müslümanların beşerî yaşantılarından ibaret olduğunu, kültür ve düşüncelerinin

⁴¹⁰ Reşâd Halîfe, *er-Risâletü's-Semâviyyetü'l-Hâtemetu li'l-İslami ve'l-Muslimîn*, s. 52.

⁴¹¹ Ahmed Subhi Mansûr, el-Ezher'de eğitimini tamamlayıp daha sonra lisansüstü eğitimini İslam tarihi alanında yapmıştır. Düşüncelerinden dolayı el-Ezher'deki görevinden uzaklaştırılan Mansûr, daha sonra kapatılan İbn Haldun araştırma merkezinde bir müddet idarecilik yapmıştır. Sonra Amerikaya iltica etmiş ve orada çalışmalarına devam etmiştir. Eserleri ve kurduğu <https://www.ahl-alquran.com> wep sitesi üzerinden düşüncelerini halen yaymaya çalışmaktadır. *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrî'l-İslâmî* konumuzla ilgili en önemli eseridir. Hakkında bilgi için bkz. Abdurrahman Muhammed Yusuf, *el-Kur'anîyyûn fi Mısır, Dâru'l-Beyân, Kahire, 2012, s. 123-126.*

⁴¹² Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrî'l-İslâmî*, Muessesetu'l-İntişâri'l-Arabî, Beyrut, 2005, s. 13-21.

⁴¹³ Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrî'l-İslâmî*, s. 68-92.

yansımaları olarak değerlendirilmesi gerektiğini dolayısıyla burada Kur'an'la uyumlu olup olmamasına bakılmayacağını iddia eder.⁴¹⁴

1.4.4. Muhammed es-Said Müştehri

Muhammed es-Said Müştehri,⁴¹⁵ Kur'an'ın Allah kelamı olup doğruluğunun tartışılmayacağı ve kıyamete kadar da korunacağını güvence altına alındığı gerekçesiyle Hz. Peygamber'in sünnetinin Kur'an naslarından başka bir şey olamayacağını iddia eder. Bu itibarla insanların dini geleneklerine, rivayetlerin sıhhat ve zayıflığına karar veren hadisçilerin içtihadî değerlendirmeleriyle sabit olan rivayetlere sünnet denemeyeceğini savunur.⁴¹⁶ Hz. Peygamber'in bizzat söylediği söz ile ravi sözünün birbirine karışma ihtimali olmasından dolayı rivayetlere güvenilemeyeceğini iddia eder. Hz. Peygamber sözünün senede ihtiyaç duymayacağını çünkü bu durumda ravi ve muhaddisin bizzat Hz. Peygamber'in kendisi olacağını, dolayısıyla hadisin kendi emriyle ve denetimi doğrultusunda kayda geçirilmiş olacağını böyle bir durumda raviye gerek kalmayacağını iddia eder. Hz. Peygamber'in vefatından sonra yazılan hadisin bu özellikte olmayıp bunun nakledenlerin isimlerini taşıyan senede ihtiyaç duyacağını, aradan geçen zamanı ve yaşanan olaylardan uzaklaşılmasının sened halkalarının çoğalmasına sebep olacağını bununda tedvin öncesinde metnin tahrife uğrama ihtimalini artıracığını iddia eder. Haberin doğruluğunun vakıya uygun olup olmamasıyla ölçülebileceğini dolayısıyla vakıya uygun olanın doğru, olmayanın ise yalan haber sayılacağını belirtir. Hadisin sıhhatine karar vermenin raviler hakkında hüsnü zan, adalet ve zabtla ilgili olmadığını söyler.⁴¹⁷ Raviler yoluyla gelen rivayetin ilahî bir hüküm içermesi durumunda bizzat kendi içinde

⁴¹⁴ Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrî'l-İslâmî*, s. 107

⁴¹⁵ Kur'an Araştırmaları Merkezi müdürü olan Muhammed es-Said Müştehirî, muhtelif konularda eserler kaleme almış ve islamalrasoul.com sitesi aracılığıyla fikirlerini geniş kitlelerle paylaşmaya çalışan bir akademisyendir. Konumuzla ilgili *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Hakikatun Kur'âniyye* eserine Abdussabur Şahin bir mukaddime yazmıştır. Hakkında bilgi için bkz. Abdurrahman Muhammed Yusuf, *el-Kur'aniyyûn fi Mısır*, s. 141-146.

⁴¹⁶ Muhammed es-Said Müştehirî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Hakikatun Kur'âniyye*, by. Kahire, 2005, s. 1-3. Geniş bilgi için

⁴¹⁷ Muhammed es-Said Müştehirî, *Ezmetu'l-Mustalahi'd-Dînî*, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 2010, s. 53-55.

doğruluğunu ispat edecek delile sahip olması gerektiğini ve bunun da muhaddislerin içtihat, cerh ve tadilleriyle ilgisinin bulunmadığını iddia eder.⁴¹⁸

1.4.5. Salih el-Verdânî

Salih el-Verdânî,⁴¹⁹ Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetler konusunda fukaha ve hadisçilerin izledikleri yöntemlerin metne değil senede dayandığını söyler. Sayı bakımından fazlaca olan, peygamberleri özellikle de peygamberimizi aşağılayan ve davetine gölge düşüren bu rivayetlerin metin ve içerikleri hakkında âlimlerin akıl yürütmediklerini iddia eder. Ravilerin sika olması durumunda metnin muhtevasına bakmadıklarını dile getirir. Bu açıdan senedi sahih olduğu gerekçesiyle birçok hadisin dine sokuşturulduğunu iddia eder. Hadislerin yazıya geçirilip bir araya getirilmesinden başlayarak günümüze kadar gelen bu süreçte ümmetin vehme düştüğünü, bu işi meşrulaştırınların da fakihler ve muhaddisler olduğunu dile getirir. Basit bir araştırma sayesinde hadis usûlü kurallarının sağlam olmadığını görüleceğini çünkü senedi icad edenin de ölçülerini koyanında muhaddislerin bizzat kendileri olduğunu belirtir. Ayrıca âlimlerin senede yoğunlaşmaları, Müslümanların bütün enerjilerini bu alana sarf ederek gereksiz yere eski ve yeni birçok cerh ve tadil kitabı yazdıklarını söyler. Önceki ümmetlerin içine düştükleri, kişileri kutsama hastalığının aynısına rical ilmi eserleri sayesinde bu ümmetin de düştüğünü belirtir. Nitekim ravi değerlendirmelerinde birinin sika dediğine diğerinin sika değildir diyerek ideolojik hareket ettiklerini dile getirir.⁴²⁰

Hadisin hem sened hem de metin açısından şüpheli olduğunu belirtir. Âlimlerin, rivayeti sadece sened bakımından değerlendirip metin açısından buna izin vermemelerinin akli devre dışı bırakarak onu aşağılamayı beraberinde getirdiğini söyler. Bu durumun dinin

⁴¹⁸ Muhammed es-Said Müştehirî, *Ezmetu'l-Mustalahi'd-Dînî*, s. 57; Müellif, Kur'an ve sünnete dair kaleme aldığı makaleleri kitap haline getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed es-Said Müştehirî, *es-Sünnet ve't-Teşri Beyne Ezmeti't-Tehâsumi ve't-Tekfir*, by., ty.

⁴¹⁹ Salih el-Verdânî, sünnî İslamî hareketlerin içerisinde bulunmuş, daha sonra onlardan ayrılarak şia mezhebini benimseyip bu mezhebin Mısır'daki önde gelen savunucularından biri olmuştur. Yıllar sonra her iki mezhebin rivayetler üzerinden ümmeti parçaladığını savunarak mezhep fikrine karşı çıkmış ve Kur'ancı bir çizgiyi benimsemiştir. *Difâun ani'r-Rasûl* adlı kitabı konumuzla ilgili en önemli eseridir.

⁴²⁰ Salih el-Verdânî, *Difâun ani'r-Rasûl*, Dâru'r-R'ay, by., 1998, s. 13.

hükümlerini özgürce elde etmeye mani olduğunu, ümmeti kişilere köle haline getirdiğini iddia eder. Rivayetleri sadece sened açısından tenkid etmenin hiçbir sonuç doğurmayacağını çünkü cerh ve tadil ilmini lehlerine sonuçlanacak şekilde bizzat kendilerinin oluşturduklarını dile getirir. Nitekim koydukları kurallara karşı çıkılmasına şiddetle itirazlar etmeleri sened açısından tenkidin hiçbir işe yaramayacağını açık bir göstergesi olduğunu belirtir. Özellikle inanç meselelerinde âhâd haberin delil olmayacağı fikrine razı olmamaları, senetteki ravileri eleştirmenin önüne geçmeye yönelik bir tedbir olduğunu söyler. Sonuç olarak haberleri ayıklamada sened ilminin tek başına yeterli olamayacağını, metin tenkidiyle birlikte işletilmesi gerektiğini ifade eder. Sened ile metin tenkidini birbirinden ayırmanın, birisini mubah diğerini haram görmenin dine yapılan bir komplo olduğunu, bu komplonun yöneticiler tarafından gerçekleştirildiğini buna da âlimlerin ortak olduklarını savunur. Geçmişte ve günümüzde metinden hareketle hadisi kabul etmeyenlerin olduğunu, bunlara karşı âlimlerin tekfir silahını devreye soktuklarını belirtir.⁴²¹

1.4.6. Ahmed Abduh Mahir

Ahmed Abduh Mahir,⁴²² sünneti, teşrîin ikinci kaynağı olarak görmez ve vahiy addedilmesini kabul etmez. Hadisçilerin metinle hiç ilgilenmedikleri iddia eder. Bunu da Kur'an'ın amaçlarından uzak olmalarına ve senedi araştırıp metni ihmal ederek yapılması gerekenin tam tersini yapmalarına bağlar. Hadisçilerin, kavli sünnetle ilgili rivayet ve dirayet ilmi diye adlandırdıklarını bir takım ilimler ihdas ettiklerini, rivayet ilmiyle uğraşırken dirayet ilmine mesafeli davrandıklarını iddia eder.⁴²³ Sened ilminin aldatmaca bir temel üzerine inşa edildiğini, dini bir dayanağının olmadığını, Kur'an'a, vakıya ve imanî hakikatlere muhalif olduğunu savunur.⁴²⁴ Sünnet mefhumunun adet, metot,

⁴²¹ Salih el-Verdânî, *Difâun ani 'r-Rasûl*, s. 32-33.

⁴²² Emekli asker olan Ahmed Abduh Mahir, halen avukatlık ve hukuk danışmanlığı yapmaktadır. Özellikle medyada ki polemik türü tartışmalara katılmasıyla tanınmaktadır.

⁴²³ Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu 'n-Nebeviyyetu Beyne 'd-Dessi ve 't-Tahrîf*, by. 2014, s. 8.

⁴²⁴ Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu 'n-Nebeviyyetu Beyne 'd-Dessi ve 't-Tahrîf*, s. 13.

tekrarlanan yöntem, açık ve sabit olan esas anlamına geldiğini ifade eder. Bir şeyin Hz. Peygamber'e dayandırılması için Allah'a yaklaşımcı bir mahiyet arz etmesinin yanı sıra defaatle söylenmiş bir söz olması gerektiğini savunur.⁴²⁵ Buhârî'yi, Müslim'i, hadis toplayıp yazanları ve sünneti teşriin kaynağı sayan fakihleri de bidatçı olarak itham eder. Kavli sünnetin semavî bir vahiy olduğu sözünün şeytanın dini olduğunu iddia eder.⁴²⁶

⁴²⁵ Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne'd-Dessi ve't-Tahrîf*, s. 15.

⁴²⁶ Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne'd-Dessi ve't-Tahrîf*, s. 21.

DEĞERLENDİRME

Geleneksel Yaklaşım

Geleneksel yaklaşımın birtakım haklı iddia ve endişeleri olsa da bu eğilimin asıl problemi, geçmişte hadisçiler tarafından ortaya konan ve içtihadı dayanan sened merkezli usulün kusursuz olduğuna inanarak bu usûlü ile yetinmektir. Sened ve metne eşit bir şekilde önem verildiğini iddia etmelerine rağmen senedin sıhhatine hükmedildiğinde metnin bir problem içermeyeceği düşünceleri de -her ne kadar klasik usulde bunun aksini kural olarak benimseyenler olsa da- metin tenkidi yaklaşımına karşı çıkmalarına sebep olmuştur. Rivayetlerin tetkikinin tamamlanıp tam bir sonuca ulaşıldığına inanan bu yaklaşımın adeta ilmin tekamül özelliğini göz ardı edip usûlü donuklaştırdığını ve hadis ilmını ehl-i hadise hasrettiğini ifade etmemiz gerekir. Bu yaklaşım mensuplarınca mevcut usûlün yeterliliğine inanıldığı için bunun daha da geliştirilmesi için çaba sarf edilmemiş ve daha iyisinin olabileceği tahayyül dahi edilememiştir. Aslında hadis usûlünün İslam düşünce geleneğinin tamamını temsil ettiğini iddia etmenin de tarihi gerçeklerle uzaktan yakından alakası yoktur.⁴²⁷

Dini metinler üzerinde aklî faaliyete pek sıcak bakmayan bu yaklaşım, diğer dini disiplinlerle sürekli bir meşruiyet sorunu yaşamış ve modern düşünceden kaynaklanan sorun ve sorulara dair sahici öneriler sunamamıştır. Kendisine yapılan eleştirilere kulak tıkayan bu yaklaşım, eski metotlarla bu problemlerin üstesinden geleceğini zannetmiş ve geçmişi sürekli tekrar ederek sistem dışından bakabilme ve çözümler üretebilme özelliğini de kazanamamıştır. Bununla birlikte farklı metotlarla rivayetleri değerlendiren herkesi hadis ve sünnet karşıtı kategorisine yerleştirmeye çalışmış, eski sapkın mezheplerin devamı niteliğinde görmüş veya Batı tarafından çıkarılan bir fitne olarak değerlendirmiştir.

⁴²⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 49-69.

Fakat bu itham ve iddialarını sağlam temellere dayandıramamıştır. Sünnet düşmanlığı ile itham ederek ve eleştiriyi yasaklayarak sorunların yok olacağı düşüncesine kapılan bu yaklaşım, hadislerin kusursuz bir şekilde nakledildiğine dair abartılı söylemiyle bu taleplerin önüne geçeceğini sanmıştır. Fakat bu tutucu tavrı zannettiğinin aksine Kur'anı yaklaşımı beslemeye neden olmuştur. Bu düşüncelerinin bir eseri olarak metin tenkidi faaliyetleri normal zeminde ilerleyememiş, ifrat ve tefrîtin kısır döngüsüne hapsolmuştur.

Hadis usûlünün teşekkülünde, tarihi arka planı ve mezhebi kaygıları görmezden gelen, baştan itibaren bu usûlün ümmetin üzerinde ittifak edip ortaklaşa benimsedikleri bir usul olduğuna inanan veya mevcut yapısının bir anda oluştuğunu düşünen bu yaklaşım gerçeklerle ters düşmektedir. Zira sened baştan beri sistematik bir şekilde vücuda gelmemiş, birtakım şartların gerektirmesiyle zaman içerisinde ortaya çıkmış ve yüzyıllar içerisinde gelişim göstererek dinamik bir süreçten geçmiştir. Nitekim herhangi bir usûlün gelişim ve olgunluğunu tamamlaması ve daha etkin olabilmesi için belli bir süreye ve kolektif bir çabaya ihtiyacı vardır. Farklı yaklaşımların oluşturduğu çeşitlilik sayesinde bir müddet bu başarılsa da ne yazık ki İslam düşüncesinde görülen genel durgunluk ve donukluk sebebiyle İslami ilimler dinamizmini kaybetmiş ve hadis usûlü bu kayıptan kendi payına düşeni almıştır. Sened merkezli nakilci yaklaşımın bu haliyle bunu başarması ne yazık ki zor gözükmektedir. Çünkü sayısı oldukça kabarık ve çoğu da birbirinin tekrarı olan usul ve sünnet savunusu edebiyatı kendini güncelleyememiştir. Bunun için yeniliklere açık olup her daim kendini güncelleme ve farklı ihtisaslardan istifade etme yoluna gidilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle hadis usûlünün hadisçilerin tekelinden çıkarılıp çok sesliliğe müsaade edilmesi ve dar kalıplardan kurtarılması bir zorunluluk arz etmektedir. Bu açıdan problemlerin eleştirel bir yaklaşımla çözüme kavuşturulması ilmî bir gerekliliktir. Metin tenkidi prensiplerini işletme hususunda çekingen ve aşırı ihtiyatlı davranmanın problemleri çözmediğini tam tersine katmerleştirdiğini öngörmek gerekir. Rivayet malzemesine güvenilmediğinden ötürü problemlerle yüzleşmekten imtina ediliyor

intibamı uyandırmanın veya bunu doğrulayacak düşünce ve yaklaşımları benimsemenin kimseye hiçbir faydası olmayacaktır. Tam tersine bu rivayetler konusunda insanların aşırı uçlara savurulmalarına ya kutsayıcı ya da toptan reddedici bir yolu benimsemelerine sebep olacaktır. Kısacası sened merkezli çalışmaların bazı faydaları olsa da tek başına istenilen neticeyi vermesi pek mümkün gözükmemektedir. Metin ve sened tenkidini birlikte işletip hadis ilimlerine ilk asırlardaki dinamizmini kazandırmak kanaatimizce hadisle uğraşanların öncelikli görevidir.

Mutedil Yaklaşım

Metin tenkidinde mutedil yaklaşımı benimseyenler Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine hak ettiği değeri vererek onun otoritesini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte hadis kitaplarının adeta kutsal kitaplar gibi görülmesine karşı çıkmışlardır. Bu açıdan sünnetin hüccet oluşuna en ufak bir itirazları olmamasına rağmen beşeri ve içtihadî kriterlerle tespit edilen bu rivayetlerin içerisinde problemlî rivayetlerin olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla bu rivayetlerin sahihini sakiminden ayırt etmenin bir zorunluluk haline geldiğini dile getirmişlerdir. Geleneğimizdeki tenkid faaliyetlerini takdire şayan görseler de genellikle ehl-i hadis çizgisindeki ilerleyişin sened merkezli olduğunu bu açıdan metin tenkidine gereken önemin verilmediğini iddia etmişlerdir. Bu yönüyle onların usulcû ve fıkıhçıların yöntemlerine daha yakın oldukları söylenebilir.

Metin tenkidinin gerekliliğine inanan bu yaklaşımın hadis usûlünün dinamik olması gerektiğini, gelişim ve yeniliğe kapalı bir metodolojinin sağlıklı değerlendirmeleri ortaya koyamayacağını dile getirmesi önemli bir tespittir. Kur'an'ın dışındaki kitapların her açıdan tahlil edilip teste tabi tutulmasının bir zorunluluk olduğunu kabul etmesi bu bağlamda sened ve metin tenkidini birlikte işleterek sorunlu olan bazı rivayetlerin, problemlerinin giderilebileceğini düşünmesi önemli bir değerlendirmedir. Sahîhayn'de geçen rivayetlerin metin açısından tenkide tabi tutulmasında daha dikkatli ve sınırlı

davranması hem dengeyi gözettiğinin hem de keyfiliğe kaymak istememesinin bir göstergesidir. Hadislerin anlaşılmasında parçacı yaklaşıma itiraz etmeleri, seçmeci ve eleştirel davranmaları, metin tenkidi prensiplerinin teoriden ziyade pratikte uygulanmasını istemeleri, disiplinler arası çalışmaları teşvik etmeleri bu yaklaşımın karakteristik yapısını oluşturmaktadır. Ayrıca Kur'an'ın hakemliğine müracaat etmeleri, aklın rehberliğini önemsemeleri, rivayeti risaletin önüne geçirmemeleri ve Hz. Peygamber tasarruflarının bağlayıcılık açısından ayırma tabi tutmaları da ayırt edici özellikleri arasında zikredilebilir. Çalışmalarında metin tenkidinin yanı sıra sened tahlili yapmaları geleneği önemsediklerini, geçmişin birikiminden habersiz olmadıklarını ve her iki sistemi sentezleme gayretlerinin olduğunu göstermektedir.

Mutedil yaklaşımın, tartışma üslubuna riayet etmesi, muhaliflerine saygılı davranması, farklılıklara tahammül etmesi ve hakaret dilini kullanmamaya özen göstermesi düşünce ufğunun genişliğine işaret etmektedir. Özellikle el-Menâr dergisinin sayfalarında, farklı görüşlere saygı duyan, ilmî bir üslup takip eden seviyeli ve derinliğe sahip hadis ve sünnet tartışmaları bunun bir göstergesidir. Genellikle dini eğitim görmüş bu yaklaşım mensuplarının meselelere ilmi yaklaştığı, günümüzün şartlarını ve müktesebatını göz önünde bulundurduğu, itidal ve insafli davrandıkları görülmektedir.

Radikal Yaklaşım

Metin tenkidinin gerekliliği, geçmiş âlimlerin metin tenkidini ihmal ettikleri, hadis ile ilgili ilimlerin içtihadî olması, Kur'an ve aklın hakemliği, sünnetin bilgi değeri, amelî sünnet ve haber-i vâhid gibi temel meselelerde radikal yaklaşım, mutedil yaklaşımın çoğu zaman ortak tutum benimsemiştir. Radikal yaklaşımı diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerden birisi ise hadis usulünü kabul etmekle birlikte verilerine pek güvenmemesidir. Nitekim bu tutumu izleyenler, çalışmalarında sened tahliline girmeden direkt metni tenkid etmeyi tercih etmişler ve hadis usulü meselelerine pek

değınmemişlerdir. Sahih hadis kitapları ile diğerleri arasında fark gözetmeyen bu yaklaşım mensupları pek çok hadise şüpheyle bakmış ve uydurma hadislerin sayıca sahihlerden daha fazla olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bu tereddütlerinin sebebini, bir kısmı sünnet kavramının genişletilip içine kavli sünnetin dâhil edilmesine bağlarken diğer bir kısmı ise geçmişte hadis uydurma faaliyetlerinin yaygın olmasına bağlamıştır.

Bu yaklaşımın metin tenkidi hakkındaki görüşleri mutedil tutum izleyenlerle teoride uyuşsa da uygulamada birtakım farklar içerdiğini söylemek gerekir. Metin tenkidinin kapsamını genişleterek birçok rivayetin metninin sorunlu olduğuna hükmetmeleri, ihtiyatlı ifadeler yerine kesin ifadeler kullanmaları, günümüzün ön kabullerini ve ilmi gelişmelerini ölçü alarak zaman zaman keyfi değerlendirme yapmaları buna örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca bu yaklaşımı benimseyenlerin bazıları, gelenekteki çözüm yollarından haberdar olmaması veya bunları önemsememesi, İslami ilimler arasındaki geçişkenliğin farkına varamaması gibi durumların altı çizilmelidir. Nitekim tevil edilmesi mümkün olan bazı rivayetlerin tevil edilmeyerek hadisleri kolayca reddettikleri görülmektedir. Fakat buna rağmen bu isimlerin her meselede aynı düşündüklerini zannetmek yanıltıcı ve hatalı olacaktır. Bu açıdan bir kısmının değerlendirmeleri sathî ve yüzeysel iken diğerlerinin ise derinlikli ve kapsamlı olduğu görülmektedir. Zaman zaman kimileri aceleci ve önyargılı hareket ederek metni problemlı olmayan hadisleri reddetse de kimileri de esaslı değerlendirmeler yapmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin Kur'an'ın öncelenmesi talepleri çok değerli olsa da bir kısmının hadis ilimlerine vakıf olmaması ciddi eksiklik oluşturmakta ve bazı değerlendirmelerine gölge düşürmektedir. Ayrıca geçmiş âlimleri hakkındaki değerlendirmelerinin bir kısmında insaf sınırları aşılmaktadır.

Kur'âniyyûn

İslami ilimler arasındaki ilişkiyi kavrayamamış ve geleneği tümüyle reddetme yoluna giden bu yaklaşım mensuplarının çoğu dini tahsil görmemiş ve esaslı bir akademik

süreçten geçmemiş kimselerdir. Bu yüzeysel okumaları sebebiyle ümmetin içine düştüğü karmaşa ve bölünmüşlüğün suçlusu olarak hadisleri göstermeye çalışmaktadırlar. Kur'an'ın metni dışında hiçbir dini hükme meşruiyet atfetmeyen iddialarının sağlam temellere dayanmadığı, gereksiz tartışmalara kapı aralayıp zihinleri bulandırdığı açıkça müşahede edilmektedir. Dikkat çeken başka bir husus ise nezaket dilini terk edip alaycı bir dil kullanmaları, İslam âlimlerini özellikle de hadisçileri çeşitli yaftalamalarla suçlama yoluna gitmeleridir

“Kur'an bize yeter” söylemine sahip olan bu yaklaşım, Kur'an merkezli olduğu için ilk başta kulağa hoş gelse de esasında pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Metinleri tenkide uğrayan bazı rivayetlerden hareketle bütün bir hadis külliyatını değersizleştirme yoluna gitmesi bu sorunların başında gelmektedir. Vahyin sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu iddia ederek hadislerin tamamını itibarsızlaştırmaya çalışması ve nesiller boyu uygulanarak aktarılan muazzam bir geleneği yok sayması bu yaklaşımın çıkmazlarından birisidir. Ayrıca hiçbir ayırım gözetmeden Hz. Peygamber'in uygulamalarının tamamının dönemsel olduğunu iddia etmeleri de Peygamberlik görevinin evrensel yönünü fazla dikkate almadıklarını göstermektedir. Ayrıca hadis ilminin sorunlu olarak gördükleri alanlarıyla ilgili özgün bir katkı sunmadıkları gibi yaptıkları değerlendirmelerin de tenkit çalışmalarına dolaylı da olsa bir canlılık kazandırmadığı müşahede edilmektedir.

Kur'âniyyûn, sünneti dönemsel, hadisleri ise ravilerin mahsulü olarak gördüklerinden metin tenkidini sadece rivayetin açıklarını bulmak ve iddialarını ispat etmek için kullanmışlardır. Hadis usûlü meselelerini ve senedi tümüyle gereksiz gördükleri için rivayetlerin sahih veya zayıf gibi ayırma tabi tutulmasını önemsememiş ve gelenekteki farklı metotları da görmezden gelmişlerdir. Hadisçilerin metin tenkidiyle uğraşmayıp sadece sened ile ilgilendiklerini ancak önemsedikleri senedin de hiçbir anlam ve kıymetinin olmadığını iddia etmişlerdir. Fakat bu düşüncelerine rağmen iddialarını ispata

elverişli rivayetleri kullanmadan geri durmayarak çelişkili tutum sergilemişlerdir. Baştan itibaren metin tenkidinin sonuçlarının olumsuz olacağına dair ön yargıları, tikel örnekler üzerinden genelleştirme yapma isteklerinin bir tezahürüdür. Metin tenkidini kabul etmek, olumlu ve olumsuz sonuçlarını da kabul etmeyi gerektirirken, her seferinde olumsuz netice vereceğini düşünmek ilmi yöntemle bağdaşmadığı gibi bahane ürtmenin ötesine geçmemektedir.⁴²⁸

⁴²⁸ Kur'anıyyun yaklaşımıyla ilgili bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015, s. 128-147; Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 114-121; Enbiya Yıldırım, *Kur'an Bize Yeter Söylemi*, Takdim Yay., Ankara, 2019; Hüseyin Hansu, *Hadisçilik ve Kur'ancılık Kısacasında Kur'an ve Hadis*, Hikav Yay., İstanbul, 2022; Recep Aslan, *Tarihten Günümüze Kur'an ile Yetinme Söyleminin Kritiği*, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, c. IX, s. 141-147.

2. MISIR'DAKİ YAKLAŞIMLARIN METİN TENKİDİ UYGULAMALARI

Mısır'da metin tenkidini gerekli gören yaklaşımlar çok çeşitli konularda rivayet edilen hadisleri metinlerinden hareketle tenkide tabi tutmuşlardır. Bu tenkitlerin kimisi kısa, yüzeysel ve basitken kimisi ise detaylı, kapsamlı ve derinliklidir. Yapılan tenkitleri; İnanç-gaybiyat, teşri ve muhtelif konular olmak üzere üç ana başlık altında aktarmaya çalışacağız. Çalışmamızın sınırlarını aşacağı için metni tenkid edilen tüm rivayetleri toplamak yerine sadece dikkat çekici ve gündem oluşturanlarla yetindik. Konumuzla ilgili seçtiğimiz metinler, farklı yaklaşımlara sahip kişilerin düşüncelerinin temel özelliklerinin kavranmasına, izledikleri yöntemlerin keşfedilmesine, takip ettikleri metotların anlaşılmasına ve düşüncelerinin arka planlarının tespit edilmesine önemli katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, aynı rivayetle ilgili birden fazla kişinin tenkitlerini naklederek pek çok örneği bir arada görüp karşılaştırma imkanı doğacaktır. Bununla beraber metin tenkidine konu olan rivayetleri genellikle “Sihah” diye bilinen Buhârî ve Müslim'den seçerek yapılan tenkitlerin ne derece özgün olduğunun anlaşılması hedeflenmiştir. Ancak çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı bu yaklaşımlara verilen reddiyelere değinilmeyip sadece örneklerin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.1. İNANÇ VE GAYBİYATLA İLGİLİ KONULAR

2.1.1. Hz. İsa'nın Ref'i ve Nüzülüyle İlgili Hadisler

Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Canım elinde olana yemin olsun ki Meryem'in oğlu, yol gösterici bir*

*imam ve adil bir hakem olarak size inmesi yakındır. Sonunda haçı kırar, domuzu öldürür, cizyeyi kaldırır, mal hiç kimsenin kabule yanaşmayacağı kadar dolar taşar”.*⁴²⁹

Mahmud Şeltût, Hz. İsa'nın durumunun Kur'an'da, Âli İmrân 52-55, Nisa 157-158 ve Mâide 116-117 ayetlerinde geçtiğini belirtir. Bu ayetlerde Hz. İsa'nın ref'i ve nüzülüyle ilgili bu inancı doğrulayacak herhangi bir delilin bulunmadığını, aksine vefat ettirildiğini ve vefatından sonra kavminin yaptıklarından haberdar olmadığını dile getirir. İlgili ayette zikredilen “*beni vefat ettirdin*”⁴³⁰ kelimesinin eceliyle ölme anlamına geldiğini dolayısıyla ayetlerde diri olduğuna veya ahir zamanda semadan inip sonra vefat edeceğine dair hiçbir delilin bulunmadığını ifade eder. Ayette geçen ref kelimesinin siyak sibakından ve diğer ayetlerdeki benzerlerinden hareketle mertebesini yükseltme anlamına geldiğini iddia eder. Bu açıdan göğe yükseltilmesi ve kıyamete yakın tekrar dünyaya dönmesiyle ilgili rivayetlerin mütevâtir olmayıp lafız ve anlam bakımından çelişkili olduğunu dile getirir. Bu rivayetin Vehb b. Münebbih ve Kab el-Ahbar'dan nakledildiğini ifade eder. Ebû Hureyre'den nakledilen hadisin ise sadece nüzulden bahsettiğini ve böyle bir rivayetin sahih olması durumunda bile âhâd olduğu için akaid oluşturmayacağını, gaybe ait konularda bu tür hadislerle güvenilmeyeceğini savunur. Miraç hadisinin bu konuya dayanak yapılmasının yersiz olduğunu söyler. Nitekim Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle de bir araya geldiğini ancak bu buluşmanın cismani değil ruhani olduğunu iddia eder. Bir şeyin iman esaslarından sayılması için sübut ve delâletinin yakin (kesinlik) ifade etmesi gerektiğini, bu konudaki ayetlerin delâlet bakımından zan ifade ettiğini, ilgili hadislerin ise hem sübutlarının hem de delâletlerinin zannî olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bu meselenin inanç meselesi olamayacağını belirtir.

⁴²⁹ Buhârî, Büyû', 102, hadis no: 2222, c. III, s. 82; c. IX, s. 129; Müslim, İman, hadis no: 242 (155), c. I, s. 135.

⁴³⁰ 5. Mâide, 117.

Şeltût, Hz. İsa'nın ref ve nüzulüyle ilgili olduğu iddia edilen “*Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce ona iman edecek olmasın*”⁴³¹ ayetinin farklı yorumlarının bulunduğunu, ehli kitaptan ölüm anına yaklaşanların iman etmesi şeklinde olan yorumun, ayetin bütünlüğü (siyak sibak), ehli kitabın tamamını kapsamaması, imanın fayda vermesi ve Ubey b. Kab kıraatine uygun düşmesi gibi sebeplerden dolayı daha isabetli olduğunu savunur. Ayette geçen “*Şüphesiz o kıyametin bir bilgisidir*”⁴³² ifadesinin âlimler tarafından Hz. İsa'nın nüzûlü, babasız dünyaya gelmesi veya Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi gibi farklı şekillerde yorumlandığını, tekrar dirilmeyi inkar eden Mekke ehline cevap niteliğinde olmasından dolayı babasız dünyaya gelme yorumunun daha uygun olacağını belirtir. Hz. İsa'nın nüzulünü delil getirerek şüphelerini gidermeye çalışmak, tekrar dirilmeye ilgili şüphelerini, inanmadıkları farklı bir şüpheyle gidermek anlamına geleceğini belirtir. Ayette geçen “*artık onun hakkında asla şüphe etmeyin*”⁴³³ ifadesinden maksadın Hz. İsa'nın nüzulü değil kıyametin bilgisi olduğunu savunur. Zira maksat Hz. İsa'nın nüzulü olsaydı böyle bir ifade yerine bu inanç hakkında şüphe etmeyin denmesinin daha uygun olacağını dile getirir.

Şeltût, Hz. İsa'nın ref ve nüzulüyle ilgili rivayetlerin âhâd olduğunu, ne kadar sahih olursa olsun bu rivayetleri kabule etmeyenleri küfre götürecektir derecede kesin ve yakinî bir inanç esası ortaya koyamayacağını, âhâd olmakla birlikte ravilerinin çoğunluk itibariyle zayıf, metinleri çelişkili ve anlamlarının düşük olduğunu savunur. Bu rivayetlerin delâleti katî olup da tevil ihtimali olmayan muhkem hadis kabilinden olmadıklarını dile getirir. Bu sebeplerden dolayı bu hadislerin ne vurûd ne de delâlet açısından katî olamayacağını vurgular. O, Hz. İsa'nın ref ve nüzulüyle ilgili icmâ olduğunu söyleyenlerin iddialarına da cevap verir. İcmanın, vuku bulup bulmadığında, delil olup olamayacağına ihtilaf edildiğini dolayısıyla tek başına delil olabilirliliğinin kesin olmadığını ifade eder.

⁴³¹ 4. Nisâ, 159.

⁴³² 43. Zuhruf, 61.

⁴³³ 43. Zuhruf, 61.

Amelî hükümlerin aksine gaybi bir meselede icmânın olamayacağını ve bu hususta nassın katiliğinin şart olduğunu savunur. Ayrıca İsa'nın ref'i ve nüzülüyle ilgili kendisi gibi düşünen âlimlerden nakillerde bulunur.⁴³⁴ Muhammed Abduh, Mustafa el-Merâğî (ö. 1945)⁴³⁵ ve Muhammed Reşid Rıza⁴³⁶ gibi âlimlerin görüşlerinin de bu istikamette olduğunu ifade eder.

Ahmed Şelebî,⁴³⁷ Hz. İsa'nın beden ve ruhuyla ref edildiği inancının, Hristiyanların Tanrı'nın oğlu olan İsa'nın gökten yeryüzüne indiği daha sonra Babası'nın yanına oturmak için ref edildiği inancından kaynaklandığını iddia eder. Allah'ın bir olduğuna, her yerde bulunduğu ve bir cisim olmadığına inanan Müslümanların, inançlarını İsa'yı ref edip Tanrı'nın yanına yerleştiren inançla nasıl bağdaştırabildiklerini sorar. Bu inancın "*Senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik*"⁴³⁸ ayetiyle de çeliştiğini ifade eder.⁴³⁹

Abdurrezzâk Nevfel, Hristiyan öğretisinin bütün mezhepleri de dahil olmak üzere İsa'nın nüzûlüne değinmediğini, temeli Kur'an olan İslam inancının da bu nüzulden bahsetmediğini belirtir. Din düşmanlarının, dini inançlarla savaşmak istediklerinde, gelecekte tüm dinler hakkında şüphe uyandıran meseleleri kurnazca dine sokuşturduklarını, daha sonra dönüp gelecek nesillere eğer Muhammed peygamberlerin sonuncusu olsaydı İsa nüzul eder miydi? Eğer İslam, çağrısını pekiştirmeye ve yeniden yaymaya ihtiyaç

⁴³⁴ Mahmud Şeltût, *el-Fetâvâ*, Dâru's-Şurûk, 2004, Kahire, s. 51-70; Bu konuda kendisine yöneltilen eleştiriler için bkz. İbrahim Bayram, *Mustafa Sabri Efendinin Mahmud Şeltut'un Hz. İsa'nın Ref' ve Nüzülü Hakkındaki Fetvasına Eleştirileri*, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, c. I, sy. 1, Aralık, 2014, s. 110-135.

⁴³⁵ Mahmud Şeltût, *el-İcmâu ve Subûtu'l-Akîde*, Mecelletu'r-Risâle, sy. 519, s. 466.

⁴³⁶ Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. V, s. 135-138.

⁴³⁷ Ahmed Şelebî, Lise eğitimini Ezher'de tamamlayan Ahmed Şelebî, daha sonra Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesini bitirir. Yüksek lisansını Londra Üniversitesi'nde, doktorasını ise Kembriç Üniversitesi'nde tamamlar. Pakistan, Malezya ve Endonezya üniversitelerinde de görev yapan Ahmed Şelebî, Dâru'l-Ulûm Fakültesinin İslam tarihi ve medeniyeti bölüm başkanlığını yürütür. İslam tarihi ve medeniyeti ile ilgili bir ansiklopedi kaleme alan Ahmed Şelebî'nin dinler tarihi ve düşünce tarihiyle ilgili eserleri de bulunmaktadır. Şelebî hakkında geniş bilgi için bkz. Enver el-Cündî, *Mufekkirûn ve Udebâ' min Hilâli Âsârihim*, Dâru'l-İrşâd, Beyrt, ty., s. 61-66.

⁴³⁸ 21. Enbiya, 34.

⁴³⁹ Ahmed Şelebî, *Mukaranetu'l-Edyâni'l-Mesîhiyye*, Mektebetu'n-Na'hdatu'l-Misriyye, Kahire, 1998, s. 69-70.

duyuyorsa, neden bu dinin elçisi olan Muhammed inmiyor da İsa iniyor? Eğer İsa, Allah'ın koyduğu kanunlara aykırı olarak bedeniyle göğe ref edildiyse o zaman neden kendisine diğer Peygamberlerden farklı davranıldı? Mesih Deccal'in halifeler döneminde zuhur etmesi bekleniyorsa neden böyle bir şeye ihtiyaç duyuldu ve neden zuhur etmedi? gibi sorular sorup insanların kafalarını karıştırdıklarını iddia eder.⁴⁴⁰

Seyyid Salih Ebû Bekir, Kur'an'ın gerçeklerine dayanarak bu inancın aslının bulunmadığını ve Kur'an'ın böyle bir inancı doğrulamadığını iddia eder. Bununla ilgili hadislerin israiliyat kaynaklı olup dine sokuşturulduğunu, Kur'an, Tevrat ve İncil'in beyan ettiği gibi Muhammed ile kıyamet arasında hiçbir peygamberin olamayacağını dile getirir.⁴⁴¹

2.1.2. Deccal Hadisleri

İbn Ömer (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v), Deccal'den haber verir ve şöyle der: *“Allah kör değildir. Dikkat edin. Mesih Deccâl'in sağ gözü kördür. Gözü sanki fırlamış bir üzüm tanesi gibi”*.⁴⁴²

Abdolvahhap en-Neccâr, Müslümanların beklediği Deccal'in hurafeden ibaret olduğunu iddia eder. Onların tek gözlü, iki kulağı arası kırk arşın veya yetmiş arşın genişliğinde olan, garip bir eşeği bulunan, elinde cennet ve cehennem olan, ilahlık iddiasında bulunan, insanları kendisine kulluk etmeye çağıran, onları dinleri konusunda fitneye düşüren, Mekke, Medine ve Kudus dışında her ülke ve şehre giren, olağandışı tabiatüstü işler gerçekleştiren, beklenen Mehdi ile savaşı ve Mehdi'nin yardımıyla İsa tarafından öldürülen bir Deccal'e inandıklarını söyler. Allah'ın, ilahlık iddiasında bulunan bir kimseye tabiat kanunlarını iptal etme imkanını vermeyeceğini, böyle bir durumun onu

⁴⁴⁰ Abdurrezâk Nevfel, *Esiletun Haricetun*, Dâru'l-İslam, Kahire; Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1983, s. 104-105.

⁴⁴¹ Seyyid Salih Ebû Bekir, *el-Edvâu'l-Kur'aniyye Fi İktisahi'l-Ehadisi'l-İsrâîliyye ve Tethiri'l-Buhâriyyi minha*, s. 296.

⁴⁴² Buhârî, *Tevhid*, 17, hadis no: 7407, c. IX, s. 121; Müslim, *Fiten ve Eşrâti's-Sâa'*, hadis no: 100 (169), c. IV, s. 2247.

doğrulamak anlamına geleceğini bu açıdan Allah'ın yalancı bir kimseyi doğrulamayacağını iddia eder. Aslında Deccal'in, Yahudiler tarafından beklenen kurtarıcı bir kral olarak görüldüğünü, bir eşeğe binerek Kudüs'e gireceğini, Hz. Davut ve Süleyman'ın krallığını geri alıp Hz. Zekeriya'nın peygamberliğini müjdeleyeceğini ifade eder. Bugün Filistin'de yaşanan durumun, Yahudilerin beklediği Deccal davasının ilk sahnesi olduğunu söyler.⁴⁴³

Abdurrezzâk Nevfel, Deccal inancına Kur'an'ın ne nass ne de işaret yoluyla değinmediğini, Deccal isimlendirmesine, zuhuruna veya fitnesine işaret eden bir şeyin Kur'an'da bulunmadığını ifade eder. Deccal veya decel lafzının Kur'an'ın hiçbir yerinde geçmediğini halbuki böyle bir durum olması halinde Kur'an'ın bunu zikretmemesinin düşünülemeyeceğini iddia eder. Hz. İsa'nın Deccal'i öldürmek için ineceğini bildiren rivayetlerin Müslümanların inancına sokuşturulduğunu savunur. Hilafet döneminin sona ermesine rağmen Hz. İsa'nın inmediğini ve Deccal'in zuhur etmediğini dolayısıyla Kur'an'da temeli olmayan bu hadislere uyulamayacağını, bu rivayetlerin İslam'a sokuşturulduğunu ve İslam'la savaşıma gayesiyle uydurulduğunu ifade eder.⁴⁴⁴

Abdulcevvâd Yasin, hadis kaynaklarına sızan Deccal ve Mesih'in nüzülü ile ilgili rivayetlerin, Hristiyanlardan bize geçtiğini dolayısıyla mesîhiyyat kökenlerine inilmesi gerektiğini söyler. Bizdeki Deccal ve Mesih ilgili rivayetlerin İncil'deki benzerlerine işaret ederek inançlar arası geçişkenliği ortaya koymaya çalışır.⁴⁴⁵

2.1.3. Mehdî Hadisleri

Ebû Said el-Hudrî (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Mehdî benim neslimdendir. O açık alınlı ve ince burunludur. Dünya daha*

⁴⁴³ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, s. 549-551.

⁴⁴⁴ Abdurrezzâk Nevfel, *Esiletun Haricetun*, s. 99-100.

⁴⁴⁵ Abdulcevvâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 312.

önce zulümle dolduğu gibi O dünyayı adaletle dolduracak ve yedi sene hüküm sürecektir”.⁴⁴⁶

Muhammed Reşid Rıza, Mehdî ile ilgili rivayetlerin çelişkilerle dolu olup bu meyanda nakledilen rivayetleri telif etmenin neredeyse imkansız olduğunu ifade eder. Açıkça şüpheli olup çoğu kimsenin bu inancı kabul etmediğini, Buhârî ve Müslim’in Mehdî ile ilgili rivayetleri kitaplarına almayarak bu hadislere itimat etmediklerini dile getirir. Bu inanç sebebiyle İslam dünyasında birçok mehdilik iddiasında bulunanların zuhur ettiğini, bunun da fitnelere yol açtığını, ümmeti tembelliğe sevk ettiğini söyler. Farklı dinlerin, mezhebi ayrışmaların ve Arap-Acem kavgalarının bu fikrin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını iddia eder. Mehdî hadislerine itirazlarını maddeler halinde genişçe zikreder. Metni müşkil, rivayeti muhtarib veya sünnetullaha, dinin asıllarına, kesin naslara ve duyu organlarına aykırı olan her rivayete ihtiyatla yaklaşp güvenmemek gerektiğini çünkü isrâiliyat içerme veya mana ile rivayetten kaynaklanan hata vb. durumlardan kaynaklanmış olabileceğini ifade eder.⁴⁴⁷

2.1.4. Hz. Peygamber’e Büyü Yapıldığıyla İlgili Hadisler

Hz. Aişe (r.a.)’den gelen rivayet şöyle buyurulmaktadır: *“Hz. Peygamber (s.a.v)’e sihir yapıldı. Öyle ki, Rasulullah yapmadığı bir şeyi yaptım sanıyordu. Bir gün benim yanımda iken Allah’a dua etti, sonra tekrar dua etti. “Ey Aişe, hissettin mi, sorduğum hususta Allah bana cevap verdi?” dedi. Hangi hususta Ey Allah’ın Resülü? dedim. “İki kişi bana gelip, biri başucumda, diğer de ayak tarafımda oturdu. Biri diğerine: “Bu zatın rahatsızlığı nedir?” dedi. Öbürü: “Büyüdür!” dedi. Önceki tekrar sordu: “Kim büyüledi?” Diğer: “Benî Züreykli Lebîd b. Asâm adındaki bir Yahudi.” diye cevap verdi. Öbürü: “Büyüyü neye yaptı?” dedi. Arkadaşı: “Bir tarakla saç döküntüsüne ve bir de erkek hurma tomurcuğunun içine!” cevabını verdi. Diğer: “Pekâlâ, şimdi nerede?” diye*

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûdî, Mehdî, hadis no: 4284, c. V, s. 31.

⁴⁴⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. IX, s. 499-507.

sordu. Arkadaşı: “Zervân kuyusunda!” cevabını verdi.” Bunun üzerine Rasûlüllah ashâbından bir grupta birlikte kuyuya gitti, ona baktı, kuyunun üzerinde bir hurma vardı. Sonra benim yanıma dönüp: “Ey Aişe! Allah'a yemin olsun, kuyunun suyu sanki kına ıslatılmış gibi (bulanık) ve (o kuyu ile sulanan) hurma ağaçlarının başları da sanki şeytanların başları gibiydi!” dedi. Ben: Ey Allah'ın Resülü! Onu (kuyudan) çıkardın mı?” diye sordum. “Hayır” dedi ve ilave etti: “Bana gelince, Allah bana âfiyet lütfetti ve şifa verdi. Ben ondan halka bir şer gelmesine sebep olmaktan korktum!”⁴⁴⁸

Muhammed Abduh, Hz. Peygamber'in bir şeyi yapmamış olmasına rağmen büyüünün etkisiyle onu yaptığını zannetmesinin, hastalıklardan etkilenmek veya sıradan işlerdeki unutkanlık gibi görülemeyeceğini ifade eder. Dolayısıyla bu tür bir iddianın akıl ve ruhu etkisi altına alan ve “siz ancak büyülenmiş bir adama tabi oluyorsunuz”⁴⁴⁹ diyen müşriklerin iddiasını doğrulayacağını dile getirir. O dönemde yaşayanlara göre büyüden etkilenmenin, akli dengenin bozulması ve olan bir şeyi olmamış olmayı da olmuş zannetmek olarak görüldüğünü belirtir. Böyle bir iddia ise Hz. Peygamber'e vahiy gelmediği halde geldiğini zannetmesi sonucuna götüreceğini ifade eder. Peygamberliğin ne olduğunu ve gereklerini bilmeyen çoğu mukallidin, Hz. Peygamber'e büyü yapıldığına dair hadisin sahih olduğuna inandıklarını vurgular. Onlara göre bu rivayeti inkar etmenin bidat sayılacağı ve bunu kabul etmemenin, Kur'an'da gelen sihri kabul etmemekle aynı anlama geleceğini iddia ettiklerini belirtir. Böylece sahih din ve apaçık bir hakkın bidatçının nazarında nasıl da ters yüz edildiğini, büyüünün varlığına Kur'an'dan delil getirenlerin, müşriklerin iddialarını çürüten Kur'an ayetinden nasıl yüz çevirip tevil etmekle çelişkiye düştüklerini ifade eder. Aslında müşriklerin iddia ettikleri büyü ile kendilerinin iddia ettikleri büyü hadisesi arasında mahiyet bakımından hiçbir farkın olmadığını söyler. İnanılması gerekenin kesinlik ve tevatüründe şüphe bulunmayan Kur'an olduğunu dolayısıyla onunla ters düşen şeye iman etmemek gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in

⁴⁴⁸ Buhârî, Bedu'l-Halk, 11, hadis no: 3268, c. IV, s. 122; Müslim, Selâm, hadis no: 43 (2189), c. IV, s. 1719.

⁴⁴⁹ 17. İsrâ, 47.

büyülediğini kabul etmeyen Kur'an'ın, bu iddiayı müşriklere izafe ettiğini ve bu tutumlarından ötürü onları kınadığını belirtir. Bu açıdan onun kesinlikle büyüye maruz kalmadığını, hadisin sahih dahi olsa âhâd bir haber olduğunu söyler. Âhâd haberin inanca delil olamayacağını, çünkü Hz. Peygamber'in büyüünün tesirinden korunduğu meselesi inanç meselesi olup aksini iddia etmenin ancak yakın ifade eden bir bilgiye dayanması gerektiğini savunur. Abduh, Bu hususta zan ile hareket edilemeyeceğini, hatta zan ifade etmesi durumu bile rivayetin sıhhatini kabul edenler için geçerli olduğunu söyler. Deliller ışığında sahih olmadığına kanaat getirenlerin yanında ise bu tür hadislerin hiçbir şekilde hüccet değerinin olmayacağını ifade eder. Hadislerin durumunu Allah'a havale edip onları itikâdî açıdan hakem kabul etmemek gerektiğini, onun yerine Kur'an'ın nassına akıl deliline müracaat edilmesi gerektiğini söyler. İddia edildiği gibi Hz. Peygamber aklının gelgit yaşaması kabul edilecek olursa, tebliğ etmemesine rağmen bir şeyi tebliğ ettiğini zannetmesi veya kendisine bir şey inmemesine rağmen inmiş zannetmesinin caiz sayılacağını, böyle bir durumun açıklamaya bile ihtiyaç duyulmayacak bir şekilde batıl olduğunu söyler. Ayrıca Hz. Peygamber'in büyülediğini kabul etmemenin büyüü kabul etmemeyi gerektirmediğini çünkü aklını giderecek bir büyüye maruz kalmak birileri için mümkün olsa da Allah tarafından korunan Hz. Peygamber hakkında bunun mümkün olamayacağını vurgular.⁴⁵⁰

Reşid Rıza'da hocasıyla aynı düşünceyi paylaşmaktadır.⁴⁵¹ O, Hz. Peygamber'in büyülediğine dair rivayetin hem sened hem de metin açısından hatalı olduğunu söyler. Hocası Muhammed Abduh'tan Hz. Peygamber'in yüce ve güçlü kişilik özelliklerinin kendisinden daha düşük olanlar tarafından tesir altına alınamayacağını, başkalarının etkisine girmesinin doğru olmayacağını ve büyülenmesinin Kur'an ayetleriyle çeliştiğini nakleder. Sened açısından ravi Hişam b. Urve hakkında ihtilaf edildiğini, onun bu hadiste

⁴⁵⁰ Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîmi Cüz'i Amme*, el-Cem'iyetu'l-Hayriyyeti'l-İslâmiyyeti, Mısır, 1922, s. 181-182.

⁴⁵¹ Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XII, s. 697.

yanıldığını söylemenin bu rivayeti kabul etmekten daha isabetli olacağını belirtir. Metin açısından Hz. Aişe'nin sadece cinsel münasebetle ilgili bir durumu ifade etmiş olmasına rağmen bazı raviler bu durumu Hz. Peygamber'in bütün davranışlarına teşmil etmiş olabileceklerini dolayısıyla şüphenin daha da derinleşmesine sebep olduklarını ifade eder. Hz. Peygamber'in sadece mide ve cinsel uzvuyla ilgili dönemsel bir hastalık geçirdiğini ancak insanların hâlâ bu tür hastalıkları büyü ile açıkladıklarını dile getirir.⁴⁵²

Seyyid Rızk et-Tavil,⁴⁵³ problemin bazı kimselerin Buhârî'yi Kur'an makamına koymasında hatta bazılarının Kur'an üzerine yemin ettikleri gibi Buhârî üzerine de yemin etmelerinden kaynaklandığını söyler. Aslında Buhârî ve Müslim'in sünnete büyük hizmetlerinin bulunduğunu, değerli çalışmalarının takdir edilmesi ve sünnete hizmet hususunda onları takip etmek gerektiğini, hadislerden hiçbirinin inkarını doğru bulmadığını ancak bazı hadislerde tavakkuf metoduna baş vurulabileceğini, dolayısıyla Kur'an'a aykırı olan bu hadis hakkında tavakkuf ettiğini söyler. Kur'an'ın bu hususta *“O zalimler: “siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz” bak nasıl misaller verdiler, saptılar, artık doğru yolu da bulamazlar”* ve *“Allah seni insanlardan korur”*⁴⁵⁴ dediğini, dolayısıyla Lebid b. Âsam'ın da bu kapsama gireceğini ifade eder. Hz. Peygamber'in görevi risaleti tebliğ etmek olduğuna göre Allah'ın onu koruduğunu, Abdullah oğlu Muhammed olduğu için değil, yüklendiği misyon gereği korunduğunu savunur. Risaletini tebliğ ettiği müddetçe kendisine vahyin devam etmesi gerektiğini dolayısıyla sihre maruz kaldığı altı ay içinde vahyin kesilme gibi bir durumun olamayacağını belirtir. Hz. Peygamber'in ismet sıfatının daimi olduğunu dolayısıyla bu dönemde de akıl ve sağlık durumunu muhafaza

⁴⁵² Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXXIII, s. 39-46.

⁴⁵³ Seyyid Rızk et-Tavil, Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi'nde hocalık yapmış ve aynı Fakültenin dekanlığını yürütmüştür.

⁴⁵⁴ 5. Mâide, 67.

edeceğini, sihrin sadece hanımlarla ilişkisini etkilediği şeklindeki yorumu da makbul bulmadığını söyler.⁴⁵⁵

Seyyid Kutub,⁴⁵⁶ büyü ile ilgili bu rivayetlerin senedleri sahih olsa bile mütevâtir olmadıklarını belirtir. İnanç meselelerinde âhâd hadislere itibar edilmeyeceğini, bu konuda yegâne kaynağın Kur'an ve mütevâtir hadisler olduğunu söyler. Bu rivayetlerin nebevi ismet sıfatına ters düştüğünü, Hz. Peygamber'in her sözünün birer sünnet ve yasa olduğu şeklindeki inançla bağdaşmayacağını ayrıca peygambere büyü yapılamayacağını açıkça ifade eden Kur'an ayetleriyle de örtüşmediğini belirtir. İtikat konularında hadislerin delil olabilmesi için mütevâtir olmasının şart olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu rivayetlerin reddedilmesi gerektiğini ve Muavvizeteyn surelerinin Mekke'de nazil olduğu görüşünün daha isabetli olduğunu savunur.⁴⁵⁷

Ahmed Subhi Mansûr, Hz. Peygamber'in büyüye maruz kaldığını iddia etmenin O'nun risaleti hakkında şüphe uyandırmak ve dine sadır mahiyetinde olduğunu söyler. Daha önce Mekke müşriklerinin bu rivayetlere benzer iddialarda bulduklarını ve Kur'an'ın bu iddiaları reddettiğini ifade eder. Kur'an'ın "*Allah seni insanlardan korur*"⁴⁵⁸ demiş olmasına rağmen böyle bir şeyin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını belirtir.⁴⁵⁹

2.1.5. Dâbık Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "*Rumlar A'mak veya Dabık'a gelene kadar, kıyamet kopmaz. Medine'nin en hayırlı insanlarından bir ordu, o gün Hıristiyanlara karşı çıkacaktır. Müslüman ordusu,*

⁴⁵⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum*, s. 106-107.

⁴⁵⁶ Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nden Mezun olan Seyyid Kutub, eğitim araştırmaları yapmakla görevlendirilen heyet içinde Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi ve Batı sisteminin en keskin karşıtlarından biri olarak döndü. İhvan'ı Müslimîn hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Kutub, siyasi düşünceleri sebebiyle hapse atıldı ve sonunda idam edildi. Kutub hakkında geniş bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Seyyid Kutub" DİA, TDV Yay., İstanbul, c. XXXVII, s. 64-68.

⁴⁵⁷ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2003, c. VI, s. 4008.

⁴⁵⁸ 5. Mâide, 67.

⁴⁵⁹ Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrî'l-İslâmî*, s. 139-141.

Hıristiyanlara karşı harp nizamında saf olduğunda, Hıristiyanlar Müslümanlara mallarımızı harap edenlerle savaşmak için bize yol açın! diyecekler, ancak Müslümanlar izin vermeyeceğinden savaş olacaktır. Müslümanlar bu savaşta üç gruba ayrılır. Üçte biri, savaştan kaçır ve mürted olur ve Allah onların tövbelerini ebediyen kabul etmez. Üçte biri şehit olur, ki bunlar Allah katından şehitlerin en faziletlisidir. Diğer üçte biri de fethe devam ederler, netice de Konstantiniyye'yi (İstanbul) alırlar. Fetihden sonra, kılıçlarını zeytin ağaçlarına asmış bir halde ganimeti aralarında taksim ederken şeytan aniden nara atarak, Deccal ehlinizi elde etmiş ve sizin yerinize geçmiştir der. Şeytanın bu haberi yalan olduğu halde Müslüman askerler yola çıkarlar ve Şam'a gelirler. Bu sırada Deccal çıkar. Savaşmak üzere hazırlık yapıldığı bir sırada, Meryem oğlu İsa, gökten nüzul eder. Allah'ın düşmanı olan Deccal, İsa'yı görünce, tuzun suda erimesi gibi erir. Şayet İsa, onu bırakmış olsaydı, o zaten kendi kendine helak olacaktı. Ancak Allah onu, İsa'nın eliyle öldürtür ve İsa, süngüsündeki Deccâl'in kanını Müslümanlara gösterir".⁴⁶⁰

Abdulcevvâd Yasin, tarihin onaylamadığı bu kehanetler hakkında çok fazla yoruma ihtiyaç olmadığını, Konstantinopolis'in (İstanbul) aslında İslam ordusu tarafından fethedildiğini, ancak bu fethin Medine ordusunun eliyle ahir zamanda gerçekleşmeyip 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in komutanlığında ve Türklerin eliyle gerçekleştiğini ifade eder. Bu açıdan ordunun üçe bölünmediğini, kılıçlarını zeytin dallarına asmadıklarını, şeytanın aralarında nara atmadığını, Deccal'in zuhur etmediğini, İsa'nın nüzul edip onlara imamlık etmediğini, Deccal'i öldürüp de süngüsündeki kanını Müslümanlara göstermediğini dolayısıyla bu tür haberlerin gerçek dışı olduğunu dile getirir.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Müslim, Fiten ve Eşrâti's-Sâa', hadis on: 34 (2897), c. IV, s. 2221.

⁴⁶¹ Abdulcevvâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 311-312.

2.1.6. Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledilen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v), “Allah ölüm meleğini Musa'nın ruhunu kabzetmek için gönderdi. O, geldiği zaman Hz. Musa onu tokatladi. Rabbine dönen melek, beni, ölümü istemeyen bir kula gönderdin dedi. Allah ona, gözünü iade ederek, git ve ona, elini bir öküzün sırtına koymasını söyle. Elinin kapladığı yerin altında kalan her kıl için ona bir yıl ömür daha verilecektir. (Hz. Musa'ya bu haber bildirilince) Ya Rabbi sonra ne olacak? diye sordu ve sonra ölüm gelecek cevabını aldı. Bunun üzerine o zaman şimdi olsun dedi ve Allah'tan kendisini, Arz-ı Mukaddese bir taş atımı kadar yakın bir yere ulaştırmasını diledi. Hz. Peygamber, şayet orada olsaydım bir yolun kenarında, kırmızı bir kum tepesi civarında olan kabrini size gösterirdim” diye buyurdu.⁴⁶²

Muhammed Gazâlî, hadisin sened açısından sahih olsa da metin açısından şüphe uyandırdığını söyler. Çünkü bu rivayetin, Hz. Musa'nın ölümden nefret ettiği ve Allah'a kavuşmak istemediği gibi bir anlam içereceğini, bu anlamın salih bir kula özellikle de ulu'l-Azm bir Peygamber'e nispet edilemeyeceğini ifade eder. Ecel geldikten sonra ölümden nefret edilmesinin garip bir olay olduğunu, bu nefretin ölüm meleğinin gözünü çıkartacak bir şekilde gazap ve öfkeye dönüşmesinin uygun olmadığını, göz çıkarma gibi insanlara arız olan bir halin melekler için geçerli olmasının uzak bir ihtimal olduğunu savunur. Hadisi müdafaa edenlerin tevillerine cevap verir ve bu rivayetin “*Kim Allah'a kavuşmayı isterse Allah da ona kavuşmayı ister. Kim ona kavuşmayı istemezse o da o kimseye kavuşmayı istemez*”⁴⁶³ hadisiyle çeliştiğini söyler. Sonuç olarak rivayet metninde geçen ifadelerin kapalı ve üslubun sıkıntılı olduğunu, bu tür âhâd haberlerin sened ve metin açısından fakihlerin araştırmalarına konu olması gerektiğini, inanç ve davranışla ilgisi

⁴⁶² Buhâri, Cenâiz, 68, hadis no: 1339 c. II, s. 90; Buhâri, Enbiya, 31, hadis no: 3407, c. IV, s. 157; Müslim, Frdâil, hadis no: 157 (2372), c. IV, s. 1842.

⁴⁶³ Buhâri, Rikâk, 41, hadis no: 6507, c. VIII, s. 106.

olmayan bu tür rivayetlerin kitaplardaki yerinde kalmasını ve İslam'ın ameli öğretilerine önem verilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁶⁴

Mustafa Mahmud, hadisin Kur'an ile çeliştiğini, Hz. Musa'nın ölüm meleğini tokatlaması ve ölmeyi reddetmesinin söz konusu olamayacağını ifade eder. Bu hadisin açıkça uydurma olduğunu ve bu tür hadislerin Buhârî'de fazlasıyla bulunduğunu iddia eder.⁴⁶⁵

İsmail Mansûr, Hz. Musa'nın eceli geldiğinde ölüm meleğiyle tartıştığını ifade eden rivayetin akla birçok açıdan ters düştüğünü ifade eder. Ulü'l-Azm peygamberlerden biri olan Hz. Musa'nın ilahi buyruğu hafife alması, ölüm meleğinin bünyesinin zayıf olup bir tokatla gözünü kaybetmesi, Hz. Musa'nın meseleyi kavrayamayıp meleği geri çevirmekle ölümden kurtulacağını ve ecelin ertelenebileceğini zannetmesi, Allah'a kavuşmaktan imtina etmesi, ecele ilgili ilahi iradeyi geçersiz kılması, meleğin ilahi emri uygulamadan geri dönmesi, Hz. Musa'nın fevri davranıp kendine hakim olamama gibi bir karaktere sahip olması ve meleğin ölümü istemeyen bir kula beni gönderdin diye sitem etmesi gibi birçok problem ve çelişki içerdiğini ifade eder.⁴⁶⁶

2.1.7. Şakk-ı Sadr Hadisi

Enes b. Mâlik (r.a.)'ten gelen rivayette “*Hz. Peygamber çocuklarla birlikte oynarken Cebrail geldi, onu tutup yere yatırdı ve kalbini yarıdı. Daha sonra da kalbini yerinden alarak ondan bir parça çıkardı ve “Bu şeytanın sendeki nasibi” diyerek altın bir tas içerisinde zezem suyu ile onu yıkayıp pansuman ettikten sonra tekrar yerine koydu. Yaşanulara tanık olan çocuklar annelerine giderek Muhammed'in öldürüldüğünü haber*

⁴⁶⁴ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 34-38.

⁴⁶⁵ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 106-107.

⁴⁶⁶ İsmail Mansûr, *Tebşîru'l-Ümmeti bi Hakikati's-Sünne*, s. 497-499.

verdiler. Beti benzi atmış bir şekilde onu karşıladılar. Rivayetin devamında Enes Hz. Peygamber'in göğsünde dikiş izini gördüğünü belirtir."⁴⁶⁷

Muhammed Ebû Zehra, bu rivayette iki şeyin dikkat çektiğini söyler: Bunlardan ilkinin Hz. Peygamber'in kalbinin zemzem suyuyla yıkanması ve bunun da zemzem suyundan uzak bir çölde gerçekleşmiş olmasıdır. Ayrıca, Cebrail'in yanındaki suyun zemzem olduğunu çocuklar nasıl bilebildi şeklinde rivayete itiraz yöneltilebileceğini ifade eder. İkincisi: Ravinin Hz. Peygamber'in göğsündeki dikiş izini gördüğünden bahsetmesidir. Rivayetin doğru olması durumunda olayın melek tarafından icra edildiğinin sabit olacağını söyler. Ancak meleğin gerçekleştirdiği böyle bir operasyonun maddi izinin gözle görülmesinin nasıl mümkün olabileceği itirazının gündeme geleceğini dile getirir.⁴⁶⁸

Abdurrezzâk Nevfel, bu rivayetin ya İslam düşmanları tarafından İslam'la savaşmak maksadıyla uydurulduğunu veya bazı Müslüman kussâsın Hz. Peygamber'i bütün kötü vasıflardan arındırılmış olduğunu göstermek için ortaya atıldığını ifade eder. Müslümanların da bu rivayetin cazibesine aldanarak naklettiklerini iddia eder. Bu olay gerçekleşse bile bir defa gerçekleşip tekrarlanmayacağını, kalp temizlenmişse her defasında böyle bir ameliyenin gerçekleştirilmesinin bir anlamının kalmayacağını, ayrıca karın kesiği üzerinden kalbe yol açılmayacağını ve oradan kalbin çıkarılmayacağını savunur. Kötü veya iyi huyların çıkarılıp takılan cinsten bir şey olmadıklarını, bu özelliklerin kalp organıyla ilgisinin bulunmadığını, yarılan bölgenin dikilip mühürlendikten sonra peygamberlik mührünün yarılan yerde değil de omuzda olmasının anlamsız olacağını iddia eder. Rivayetin aslının olması durumunda bile bunun Allah'ın peygamberini bencillikten, nefretten ve kıskançlıktan arındırdığına dair bir rüyadan ibaret olabileceğini, çünkü rivayette anlatıldığı şekilde olması halinde İsrâ ve Miraç veya mağarada saklanma hadisesinde olduğu gibi muhakkak Kur'an'da zikredileceğini dile

⁴⁶⁷ Müslim, İman, hadis no: 261, c. I, s. 147.

⁴⁶⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Hâtemu'n-Nebiyyîn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 2008, c. I, s. 113.

getirir. İnşirah suresinde geçen “*şarh*” kelimesinin yarmak anlamına gelmediğini, hakkı bilme ve onu kabul etmesi için Hz. Peygamber’in göğsünün genişletilmesi anlamına geldiğini, nitekim Hz. Musa’nın “*Dedi ki Rabbim, göğsümü genişlet*”⁴⁶⁹ ayetinde yarıp kesme kastedilmediği gibi İnşirah suresinde de bu anlama gelemeyeceğini ifade eder.⁴⁷⁰

Muhammed Reşid Rıza, Hz. Peygamber’in göğsünün yarılması ile ilgili rivayetin sened açısından da sıkıntılı olduğunu, Şeyban b. Feruh’un tenkit edildiğini ve Enes’in bu rivayeti ref etmediğini dolayısıyla sahabenin meçhul kişilerden rivayet ettiği haberlerin araştırılması gerektiğini savunur. Gayri müslimlerden rivayet edilen hadislerin İslam öncesi hadiselerle mi yoksa dini olan meselelerle mi ilgili olduğunun ayırt edilmesi gerektiğini, ayrıca bu rivayetin akâid ve katî ahkamla irtibatlı olmadığını iddia eder.⁴⁷¹

Muhammed Ferid Vecdî’ye göre şakk-ı sadr, bulutların Hz. Peygamber’i gölgelemesi ve ayın yarılması gibi hadiselerin maddi delillerle ispat edilmesinin mümkün olmadığını veya bu rivayetlerin daha farklı anlamlara hamledilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁷²

2.1.8. İsra ve Mîraç Hadisleri

Enes b. Mâlik (r.a.)’ten gelen rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Ben, Mekke’deyken evimin tavanı açıldı, Cebrail indi, göğsümü yardı, sonra onu zezem suyuyla yıkadı, sonra hikmet ve iman dolu altın bir kap getirip onu göğsümün içine boşalttı, sonra göğsümü kapattı. Ardından elimden tutup beni dünya semasına yükseltti. Dünya semasına geldiğimde Cebrail semanın bekçisine kapıyı aç dedi o da kim o? dedi. Cebrail dedi. Bekçi yanında bir kimse var mı? dedi. Cebrail Evet, Muhammed var dedi*”⁴⁷³

⁴⁶⁹ 20. Taha, 25.

⁴⁷⁰ Abdurrezzâk Nevfel, *Esiletun Haricetun*, s. 166-167.

⁴⁷¹ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XIX, s. 531-532.

⁴⁷² Muhammed Ferid Vecdî, *es-Siyratu'l-Muhammediyye*, 184.

⁴⁷³ Buhâri, *Salât*, 1, hadis no: 349, c. I, s. 78; Müslim, *İman*, hadis no: 263 (163), c. I, s. 148.

Ahmed Şelebî, İsrâ ve Mirâç hadisesinin aslını kabul etmekle birlikte sahih hadis kitaplarında geçen rivayetlerdeki tafsilatın İslam düşüncesinin sabiteleriyle çeliştiğini ifade eder. Allah'ın mekandan münezze olmasına rağmen kendisine mekan isnat edilmesi, Hz. Muhammed'i Hz. Musa'nın öğrencisi konumuna düşürmesi gibi hususları buna örnek gösterir. Kur'an'a inanan müminin İsrâ ve Mirâç hadisesinin beden ve ruhla gerçekleştiğine inanması gerektiğini, çünkü Belkıs'ın tahtının taşınmasının bu hadiseyle benzerlik oluşturduğunu dolayısıyla ona inanan bir müminin buna da inanması gerektiğini ifade eder. Ancak bu yolculuğun maddî vasıta veya zaman ve mekan ölçütleriyle irtibatlandırılmasının doğru olmayacağını dile getirir. Araştırmacıların, madde kanunlarının işlemediği bir hadise karşısında maddî düşünceye dayanarak açıklama yapmalarının doğru olmayacağını ve bundan uzak durulması gerektiğini ifade eder. Göz açıp kapayınca kadar gerçekleşen Belkıs tahtının taşınma hadisesi örneği söz konusuysen Burak gibi bir hayvanla bu yolculuğun gerçekleştirildiğini söylemenin kabul edilemez olduğunu belirtir. Hatta Cebrail'in Kudüs'e vardıktan sonra orada bir taşla dokunup deldiğini, sonra da Burak'ı oraya bağladığını söyleyen rivayetlerin mevzû olduğunu ve hayatın maddî boyutundan etkilenerek uydurulduğunu iddia eder. Allah'ın istediği yere Peygamber'ini ulaştırabileceğini, Belkıs tahtının taşınması gibi veya Peygamberlerin en şerefli olan Hz. Peygamberimize yakışan bir yöntemle bunun gerçekleştirilebileceğini ifade eder.

Ahmed Şelebî, Hz. Peygamber'in Cebrail ile yedi göğe yükseltme hadisesinin tamamen maddî şekilde tasvir edildiğini, aslında gökte çalınacak kapıların bulunmadığını, bulunsada dahi bu engellerin meleklerin görme veya nüfuz etmelerine mani olamayacağını savunur. Sema kapısında duran meleğin kapıyı çalan kimdir demesinin düşünülemeyeceğini, vahiyle mükellef olan Cebrail'i tanımayan bir meleğin bulunamayacağını, Allah'la buluşmak gibi önemli bir yolculuğa çıkan Hz. Peygamber'in yolculuk esnasında bu tür olumsuzluklarla karşılaşmaması adına ortamın daha önceden

oluşturulmuş ve hazırlıkların buna göre yapılmış olacağını iddia eder. Allah'a mekan isnat eden ve maddi bir varlık gibi yanına varılacağını söyleyen bu tür rivayetlerin Kur'an'daki Allah tasavvuruyla bağdaşmadığını vurgular.

Şelebî, rivayette geçen beş vakit namazla ilgili durumu ve Hz. Musa'yla gerçekleştirilen diyalogun tamamen maddi içeriğe sahip olup isrâiliyat kaynaklı olduğunu iddia eder. Bu rivayetin, Hz. Muhammed'i Hz. Musa'nın öğrencisi konumuna düşüreceğini iddia eder. Ayrıca Hz. Musa'nın Müslümanları Hz. Muhammed'den daha fazla tanıyıp hallerine vakıf olduğu ve onlara daha çok iyiliğinin dokunduğu anlamına geleceğini dile getirir. Rivayetin Allah'ın keremiyle bağdaşmadığını, bire on sevap veren Allah'ın, namazları beş beş düşürmesinin ihsanıyla çeliştiğini ifade eder. Namazların baştan itibaren beş vakit olup mükâfatının elli olduğunu veya elliye Hz. Peygamber'in ricasıyla direkt beşe düşürüldüğüne inandığını söyler. İsrâ ve Mirâç hadisesinin Hz. Muhammed'in mucizelerinden biri sayılmadığını, çünkü İslam dininin doğüstü mucizeler üzerine ikame edilmediğini, Mucizenin doğasında kalıcı olma ve meydan okuma özelliğinin var olduğunu iddia eder.⁴⁷⁴ Seyyid Salih Ebû Bekir'e göre de isra ve miraç hadisesi isrâiliyat kaynaklıdır.⁴⁷⁵

Muhammed Ebû Zehra, miraç hadisesinin bedenle olmayıp sadece ruhla yani sadık bir rüya vasıtasıyla olduğunu söyler. Gerekçe olarak vefat etmiş peygamberlerin bedenleri ortada olmadığından Hz. Peygamber'in ruhlarıyla görüşmüş olması gerektiğini iddia eder. Diriltirilip tekrar öldürüldüklerine dair hiçbir haberin gelmemiş olmasını delil göstererek gaybi meselelerde naklî bir delil veya burhânî aklın gerekliliğini vurgular. “*Kalp gördüğünü yalanlamadı*”⁴⁷⁶ ayetinde kalbin görmsinden bahsedildiğini, bunun da ancak

⁴⁷⁴ Ahmed Şelebi, *Mevsûatu't-Tarihi'l-İslâmî*, c. I, s. 241-251.

⁴⁷⁵ es-Seyyid Salih Ebû Bekir, *el-Edvâu'l-Kur'aniyye*, s. 209-212.

⁴⁷⁶ 53. Necm, 11.

ruh ile gerçekleşebileceğini ifade eder. ⁴⁷⁷ Muhammed el-Hıdrî’de bu görüşü benimsemiştir. ⁴⁷⁸

2.1.9. Hz. Süleyman’ın Bir Gecede Yüz Kadınıyla Birlikte Olduğuna Dair

Hadis

Ebû Hureyre (r.a.)’den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Hz. Süleyman (a.s) bu gece, kesinlikle yüz veya doksan dokuz kadına uğrayacağım. Hepsi de Allah yolunda cihat edecek bir yiğit doğuracak! dedi. arkadaşı ona: “İnşallah de bari!” uyarısında bulundu. Fakat Hz. Süleyman inşallah demedi. Kadınlarından sadece biri hâmile kaldı. O da yarım insan doğurdu.” Resûlullah sözüne devamla: “Nefsimi elinde tutan Zât’a yemin olsun! Eğer Süleyman “inşallah!” demiş olsaydı o çocukların hepsi de doğar ve Allah yolunda birer süvari olarak muhakkak cihat ederlerdi.”* ⁴⁷⁹

Abdulahhâp en-Neccâr bu rivayetin gerçek olmasını ihtimal dışı görmekte, bir kişinin bir gecede yedi yüz hatta yetmiş kadınla birlikte olmaya gücünün yetmeyeceğini, her kadına ne kadar az zaman ayrılırsa ayrılısın bir geceye böyle bir şeyin sığdırılmayacağını iddia eder. Allah’ın, peygamberlerine ihsan ettiği mucizelerini, kadınlarla birlikte olmak veya bu hususta hayvanlarla yarışmak gibi şeylerle irtibatlı hale getirilemeyeceğini, böyle meydana okuyan bir kimsenin de zaten bulunmadığını ifade eder. Birlikte olduğu eşlerinin doğurmamasını da İnşallah dememesine bağlanmasının garip bir durum olduğunu, bu lafızdan maksadın sadece teabbudî olup istenileni gerçekleştirmek gibi bir özelliğinin bulunmasının söz konusu olamayacağını, nitekim Hz. Musa’nın, Hızır’a

⁴⁷⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Hâtemu’n-Nebiyyîn*, c. I, s. 419.

⁴⁷⁸ Muhammed el-Hıdrî, *Muhâdarâtu Târihi’l-Ümami’l-İslâmiyye ed-Devletü’l-Ümeviyye*, thk. Muhammed el-Osmânî, Dâru’l-Kalem, Beyrut. 1986. s. 120-125.

⁴⁷⁹ Buhârî, Cihâd, 23, hadis no: 2819, c. IV, s. 22; Müslim, Eymân, hadis no: 25, c. III, s. 1276.

“*inşallah beni sabredenlerden bulacaksın ve sana itaatsizlik etmeyeceğim*”⁴⁸⁰ demesine rağmen sabredemediğini ifade eder.⁴⁸¹

İsmail Mansûr, bir gecenin yüz kadınla cinsel ilişkiye girmeye yeteceğini ifade eden bu rivayetin doğru olamayacağını belirtir. Ahlak dışı bu sözün insanlar huzurunda alenen sarf edilmesinin Hz. Peygamber ahlakıyla bağdaşmayacağını, kadınların hem erkek hem de kız doğurabileceğini bilen Peygamberlerin Allah’a şart koşarcasına bu sözü sarf etmeyeceklerini iddia eder.⁴⁸²

2.1.10. İsrailoğullarının Hz. Musa’ya Eziyet Etmesi Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)’den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*İsrailoğulları çıplak olarak yıkıyorlar ve o haldeyken de birbirlerine bakıyorlardı. Hz. Musa (a.s) tek yıkanırды. Bir grup “Yeminler olsun ki Musa’nın bizimle yıkanmamasının sebebi yumurtalıklarında şiş olmasıdır. Dediler. Bir gün Hz. Musa, yıkanmak üzere gitti. Elbisesini bir taş üzerine koydu. Taş onun elbisesini kaçırdı. Musa çıplak olarak taşın arkasına düşerek Ey taş, benim elbisemi ver diye bağırdı. Onlar Musa’nın bedenine baktılar, vallahi Musa’da bir kusur yoktur dediler. Musa elbisesini aldı ve taşa vurmaya başladı*”⁴⁸³

Abdulvahhap en-Neccâr, taşın hızlıca koşması ve Hz. Musa’nın onu çıplak bir şekilde yakalamaya çalışmasının ilahi hikmetle bağdaşmayacağını iddia eder. Hz. Musa’nın öfkelenmesine ve taşa vurmasına sebep olan bu hadisenin şerefli bir peygamberin değerini düşüreceğini ve böyle bir şeyin mucize olarak görülmesinin yersiz olduğunu ifade eder. Hz. Musa’da var olduğu iddia edilen böyle bir kusurun Allah katındaki saygınlığına hanel getireceğini düşünmenin anlamsız olduğunu ifade eder. Olayın, “*Ey kavmim Allah’ın elçisi olarak size gönderildiğimi bilmenize rağmen bana*

⁴⁸⁰ 18. Kehf, 69.

⁴⁸¹ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu’l-Enbiyâ*, s. 393.

⁴⁸² İsmail Mansûr, *Tebisûru’l-Ümmeti bi Hakikati’s-Sünne*, s. 503-504.

⁴⁸³ Buhâri, Gusl, 20, hadis no: 278, c. I, s. 64; Müslim, Hayız, hadis no: 75 (339), c. I, s. 267.

neden eziyet ediyorsunuz”⁴⁸⁴ ayetiyle ilgisinin bulunmadığını, çünkü rivayetteki hadisenin Hz. Musa'nın peygamberliğiyle ilişkilendirilmesinin pek mümkün olmadığını dolayısıyla ayette geçen eziyetin daha önemli bir şeye matuf olduğunu ifade eder.⁴⁸⁵ Abdulvahhap en-Neccâr, kitabına yönelik eleştiride bulunan el-Ezher'in bazı şeyhlerinin oluşturduğu kurul üyelerine bu hadisle ilgili şu yanıtları verir.

1. Hadisin, tüm bu kusurları içermediği varsayılsa dahi haber-i vâhid olduğunu ve kesinlik ifade etmeyen bir bilgiyle mucizenin sabit olamayacağını,
2. Mucizenin sadece bir meydan okumayla ilişkili olduğunu, Hz. Musa'nın bu konuda kimseye meydan okumadığını ve kimsenin de Hz. Musa'dan böyle mucize talebinde bulunmadığını,
3. Mucize sadece peygamberin Allah'tan talep etmesiyle veya kavminin istemesiyle gerçekleşeceğini dolayısıyla Hz. Musa bunu Allah'tan istemediği ve kavminden hiçbiri de bunu istemediğine göre böyle bir mucizenin gerçekleşmediğini,
4. Taşın koşmasının Hz. Musa'nın hoşlanmamasına rağmen gerçekleştiğini halbuki bir mucizenin peygamberin hoşnutsuzluğu ve kendisine rağmen olmayacağını,
5. Tabiat kanunlarını delerek Allah'ın kendisi için yaptığı bir mucizeden Peygamberin nefret etmesinin düşünülmemeyeceğini ve kendisini onurlandırma gayesiyle yapılan bir şeye rıza göstermemesinin onun için caiz olmayacağını,
6. Hz. Musa'nın, taşın süratle koştuğunu ve bunu tabiatına aykırı bir şekilde yaptığını gördüğünde, bu işin Allah tarafından olduğunu anlayıp öfkesinin dinmesi ve doğruyu görmesi gerekeceğini,
7. Hz. Musa, taşa sopayla vurduğunda taşın bu dayaktan zarar görüp yaptığı şeyden pişmanlık duyacağı ve bunu tekrarlamayacağı gibi bir düşünceye kapılmış olamayacağını,

⁴⁸⁴ 61. Saf, 5.

⁴⁸⁵ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, s. 339-340.

8. İki sert cismin birbirine çarpması neticesinde iz bırakmasının garip ya da sıra dışı sayılmayacağını, dolayısıyla böyle bir şeyin mucize olarak görülemeyeceğini,

9. İsrailoğullarının çıplak yıkanmaktan saklanmadıklarını iddia etmenin ispat edilmesi gereken büyük bir iddia olduğunu ve bu hususun ihtimal ifade eden delillerle değil, Kur'an veya daha önceki kitaplarla ispat edilmesi gerektiğinin, galiz avret yerlerini açmanın insan fitratıyla bağdaşmadığını, dolayısıyla Allah'ın onları faziletli kıldığını ifade eden ayetlerle ters düştüğünü,

10. Bu hastalığın abartıldığını, Peygamber için kusur ve ayıp addedilmesi ve bu kusurun Peygamberliğe mani olabileceğini iddia etmenin yersiz ve delilsiz bir iddiadan ibaret olduğunu söyler. Ayrıca tıbbın ve adetin sıradan bir hastalık olarak gördüğü bu hastalığın (testis tümörünün) abartılıp iman meselesine dönüştürüldüğünü, böyle bir hastalığın Peygamber'de olması durumunda dahi elbiseyle örtüleceğini dolayısıyla kimsenin bunu fark edemeyeceğini belirtir. Bir milletin tamamının kusurlu bir kimseye karşı takındığı tavrın bu olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını, çünkü nice büyük şahsiyetlerde farklı kusurlar bulunuyor olmasına rağmen değerlerinden hiçbir şey kaybetmediklerini belirtir. Böyle bir kusurun öğretici ile öğrenenin arasını açıp öğrenmeye mani olduğunu söylemenin de gerçekte hiçbir ilgisinin bulunmadığını, bu hastalığın kusur sayılması durumunda Ezher şeyhinin bu kurulda bulunanları ve görev yapmakta olan âlimleri tıbbî kontrolden geçirip talebeleri bunun gibi kusurlara sahip olan hocalardan kurtarması gerekeceğini, bunun gerçekleştirilmemesi durumunda da ümmetin bu hastalığa düşenlerden uzaklaşıp dini ilimden nefret etmesi gibi bir durumun ortaya çıkabileceğini alaylı bir şekilde dile getirir.⁴⁸⁶

2.1.11. Hz. İbrahim'in Üç Yalanı Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Hz. İbrahim (a.s) yalnız üç defa yalan söylemiştir: Bunlardan ikisi*

⁴⁸⁶ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, s. 339-348.

Allah'ın zatı hakkındadır: Puta tapanlara “Ben hastayım” demesi ve “Belki putların şu büyüğü bu kırma işini işlemiştir” demesi. Üçüncüsü için de olayı anlattı: “İbrahim günün birinde Sâre ile beraber azılı bir zalimin memleketine uğramıştı. Adamları tarafından o zalim hükümdara: Şehre yolcu bir kimse geldi, beraberinde insanların en güzeli bir kadın var, diye haber verildi. Zalim melik, İbrahim'e haber gönderdi. Geldiğinde Sâre'den söz ederek: Bu kadın kimdir? diye sordu. İbrahim: Kız kardeşim, dedi. Sonra İbrahim, Sâre'nin yanına geldi ve: Yâ Sâre, yeryüzünde benden ve senden başka iman eden hiçbir kişi yoktur. Bu melik, bana seni sordu. Ben de ona senin benim kız kardeşim olduğunu haber verdim. Sakın benim sözümlü yalan çıkarma, dedi. Arkasından zalim melik Sâre'ye elçi gönderip çağırttı. Sâre onun yanına girince melik eliyle Sâre'ye uzanmaya davrandı, bu anda adama bir hâl oldu. Hemen Sâre'ye: Benim için Allah'a dua et, ben sana zarar vermeyeceğim, dedi. Sâre, Allah'a (onun çözülmesi için) dua etti. Dua akabinde adam o hâlden salıverildi. Sonra Sâre'ye ikinci defa uzandı. Bu sefer de birincideki gibi yâhud ondan daha şiddetli bir hâl oldu. Yine Sâre'ye: Benim için Allah'a dua et, ben sana zarar vermeyeceğim, dedi. Sâre yine dua etti, o da yine çözüldü ve kapıcılarından bazısını çağırdı da: Sizler bana insan getirmediniz, sizler bana ancak bir şeytan getirdiniz, dedi. Akabinde Hâcer'i Sâre'ye hizmetçi olarak hediye etti. Sâre, İbrahim'e geldi. İbrahim, o vakit namaz kılıyordu. Eliyle “Mehye” yanı hâlin nedir? diye işaret etti. Sâre: Allah kafirin yahut fâcirin tuzağını kendi göğsüne çevirdi ve Hâcer'i de bana hizmetçi verdi, dedi”.⁴⁸⁷

Abdolvahhap en-Neccâr, bu hadisin birkaç nedenden dolayı uygun olmadığını düşünür. Hz. İbrahim'in değerli bir Peygamber olduğunu ve peygamberler için gerekli olan özelliklerden birisinin de doğruluk olduğunu dile getirir. Allah'ın onun hakkında “*Bu kitapta İbrahim'i an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir Peygamberdi.*”⁴⁸⁸ buyurduğunu, Ayette geçen “sıdîk” kalıbının mübalağa ifade ettiğini dolayısıyla karakter haline gelen ve değişmeyen doğruluk ahlakı anlamına geldiğini ifade eder. Hz. İbrahim'i

⁴⁸⁷ Buhâri, Enbiya, 8, hadis no: 3358, c. IV, s. 140; Müslim, Fadâil, hadis no: 154 (2371), c. IV, s. 1840.

⁴⁸⁸ 19. Meryem, 41.

yalancılıkla itham etmenin büyük bir saygısızlık olacağını çünkü Allah'ın onu seçtiğini ve Hz. Peygamber'e de onun hanif dinine ve yoluna uymasını emrettiğini belirtir. Bu açıdan Allah'ın, peygamberlerine yalancı bir kimsenin dinine uymalarını emretmeyeceğini ifade eder. Ayrıca bu rivayetin Hz. Peygamber'den nakledilen ve yalanı yeren hadislere aykırı olduğunu beyan eder.⁴⁸⁹

Hasan Hanefî, birçok nedenden ötürü bu kıssada peygamberlik izinin olmadığını ifade eder. Hz. İbrahim'in yalan söylemesi ve eşinden de yalan söylemesini istemesinin peygamber ahlakıyla bağdaşmayacağını belirtir. Hz. İbrahim'in krala itiraz etmeyip direnmemesi, eşini değil de kız kardeşini öne sürmesi, yeryüzünde iki kişiden başka inanan kimsenin olmadığını söyleyerek kibirlenmesi, gözünün önünde kralın iki defa eşiyle birlikte olmaya çalışması, kadının direnerek ve hile yaparak kendini kurtarmaya çalışması yerine duaya sarılması, kralın kadının şeytan olduğuna hükmetmesi, kralın Sâre'ye öfke duymasına rağmen ona Hâcer'i hediye etmesi ve böylece kralın ahlakının Peygamber ahlakını aşması gibi gerekçelerden ötürü hadisi reddeder.⁴⁹⁰

2.1.12. Babam ve Baban Cehennemdedir Hadisi

Enes b. Mâlik (r.a.)'ten gelen rivayette: *“Bir adam: Yâ Rasûlallah! Babam nerededir? dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) : “Cehennemdedir” diye buyurdu. Adam arkasını dönüp gidince, onu çağırdı ve şöyle buyurdu: “Muhakkak ki benim babam da senin baban da cehennemdedir.”*⁴⁹¹

Muhammed Ebû Zehra, Hz. Peygamber'in anne ve babasının ateşe gireceğini ifade eden rivayetlerin sened açısından garip ve metin açısından da gerçek dışı olduğunu, fetret ehli olmalarından dolayı azap görmelerinin ayet ve dini gerçeklerle uyuşmadığını böyle bir rivayeti *“Biz peygamber göndermeden azap edecek değiliz”*⁴⁹² ayetini gerekçe

⁴⁸⁹ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, s. 114-124.

⁴⁹⁰ Hasan Hanefî, *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, s. 430.

⁴⁹¹ Müslim, İman, hadis no: 347 (203), c. I, s. 191.

⁴⁹² 17. İsrâ, 15.

göstererek reddeder. Anne ve babası için mağfiret dilemesinin yasaklandığı farz edilse dahi bunun sebebinin dinle mükellef olmayışlarından ve buna ihtiyaç duyulmamasından kaynaklandığını söyler. Hz. İbrahim'in babası için mağfiret dilemesinin yasaklanmasının ise farklılık arz ettiğini, onun Allah'a imanla mükellef olduktan sonra imanı seçmediğini ifade eder. Abdullah ve Amine'nin hayatlarından örnekler vererek yüksek ahlaki erdemlere sahip olduklarını ve dini mükellefiyetlerinin olmamasına rağmen akıbetlerinin cehennem olmasının akıl kârı olmadığını belirtir. Hz. Peygamber'in anne ve babasının diriltilip Allah'a iman edeceklerini söyleyen rivayetin zayıf olduğunu, ancak Allah için imkansız olmadığını ifade eder. Kısacası fetret ehli olmaları, hidayete yakın ve güzel ahlak sahibi olmaları, ayrıca Kur'an ayetlerine ve sahih hadislere bakıldığında da ateş ehli olmayacaklarının anlaşılacağını ifade eder. Böyle bir neticeye peygamber sevgisinden dolayı varmadığını, aksine bunun akıl, mantık, ahlakî ilkeler, şer'î deliller, şeriatın gaye ve maksatlarının bir gereği olduğunu belirtir.⁴⁹³

Muhammed Gazâlî, adamın birisinin adeta müjde verircesine bu hadisi yaymasının kendisini son derece öfkeliendirdiğini, bu tiplerin ne İslam'ı anladıklarını ne de davetin nasıl yapılacağını bildiklerini ifade eder. Böyle insanların sünnet adına ümmeti daha çok helake götürmekten başka bir iş yapmadıklarını, sünnetin bunun gibilerden beri olduğunu ifade eder. Yusuf el-Karadâvî'nin buradaki babadan kastın amca olduğu fikrine katıldığını söyler. Gazâlî, *"Bu hadis sahihtir ve ayetin ifade ettiği genel manayı tahsis eder. Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah hariç bütün fetret ehli kurtulmuştur"* diyen kimseyi bizzat işittiğini ve ona Abdullah ne yapmış ta tek başına ateşe girmeyi hak etmiş diye sorduğunu ifade eder. Abdullah'ın şerefli ve iffetli bir genç olduğunu, tarihin onu kötülükle değil hayırla yâd ettiğini, ayetin istisna manası taşımayan bir haber olduğunu, Abdullah'ın azap görmesini neden bu kadar arzuladığını ve bu yalanı yaymaya çalıştığını sorar. Hz.

⁴⁹³ Muhammed Ebû Zehra, *Hâtemu'n-Nebiyîn*, c. I, s. 118.

Peygamber'in anne ve babasının ateşte olduğunu vurgulamanın ardında kör bir taassupla ona kötülük yapma isteğini sezdiğini ifade eder.⁴⁹⁴

Yusuf el-Karadâvî, fetret ehlinin olmaları ve doğru olan görüşe göre de kurtulmuş olmalarından ötürü Abdullah b. Abdulmuttalib'in günahı nedir ki cehennemde olsun diye kendi kendine sorduğunu ifade eder. Burada baba kelimesinden maksadın amca olabileceği ihtimali üzerinde durur. Fakat bir yandan bunun ilk akla gelen düşünceye aykırı olması ve diğer taraftan da soru soran adamın babasının günahı neydi sorusuna cevap verilememesinin bu ihtimali zayıf hale getirdiğini çünkü rivayetin zahiri adamın babasının da İslam'dan önce öldüğüne işaret ettiğini dile getirir. Metnindeki problemlere rağmen senedin sahih olmasından hareketle bu hadis hakkında tevakkuf ettiğini söyler.⁴⁹⁵

2.1.13. Ceninin Ana Rahminde Geçirdiği Evreyle İlgili Hadis

Abdulah b. Mesud (r.a.)'dan gelen rivayet Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Sizden birinizin yaratılışı annesinin karnında kırk gün toplanır. Sonra bir o kadar zaman içinde aleka olur. Yine bir o kadar zaman içinde mudga olur. Sonra ona bir melek gönderilir ve ameli, eceli, rızkı ve said ya da şaki olduğu konusunda dört kelime yazmakla emr olunur. Sizden bir kişi cehennem ehlinin işini işler de, hatta kendisiyle cehennem arasında yalnız bir kulaç mesafe kalır. Bu sırada (meleğin ana karnında yazdığı) yazı onun önüne geçer. Bu defa o kişi cennet ehlinin işini işler de cennete girer. Ve yine bir kişi cennet ehlinin işini işler, hatta kendisiyle cennet arasında bir kulaç mesafe kalır. Bu sırada (meleğin yazdığı) yazı onun önüne geçer de artık cehennem ehlinin işini işler ve cehenneme girer.”*⁴⁹⁶

Muhammed Gazâlî, Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde geçen iki rivayet arasında açık bir farkın bulunduğunu, Buhârî rivayetinde adı geçen yazma işinin dört ay sonra

⁴⁹⁴ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 144-145.

⁴⁹⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 97.

⁴⁹⁶ Buhârî, *Enbiya*, 1, hadis no: 3332, c. IV, s. 133.

gerçekleştirildiği ifade edilirken Müslim rivayetinde bunun kırk iki gün sonra gerçekleştirildiğini belirtir. Bu iki hadisin tercih, red ve kabul durumunu işin erbabına bıraktığını, bir insanın Allah'ın huzuruna sahih bir iman ve salih bir amelle gittikten sonra bu iki hadisi yahut birisini bilmemesinin kendisine bir zararının olmayacağını iddia eder. İman esasları ve doğruluk rükünlerinin kitap ve sünnette açıklandığını ve bunlar arasında yaratmanın başlangıcı ve geçirdiği evreleri bütünüyle ihata etmek gibi bir şeyin bulunmadığını dolayısıyla bu konuda Kur'an'ın anlattığının bize yeteceğini ifade eder.⁴⁹⁷

2.1.14. Keşfu's-Sâk Hadisi

Ebû Said el-Hudrî (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Rabbimiz baldırını açar, her mümin erkek ve her mümin kadın O'na secde eder. Dünyada iken kendisine riya ve gösteriş olarak secde edenler geri kalırlar. Onlar da secde etmeye kalkarlar, ancak sırtları bükülmeyen yekpare bir tabakaya dönüşür (ve secde edemezler).”*⁴⁹⁸

Muhammed Gazâlî, bu ifadelerin son derece muğlak, karışık ve müphem olduğunu ve cumhuru ulemanın da bunu reddettiğini savunur. Aklen ve naklen bunun kabul edilmesinin mümkün olmadığını, suretten maksat sıfattır dense bile Allah'ın yücelik ve vakarına halel getirecek böyle bir durumun söz konusu olamayacağını belirtir. Hadisin tamamının illetli olduğunu, rivayeti ayetle ilişkilendirmenin de açıkça hata sayılacağını ve bazı tecsim hastalarının bu gibi rivayetleri yaydıklarını belirtir. Gerçek bir Müslüman'ın bu tür haberleri Hz. Peygamber'e isnad etmekten haya edeceğini, ümmetin selef ve halefinin Allah'ı tenzih etme hususunda ittifak ettiklerini dile getirir. Yine selef ve halefin Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarındaki tecsimi çağrıştıracak veya Allah'ın zatına, celal ve celaline layık olmayan ifadeleri hoş karşılamadıklarını belirtir. Allah'ın kullarını imtihan etmek

⁴⁹⁷ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 155.

⁴⁹⁸ Buhârî, Tefsir, 2, hadis no: 4919, c. VI, s. 159; c. IX, s. 129; Müslim, İman, hadis no: 302 (183), c. I, s. 167.

için şekil değiştirdiğini iddia etmenin de imtihan alemi olmayan ahiret hayatı için söz konusu olamayacağını ifade eder.⁴⁹⁹

2.1.15. Cariye Hadisi

Muâviye İbnu'l-Hakem es-Sülemî (r.a.)'den nakledilen rivayette: “*Uhud ve Cavvâniyye civarında koyunlarımı otlatan bir cariyem vardı. Bir gün koyunlardan birini kurt kaptı. İnsanlığım icabı öfkelen dim ve cariyenin suratına bir tokat vurdum. Bu durum içime büyüyünce Hz. Peygamber'e geldim ve onu âzad edebilir miyim? diye sordum. Peygamberimiz “onu yanıma getir” dedi. cariyeye: “Allah nerede?” diye sordu. Cariye: o, “göktedir” deyince, “pekâlâ ben kimim”? diye sordu. Cariye “sen Allah'ın Resûlüsün” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana “onu âzad et zira o müminedir.” dedi.*⁵⁰⁰

Muhammed Zâhid el-Kevserî,⁵⁰¹ es-Seyfu's-Sakîl kitabına yazdığı haşiyede hadisin sened ve metninin problemlili olduğunu, mana ile rivayet edildiğinden ravi tasarrufuna maruz kaldığını ifade eder. Hz. Peygamber'in iman edecek olanlara şehadeti telkin ettiğini dolayısıyla bu rivayetin Peygamber adetine ters düştüğünü dile getirir. Fakih olmayan bir kimsenin mana ile rivayetinin büyük bir problem olduğunu, bu rivayetin sahabe fakihlerinden değil de bedevilerden geldiğini söyler.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 153.

⁵⁰⁰ Müslim, *Mesâcid ve Mevâdiu's-Sucûd*, hadis no: 33 (537), c. I, s. 381.

⁵⁰¹ Son dönem Osmanlı ülemasından olan Kevserî, şeyhülislâm vekilliği görevinde de bulunmuştur. Muhammed Zâhid el-Kevserî, hakkında tutuklama kararı çıktığını öğrenince Mısır'a giderek orada ikamet etmiştir. Kahire'de bulunduğu yıllarda bir taraftan evini medrese haline getirerek talebe yetiştirirken bir taraftan da çok sayıda İslâmî yazma eserin ilmî neşrini sağlamıştır. Muhammed Zâhid el-Kevserî hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Zâhid Kevserî” DİA, TDV Yay., İstanbul, 2013, c. XXXXIV, s. 80-81.

⁵⁰² Takiyyüddin es-Sübki, *es-Seyfu's-Sakîl*, el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, Kahire, 2003, s. 83.

2.1.16. Şefaât Hadisleri

Ebû Hureyre (r.a.)’den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaât etmek için saklamak istiyorum.*”⁵⁰³

Mustafa Mahmud, şefaatin geçmişten günümüze tartışmalı bir konu olduğunu belirtir. Problemin kaynağının Kur’an’ın muhkem olan birçok ayetinde şefaatin olmayacağını ifade etmesi ve bazı ayetlerinde Allah’ın iznine bağlı olduğunu söylemesine mukabil hadislerin Hz. Peygamber’in kıyamet günü ümmetinden günahkar ve büyük günah işleyenlere şefaâtçi olacağını ve Allah’ın da bu şefaati kabul edeceğini söylemesiyle ortaya çıktığını ifade eder. Buhârî ve diğer hadis kaynaklarında bu anlamda farklı ifadelerle birçok hadisin bulunduğunu dile getirir. Dünyadaki ölçünün çoğunluktan yana olduğunu ancak ahirette seçkin bir gurubun kurtuluşa ereceğini, bu Rabbani irade karşısında hiç kimsenin itiraz edemeyeceğini söyler. La ilahe illallah diyenlerin zina etse de hırsızlık yapsa da cehennemden Hz. Peygamber’in şefaatiyle çıkarılacağını ifade eden rivayetlerin Kur’an’ın sarihine ters olduğunu, münafıklarında bu sözü söylediğini, amelle desteklenmemiş olmasına rağmen insanın ömürde birkaç defa bu sözü söylemesiyle kurtuluşa eremeyeceğini belirtir.⁵⁰⁴

Mustafa Mahmud, ayette Hz. Peygamberin ümmetinin Kur’an’ı terk (hecr) ettiklerinden şikayet etmesinin⁵⁰⁵ kıyamette iltimasın olmadığını bir göstergesi olup şefaât fikriyle çeliştiğini ve kurtuluşun yegane vesilesinin de Allah’ın kullarını günahlardan koruyup veya tövbelerini kabul etmesiyle mümkün olacağını söyler. Dünyada bildiğimiz aracı edinmenin oluşturduğu karmaşanın ahirette olamayacağını çünkü bu anlamdaki bir şefaatin ilahi kanunların yok sayılması anlamına geleceğini belirtir. Bu konudaki hadislerin sened ve kaynak açısından Kur’an’a ters düştüğü için şüpheli olduğunu dile getirir. Kur’an

⁵⁰³ Buhârî, Deavât, 1, hadis no: 6304, c. VIII, s. 67; Müslim, İman, hadis no: 334 (198), c. I, s. 188.

⁵⁰⁴ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 11-17.

⁵⁰⁵ 25. Furkân, 30.

peygamberinin Kur'an'a aykırı davranmamızı talep etmesinin düşünülmemeyeceğini söyler. Müslümanların şefaata fikrine dayanarak her türlü büyük günahı yapmaktan geri durmadıklarını ifade eder. Kur'an'ın “*şefaata yetkisi bütünüyle Allah'a aittir*”⁵⁰⁶ diyerek bu yetki kullanımının tamamen Allah'a has kıldığını ifade eder. Herkesin neyi hak ettiğini, ne yaptığını, ne tür bir mazeret ürettiğini, kalp ve vicdanında ne olduğunu ve gizlediği her şeyi yalnızca Allah'ın bildiğini dolayısıyla şefaatin Allah'ın bilgisine bir şey katamayacağını ve Allah'ın verdiği hükmü düzeltebilecek hiç kimsenin olamayacağını belirtir.⁵⁰⁷

Mahmud, “*O, kendi hükümlerine kimseyi ortak etmez*”⁵⁰⁸, “*Kendileri için Rablerinden başka dost ve şefaataçı yoktur*”⁵⁰⁹ gibi ayetlerin muhkem olarak şefaatin olamayacağını ifade ettiğini iddia eder. Bu tür hadislerin peşine düşülmemesi gerektiğini çünkü kıyamet gününün sıradan bir gün olmadığını, insanların o günde toplatılıp hazır olacaklarını ve çocukların saçlarının ağaracağını dolayısıyla böyle bir günün sıradanlaştırılıp hafife alınmaması gerektiğini ifade eder. Bu hadis kitaplarında hiç hayır yapmayan birisinin şefaate mazhar olacağını söylenmesini bu açıdan garipsemediğini ve bu gibi kitaplara sokuşturulan hadislerin dini tahrip etme ve sorumluluktan sıyrılma gibi hedeflerinin olduğunu belirtir. Bu rivayet sahiplerinin bunca hadisi rivayet etmeleri ve bunu belki de Hz. Peygamber'e saygı duyma ve mertebesini yükseltme gibi iyi niyetle yapmış olma ihtimallerinin bulunduğunu dile getirir. Ancak bu söyledikleri şeylerle kıyamet gününün önem ve ciddiyetini ifsad edip yıktıklarını ve böyle bir anda sanki peygamberin rabbiyle bir pazarlığa girdiği izlenimini vermenin doğru olmadığını ve Hz. Peygamber'in böyle bir şey yapmayacağını iddia eder.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ 39. Zümer, 44.

⁵⁰⁷ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 18-20.

⁵⁰⁸ 18. Kehf, 26.

⁵⁰⁹ 6. En'âm, 51.

⁵¹⁰ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 21-25.

Mahmud, cehenneme girenin artık oradan çıkamayacağını, Kur'an'da belli süreli azap görme diye bir şeyin olmadığını ve Hristiyanlarda olan temizlenme fikrinin de Kur'an'da bulunmadığını belirtir. Cehennemde ebedi kalmanın, günah işleyip tövbe etmeyenleri ve günaha dalıp ısrar edenleri, kibirlenen ve günahlarla övünenleri kapsadığını, bu Kur'anî sabitelerin de rivayetlerle çeliştiğini dolayısıyla bu hadislerin Hz. Peygamber tarafından söylenmesinin mümkün olamayacağını iddia eder. Meleklerin şefaatinin falanca kişinin Allah tarafından affedildiği bilinip izin verildikten sonra gerçekleşeceğini dolayısıyla bunun adeta bir müjdeleme faaliyetinden ibaret olduğunu söyler. Her şeyin Allah'ın elinde olduğunu, mutlak ilim ve rahmet sahibinin sadece kendisi olduğunu bundan dolayı kimsenin Allah'tan daha bilgili ve kullarına daha merhametli olduğunu iddia edemeyeceğini dile getirir. *Makam-ı Mahmûd* sahibinin Hz. Peygamber olduğunu ancak mahiyetinin bilinemeyeceğini ve bu makamın Allah'ın sırlarından bir sır olup gaybî bir durum olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in elinden bir şey gelmeyeceği Allah tarafından bildirilmiş olmasına rağmen bütün yetkinin kıyamet günü onun elindeymiş gibi gösterilmesinin kabul edilemez olduğunu ifade eder. Ayrıca Hz. Peygamber'in en yakınlarına dahi aracı olup iltimas geçemeyeceğini söylemesine rağmen adalet terazisini alt üst ederek o zor günde aracılık ve şefaahat iddalarında bulunmamızın ve kendimizi mutlak olarak insanların en seçkini olduğumuz fikrini savunmamızın doğru olmadığını iddia eder.⁵¹¹

Mahmud, bu konuyla ilgili kendisine çokça reddiye yazıldığını özellikle Ezher ulemasından Abdulazim el-Mut'mî reddiyesini önemsedğini söyler. Mahmud, Abdulazim el-Mut'mî'nin şefaati, kesinlikle kabul edilmeyen ve şarta bağlı olarak kabul edilen şefaahat olmak üzere ikiye ayrıldığını, dolayısıyla şefaatin iltimas şeklinde olmayıp Allah'ın rahmet ve takva ehli olduğunu bildiği kimseler için merhameti ve şefaahatçi için de bir ikramı olduğunu söylediğini aktarır. Mahmud, bu görüşün doğru ve orta bir yolu temsil ettiğini

⁵¹¹ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 31-44.

söyler. Kur'an'ın bu konuyu net olarak zikretmemesinin sebebini, kıyametle ilgili endişe içinde olmamız, kötülöklere karşı koyacak olan takva duygularımızı geliştirmemiz ve her daim dikkatli davranmamız gerekliliğine bağlar.⁵¹²

Mahmud, günahlarımızdan tövbe edip kirlerimizden temizlenmek için Allah'ın tövbe kapısını rahmet ve keremiyle açık tuttuğunu, son nefese kadar böyle bir imkan sağladığını, tövbenin kabulü için araçlara ihtiyaç duyulmadığını tüm bunlara rağmen bu konuda kendisini kınayan ve azarlayanların itiraz ve öfkelerini anlamadığını, hayatlarının sonuna kadar istedikleri şekilde günah işleyip sonra tövbe ve pişmanlık hissetmeden peygamberin kendilerini kurtarmalarını mı istediklerini sorar. Rız olunan kullara şefaate edileceğinin söylenmesi ve şartlı olan şefaatin zaten hak edenlere nasip olacağını bunun sadece şefaate edeni şereflendirme ve şefaate edileni de tebrik etme mahiyetinde olduğunu söyler. Kendisinin de herkes gibi günahkar olup en ufak bir dala yapışmak istediğini ancak kendi kendini kandırıp ayetlerin anlamlarını sırf kendini rahatlatmak için tahrif edemeyeceğini heva ve hevesine uymasa da hakka tabi olacağını dile getirir.⁵¹³

Mahmud, şefaatin ilahi izne bağlanmasıyla onun iradesinin önüne kimsenin geçemeyeceğinin ispatlanmış olup böylece şefaatchilerin şefaate etmesiyle ilahi meşiet arasında bir çelişkinin kalmayacağını ve dünyada olduğu gibi hakkı ve adaleti aşan araçlar ve iltimasçılar vasfının şefaatte olmadığını ortaya çıkacağını belirtir. Sadece ilahi iradenin söz konusu olduğunu, yoktan var edenin yardımcılara muhtaç olmadığını, Allah'ın şefaate şefaate edeni onurlandırma ve şefaate edilene de merhamet etmek istediğini bu onurlandırmaya en layık olan kişinin elbette ki Hz. Peygamber olduğunu ifade eder.⁵¹⁴ Muhammed Abduh, Muhammed Mustafa el-Marâgi (ö. 1945) ve İbn Teymiye'nin görüşlerini aktardıktan sonra kendisinin şefaate inkar etmediğini, onu Allah'ın ulûhiyetine

⁵¹² Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 47-51.

⁵¹³ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 61-66.

⁵¹⁴ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 70-72.

yakışır bir şekilde anlamaya çalıştığını, dünyadaki iltimas durumuyla karıştırılmaması gerektiğini ve ilahi izin şartına bağlı olduğunu ifade eder.⁵¹⁵

2.2. TEŞRÎ İLE İLGİLİ KONULAR

2.2.1. Ridde Hadisleri

İbn Abbas (r.a.)'tan gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır:

*“Kim dinini değiştirirse onu öldürün”.*⁵¹⁶

Abdullah b. Mesud (r.a.)'dan gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve benim de onun elçisi olduğuma şahadet etmekte olan bir Müslüman kişinin kanı ancak şu üç şeyden biri ile helal olur: Maktulün hayatı karşılığında öldürülmesi, zina edenin evli olması, İslâm dininden çıkıp Müslüman cemaatini terk etmesi.”*⁵¹⁷

Mahmud Şeltût, birçok âlimin, âhâd hadisle had cezalarının sabit olmayacağı görüşünde olduğunu, buna istinaden ridde konusundaki hükmün değişebileceğini iddia eder. Küfrün kendisinin kanı helal kılmayacağını, kanı helal kılacak olan şeyin Müslümanlarla savaşma, onlara karşı düşmanlık yapma ve dinlerinde fitneye düşürmeye çalışmak olduğunu ifade eder. Kur'an'ın birçok ayetinin zahiri de dinde zorlamayı kabul etmediğini ifade eder.⁵¹⁸

Abdalmüteâl es-Saîdî, mürtedin cezasının Kur'an tarafından belirlendiğini, bunun da uhrevî bir ceza olduğunu söyler. Hz. Peygamber hayatayken birçok ridde sayılacak hadisenin vuku bulduğunu ancak bunların hiç birisinde Hz. Peygamber'in ceza uygulamadığını ve zorla tevbe etmelerini emretmediğini, sadece onlardan yüz çevirip mühlet verdiğini ifade eder. Öldürülme cezasının sadece savaşçı mürtetler için geçerli

⁵¹⁵ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 79-84.

⁵¹⁶ Buhârî, Cihâd, 149, hadis no: 3017, c. IV, s. 61.

⁵¹⁷ Buhârî, Diyât, 6, hadis no: 6878, c. IX, s. 5; Müslim, Kasâme, hadis no: 25 (1676), c. III, s. 1302.

⁵¹⁸ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 281.

olduğunu çünkü Hz. Peygamber döneminde Müslümanların savaş halinde olduklarını dolayısıyla Müslümanlarla savaşmayan münafıkların dahi bu kapsamda değerlendirilmediklerini sadece dinden çıkıp savaşa katılanların mürtet olarak görüldüğünü iddia eder. Mürtedin tövbesinin de münafıkların tövbesine kıyas edileceğini dolayısıyla tövbelerinin özgür iradeleriyle gerçekleşmesi gerektiğini söyler. Hiç Müslüman olmamış kafirler gibi mürtetlerin de İslam'a güzellikle davet edilmeleri gerektiğini belirtir. Tövbe edinceye kadar hapsedilmelerinin ne mürtet için ne de bizim için bir anlam ifade etmeyeceğini dolayısıyla Müslümanların bir mürtedin dine dönmesinden ve zorla tövbe ettirilmesinden daha önemli işlerinin olması gerektiğini, bizleri onun tövbesiyle uğraşmaktan alıkoyacak uhrevî bir cezanın zaten kendisini beklediğini söyler.⁵¹⁹

Cemâl el-Bennâ, Kur'an naslarında mürtet için dünyevi bir cezanın uygun görülmediğini, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında bu cezayı içeren herhangi bir durumun bulunmadığını, sahabenin çoğunun bir Müslümanı tekfir edecek, irtidat ettiğine hükmedecek veya bir cezayı uygun görecektir tutumdan çok uzak olduklarını iddia eder. Nakledilen bunca ridde hadislerinin ise fikhın tedvin edilme ve hükümlerin maddeler haline dönüştürülme arzusu neticesinde fakihler tarafından uydurulduğunu iddia eder. Emevilerin son dönemiyle Abbasilerin ilk dönemlerindeki siyasi ve mezhebi ihtilafların buna sebep olduğunu iddia eder. Ümmetin birliğini tehdit eden bu çekişmeler muvacehesinde fakihlerin kanun, düzen ve yönetimi koruma saikiyle ve ortamın buna müsait olması sebebiyle de düzenin dışına çıkan herkesin kellesinin alınmasını sağladıklarını dile getirir. Bu yapılanlara dini bir kılıfın hazırlandığını, uydurma ve sıkıntılı rivayetlerin bu uğurda kullanıldığını veya sened ekleyerek rivayetlerin şeklen sağlam hale getirildiğini ve böylece tedavüle sokulduğunu iddia eder. İrtidat için verdikleri bu cezanın tam anlamıyla had cezaları kapsamına sokulmadığını, benzersiz bir ceza olarak görüldüğünü dolayısıyla bu cezaya uğratılanları Müslüman mezarlığına defnetmediklerini,

⁵¹⁹ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Hurriyyetu'l-Fikri fi'l-İslam*, s. 83-87.

namazını kılmadıklarını ve malını Müslümanlar için fey saydıklarını dile getirir. el-Bennâ, ihtisasları gereği fakihlerin şu iki hali ihdas ettiklerini söyler. İlki: “Dinde zorunlu olarak bilinmesi gereken şeyi inkar etme” sözü. Herkesi kapsayabilecek olan bu sözün tamamen göreceli olduğunu, herhangi bir fakihin bu sözün kapsamını genişleterek sıradan bir durumu da inkar olarak değerlendirip insanların kanını helal sayabileceğini iddia eder. Hüküm koymada bunun ciddi saptamalara sebebiyet vereceğini, Kur’an’ın helal ve haram kılma yetkisiyle ilgili uyarılarına rağmen bu söz sayesinde fakihlere bu kadar geniş yetki verildiğini dile getirir. Bu yetkinin eşyayla ilgili hüküm vermede değil şahıslarla ilgili olduğunu dolayısıyla çerçevesi belli olmayan ve önü açık olan bu keyfilik sayesinde isteyenin istediği şeyi bu kapsama sokabileceğini iddia eder. Bu durumun aslında yasa yaparken kapsamı daraltma ve sınırı belirleme şartını ihlal ettiğini, dolayısıyla hüküm koyma kurallarına aykırı olduğunu ifade eder. Bunun da düşünce hürriyetine yönelik ciddi bir tehlike yarattığını hatta böyle bir yetkinin var olmasıyla düşünce hürriyetinin bir arada olmasının mümkün olamayacağını savunur. İkincisi: İstîtâbe (Tövbe isteme) meselesi. Bu durumun da Kur’an ve sünnette bulunmadığını, Kur’an’ın tövbe etmeyi sıkça telkin etmesine rağmen fakihlerin uydurduğu bu yönteme hiçbir zaman tevessüle etmediğini ifade eder. Fakihlerin istitabe diyerek ortaya koydukları bu yöntemin haddi zatında tövbenin özüne aykırı olup mahiyetini bozduğunu, çünkü korku ve kılıcın olduğu bir yerde tövbenin rıza, ikna ve inanma saikiyle gerçekleşemeyeceğini, tam tersine ölümden kurtulma ve cezadan korkma endişesinden kaynaklanacağını belirtir. Böylesi bir durumun gerçekte düşünce terörü ve psikolojik bir baskı sayılacağını iddia eder.⁵²⁰

el-Bennâ, irtidadın, İslam’a inanma ile İslam toplumunun arasındaki sağlam bağı ve ortaya çıkan hak ve görevler arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilediğinin farkında olduğunu vurgular. Ancak böyle bir yönelişe direnme ve olumsuz etkilerini gidermenin hikmet, delil ve ikna yoluyla olabileceğini, güç ve kanuni cezaların bu konuda pek işe yaramayacağını

⁵²⁰ Cemâl el-Bennâ *el-İslam ve Hürriyyetu'l-Fikr*, yy., Kahire, 1999, s. 340-344.

ifade eder. İrtidad hadisesinin olumsuzluklara sebep olacağı kabul edilse dahi, düşünce özgürlüğünün sağladığı güç ve avantajlar yanında bunun hiçbir kıymetinin bulunmadığını söyler.⁵²¹

2.2.2. Recm Hadisleri

Abdullah b. Mesud (r.a.)’dan gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Allah’tan başka ilah bulunmadığına ve benimde onun elçisi olduğuma şahadet etmekte olan bir Müslüman kişinin kanı ancak şu üç şeyden biri ile helal olur: Maktulün hayatı karşılığında öldürülmesi, zina edenin evli olması, İslâm dininden çıkıp Müslüman cemaatini terk etmesi.”*⁵²²

Muhammed Ebû Zehra, recm cezasını kabul etmemeyi şu temeller üzerine oturtur: Nur suresi 2. ayetinin genel olduğunu evli ve bekar ayrımı yapmadığını ve bu geneli tahsis edecek delilin aynı kesinlikte olması gerektiğini savunur. Hanefilerin recm hadisinin meşhur olduğunu iddia etmelerinin de kabul edilemeyeceğini iddia eder. Recm cezasının dünyanın en ağır cezası olduğunu dolayısıyla hafif cezanın Kur’an’da zikredilip ağır cezanın âhâd haberle gelmesinin makul olmadığını ve Kur’an’da hiçbir şeyin nesh edilmediğini dile getirir. Ebû Zehra, *“Ebû İshak eş-Şeybânî, sahabeden Abdullah b. Ebî el-Evfâ’ye Hz. Peygamber recm etti mi? diye sordum. Evet dedi. Bunun üzerine nur suresinden önce mi sonra mı dedim? bilmiyorum dedi”*⁵²³ şeklinde nakledilen rivayete işaret eder ancak buna rağmen sadece ihtimal ve çelişki yüzünden nesh edildiğini söylemeye hevesli olmadığını fakat Kur’an’da bütün had cezaları zikredilmiş olmasına rağmen en ağır olanı neden terk edildi diye sorma ihtiyacı hissettiğini ifade eder. Cariyelerle ilgili ayette geçen ihsân⁵²⁴ kelimesinin evlilik anlamına geldiğini, cariyelere verilen cezanın hür kadınlara verilenin yarısı olduğunu, bu açıdan recm cezasının da

⁵²¹ Cemâl el-Bennâ, *el-İslam ve Hürriyyrtu'l-Fikr*, s. 435.

⁵²² Buhâri, Diyât, 6, hadis no: 6878, c. IX, s. 5; Müslim, Kasâme, hadis no: 25 (1676), c. III, s. 1302.

⁵²³ Buhâri, Hudûd, 21, hadis no: 3813, c. VIII, s. 165.

⁵²⁴ 4. Nisâ, 25.

yarılanamayacağını belirtir. Böylece Nur suresindeki ayetin sünnette geçen hükmü nesh etmiş olma ihtimalinin olabileceğini söyler.⁵²⁵

Libya’da gerçekleştirilen bir sempozyumda Yusuf el-Karadâvî, Muhammed Ebû Zehra’nın toplantıda böyle bir bombayı patlattığını söyler. 20 sene bu fikhi meseleyi gizlediğini, ancak Allah’a kavuşmadan önce bunu açıklamak istediğini ve bunun Yahudi şeriatına ait bir hüküm olduğunu, ilk etapta Hz. Peygamber’in bunu uyguladığını ancak daha sonra ayetle nesh edildiğini söyler. Recm’in Kur’an ayeti olduğunu, fakat daha sonra tilavetinin nesh edilip de hükmünün baki kaldığını iddia eden bir hadisi dayanak edinmenin akıl dışı bir şey olduğunu dile getirir. Tilavetin nesh edilip de hükmün kalmasının anlamsızlığını ve bu ayetin bir sahifede yazılı olup keçi tarafından yendiğini iddia etmenin de mantıksızlığını ifade eder.⁵²⁶

Mahmud Şeltût, ölüm cezasını gerektiren bir suç işlediğinden emin olunmayan bir kişinin canına kıyılamayacağı veya kıyıldığında da bunun haksızlık sayılacağını bilinen bir hukuk prensibi olduğunu vurguladıktan sonra katî olmayan naslar yoluyla gelen cezalarda, had cezalarını düşüren hukuki şüphe durumunun varlığını ileri sürerek cana kıyılamayacağını iddia eder. Bu açıdan katî naslarda öldürmenin üç durumla sınırlandırıldığını ve bu üç durumunda vukuunda şüphenin olmaması gerektiğini ifade eder. Bu üç halin, kasıtlı bir şekilde adam öldürme cezası, hirâbe cezası ve kafirlerin savaş neticesinde öldürülmeleri şeklinde olduğunu ifade eder.⁵²⁷

Ahmed Hicâzî el-Sakkâ,⁵²⁸ recm cezasını kesinlikle kabul etmediğini, Kur’an’da zikredilmediğinden dolayı Allah’ın huzuruna böyle bir görüşle varmayacağını ifade eder. Nur suresindeki ayetin zina edenlerin cezasını belirlediğini dolayısıyla nassa ziyade

⁵²⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr*, c. X, s. 5139-5143.

⁵²⁶ Yusuf el-Karadâvî, *İbnu'l-Karyeti ve'l-Kitâb*, c. III, s. 274-276.

⁵²⁷ Mahmud Şeltût, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerîm el-Eczâu'l-Aşarati'l-Üvlâ*, s. 333-334.

⁵²⁸ Ahmed Hicâzî el-Sakkâ, Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi’nden mezun olmuş daha sonra Usûlu’d-Din Fakültesi’nde dinler tarihi alanında lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Pek çok eser telif etmesinin yanı sıra onlarca kitabın tahkikini yapmıştır. Sakkâ hakkında bilgi için bkz. Abdurrahman Muhammed Yusuf’un *el-Kur’aniyyüne fi Mısır*, s. 135-137.

edilmeyeceğini iddia eder. Mâiz ve Gâmidîyye'nin recm edilmesinin Nur suresi inmeden önce Hz. Peygamber'in bir içtihadı üzere vuku bulmuş olabileceğini, bunun da Kur'an'ın nakzettiği Bedir esirleri hakkındaki içtihadına benzediğini iddia eder. Eğer bu recm olayı Nur suresinden önce gerçekleşmişse recmin ayetle nesh edildiğine hükmedileceğini, eğer Nur suresinden sonra gerçekleşmişse hadislerin Kur'an'ı nesh edemeyeceğini belirtir. Özellikle ravinin recm uygulamasının zamanını zikretmeyip ayetten önce mi sonra mı gerçekleştiğinden emin olmadığı böyle bir durumda bu hadislerin ayeti nesh edeceğine hükmedilmeyeceğini iddia eder.⁵²⁹

Muhammed Celal Kışk,⁵³⁰ “*İhtiyar erkekle (eş-şeyhu) ihtiyar kadın (ve's-şeyhatu) zina ederlerse, onları recmedin*”⁵³¹ rivayetinin Kur'an ayeti olma ihtimalinin pek bulunmadığını, Kur'an nosyonuna sahip olan bir kimsenin bu rivayeti kabul etmesinin mümkün olmadığını ifade eder. “*Eğer insanlar, Ömer Allah'ın kitabına ilave yaptı demeyecek olsalar, bu ayeti Mushaf'a yazardım*”⁵³² rivayetinin, söz ve öne sürülen gerekçe açısından son derece tutarsız ve saçma olduğunu söyler. Hz. Ömer'in Kur'an'a ekleme yapmama ve Allah'ın nesh ettiği bir şeyi kayda geçirmeme gerekçesinin insanlardan çekinme gibi bir düşünceden kaynaklandığını söylemenin doğru olmadığını, Hz. Ömer'e böyle bir şey isnat etmekten Allah'a sığınılması gerektiğini ifade eder. Gerçekte Hz. Ömer böyle bir ekleme yapacak olsa dahi insanların Ömer ilave etti demelerine şaşılmaması gerektiğini, çünkü yazardım demesinin zaten ilave anlamına geleceğini ifade eder. Bu rivayetin Hz. Ömer ve İbn Abbas'a ait olamayacağını, başkaları tarafından uydurulup onlara isnat edilmiş olama ihtimalinin bulunduğunu iddia eder.

⁵²⁹ Ahmed Hicâzî el-Sakkâ, *Lâ Nesha fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1978, s. 108.

⁵³⁰ Kahire Üniversitesi Ticaret Fakültesi'nde eğitimini tamamlayan Muhammed Celal Kışk, İslamî sol düşüncesine sahip yazar ve gazetecidir. Kışk hakkında bilgi için bkz. Mecelletü Feysal, Suudi Arabistan, 1994, sy. 205, s. 144.

⁵³¹ Malik b. Enes, Hudûd, hadis no: 10, c. II, s. 824.

⁵³² Buhârî, Ahkâm, 21, hadis no: 7169, c. IX, s. 69; Ebû Dâvûd, Hudûd, hadis no: 4417, c. V, s. 92.

Muhammed Celal Kışk, Hz. Ömer'in "*Aradan zaman geçerse birilerinin Kur'an'da recmi bulamıyoruz demesinden endişe ediyorum*"⁵³³ sözünün kabul edilmesi durumunda bile birilerinin Kur'an'da olmamasını gerekçe göstererek bu sözü kabul etmeme hakkına sahip olduklarına işaret ettiğini iddia eder. Hür ve evli kadınların cezası recm ise bu ceza cariyeler hakkında nasıl yarıya düşürülür? Recmin yarılanması mümkün müdür? diye sorar ve bu sorunun ise açık nassa karşı şüphe uyandıracaklarını iddia eder. Evli cariyenin cezasının elli değnek olduğuna hükmedilirse mantık ve hesabın gereklerine göre tam cezanın recm değil yüz değnek olması gerekeceğini ifade eder. Allah bu ayeti niye nesh etti, neden kitabından silip insanların kalbinden söküp aldı diye sormamız, hakkımız olduğunu; bu hüküm hakkında düşünmemizin de Allah'ın üzerimizdeki hakkı olduğunu dile getirir.⁵³⁴

Ahmed Subhi Mansûr, Buhârî rivayetleri arasında çelişki bulunduğunu, Hz. Peygamber'in recmi uyguladığını söyleyen rivayetin⁵³⁵ "*Bizimle birlikte namaz kılmadın mı? dediğini, evet cevabını alınca Allah senin günahını veya cezanı affetmiştir.*"⁵³⁶ ve "*Ebû İshak eş-Şeybânî, sahabeden Abdullah b. Ebî el-Evfâ'ye Hz. Peygamber recm etti mi? diye sordum. Evet dedi. Bunun üzerine nur suresinden önce mi sonra mı dedim? bilmiyorum dedi*"⁵³⁷ şeklinde gelen rivayetle çeliştiğini söyler. Hz. Ömer'e nispet edilen rivayetin ise recme karşı çıkanları susturma ve cezayı meşrulaştırma gayesiyle uydurulduğunu iddia eder. Nur suresindeki ilgili ayette recm cezasının zikredilmediği,⁵³⁸ kötü yolda olduğu dedikodusuna muhatap olan kadınlar hakkında ise icraî önlemin uygun görüldüğü,⁵³⁹ zinaya zorlanan cariyeye cezanın bulunmadığı⁵⁴⁰ gibi durumların ayetlerde zikredilmiş olmasına rağmen hiç birinde recmden bahsedilmediğini söyler. Kölelere

⁵³³ Buhârî, Hudûd, 30, hadis no: 6829, c. VIII, s. 168.

⁵³⁴ Muhammed Celal Kışk, *Havâtır Müslim fi'l-Meseleti'l-Cinsiyye*, 71-74.

⁵³⁵ Buhârî, Hudûd, 21, hadis no: 6814, c. VIII, s. 165.

⁵³⁶ Buhârî, Hudûd, 27, hadis no: 6823, c. VIII, s. 166.

⁵³⁷ Buhârî, Hudûd, 21, hadis no: 3813, c. VIII, s. 165.

⁵³⁸ 24. Nur, 2.

⁵³⁹ 4. Nisâ, 15.

⁵⁴⁰ 24. Nur, 33.

cezanın yarısının uygulanacağını söyleyen ayetten⁵⁴¹ hareketle recm cezasının bulunmadığını çünkü recmin bölünmesinin mümkün olamayacağını belirtir. İddet dönemi bitmeden zina eden boşanmış bir kadının kocası tarafından evden uzaklaştırılacağı⁵⁴² hükmünün ancak celd cezasıyla mümkün olabileceğini dile getirir. Ayrıca uzak bir ihtimal de olsa peygamber eşlerinin böyle bir suçu işlemiş olmaları durumunda iki kat ceza göreceklərini söyleyen ayetin⁵⁴³ de recmin olmadığına işaret ettiğini çünkü recm gibi bir cezanın iki kat olma durumunun bulunamayacağını ifade eder. Zinadan bahseden ayetlerde cezanın azap kelimesiyle zikredildiğini belirtir. Bu bağlamda celd,⁵⁴⁴ mülâane,⁵⁴⁵ evli cariye'nin zinası⁵⁴⁶ vb. ayetlerdeki durumların hepsinde azap kelimesinin kullanılmış olmasının celde cezasına işaret ettiğini savunur.⁵⁴⁷

Recm cezasının had cezası olmayıp tazir cezası olduğunu savunan âlimlerin bir kısmı şunlardır: Abdülvahhap Hallâf, Muhammed el-Bennâ ve Yusuf el-Karadâvî. Nesh edildiğini söyleyen âlimlerin bir kısmı da şunlardır: Abdülmütâlî es-Saîdî, Ali Ali Mansûr, Muhammed Suat Celâl, Mustafa Mahmud ve İsam Telîme.⁵⁴⁸ İslam'da recmin olmadığını iddia eden en kapsamlı ve müstakil çalışma İsam Telîme'nindir.

2.2.3. Uraniyyin Hadisi

Enes b. Malik (r.a.)'ten gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *“Ukl veya Ureyne kabilesi halkından sekiz kişilik bir grup Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e biat ederek Müslüman oldular. Bir müddet sonra Medine'nin havası onlara dokundu ve hasta oldular. Şikâyetleri üzerine Hz. Peygamber, çobanlarıyla birlikte Medine'nin dışına çıkıp, develerin sütünden ve idrarından içmelerini öğütledi. Adamlar bir müddet develerin süt ve idrarından içtiler ve sağlıklarına kavuştular. Derken, çobanları öldürüp develeri önlerine*

⁵⁴¹ 4. Nisâ, 25.

⁵⁴² 65. Talâk, 1.

⁵⁴³ 33. Ahzâb, 30.

⁵⁴⁴ 24. Nur, 2.

⁵⁴⁵ 24. Nur, 8.

⁵⁴⁶ 4. Nisâ, 25.

⁵⁴⁷ Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 142-150.

⁵⁴⁸ İsam Telîme, *La Racme fi'l-İslam*, 265-296.

*katıp götürdüler. Olaydan haberdar olan Hz. Peygamber birkaç adamı peşlerine taktı ve nihayet onları bir yerde yakalayıp getirdiler. Hz. Peygamber emretti, elleri, ayakları kesildi, gözlerine mil çekildi ve güneşin altında ölüme terk edildiler”.*⁵⁴⁹

Muhammed Ebû Zehra, Uraniler hadisi ne kadar çok kaynakta geçiyor olursa olsun âhâd bir haber olduğunu ve metnine bakılması gerektiğini ifade eder. Bir hadisin senedinin zayıf olması veya metninin dini gerçeklerle örtüşmemesi durumunda zayıf sayılacağını dile getirir. Bu rivayet metninin Hz. Peygamber’in getirdiği prensiplerle çeliştiğini söyler. Bu rivayette gözlerin oyularak müslle yapıldığının nakledildiğini, halbuki müslenin caiz olmadığını, müslenin o dönemde henüz yasaklanmamış olma ihtimalinin öne sürülmesi durumunda Uhud ve Hendek gibi gazvelerde yapılmamasına istinaden bu ihtimalin söz konusu olamayacağını savunur. Sahabenin bunu had cezası olarak uygulamış olsalar dahi Kur’an’da geçen hirâbe haddi olarak uygulamaları gerekeceğini, hirâbe ayetinde ise müslenin olmadığını belirtir. Rivayette gelen müslenin sahabe uygulaması olup Hz. Peygamber’in emri olmadığı iddiasının doğru olamayacağını çünkü Hz. Peygamber’in bundan haberdar olup inkar etmediği hususunun rivayetlerde açıkça belirtildiğini ifade eder. Ayrıca Hz. Peygamber’in susuz bırakarak öldürmeyi yasakladığını, öldürme durumunda ihsanla öldürmek gerektiğini ve savaşta dahi böyle bir emrinin bulunmadığını belirtir.⁵⁵⁰

Seyyid Salih Ebû Bekir, deve idrarının asla bir ilaç olamayacağını, bu hadisin İslam’ın ve Hz. Peygamber’in itibarına zarar verdiğini belirtir. İnsan idrarı ile deve idrarı arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa ve insan idrarının daha saf olduğu ortaya çıkarsa bu rivayetin nasıl bir neticeye sebep olacağını sorar. Böyle bir durumda insan idrarının da tıbbi tedavi yöntemi olarak kullanılması gerekeceği sorusunu sorar ve her iki durumun da doğru olmadığını savunur. Hz. Peygamber’in, Uranîlerin ellerini ayaklarını kestiği ve

⁵⁴⁹ Buhâri, Vudû’, 66, hadis no: 233, c. I, s. 56; Müslim, Kasâme, hadis no: 10, c. III, s. 1296.

⁵⁵⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Hâtemu’n-Nebiyîn*, c. II, s. 766-767.

gözlerine mil çektiğinin hadis de zikredildiğini, ancak böyle bir cezanın had cezaları arasında yer almadığını belirtir. Şayet had cezalarının indirilmesinden önce gerçekleşmişse bu cezanın, Kur'an'a göre hareket ettiği bilinen Hz. Peygamber'in adalet ve insaniyetiyle bağdaşmayacağını dile getirir. Had cezalarının bu olaydan sonra nazil olduğu söylenecek olursa bu cezaların daha adil ve insafli olduğundan dolayı bu defa da Hz. Peygamber'in onlara cezalarında zulmettiğinin bir ispatı sayılacağını, böyle bir durum gerçekleşse bile Allah'ın Peygamberini bu hal üzere bırakmayacağını ve onlar hakkında net ve adaletli bir hüküm indireceğini ifade eder.⁵⁵¹

2.2.4. Hz. Peygamber'in Rehin Bırakılan Zırhıyla İlgili Hadis

Hz. Aişe (r.a.)'den gelen rivayette şöyle buyrulmaktadır: “Hz. Peygamber, zırhı otuz ölçek arpa karşılığı bir Yahudi'nin yanında rehin bulunmakta iken vefat etti”.⁵⁵²

Mustafa Mahmud, bu rivayetin yalan ve iftira olduğunu, Hz. Peygamber'in vefatından önce ganimetler ve fethedilen memleketlerin gelirlerinin Medine'ye getirildiğini, bunda hem Hz. Peygamber'in hem de Müslümanların nasibinin olduğunu, Kur'an'ın hükmü gereği kendisine beşte bir (humus) pay verildiğini ifade eder. Ayrıca Tebuk gazvesini finansa eden Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in yanında bulunduğunu dolayısıyla zırhını bir Yahudiye rehin bırakmasının bu gerekçelerden istinaden akıl dışı olduğunu ifade eder. Bu rivayetin Yahudiler tarafından hadis kitaplarına sokuşturulmuş olma ihtimalinin bulunduğunu dile getirir. Rivayetin, “*Seni yoksul bulup zengin etmedi mi?*”⁵⁵³ ayetiyle çeliştiğini dolayısıyla bunun israilliyat türü bir rivayet olabileceğini, bu açıdan din konusunda Kur'an'ı hakem kabul etmek gerektiğini ifade eder.⁵⁵⁴

Ahmed Subhi Mansûr, bu rivayetin Kur'an, hadisler ve tarihi vakıalarla çeliştiğini söyler. Benî Nadîr kabilesinden geriye kalan malların fey statüsüne tâbi tutularak Hz.

⁵⁵¹ es-Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu'l-Kur'aniyye*, s. 282-284.

⁵⁵² Buhârî, Cihâd, 89, hadis no: 2916, c. IV, s. 41.

⁵⁵³ 93. Duhâ, 8.

⁵⁵⁴ Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 40-41.

Peygamber'e tahsis edildiğini,⁵⁵⁵ ayrıca onun yıllık gelirini fedek arazisinden temin ettiğini⁵⁵⁶ belirtir. Buhârî'de geçen bu rivayetlerin Hz. Peygamber'in zırhını rehin bıraktığını söyleyen hadisi çürüttüğünü söyler. Hz. Peygamber'in evinin misafirlere her zaman açık olduğunu, bunun bizzat Kur'an tarafından dile getirildiğini ifade eder.⁵⁵⁷ Sahabenin zenginleri ne güne duruyordu diye itirazda bulunur. Hz. Peygamber'in Yahudileri Medine'den çıkarttığına göre bu rivayetin tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını da dile getirir.

Ahmed Abduh Mahir, bu rivayetin Kur'an'a ters düştüğünü, Hz. Peygamber'in gelirinin olması dolayısıyla böyle bir şeye ihtiyaç duymayacağını belirtir. Böyle bir durum olduğunu iddia edenlere neden Müslüman birisine rehin etmeyip de Yahudi birisini tercih ettiğini, bu rehin işinin çözülüp çözülmediğini, zırhın Yahudi de kalıp kalmadığının sorulması gerektiğini dile getirir. Ayrıca bu hadisin Hz. Fatıma'nın mirasını istediğini söyleyen rivayetle⁵⁵⁸ çeliştiğini belirtir.⁵⁵⁹

2.2.5. Yırtıcı Hayvanların Etlerinin Yasaklanmasıyla İlgili Hadis

İbn Abbas (r.a.)'tan gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: “Hz. Peygamber (s.a.v), köpek dişli yırtıcı hayvanların ve pençeli yırtıcı kuşların etlerini yasakladı”.⁵⁶⁰

Muhammed Reşid Rıza, En'âm suresinin 145. ayetinde haram kılınan dört türün hasr sîgasıyla geldiğini dolayısıyla bunun da bu konuda nas olup sadece bu türlerin haram kılındığına işaret ettiğini geriye kalanların da mubah sayılacağını ifade eder. Kur'an'da bu ayeti nesh edecek veya umumunu tahsis edecek herhangi bir ayetin bulunmadığını ayrıca Allah'ın nesh veya tahsis etmek istediği ayetleri hasr sîgasıyla indirmeyeceğini iddia

⁵⁵⁵ Buhârî, Cihad, 80, hadis no: 2904, c. IV, s. 38.

⁵⁵⁶ Buhârî, Fardu'l-Humus, 1, hadis no: 3093, c. IV, s. 79.

⁵⁵⁷ 33. Ahzâb, 53.

⁵⁵⁸ Buhârî, Megâzî, 14, hadis no: 4035, c. V, s. 90.

⁵⁵⁹ Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne'd-Dessi ve't-Tahrîf*, s. 109.

⁵⁶⁰ Buhârî, Zebâih ve Sayd, 29, hadis no: 5530, c. VII, s. 96; Müslim, Sayd ve Zebâih, hadis no: 16 (1934), c. IV, s. 1534.

eder.⁵⁶¹ Bu dört türün dışındakilerin mekruh olduğunu söyleyenlerin ifade ettiği gibi bu rivayetlerde gelen yasaklamamın sadece kerahet ifade edebileceğini savunur. Raviler bu hadisi mana ile rivayet etmiş olduklarından dolayı yasaklamadan tahrimi anlamış olabileceklerini iddia eder.⁵⁶² Sahih hadislerde geçenlerin ya kerahete hamledileceğini veya başka bir illetten dolayı geçici bir haramlık olduğunu, haram kelimesiyle rivayet edilenlerin de mana ile rivayet edilmiş olup Hz. Peygamber'in kendi sözü olmadığını söyler. Sahabe ve başkalarının En'am suresini delil göstererek bu hadisleri reddetmelerinin Hz. Peygamber'in haram kılma yetkisini kabul etmedikleri anlamına gelmediğini, tam tersine Hz. Peygamber'in Kur'an nassıyla helal olduğu teyit edilmiş bir şeyi haram kılamayacağından kaynaklandığını ifade eder.⁵⁶³

Muhammed Gazâlî, Kur'an'ı bilmemenin bazı şârihleri ne denli aşırı noktalara savurduğunu ifade eder. Hadisi şerh eden bir kişinin bu hadisin Medine'de söylendiğini ve Allah'ın Mekki olan En'am suresinin 145. ayetini nesh ettiğini iddia etmesinin son derece garip olduğunu belirtir. Âhâd hadisin Kur'an'dan bir ayeti nesh edebileceğini iddia etmenin son derece zayıf ve gülünç bir durum olduğunu söyler. Nesh edildiği söylenen bu ayetin anlamının Kur'an'da dört yerde geçtiğini, iki defa Mekki olan En'am ve Nahl surelerinde, iki kere da Medeni olan Bakara ve Maide surelerinde geçtiğini dile getirir. Ayrıca Maide suresindeki ayetin de en son inen ayetlerden biri olduğunu ifade eder. Aklı başında birinin yukardaki hadisin bu ayeti nesh ettiğine hükmedemeyeceğini iddia eder. Ayrıca aralarında Şa'bî ve Said b. Cübeyr'in bulunduğu birçok tabî'nin bu hadisi reddettiklerini dile getirir. İhtilafa sebep olan bu hadis uğruna bir ayetin terkedilmesinin söz konusu olamayacağını ifade eder.⁵⁶⁴ Kore'ye giden davetçilere, haram olduğuna dair kesin delilin bulunmamasından dolayı, ayrıca tevhid ve İslam davetine engel olmamaları

⁵⁶¹ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. VIII, s. 149.

⁵⁶² Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. VIII, s. 153.

⁵⁶³ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. VIII, s. 163.

⁵⁶⁴ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 126-127.

adına köpek etinin yasak olduğuyla ilgili fetva vermemelerinin daha uygun olduğunu söyler.⁵⁶⁵

2.2.6. Büyüklerin Emzirilmesiyle İlgili Hadis

Hz. Aişe (r.a.)’den nakledildiğine göre, “*Sehle binti Süheyl (Ebû Huzeyfe’nin hanımı) Hz. Peygamber’e gelip şöyle dedi: Salim artık erginlik çağına gelmiş, olanları idrak eder duruma gelmiştir. Bununla beraber yanıma geliyor ve ben Ebû Huzeyfe’nin bundan rahatsızlık duyduğunu hissediyorum deyince Peygamberimiz Sehle’ye git ona sütünden içir, artık senin için bir mahrem olur ve Ebû Huzeyfe’nin kaygıları kaybolur dedi. Sehle daha sonra gelip “ona sütünden içirdiğini ve Huzeyfe’nin içindeki tereddütlerin de kaybolduğunu” ifade etti*”.⁵⁶⁶

Muhammed Gazâlî, Mütevâtirin hem bütün olarak hem de parçalar halinde korunduğunu, âhâd haberlerin ise âlimerin kabul etmedikleri içeriğe sahip olabileceklerini iddia eder. Örnek olarak da Muavvizetey’nin Kur’an’dan olmadığı, Ahzab Suresi’nin Bakara Suresi uzunluğunda olup daha sonra neshedildiği, büyüklerin emzirilmesinin bebeklerin emzirilmesi gibi sayılacağı, Garanik hadisinin zayıf dahi olsa bir aslının olduğu, oruçlu kimsenin kar yemesiyle orucunun bozulmayacağı gibi rivayetleri zikreder. Bu rivayetler sünen kitaplarında geçse bile harcanan mürekkebe değmeyeceğini ifade eder.⁵⁶⁷

2.2.7. Namaz’da Sütrenin Önünden Geçeni İtme ve Onunla Boğuşma Hadisi

Ebû Said el-Hudrî (r.a.)’den nakledilen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*İçinizden biri kendisini gelen geçen insanlardan koruyacak bir sütreye karşı namaza durup da biri önünden geçmeye çalışırsa onu def etsin. Dinlemez dayatırsa onunla boğuşsun; Çünkü o ancak bir şeytandır*”.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Muhammed el-Gazâlî, *Müstakbelu’l İslami Hârice Ar’dihî*, s. 40.

⁵⁶⁶ Müslim, *Radâ*, hadis no: 27, c. II, s. 1076.

⁵⁶⁷ Muhammed el-Gazâlî, *Düstûru’l-Vih’deti’s-Sekâfiyye Beyne’l-Muslimîn*, Dârû’ş-Şurûk, Kahire, 1997, s. 57.

⁵⁶⁸ Buhârî, *Salât*, 100, hadis no: 509, c. I, s. 107-108; Müslim, *Salât*, hadis no: 258 (505), c. I, s. 362.

İsmail Mansûr, bu rivayetin uydurma olduğunu iddia eder. Tek taraflı böyle bir saldırının şaz bir durum olup Müslümanlar arasındaki ilişkileri zedeleyeceğini, insanın sadece namazda önünden geçmeye direndi diye kardeşiyle kavgaya tutuşamayacağını bu uğurda Müslümanın hatta insanın canının değersiz sayılmayacağını ifade eder. Ahlaklı ve iyi niyetli ancak bilgisiz olan bazı insanların bu hataya düştüklerinden dolayı şeytan olarak değerlendirilmelerinin doğru olmadığını, şeytandan maksadın şeytanlaşmış insanlar şeklinde de anlaşılamayacağını, çünkü yanlış yapanın cahil olma ihtimalinin bulunduğunu ve niyetine göre muamele görmesi gerektiğini söyler. Hz. Peygamber'in sözünü uygulama hususunda daha istiyaklı, kararlı ve davranış bakımından daha doğal olan sahabenin böyle bir davranış sergilediklerine dair hiçbir şeyin nakledilmediğini belirtir. (var) Onunla savaşın ifadesinin onu itsin olarak yorumlanmasının da uygun olmadığını zira Hz. Peygamber'in bunu ifade edememiş olmasının abes bir şey olacağını belirtir. Böyle bir davranış neticesinde insanların namazdan soğuyabileceğini dile getirir.⁵⁶⁹

2.2.8. Hz. Peygamber'in Mustalık Oğulları Üzerine Gece Baskını Yaptığına Dair Hadisi

İbn Avn'den gelen rivayete göre şöyle buyurulmaktadır: *“Ben Nâfi'e mektup yazdım. O da bana şunu yazdı: Hz. Peygamber, Mustalık oğulları üzerine gece baskını yaptı. Onlar gafil bulunuyorlardı. Yaylım hayvanları da subaşında sulanıyordu. Hz. Peygamber onların kitalere girişenlerini öldürdü, zürriyetlerini esir etti. Hz. Peygamber o gün Cuveyriye'ye de nail oldu. Nâfi bu hadisi bana Abdullah b. Ömer haber vermiştir; kendisi bu orduda idi dedi”*.⁵⁷⁰

Muhammed Gazâlî, Nâfi'in İslam'a davet etmeden baskın yapılabileceğini ifade etmesinin hatalı olduğunu çünkü insanların İslam'a davetinin süreklilik arz ettiğini, Beni Mustalık'a yapılan saldırının da davet edildikten ve kabul etmeyip savaş kararı

⁵⁶⁹ İsmail Mansûr, *Tebsîru'l-Ümmeti bi Hakikati's-Sünne*, s. 592-595.

⁵⁷⁰ Buhâri, *İtk'*, 13, hadis no: 2541, c. III, s. 148; Müslim, *Cihâd ve Siyer*, hadis no: 1 (1730), c. III, s. 1356.

vermelerinden sonra gerçekleştirildiğini ifade eder. Hadisin tutarsızlığına rağmen, fıkıh bilgilerinin yetersizliğinden dolayı muhaddislerin bu rivayeti yaydıklarını iddia eder.⁵⁷¹

2.3. MUHTELİF KONULAR

2.3.1. Ayın Yarılması Hadisi

İbn Mesud (r.a.)’dan gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: “*Hz. Peygamber zamanında ay ikiye ayrıldı. Onun bir parçası dağın öbür tarafında iken diğeri de bu yandaydı. Hz. Peygamber, bize şahit olun dedi*”.⁵⁷²

Muhammed Reşid Rıza konuyu dört başlık altında ele alır: 1. Ayın yarılması rivayetleri ve illetleri. 2. Bu hadislerdeki farklı metinler. 3. Mütevâtir olmayışından kaynaklanan problemler. 4. Olayın bütün bölgelerde görülmemiş olma sorunu.

Reşid Rıza, usulcülere göre bir haberin kesin bir şekilde yalan olduğuna hükmetme kriterlerinden birisinin de esrarengiz olması veya dinin asıllarından biri olmasına rağmen sahih bir senedle gelse bile mütevâtir olmaması diye ifade eder. Ayın yarılmasının bedihî olarak çok garip bir durum olduğunu ve hiçbir zaman alışlagelmiş bir hadise sayılamayacağını dolayısıyla Yaratıcı’nın istemesiyle imkan dâhilinde olsa bile, normal şartlarda ve evrenin değişmez sistemine dayanan bilim kurallarına göre imkansız olduğunu iddia eder. Gerçekleşmiş olması durumunda bile bütün milletler, bölgeler ve insanlar nezdinde olağan dışı oluşundan dolayı mutlaka mütevâtir olarak nakledileceğini ifade eder. Peygamberliğin ispatı için bir mucize olarak görülmesi durumunda bile olayı müşahede eden tüm sahabilerin özellikle de yaşlı olanlarının mutlaka olayı nakledeceklerini ve delil olarak çokça kullanacaklarını iddia eder.⁵⁷³

⁵⁷¹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 127-128.

⁵⁷² Buhâri, Tefsir, 1, hadis no: 4864, c. VI, s. 142; Müslim, Sifâtu'l-Münâfikîne ve Ahkâmihim, hadis no: 43 (2800), c. IV, s. 2158.

⁵⁷³ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXX, s. 267-268.

Muhammed Gazâlî, ezberlediği veya unuttuğu belli olmayan bir ravinin haberinin Allah'ın dininden alıkoymaması gerektiğini söyler. Bazı âlimlerin ayın yarılmasını kıyamet alameti olarak değerlendirdiklerini, âhâd haber hakkında bazı kelamcıların da tevakkuf ettiğini ifade eder. Nazzâm'ın “*ay sadece İbn Mesud için yarılmaz*” dediğini buna delil olarak gösterir. Böylesi sahih bir hadis nasıl ihmal edilir denecek olursa keyfî bir şekilde hadisi reddetmenin bir âlime yakışmayacağını ancak âlimlerin bazı sahih hadisleri reddettiklerini, çünkü rivayetin akıl ve nakil açısından kendisinden daha güçlü delillere muhalefeti sebebiyle sahihlik özelliğini kaybedebildiğini iddia eder. Bu açıdan dinin geleceğini zan ifade eden âhâd hadislerle bağlamamak gerektiğini ifade eder. Tabiat kanunun dışına çıkan hadiselerle inandığını ve bu tip olayların Müslüman ve gayr-i müslim, iyi kimseler ve günahkarlar eliyle de vuku bulabileceğini, nedensellik kanununun biz insanları bağlasa da yaratıcıyı bağlamayacağını ifade eder. Ancak bu hadisi derinlemesine mütalaa ettiğinde, müşriklerin tutumlarını düşündüğünü ve onların bu hadiseyi müşahede ettikten sonra Muhammed bizi büyüledi deyip ellerini kollarını sallayarak ceza ve azarlamaya maruz kalmadan çekip gitmelerinin Kur'an ayetleriyle bağdaşmayacağını dile getirir. Zira tabiatüstü mucizenin gerçekleşmesinden sonra yalanlamanın helaki mucip olduğunu, daha önceki ümmetlerin yalanlaması sebebiyle bu ümmette mucizeler gösterilmeyeceğini, müşriklerin ısrarlı bir şekilde hissi mucize istemelerine rağmen isteklerine icabet edilmediğini ve böyle bir şey istenmiş olması durumunda bu hadisenin kendilerine hatırlatılacağını dolayısıyla Kur'an'ın bu konuyu sessizce geçiştirmeyeceğini söyler. Ayrıca kafirlerin hissî mucize istemiş olmalarına rağmen Kur'an'ın mucize olarak yeterli olup başka bir mucizeye gerek olmadığını kendilerine bildirildiğini savunur.⁵⁷⁴

2.3.2. Güneşin Secde Etmesi Hadisi

Ebû Zer (r.a.)'den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *Güneş battığı bir sırada mescide girdim. Rasûlullah oturuyordu. Bana: “Ey Ebû Zer, şu güneş nereye gidiyor,*

⁵⁷⁴ Muhammed el-Gazâlî, *et-Tarîk Min Hunâ*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1987, 56-58.

biliyor musun?” dedi. Ben, “Allah ve Resûlü bilir” dedim. Şöyle buyurdu: “O, Arşın altında secde etmeye gidiyor. Güneş izin isteyince kendisine müsaade ediliyor. Secde edip te kabul olmayacağı ve izin isteyip kendisine izin verilmeyeceği zaman yakındır”. Hz. Peygamber daha sonra “Güneş, kendisine tayin edilmiş bir yere doğru akıp gider”⁵⁷⁵ ayetini okudu.⁵⁷⁶

Reşid Rıza, bu rivayetin, o dönemdeki insanların anlayışına uygun olarak güneşin yeryüzünden ayrılıp arşın altında gecelediği, tekrar doğmak için izin istediği şeklinde anlaşıldığını ifade eder. Ancak bugün milyonlarca insanın, güneşin kaybolmadığı ve bir yerde doğup diğerinde battığı gerçeğini kesin olarak bildiklerini ifade eder. Gündüzümüzün başkalarının gecesi, gecemizin başkalarının gündüzü olduğu gerçeğinin Kur’an’dan anlaşıldığını dile getirir. Bu hakikate ters düşen rivayet karşısında iki ihtimalin olduğunu belirtir. İlki rivayet senedi sahih olsa dahi hadisin problemlili olduğuna hükmedileceğini çünkü hadisin katî gerçeklere ters düşmesi halinde rivayetin uydurma sayılıp reddedileceği prensibini hadisçilerin de kabul ettiğini ifade eder. Sahabe ve tabiinin bu bilgileri ehli kitaptan almış olma ihtimallerinin bulunduğunu dile getirir. İkincisi rivayetin hadisi mana ile rivayet ettiğine hükmederek bazı rivayetlerin güneşin arşın altında secde etmesi gibi temsili anlatımdan kastedilene anlamayıp yeryüzünden kaybolup gitti şeklinde anlamış olabileceklerini ifade eder.⁵⁷⁷

2.3.3. Sineğin Yemeğe Düşmesi Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)’den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Sizden birinizin içeceği içine sinek düştüğü zaman, o kişi sineğin her

⁵⁷⁵ 36. Yâsîn, 38.

⁵⁷⁶ Buhâri, Tefsir, 1, hadis no: 4802, c. VI, s. 123; Müslim, İman, hadis no: 250 (159), c. I, s. 139.

⁵⁷⁷ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXVII, s. 615-616.

*tarafını batırsın, sonra onu çıkarısın (atsın). Çünkü sineğin iki kanadının birisinde hastalık, diğerinde de şifa vardır”.*⁵⁷⁸

Raşid Rıza, bu rivayetin anlam ve hüküm bakımından garip olduğunu, zararlı olan bir şeyin yasaklanması ve pis olan bir şeyden kaçınılması kaideleriyle çeliştiğini, sahih olması durumunda bile tıbbi araştırmaya tabi tutulması gerektiğini ifade eder. Doktorların kimyasal analiz ve mikroskopik incelemeler gibi modern kurallara dayanan araştırmaları sayesinde bu bilginin doğruluğunun test edilebileceğini belirtir. Nitekim birçok sinek kanadının bir araya getirilmesi, sağ ve sol kanatlarının her biri ayrı ayrı ve en gelişmiş mikroskopla analiz edilmesi, bileşenlerinin farklı olup olmadığının ortaya çıkarılması, sonra canlılara etkisi gibi konuların araştırılmasının mümkün ve gerekli olduğunu ifade eder. İki kanadın zarar bakımından eşit olduğu kesinlik ifade eden deneyimlerle kanıtlanırsa rivayet metninin kesinlik ifade eden vakiya ters düştüğüne hükmedileceğini, bu açıdan zan ifade eden bu haber-i vahidin tevil edileceğini, tevili mümkün değilse reddedileceğini savunur. Şimdiye kadar bu rivayetle amel edilmediğini dolayısıyla tedavi ve ilaç gibi teşri ifade etmeyen bir hadis olarak görüldüğünü ifade eder. Muhammed Tevfik Sıtkı'yı savunurken Buhârî'nin bu hadisi meçhul birisinden rivayet ettiğini, metninin de akaid, ibadet ve ahkamla da ilgili olmadığını, kimsenin de bu rivayetle amel etmediğini söyler.⁵⁷⁹

Muhammed Gazâlî, inanç prensiplerinden biri olmadığından dolayı bu rivayeti kabul etmeyen bir kimsenin dinden çıkmayacağını, âhâd haberin inanca kaynaklık edemeyeceğini ifade eder. Sineğin birbirine zıt iki maddeyi salgılayabildiğini bazı böcek bilimcilerin kabul ettiğini ifade eder. Bu teknik bilginin ispatlanması durumunda hadisin doğruluğuna hükmedilebileceğini fakat sineğin her halinin zararlı olduğu kesin olarak ispatlanırsa o zaman tereddüt etmeden bu rivayetin reddedilebileceğini dile getirir.

⁵⁷⁸ Buhârî, Bedu'l-Halk, 17, hadis no: 3320, c. IV, s. 130.

⁵⁷⁹ Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXIX, s. 48-51.

Böyle bir yaklaşımın da dine zarar vermeyeceğini, nitekim fakihlerin İmam Buhârî'nin sened bakımından sahih olarak gördüğü bazı hadislerle amel etmediklerini dolayısıyla kendisinin de bu hadis hakkında tevakkuf ettiğini ifade eder. Sonuç itibariyle de bu rivayetin özel veya genel davranışlarla ilgisinin bulunmadığını dile getirir.

Mahmud Ebû Reyeye, bilgi çağında bir kişinin kalkıp insanları faydası olmayan bu kısır tartışmalarla meşgul etmesinin doğru olmadığını, böyle tartışmaların hem dine kötülük hem de insanlara zarar verdiğini ifade eder. Bu tür rivayetlerin dinde şüphe meydana getirdiğini ve din düşmanları tarafından istismar edildiğini belirtir. Bu ve benzeri hadislerin bilim ve deney ışığında değerlendirilip test edilmesi gerektiğini ifade eder. Âhâd yolla gelen bir hadisin bilim tarafından nakzedilmesinin dine zararının olmayacağını, özellikle de Hz. Peygamber'in insanların bilgilerine havale ettiği dünyevî meselelerle ilgili olan rivayetlerin bu kapsamda değerlendirilebileceğini ifade eder. Bilim, sineklerin zararlı olduğunu ispatlarsa bu durumda Hz. Peygamber'in bu hadisi söylediği farz edilse dahi rivayetin dünyevi bir meseleyle ilgili olduğuna karar verileceğini dolayısıyla bu iddiadan vazgeçip hadisi kabul etmemede bir sakıncanın olmayacağını dile getirir. Bu durumu da hurma ağaçlarının aşılınması olayına benzetir.⁵⁸⁰

2.3.4. Mantar Hadisi

Said b. Zeyd (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Mantar, kudret helvasındandır (Men). Suyu da göze şifadır*”.⁵⁸¹

Ahmed Emin, muhaddislerin muhteva açısından bu rivayeti hiçbir değerlendirmeye tabi tutmadıklarını ve mantarın da göz için şifa olup olmadığını araştırmadıklarını iddia eder. Ebû Hureyre'den naklettikleri “*Üç, beş veya yedi tane mantar aldım. Onları sıkıp suyunu bir şişeye koydum. Gözünden rahatsız olan bir cariyeme*

⁵⁸⁰ Mahmud Ebû Reyeye, *Şeyhu'l-Mudîra Ebû Hureyre*, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1993s. 271-273.

⁵⁸¹ Buhârî, Tefsir, 4, hadis no: 4478, c. VI, s. 18; Müslim, Eşribe, hadis no: 157 (2049), c. III, s. 1619.

bunu uyguladım o da iyileşti” yönündeki rivayeti hükmün sıhhatini tespit etme açısından yeterli olamayacağını söyler. Bir defa faydası oldu diye tek bir uygulama veya cüzî bir tecrübeden elde edilen bilginin kesin sayılamayacağını ve bunun bir şeyin tedavi edici özelliğe sahip olup olmadığı konusunda yeterli olmayacağını ifade eder. Doğru bir sonuca varmak için pek çok deneyin yapılması gerektiğini ve laboratuvar ortamında içeriğinin öğrenilmesinin daha kesin sonuçlar vereceğini dile getirir. Geçmiş dönemlerde bu mümkün olmasa bile bu dönemde bunun rahatlıkla yapılabileceğini ifade eder.⁵⁸²

2.3.5. Hz. Peygamber’in İntihar Teşebbüsü Hadisi

Hz. Aişe (r.a.)’den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *“Vahiy bir müddet için kesilmiş, bundan dolayı Peygamber çok hüüzlenmiş ve kendisini saran hüüzün içinde, kederinden dolayı birkaç defa yüksek dağların başlarından kendini aşağıya atmak için gitmiş, her kendini dağdan aşağıya atmak için bir dağın zirvesine çıktığında, Cibril görünüp: Ya Muhammedi! Şüphesiz Sen hak olarak Allah’ın Peygamberisin! demiş; bununla ıztırabı sükûna kavuşmuş ve gönlü ferahlayarak geriye dönmüştü. Vahiy böyle uzun bir müddet daha kesildiğinde Allah Rasûlü yine kendini dağdan aşağı atmak için gitmişti. Dağın zirvesine yükseldiğinde kendisine Cibril tekrar görünüp, Ona Sen muhakkak Allah’ın Peygamberisin! dedi”*.⁵⁸³

Abdussabûr Şahin (ö. 2010),⁵⁸⁴ İslam düşmanlarının dayandığı bu rivayetin Buhârî’de geçiyor olmasına rağmen sahih olmadığını, bu hadisin Buhârî’nin belâgâtından⁵⁸⁵ olduğunu, hadis usûlü ilmine göre de bu metotla nakledilen rivayetlerin sadece haber niteliğine haiz olup metin ve sened açısından sahih hadis olarak değerlendirilemeyeceğini ifade eder. Müminlerin önderi olan Hz. Peygamber’in böyle bir

⁵⁸² Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, s. 482-483.

⁵⁸³ Buhârî, Ta’bir, 1, hadis no: 6982, c. IX, s. 29.

⁵⁸⁴ Kahire Üniversitesi Dâru’l-Ulûm Fakültesi hocalarından olan Abdussabûr Şahin, aynı zamanda Mısır’ın en Meşhur camilerinden biri olan Amr b. Âs’da uzun yıllar Cuma hatipliği yapmıştır. Nasr Hâmid Ebû Zeyd’in profesörlük jürisindeki olumsuz görüş belirtmesi ve *Ebî Âdem* adlı eseriyle gündeme gelmiştir. Abdussabûr Şahin hakkında bilgi için bkz. Muhammed el-Cevâdî, *Veşâicu’l-Fikri ve’s-Sulta*, Mektebetu’s-Şurûku’d-Devliyye, Kahire, 2014, s. 26-31.

⁵⁸⁵ Bu kavramla ilgili bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul, 2013, s. 40.

işe bırakın teşebbüs etmesini aklının ucundan dahi geçirmeyeceğini iddia eder. “*Bu kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helak edeceksin*”⁵⁸⁶ ayetinin Peygamber düşmanlarının iddia ettiği gibi intihara teşebbüsle ilgisinin bulunmadığını, bu ayetin edebi bir anlatım olup kavminin Kur’an’a iman etmekten yüz çevirmeleri ve İslam’a engel olmaya çalışmaları sebebiyle Hz. Peygamber’in aşırı hüzünlenmesini ifade ettiğini belirtir.⁵⁸⁷

Seyyid Salih Ebû Bekr, Hz. Peygamber’in intihara giriştiğini söyleyen rivayetin onun yüce sıfatlarıyla çeliştiğini, peygamberlik öncesinde imanın ne olduğunu bilmeyen Hz. Muhammed’in imanla şereflenince intihara kalkışmasının asla düşünülmeyeceğini belirtir. Kur’an’daki peygamberlerin hiç biri böyle bir işe kalkışmamış olmasına rağmen vahye mazhar olmadan önce kavminin şaşkınlık içeren durumlarına sabır ve tahammül gösteren son peygamberin vahiy gecikti diye böyle bir işe kalkışmasının Kur’an’daki peygamber tasavvuruyla çeliştiğini ifade eder.⁵⁸⁸

2.3.6. Erkek Çocuğun İdrarıyla Kız Çocuğunun İdrarının Farklı Olması

Hadisi

Ali b. Ebî Talip (r.a.)’ten gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Oğlan çocuğunun idrarının değdiği yere su serpilir ve kız çocuğunun idrarının değdiği yer ise yıkanır*”.⁵⁸⁹

Abdulmuteâl es-Saîdî, idrarın en önemli içeriğinin, üre, ürik asit, sodyum kloru, sülfat, kireç oksitleri ve sodadan oluştuğunu, bu içeriklerin, erkeklerin ve kadınların idrarında eşit miktarda bulunduğunu ve bu hususta yetişkin ve çocuklar arasında hiçbir farkın bulunmadığını söyler. İdrar içeriğinin oranı yaşa, tüketilen besin ve sindirimine göre

⁵⁸⁶ 18. Kehf, 6.

⁵⁸⁷ Abdussabûr Şahin, *Hakâiku'l-İslami fi Muvaceheti Şübuhâti'l-Muşekkikîn*, s. 369-370.

⁵⁸⁸ Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu'l-Kur'aniyye*, s. 126-127.

⁵⁸⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, by. ty. Tahârat, hadis no: 522, c. I, s. 174; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünen en-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Halep, 1984, Tahârat, hadis no: 304, c. I, s. 158; Ebû Dâvûd, Tahâre, hadis no: 379, c. I, s. 332.

değişkenlik arz ettiğini dolayısıyla çocuklar gibi sütle beslenenlerin idrarında daha az üre ve ürik asit bulunduğunu ifade eder. Modern bilim tarafından kanıtlanmış olan bu durumun, kız ve erkek idrarı arasında ayırım yapmayan fıkıhçıların görüşünü desteklediğini iddia eder. Bununla birlikte yıkamaya ihtiyaç duyulmadan su serpmeye temiz sayılacağını söyleyenlerin görüşünü de desteklediğini, çünkü kötü kokuya sebep olan üre ve ürik asit oranlarının çocukların idrarında az olduğunu bu açıdan ruhsata uygun görülecekse kıyas yoluyla her ikisi için su serpmenin geçerli olması gerektiğini ve bu kıyasın hadise tercih edileceğini ifade eder. Erkek çocuğun daha çok kucakta taşındığı gerekçesinin yersiz olduğunu ve kız çocuğuna böyle ayrımcı davranılmasının Allah tarafından yerildiğini ifade eder.⁵⁹⁰

2.3.7. Kadının Yöneticiliğiyle İlgili Hadis

Ebû Bekra (r.a.)’dan gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: “*Andolsun ki Cemel (vakası) günlerinde Peygamber’den işittiğim bir söz ile Allah bana hayır ve menfaat ihsan buyurdu da Cemel ashabına katılarak (Ali’ye karşı) onlarla birlikte savaşacaktım (ki onlara katılmadım). Ebû Bekra der ki: Perslerin, başlarına (ölen kral) Kisra’nın yerine onun kızını kraliçe olarak geçirdikleri haberi Hz. Peygamber’e ulaştığında şöyle buyurdu: İşlerini (idarelerini) yürütmek için bir kadını başlarına geçiren bir topluluk asla felah bulmaz*”.⁵⁹¹

Muhammed Gazâlî, sened ve metin açısından sahih olan bu hadisin manası üzerinde durup daha geniş bir perspektiften ele alınması gerektiğini ifade eder. Hadisin tarihi arka planına işaret ederek bunun, hüküm koymadan ziyade var olan bir durum tespitinden ibaret olduğunu, meselenin cinsiyetten ziyade ümmet içerisinde en liyakatli kişinin devleti yönetmesi meselesi olduğunu, konunun ahlak ve kabiliyetler açısından değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Günümüzden ve Kur’an’daki Sebe melikesi

⁵⁹⁰ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Fî Meydâni’l-İctihâd*, s. 102-105.

⁵⁹¹ Buhârî, Megâzî, 82, hadis no: 4425, c. VI, s. 8.

Belkıs'ten örnekler vererek görüşünü teyit etmeye çalışır.⁵⁹² Farklı ülkelerdeki kadın yöneticilerden örnekler verir ve seçim sonucunda halkın tercihleriyle gelip aynı şekilde gittiklerini belirtir. İslam'ın hüküm vermediği meselelerde bazı insanların kendi fikirlerini din olarak dayatmalarının doğru bir yaklaşım olmadığını dolayısıyla birilerinin kendi geleneklerini başka toplumlara (batıya) taşıma gibi bir görevlerinin bulunmadığını dile getirir. Bir konu hakkında fakihler ihtilaf etmişse bu takdirde toplumun gelenek ve yapısına en uygun olan görüşün tercih edileceğini ifade eder. Batılılara İslam'ın esasları dışında bazı fıkhi tercihleri dayatmanın aşırılık ve Allah'ın yolundan alıkoymak sayılacağını iddia eder. Bazı anlayışı kıt kimselerin anlayamadıkları veya Kur'an'ın ruhuna ters düşecek şekilde anladıkları bir hadisle İslam'a zarar vermemeleri için susmalarının daha hayırlı olacağını ifade eder.⁵⁹³

Yusuf el-Karadâvî, hadisin bazı sebeplerden dolayı umum ifade etmediğini belirtir. Kur'an'da kavmini adaletle yöneten Sebe' melikesi Belkıs'i örnek göstererek rivayetin umum ifade etmeyeceğini dolayısıyla bunun tersini iddia etmenin de Kur'an'ın zahiriyle çelişmek sayılacağını ifade eder. Gerçek hayatta şahit olduğumuz birçok kadının ülkeleri için birçok erkekten daha faydalı olduğunu, bu kadınlardan bazılarının, birçok Arap ve Müslüman erkek yöneticiden daha çok siyasi ve idari yeterlilik ve yeteneğe sahip olduklarını ifade eder.

Âlimlerin, kadının velayet-i kübra veya imamet-i uzmâ hususunda yönetici olamayacağına ittifak ettiklerini, konuyla ilgili hadisin bütün Müslümanların halifesi olma durumuna işaret ettiğini ancak günümüzde böyle bir durumun artık söz konusu olmadığını ifade eder. Bazı âlimlerin, kararları veto edilemeyen ve bütün yetkileri haiz olan kraliçe veya devlet başkanı kadınları bu kapsamda değerlendirdiklerini ifade eder. Bazı âlimlerin de böyle bir yasaklamanın günümüzdeki ulus devlet fikrini benimseyen ve devlet

⁵⁹² 27. Neml, 29-44.

⁵⁹³ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 56-60.

başkanlığını bölge valiliği gibi görenler için geçerli olmadığını düşündüklerini söyler. Bu açıdan halife olma dışındaki durumların ihtilaf konusu olup içtihadı açık olduğunu dile getirir. Kadınların bakan, hâkim ve geneli ilgilendiren zaptiye görevini ifa etmesinin caiz olduğunu nitekim Hz. Ömer'in Şifa bint Abdullah el-Adeviyye'yi çarşının denetimi için zaptiye görevinin başına getirdiğini, bunun da bir nevi velayet-i âmme sayılacağını ifade eder. Bu meselede toplumun durumunu ve gelişimini göz önünde bulundurarak aşamalı bir yöntemin uygulanması gerektiğini vurgular.

Karadâvî, kadınların, demokratik sistemle yönetilen modern toplumlarda bakanlık, yöneticilik, savcılık vb. kamusal bir görev icra etmelerinin aslında işlerin onlara devredildiği, sorumluluk ve yönetimin tamamen kadınlara bırakıldığı anlamına gelmeyeceğini, herkes gibi onların da görev üstlendikleri anlamına geleceğini ifade eder. En tepedeki yönetici kadın dahi olsa burada yönetimin aslında kurum ve müesses nizamın elinde olduğunu dolayısıyla başbakan değil bakanlar kurulunun yönettiğini, ömür boyu bir yöneticiliğin söz konusu olmayıp karşısında muhalefetin bulunduğunu ve seçime girip günün sonunda mağlup olabilecek bir parti başkanı konumunda olduğunu dile getirir.⁵⁹⁴

Cemal el-Bennâ, bu rivayette Hz. Peygamber'in belli bir durum ve kişilerden bahsettiğini, hadisenin o dönemdeki İranlıların ihtilafa düşüp güçlerini kaybetmeleriyle ilgili olduğunu dolayısıyla bu durumun genele yönelik bir hüküm ve ilke koyamayacağını iddia eder. Bu açıdan hadisin lafzına değil de hangi ortamda söylendiğine bakılması gerektiğini ifade eder. Rivayetin farklı lafızlarla gelmiş olmasına mukabil müşterek yönünün İranlı bir kadının başa geçmesiyle ilgili olduğunu belirtir. Bu rivayetlerin birçok tarikten nakledilmesinin Hz. Peygamber'in sözünün tam ne olduğu hakkında karışıklığa sebebiyet verdiğini iddia eder. Ancak bu rivayetten genel bir hüküm çıkarılmasının tarihte kadınlardan da adil yönetici çıktığı gerçeğiyle çeliştiğini dolayısıyla kabul edilmeyeceğini savunur. Bizzat Kur'an'ın Sebe' melikesini övmesi bu zikredilenlerden daha önemli

⁵⁹⁴ Yusuf el-Karadâvî, *Min Fikhi'd-Devleti fi'l-İslam*, 174-176.

olduğunu dolayısıyla sahih bir hadisin sabit olan tarihi olaylarla ve açık Kur'an naslarıyla çelişemeyeceğini ifade eder.⁵⁹⁵

2.3.8. Akıl ve Dini Eksik Cehennemlik Kadınlar Hadisi

Ebû Said el-Hudrî (r.a.)'den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *Bir kurban ya da Ramazan bayramında Hz. Peygamber namaz kılınacak musallaya çıktı ve kadınların yanına uğradı. "Ey kadınlar topluluğu! sadaka veriniz. Çünkü sizler bana cehennem ehlinin çoğu olarak gösterildiniz."* buyurdu. Kadınlar: *ey Allah'ın Resûlü, neden? diye sordular. "Çünkü siz çokça lânet eder ve kocalarınızın yaptığı iyiliğe karşı nankörlük edersiniz. Akli ve dini eksik olup da, akli başında adamların aklını çelen sizin gibisini görmedim"* buyurdu. *Dinimizin ve aklımızın eksikliği nedir ey Allah'ın Resûlü? dediler. "Kadının şahitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı değil midir?" Evet, dediler. "İşte bu aklının eksikliğindedir. Hayız olduğu zaman da namaz kılmaz, oruç tutmaz değil mi?" buyurdu. Evet, dediler. "İşte bu da dininin eksikliğindedir", cevabını verdi.*⁵⁹⁶

Seyyid Salih Ebû Bekir, bu rivayet metninde ravinin şüpheye düştüğünü ifade eden "Kurban bayram veya Ramazan bayramı" gibi sözlerin çelişkili olup hadisi muzdarip hale getirdiğini dile getirir. Cehennem ehlinin çoğunun kadınlardan oluştuğu bilgisinin ahiret halleriyle ilgili gaybi bir mesele olup kıyametten önce bunu Allah'tan başkasının bilemeyeceğini belirtir. Cehennem ehlinin özellik ve amelleri ile ilgili bilgilerin Hz. Peygamber'e Kur'an vasıtasıyla bildirilse de oraya gireceklerin sayısı ile ilgili onun herhangi bir bilgiye sahip olmadığını ve bu bilgilerin kıyamete bırakıldığını ifade eder. Din bakımından kadınların eksik olduğu iddiasının hayız haline bağlanması, hem Allah'ın adaletiyle hem de Kur'an'ın mantığıyla çeliştiğini söyler. Hayız gören kadınların iyilik yapma ve kötülüklerden uzak durmada tamamen erkekler gibi yükümlü olduklarını dolayısıyla dinleri eksik olduğu iddia edilecekse günah işlediklerinde de cezadan muaf

⁵⁹⁵ Cemal el-Bennâ, *el-Mer'atü'l-Muslimetu Beyne Tahriri'l-Kur'ani ve Takyîdi'l-Fukahâ*, s. 80-81.

⁵⁹⁶ Buhârî, Hayız, 6, hadis no: 304, c. I, s. 68; Müslim, İman, hadis no: 132 (79), c. I, s. 86.

tutulmaları gerektiğini belirtir. Bir taraftan hayız ve nifasin eziyetli bir durum olduğunu ve bu durumun Allah tarafından kadınlara takdir edildiğini söyleyip diğer taraftan da kadınların akıl ve din noksanlığı ile suçlamanın ciddi bir çelişki olduğunu söyler. Kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı olması din ve akıl eksikliğiyle ilgisinin bulunmadığını, bunun kadının duygusallığıyla irtibatlı olduğunu belirtir. Nankörlüğün cinsiyetle irtibatının bulunmadığını, ayrıca kadının nankör olmasının bile boşama hakkına sahip olan erkeğin nankörlüğü kadar yuvayı etkilemediğini, dolayısıyla bu konuda da eşit olduklarını ifade eder. Nasılki biyolojik yapı ve bedensel engeller insanoğlunun dinini eksiltmediği gibi kadının da elinde olmayan sebeplerden dolayı akıl ve dininin eksik olamayacağını dile getirir.⁵⁹⁷

2.3.9. Havva'nın İhanet Etmesi, Etin Bozulması Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“İsrailoğulları olmasaydı et bozulmazdı, eğer Havva olmasaydı kadınlar kocalarına hiçbir zaman ihanet etmezdi”*.⁵⁹⁸

Muhammed Gazâlî, Hz. Havva'nın Hz. Adem'e ihanet etmediğini ve yasak ağaçtan yemesi için onu zorlamadığını söyler. Bunların Tevrat'taki yalanlardan ibaret olduğunu, Rabbine asi olanın Hz. Adem olduğunu ve bunu Kur'an'ın açık bir şekilde beyan ettiğini, bunun aksini söyleyenlerin Kur'an'ı anlamaktan uzak olup İslam davetinin önünde engel teşkil eden rivayetleri naklettiklerini ifade eder.⁵⁹⁹

Seyyid Salih Ebû Bekir, bu hadisin şu sebeplerden dolayı uydurma olduğunu söyler: Birincisi: Havva'nın hiçbir zaman Hz. Adem'e ihanet etmediğini, iyi işlerde her daim ona yardımcı olurken cennette yaptığı tek hataya da ortak olduğunu iddia eder. Sanıldığı gibi cennetteki ağaçtan yemeye teşvik edenin Havva olmadığını çünkü Hz.

⁵⁹⁷ Seyyid Salih Ebû Bekir, *el-Edvâu'l-Kur'aniyye fi İktisâhi'l-Ehâdîsi'l-İsrâîliyye ve Tathîru'l-Buhâriyyi Minhâ*, s. 129-133.

⁵⁹⁸ Buhâri, Enbiya, 25, hadis no: 3399, c. IV, s. 154; Müslim, Radâ', hadis no: 62 (1470), c. II, s. 1092.

⁵⁹⁹ Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*, s. 202-203.

Adem'in onun etkisi altında kalmadığını söyler. Sorumluluğun büyük kısmının Hz. Ademe ait olduğunu nitekim “ böylece Adem Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmişti ”⁶⁰⁰ ayetinin buna delil teşkil ettiğini, ayette Havva'ya yönelik hiçbir suçlamanın bulunmadığını dolayısıyla yapılan işte ortak olmanın ötesinde asla ihanette bulunmadığını ifade eder. Rivayette ifade edilenin tam tersine fitrat kanunlarının bir gereği olarak Hz. Adem'in erkeklerde bulunan yönetici vasfına sahip olduğunu belirtir. İkincisi: Hayatı boyunca Havva'nın Hz. Adem'e karşı yaptığı şeyin kadınların kocalarına ihanet etmesi gibi bir şey kesinlikle olmadığını dile getirir. Eşlerin birbirine ihanet etmelerinin inanç, namus ve malda olabileceğini söyler. Bunlardan en kötüsünün de Hz. Nuh ve Hz. Lût'un eşlerinin yaptığı inanç ihaneti olduğunu, bu gerçeği en iyi bilen de Hz. Peygamber olduğunu ifade eder. Üçüncüsü: Hz. Peygamber'in Havva'yı ilk ihanet eden ve ihanette bulunanlara öncülük eden gibi tanımlamasının çok garip olduğunu belirtir. Zira böyle bir tanımlama Hz. Hava'yı, Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşlerinden daha aşağı bir konuma düşürmek olup böylece hem iman etmeyen iki peygamber eşinin hem de diğer kadınların günahlarını da Havva'ya yüklemek neticesini doğuracağını ifade eder. Bu rivayetin dayanağının olmamasından dolayı kaynağının ancak isrâiliyat olabileceğini iddia eder.⁶⁰¹

2.3.10. Ümmetim Yetmiş Üç Fırkaya Ayrılacak Hadisi

Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar, benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır”.⁶⁰²

Avf b. Mâlik (r.a.)'ten gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı bunların yetmişisi cehennemde biri cennettedir. Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldı bunların yetmişisi biri cehennemde biri

⁶⁰⁰ 20. Tâhâ, 121.

⁶⁰¹ es-Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu 'l-Kur'âniyye*, s. 331-332.

⁶⁰² İbn Mâce, Fiten, hadis no: 3991, c. II, s. 1321; Ebû Dâvûd, Sünne, hadis no: 4586, c. V, s. 182; Tirmizî, İman, hadis no: 2640, c. V, s. 25.

*cennettedir. Nefsim elinde olan Allah'a yeminler olsun ki benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak bunların yetmiş iki cehennemde biri cennettedir. Dediler ki; Ey Allah'ın Rasûlü onlar kimdir? Rasûlullah: Cemaattir”.*⁶⁰³

Muhammed İmâre, bu rivayetin sahih olduğuna inanmadığını söyler. Rivayetin mütevâtir olmayıp âhâd oluşundan ötürü problemlili olduğunu, âhâd haber olması dolayısıyla da amelî meselelerde kabul edilmesi caiz görülse dahi itikâdî konularda bağlayıcılığının olmayacağını iddia eder. Bu rivayetin tehlikeli, problemlili ve ihtilafli bir meseleye sebep olacağını ifade eder. Hz. Peygamber'in gaybı bildiği veya mucizeleri arasında gaipten haber verme gibi bir durumun söz konusu olduğunu söylemenin Kur'an'ın gerçekleriyle örtüşmediğini savunur. Hz. Peygamber'in mucizesinin sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu, gaybı bilme gibi bir iddiasını hiçbir zaman olmadığını, Kur'an'a göre Hz. Peygamber'e bildirilen gaybın sadece kendisine vahyedilen şeylerle sınırlı olduğunu ve bunun da Kur'an vahyinden başka bir şey olamayacağını iddia eder. Kur'an'da ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağıyla ilgili bir haberin bulunmadığını belirtir. Ehl-i kitapla ilgili fırka sayılarının, mezhepler tarihçiler tarafından kabul görmediğini dile getirir. İslamî fırka sayısını belirten bu rivayetin gerçeklerle örtüşmediğini çünkü bu sayının değişkenlik arz edip dönem dönem fırkaların bu sayıdan daha fazla olduğunu bazen de daha aza düştüğünü ifade eder. Ancak bu rivayeti dayanak kabul eden bazı mezhepler tarihçilerinin sayıyı tutturma çabasında bulunarak çelişkiye düştüklerini bunu aşmak için de fırkaları farklı tanımlamaya başladıklarını iddia eder. Hz. Peygamber'in geçmiş ümmetlerin hallerine bakarak, akıl ve siyasi öngörüsü sayesinde fırkaların zuhurunu ve tefrikaya düşme hususunu tahmin etmiş olabileceği ancak bunun gayp bilgisi ve Peygamber özellikleriyle

⁶⁰³ İbn Mâce, Fiten, hadis no: 3992, c. II, s. 1322; Ebû Dâvûd, Sünne, hadis no: 4587, c. V, s. 182; Tirmizî, İman, hadis no: 2641, c. V, s. 26.

ilgisinin bulunmadığını ve Hz. Peygamber'in böyle bir sayı belirlediğine inanmadığını söyler.⁶⁰⁴

Yusuf el-Karadâvî, bu rivayetin bir yandan ümmetin Yahudi ve Hıristiyanlardan daha fazla gruplara ayrılacağını söylemesi ve fırkaların biri hariç tamamının cehenneme gireceğini iddia etmesi açısından problemliliğini belirtir. Böyle bir düşüncenin her grubun sadece kendisinin kurtulacağını ve diğerlerinin helak olacağını iddia etmesine ve buna inanmasına sebep olacağını, bunun da ümmeti parçalayıp zayıf düşüreceğini ve düşmanlarının işine yarayacağını ifade eder. Metin açısından bu rivayetin problemliliğini, çünkü insanlara şahit olarak gönderilen ve en hayırlı ümmet vasfına mazhar olan Müslümanların, parçalanma bakımından Yahudi ve Hıristiyanlardan daha vahim bir durumda olduklarını iddia eden bu rivayetin Kur'an'la çeliştiğini, hatta ümmetin Yahudi ve Hıristiyanlar gibi tefrikaya düşmemeleri hususundaki ilahi uyarıyla bağdaşmadığını belirtir. Bir fırka hariç diğerlerinin helak olduğuna hükmedilmesinin de bu ümmetin fazileti, rahmete mazhar oluşu ve cennet ehlinin üçte biri veya yarısı olacaklarıyla ilgili rivayetlere de ters düşüğünü iddia eder. Tarihi açıdan Yahudi ve Hıristiyanların, özellikle Yahudilerin bu kadar fırkaya ayrıldığına bilinmediğini dile getirir.⁶⁰⁵

2.3.11. Hilafetin Kureyş'te Devam Edeceğine Dair Hadisler

İbn Ömer (r.a.)'den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *"İnsanlardan iki kişi var olduğu müddetçe, bu iş (emirlik) Kureyş'te devam edecektir"*.⁶⁰⁶

Muhammed İmâre, yöneticinin Kureyş'li olması gerektiğini öne sürenlerin akli dayanaklarının bulunmadığını zira aklın bir kabileyi diğerlerinden ayrıcalıklı kılmayacağını söyler. İslam'ın özünde evrensel bir din olduğunu sadece kabileleri değil bütün ırkları eşit hale getirdiğini vurgular ve üstünlük ölçütünü amel, iman ve takvadan

⁶⁰⁴ Muhammed İmâre, *el-İslam Ve Felsefetu'l-Hukm*, s. 117-122.

⁶⁰⁵ Yusuf el-Karadâvî, *es-Sahvatu'l-İslâmiyyetu Beyne'l-İhtilâfi'l-Meşru'i ve't-Teferruki'l-Mezmûm*, s. 36-37.

⁶⁰⁶ Buhârî, Menâkıb, 2, hadis no: 3501, c. IV, s. 179; Müslim, İmâre, hadis no: 4 (1820), c. III, s. 1452.

ibaret saydığını ifade eder. İslam'ın öz itibarıyla akla danışması halinde yöneticilerin Kureyş'li olma şartını kabul etmeyeceğini savunur. İmam kavramının o dönemde kullanılmadığından dolayı yönetim ve hilafeti ifade etmediğini, Buhârî rivayetinde İbn Ömer'in Kahtanlı bir kralın geleceğini haber vermesi üzerine Muaviye'nin de imamet hadisini delil göstererek itiraz etmesinin⁶⁰⁷ aslında bu hadisin siyasi çekişmelerin bir ürünü olduğunu ispat ettiğini dolayısıyla bu rivayetin sıhhatiyle ilgili soru işaretleri oluşturduğunu iddia eder. Müslim'in rivayetinde Kureyş'li iki halifenin aynı anda başa geçeceğinden bahsedildiğini, bunlardan birisinin Müslüman diğerinin ise kafır olduğunu⁶⁰⁸, dolayısıyla bunun da rivayetler arasındaki çelişkiye işaret ettiğini belirtir. Ayrıca on iki halife olacağını söyleyen Cabir b. Semure rivayetinin⁶⁰⁹ de raşid halifelerden sonra ısrırgan krallık olacağını söyleyen rivayetle⁶¹⁰ çeliştiğini ifade eder.⁶¹¹

Abdulcevvâd Yasin, bu şartın gerçek başlangıç noktasının fıkıhın teori haline getirilmesiyle oluştuğunu, yani bu rivayet “nas” tarafından ortaya konmadan önce “fıkıh” tarafından meydana getirildiğini dolayısıyla fıkhi bir hükmü desteklemek için nassın uydurulduğunu iddia eder. Hz. Ebû Bekir'in Arapların sadece Kureyş'e boyun eğeceğini söylemesi tedvin ve fıkıh aşamalarının iç içe geçmesiyle daha sonraları Hz. Peygamber'e isnad edilen hadislerin mayasını oluşturduğunu ifade eder. Nas olduğunu iddia etmekle bu sözün mutlak hale getirilip zaman ve bölge özelliğinden soyutlandığını söyler. Böylece de Kureyş'li olarak otoritenin başında bulunmanın bir koşula dönüştürüldüğünü ve bu kabilenin sonsuza kadar dünyanın tamamını veya büyük bir çoğunluğunu yöneteceği ve ahirete kadar bunun süreceğinin varsayıldığını ifade eder. Bu naslaştırma probleminin tarihle çeliştiğini, meselenin içtihadı değil de nassa dayandırılmasının İslam'ın doğruluğunu tehlikeye sokacağını iddia eder. Müslim'de geçen “*İnsanlardan iki kişi kalsa*

⁶⁰⁷ Buhârî, Menâkıb, 2, hadis no: 3500, c. IV, s. 179.

⁶⁰⁸ Buhârî, Menâkıb, 1, hadis no: 3496, c. IV, s. 178. Müslim, İmâre, hadis no: 1 (1818), c. III, s. 1451.

⁶⁰⁹ Buhârî, Ahkâm, 51, hadis no: 7222-7223, c. IX, s. 81; Müslim, İmâre, hadis no: 5 (1821), c. III, s. 1452.

⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXX, s. 355.

⁶¹¹ Muhammed İmâre, *el-İslam Ve Felsefetu'l-Hukm*, s. 387-390.

dahi bu iş Kureyş'te devam edecektir"⁶¹² rivayetinin Hz. Peygamber sözü olması halinde sonsuza dek saf Kureyş ırkının devam edeceğinin, herkese tarafından bilineceği ve zımnen de kıyamete kadar kabilecilik düzeninin süreceği anlamına geleceğini ancak tarihin bu varsayımları yalanladığını ifade eder.⁶¹³ İmamette Kureyş'li olmayı şart koşan ve kıyamete kadar süreceğini iddia eden rivayetin tarihle çeliştiğini ve Kur'an'ın genel prensiplerinin hedeflediği adalet, eşitlik ve insan sevgiyle ters düştüğünü iddia eder. İlahi dinin, bir kabileye, halka veya bölgeye özgü bir din olmadığını, dinin daima insanlığın ortak paydası olan mutlak öze yönlendirdiğini ifade eder. Eğer kabilecilik, halk veya bölgencilik bu mutlak öze iç içe girerse o zaman bunun ayrılması gerektiğini, dinin Allah'a dayanan saf bir vahiy olarak yeniden sunulması gerektiğini ifade eder.⁶¹⁴

Farac Fûde,⁶¹⁵ Kureyşlilik şartına güvenmediğini çünkü Müslümanları sınıfsal ayrıma tabi tuttuğunu iddia eder. İtiraz edenlerin karşısına bu hadisin çıkarıldığını belirtir. Bu rivayeti işitince Abbasi halifelerin isimlerini ve yönetimde kaldıkları gün ve yılı belirleyen onlarca uydurma hadisin hatıra geleceğini ifade eder. Bu hadisleri inanç ve vicdan sahibi olmayıp, dinleri yöneticileri razı etmek olan kimseler tarafından uydurulduğunu dile getirir. Bu rivayetlere itiraz edilmesi durumunda hadis araştırmalarını sadece senede hasredip metin, içerik ve Kur'an'la uyumuna bakmayan kimseler tarafından sünnet düşmanlığı ithamına muhatap olunacağını ifade eder. Sakîfetü Benî Sâide de bu hadisin gündeme gelmediğini, hadisin varlığından şüphe edilmemesi durumunda Sad b. Ubâde'nin kendi adaylığını gündeme getirmeye cesaret edemeyeceğini, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın onunla tartışma zahmetine girmelerine gerek kalmayacağını, hadisi kendisine karşı delil olarak kullanacakları gibi gerekçeler sebebiyle bu rivayetin tarihi açıdan da sıkıntılı olduğunu savunur. Sad b. Ubâde'nin Hz. Ebû Bekr'e

⁶¹² Buhârî, Menâkıb, 2, hadis no: 3501, c. IV, s. 179.

⁶¹³ Abdulcevâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 319-331.

⁶¹⁴ Abdulcevâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 338.

⁶¹⁵ Mısır'daki laik kesimin en önemli yazarlarından birisi olan Farac Fûde, Laik ve İslamcılar arasında gerçekleştirilen tartışmalarla ve kaleme aldığı eserlerle gündeme gelmiştir. el-Cemâatü'l-İslamiyye adlı grubun sempatanları tarafından suikasta uğramıştır. Konumuzla ilgili en önemli kitabı *el-Hakîkatu'l-Gâibe* adlı eseridir.

ölünceye kadar beyat etmemesinin bu hadisin o dönemde bilinmediğinin bir göstergesi olduğunu çünkü bu hadisin en azından kendisine hatırlatılması durumunda gönüllü olarak beyat edecek bir karaktere sahip olduğunu ifade eder.⁶¹⁶

2.3.12. Kılıçla Gönderildim Hadisi

İbn Ömer (r.a.)’den gelen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v)’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *“Kıyamete yakın zamanda kılıçla gönderildim. Ta ki yalnızca ortağı olmayan Allah'a ibadet edilsin. Rızkım mızrağımın gölgesinin altında kılınmıştır. Zillet ve alçaklık, emrime muhalefet edenlere yüklenmiştir. Kim bir kavme benzerse o da onlardandır.”*⁶¹⁷

Muhammed Gazâlî, kılıcın saldırganları terbiye etmekte ve zorbaları bastırmakta Allah’tan bir rahmet olabileceğini ancak buna rağmen Allah’ın *“Biz seni alemlere rahmet olarak gönderdik”*⁶¹⁸ ayeti okunduğunda gönülde hissedilen asil ve yumuşak duygunun bu hadiste görülmediğini ifade eder. Hadisin sahih olması durumunda bile doğru ve uygun bir şekilde anlaşılması ve yerli yerince konumlandırılması gerektiğini söyler. Bunun da ancak Allah’ın kitabını tam olarak anlamak, Hz. Peygamber’inin hayatını, gerçek siresini ve sünnetin özünü kavramakla mümkün olabileceğini ifade eder. *“Kılıçla gönderildim”* hadisi, fıkıhçıların söylemediği hükümleri ima edebileceğini iddia eder. Allah’ı birlemeyi cihadın hedefi haline getirip insanlar Müslüman oluncaya kadar onlarla savaşmak şeklinde anlaşılmasının batıl bir anlam ve İslam şeriatınca onaylanmayan bir hüküm olduğunu ifade eder. Hatta Kitap ehli ile ilgili olarak Kur’an’ın açık nassına aykırı olduğunu, çünkü içlerinden saldırgan olanlar ne kadar inkar ve eziyette bulunurlarsa bulunsunlar onları mağlup ettikten sonra inançlarına karışmayarak onlara bazı malî yükümlülükler yüklemekle yetinileceğini belirtir. Ehl-i kitap olmayanların da aynı muameleye tabi olacaklarını söyler. Müslüman olarak kalmak istemediklerinde İslam’dan dönme hakkının

⁶¹⁶ Ferac Fûde, *el-Hakîkatu'l-Gâibe*, 18-19.

⁶¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IX, s. 126.

⁶¹⁸ 21. Enbiya, 107.

kendilerine verildiğini iddia eder. Bu hoşgörü ve esneklik, azgınlıklarını artırır ve kendilerine hayat veren dine ihanet etme fırsatını kollamalarına sebep olursa o takdirde Tevbe suresinin bir gereği olarak tövbe etmeyenlerin boyunlarının kılıçtan geçirileceğini dile getirir. Kılıçla gönderilme işinin birkaç ayı geçmeyen sınırlı bir süre için uygun görüldüğünü, ıslah olmaları neredeyse imkansız olan bir topluluk hakkında ve kendileri gibi düşünmeyenlerle hiçbir şekilde barışa yanaşmayanlarla ilgili olduğunu vurgular. Dolayısıyla kılıcın İslam davetinin simgesi olamayacağını ifade eder. Bu açıdan Kur'an'ın ruhuna veya nassına aykırı her hadisin direkt geçersiz sayılacağını ve katî delile aykırı olan zannî delilin mutlak surette reddedileceğini ifade eder.⁶¹⁹

Ahmed Abduh Mahir, Hz. Peygamber'in kılıçla gönderildiğini, rızkının okunun gölgesinde olduğunu ve insanlarla savaşmakla emrolunduğunu söyleyen rivayetlerin daha çok çete başlarına yakışacağını, rahmet peygamberinin bu tür durumlardan münezzeh olduğunu iddia etmektedir.⁶²⁰

2.3.13. Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşıyla İlgili Hadis

Hz. Aişe (r.a.)'den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: “Hz. Peygamber, ben altı yaşında iken benimle nişanlandı dokuz yaşındayken de benimle dünya evine girdi.”⁶²¹

Abbas Mahmud el-Akkâd (ö. 1964),⁶²² Hz. Aişe'nin yaşıyla ilgili böyle bir ihtilafın tabii olduğunu, çünkü o dönemde doğum tarihlerinin kayıt altına alınmadığını, çoğu kişinin doğum, evlilik ve ölüm tarihleriyle ilgili birden fazla tarih zikredildiği gibi bu tarihler arasında da onlarca yıl fark olabildiğini ifade eder. Akkâd, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ında Hz. Aişe'nin dokuz veya yedi yaşında nişanlandığı, bundan beş sene sonra da

⁶¹⁹ Muhammed Gazâlî, *Hâzâ Dînunâ*, s. 211-212.

⁶²⁰ Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne'd-Dessi ve't-Tahrîf*, s. 111.

⁶²¹ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 44, hadis no: 3894, c. V, s. 55; Müslim, *Nikâh*, hadis no: 70, c. II, s. 1039.

⁶²² Mısır kültürünün gelişmesinde önemli bir yeri bulunan edebiyatçı ve şair olan Akkâd, gazeteci, eğitimci, polemikçi ve tenkitçi yönleriyle ün yapmıştır. İlkokul mezunu olan Akkâd, Mısır'ın en meşhur edebiyatçılarından biri olmasının yanı sıra ıslahatçı fikirleriyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Akkâd hakkında geniş bilgi için bkz. Halit Zavalı, “Abbas Mahmûd Akkâd” *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1989, c. II, s. 267-269.

evlendiği rivayetine dayanarak evlenme yaşının on ikiden aşağı, on beşten de yukarı olmayacağını ifade eder. Havle bint Hakîm'in Hz. Peygamber'in tek kalmasına üzülerək kendisine Hz. Aişe ile evlenmeyi teklif etmesi, Hz. Aişe'nin yaşının evliliğe elverişli olduğunu gösterdiğini, zira böyle bir durumda dört beş sene bekleyeceği bir evlilik teklifinin makul olmadığını söyler. Ayrıca hem Hz. Peygamber'den önce nişanlanmış olması hem de bi'setin onuncu yılında Hz. Peygamber'in kendisiyle nişanlanması da bu görüşü teyit ettiğini ifade eder.

Hz. Ebû Bekir'in Hz. Aişe'yi, Cubeyr b. Mut'ım'e nişanladığında kızının, büyük yaşta olması durumunda Müslüman olmayan bir kimseye nişanlama ihtimalinin çok uzak bir ihtimal olduğunu, küçük yaşta söz vermiş olması durumunda ise de kendisi Müslümanken câhiliyye dinine bağlı bir gence kızını söz vermesinin de aynı şekilde çok zayıf bir ihtimal olacağını savunur. Bu açıdan Hz. Ebû Bekir'in Cubeyr Müslüman olmadan önce kendisine böyle bir söz verdiği düşünülecek olursa Hz. Aişe'nin risalete yakın bir dönemde doğduğu gerçeğinin ortaya çıkacağını, dolayısıyla Hz. Peygamber'le nişanlanmasının on yaşından sonra gerçekleşmiş olacağını ifade eder.⁶²³

Şevkî Dayf (ö. 2005),⁶²⁴ Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile evliliği hususunda yanlış bir şekilde nakledilen dokuz yaşında evlendiği rivayetini İslam düşmanlarının bahane ederek, Muhammed elli yaşındayken dokuz yaşında bir çocukla nasıl evlenir? diye kafa karıştırdıklarını, halbuki bu bilginin doğruyu yansıtmadığını söyler. İbn Hişam'ın Siyerin'de naklettiği bilgilere dayanarak Hz. Aişe'nin kardeşi Esmâ ile birlikte İslam'a ilk girenlerin arasında yer aldıklarını ifade eder. Buhârî'nin Kamer suresinin tefsiriyle ilgili naklettiği rivayete dayanarak Hz. Aişe'nin Kamer suresinin birkaç ayetini okuduğunu, o sıralarda Mekke'nin sokaklarında oynayan küçük bir çocuk olduğunu dile getirir. Kamer

⁶²³ Abbas Mahmud el-Akkâd, es-Sıddıka bintu's-Sıddık, Nahdatu Mısır, Kahire, 2002, s. 47-49.

⁶²⁴ Mısır'ın ünlü edebiyatçılarından birisi olan Şevkî Dayf, Üniversitedeki hocalığının yanı sıra Kahire'deki Arap Dili Akademisinin başkanlığını yapmıştır. Konumuzla ilgili en önemli kitab Muhammed Hâtemu'l-Murselîn adlı eseridir.

suressinin risaletten beş yıl sonra indiğini ve Hz. Peygamber'in ondan sonra Mekke'de sekiz yıl daha kaldığını dolayısıyla tarihi açıdan Hz. Aişe ile dokuz yaşında evlenmiş olma ihtimalinin bulunmadığını bilakis en az on sekiz veya yirmiye yakın yaşlarında kendisiyle evlenmiş olabileceğini ifade eder.⁶²⁵

2.3.14. Fezâil ve Mesâlib (kusurlar) Hadisleri

Ahmed Emin, önce sahabiler, ardından Emeviler ile Abbasiler arasında çıkan çekişmelerin, pek çok hadis uydurulmasına sebep olduğunu iddia eder. Birçok hadisin Emevileri, Abbasileri ve Hz. Ali taraftarlarını desteklemek veya yermek için uydurulduğunda şüphe olmadığını ifade eder. Hz. Muaviye hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edilen *“Allah'ım, onu azaptan ve hesaba çekilmekten koru ve ona kitabı öğret”*⁶²⁶ rivayetini buna örnek gösterir. Arap kabileleri lehine uydurulan hadislerin de bunun benzeri olduğunu söyler. Kabileler arası liderlik, övünme ve şeref elde etmede çekişmeler yaşandığını dolayısıyla şiir üzerinden elde ettikleri bu üstünlüğe bir de hadisleri eklediklerini iddia eder. Kureyş, Ensar, Cuheyne, Muzeyne, Eslem, Gifâr, Eşarîler ve Himyar kabilelerin faziletleri hakkında pek çok hadis uydurulduğunu, Arapların Arap olmayan Rum ve Acemlerden daha üstün olduklarıyla ilgili nice hadis uydurulduğunu, buna karşılık ta Acem, Rum, Habeşistan ve Türklerin faziletiyle ilgili hadisler uydurulduğunu ifade eder. Mekke, Medine, Uhud Dağı, Hicaz, Yemen, Şam, Beytü'l-Makdis, Mısır ve İran gibi büyük bölgeler hakkında da hadis uydurulduğunu söyler. Özetle mezhep taassubu, kabilecilik ve bölgesel milliyetçilik gibi durumların uydurma faaliyetlerine sebep olduğunu iddia eder.⁶²⁷ Emevîler'in siyasi pozisyonlarını sağlamlaştırma adına birçok hadis uydurduklarını veya kendileri için uydurulduğunu ifade eder. Buna örnek olarak ilk Emevî halifesi saydıkları Hz. Osman'ın fazileti hakkında

⁶²⁵ Şevkî Dayf, Muhammed Hâtemü'l-Murselîn, Dâru'l-Meârif, Kahire, s. 171.

⁶²⁶ Tabarânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1989, c. I, s. 190.

⁶²⁷ Ahmed Emin *Fecru'l-İslam*, s. 233-234.

“Bundan sonra Osman’ın yaptığı hiçbir günah ona zarar vermez”⁶²⁸ gibi rivayetlerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Osman’ın öldürülmesi, Cemel vakası, Hariciler ve Abdullah b. Zübeyr gibi fitnelerin istismar edilerek Emevîlerin lehine de hadis uydurulduğunu, Emevîler’in Hilafet merkezi olan Şam, Beytü’l-Makdis ve Şam ehliyle ilgili rivayetlerin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Abbasilerle birlikte de meselenin tersine döndüğünü, Emevîlerin baskı gördüklerini ve faziletleriyle ilgili rivayetlere savaş açıldığını, bu sefer de onları yermek için hadislerin uydurulduğunu ve İmam Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *Tarihu’l-Hulefâ* kitabında bunun birçok örneğinin bulunduğunu ifade eder. Abbasî ve Hz. Ali taraftarlarının Hilafet çekişmesinden dolayı o dönemde şiirin çoğaldığını ve bazı şairlerin Abbasilere bazısının da Hz. Ali taraftarlarına yaranmak için şiirler söylediklerini, şiir de olduğu gibi her iki tarafın zayıf karakterli hadisçilerinin de fırkalarını desteklemek için hilafetle ilgili hadis uydurduklarını dile getirir. Sünnîlerin hilafetin vasiyetle olmayacağına dair getirdikleri rivayetlere mukabil Şiîlerin vasiyeti şart koşan rivayetlerini, Sünnîlerin halifenin Kureyş’li olması gerektiğiyle ilgili getirdikleri rivayetlere mukabil Hâricîler’in bunun şart olmadığını söyleyen rivayetlerinin buna örneklik teşkil ettiğini iddia eder.⁶²⁹

Abdulcevvâd Yasin, “*Ümmetimden deniz seferi yapan ilk ordu (cenneti) hak etmiştir.*” *Ümmü Haram dedi ki: Ben bunların içinde miyim? diye sordum; “Sen onların arasındasın.” diye cevap verdi. Bundan sonra Hz. Peygamber: “Ümmetimden Kaysar’ın şehrine gaza eden ilk muhâribler de mağfiret olunmuşlardır.” buyurdu. Ben bunların içinde miyim ey Allah’ın Rasulü diye sordum. O: “Hayır!” diye cevap verdi.*”⁶³⁰ rivayeti hakkında senedinin Şâmî olup denizde ilk sefere çıkan ordunun başında Hz. Osman döneminde Şam valisi olan Muaviye’nin bulunduğunu ifade eder. Bu açıdan Hz. Hüseyin’i ve Ehl-i beyti katletmesine ve Harre gününde Medine halkına ne yaptığına bakılmaksızın,

⁶²⁸ Tirmizî, Menâkıb, hadis no: 3700, c. V, s. 626.

⁶²⁹ Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, s. 476-478.

⁶³⁰ Buhârî, Cihâd, 93, hadis no: 2924, c. IV, s. 42.

Kaysar şehrine ilk sefer düzenleyen ordunun başında Yezid b. Muaviye bulunmasından dolayı bu rivayetin kasıtlı bir şekilde onu övme maksadıyla uydurulduğunu ifade eder. Senedin başına, kocası Ubâde b. Es-Sâmit ile Muaviye'nin ilk deniz seferine katılan ve ardından vefat eden Ummu Harâm'ın yerleştirilmesinin dikkat çekici olduğunu söyler. Hadis metninden anlaşıldığına göre Ummu Harâm bu rivayeti Umeyr b. el-Esved el-Ansî'ye gazveye katılmadan ve Hz. Osman döneminde söylemiş olduğu varsayıldığına göre o dönem de Ummu Harâm kocasıyla birlikte Humus bölgesinde mi ikame ediyordu? diye sorulması gerektiğini dile getirir. Gazve kehanetinde bulunulduğunda kadınların “*Bende bunların içinde miyim?*”⁶³¹ diye fitne hadislerindeki kalıplar andıran şekilde soru sorması adetten midir? diye de sorulması gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in bu gaybi bilgiyi Ummu Harâm'la paylaşmasının sebebinin Buhârî'nin garip bir rivayetinden öğrenildiğini iddia eder. Hz. Peygamber'in Ummu Harâm'ın evine varıp yemek yemesi, kendisine helal olmayan bir kadının evinde yatıp kalkması ve Ummu Harâm'ın Hz. Peygamber'in saçını temizlemesi gibi durumların Buhârî'nin rivayetinde zikredildiğini belirtir.⁶³² Böyle bir rivayetin İslam'ın öğretilerine ters düştüğünü, hatta Buhârî ve Sünen kitaplarının rivayet ettikleri ameli sünnete de aykırı olduğunu savunur. Nitekim Hz. Peygamber'in kendisine helal olmayan kadınlardan beyat alması esnasında bile onlarla tokalaşmadığını ifade eder.⁶³³

Mahmud Ebû Reyeye, merfu bir hadise dayandırarak Kur'an'da zikredilen Rab've (yüksekçe bir yer) kelimesinden Dimaşk'ın kastedildiğini iddia edenlerin bulunduğunu söyler. Ebû Hureyre Peygamber'e dayandırdığı bir hadiste de: “*Dört şehir cennet şehirlerindedir, dört şehir cehennem şehirlerindedir. Cennet şehirlerinden olanlar, Mekke, Medine, Beytü'l-Makdis ve Dimaşk'tir. Cehennem şehirlerinden olanlar,*

⁶³¹ Buhârî, Cihâd, 93, hadis no: 2924, c. IV, s. 42.

⁶³² Buhârî, Cihâd, 3, hadis no: 2788-2789, c. IV, s. 16.

⁶³³ Abdulcevâd Yasin, *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, s. 267-269.

Kostantiniyye (İstanbul) Antakya, Taberiyye ve San'a'dır"⁶³⁴ buyurduğunu, Kostantiniyye'nin cehennem beldelerinden olduğunu söyleyenlerin daha sonra arzu edilen bir yer olması sebebiyle, "*Kostantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur*"⁶³⁵ hadisini uydurduklarını ve bunun sebebinin de Kostantiniyye'yi fethetmek için gelen ordunun başında Yezîd b. Muaviyye'nin bulunmasıdır diye iddia eder.⁶³⁶

İsmail Mansûr, "*Ümmetinden Allah'ın emrini yerine getiren bir topluluk daima bulunacaktır.*"⁶³⁷ rivayetinde zikredilen topluluktan maksadın Şam ehli olduğu iddiasının bulunduğunu ifade eder. Bu rivayetinde özellikle Şam ehlini temize çıkarma ve övme maksadıyla uydurulduğunu ifade eder. Böyle bir imtiyazın söz konusu olmadığını ve Hz. Peygamber'in bu sözden uzak olduğunu iddia eder. Rivayetin, illet açısından anlaşılır olmaması ve adalete ters düşmesi sebebiyle ikna edici yönünün bulunmadığını söyler. Sağlıklı bir kişiliğe sahip olan bir kimsenin neden Şam ehline böyle bir imtiyaz tanındı ve İslam ümmeti dışarıda bırakılarak onlara bu vasıf uygun görüldü diye sorması gerektiğini ifade eder. Aynı problemlerin Müslim'in rivayetinde de bulunduğunu ancak bu sefer de doğu ehli yerine batı ehli tabiriyle geçtiğini söyler ve bu rivayetin de diğer rivayete misilleme kastıyla uydurulduğunu iddia eder.⁶³⁸

2.3.15. Müslümanların Birbirine Karşı Kılıç Çekmesi Hadisi

el-Ahnef b. Kays (r.a.)'den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *Şu adama –Hz. Ali'ye- yardıma gidiyordum. Yolda Ebû Bekre ile karşılaştım. Nereye gidiyorsun? Diye sordu. Şu adama (Hz. Ali'ye) yardım etmek istiyorum dedim. Ebû Bekre bana: Geri dön! Çünkü ben bizzat Resûlüllah'dan işittim. O, "İki Müslüman, kılıçları ile karşı karşıya gelirlerse, ölen de öldürülen de ateştedir." Buyuruyordu. Ya Resûlallah! Öldüren öyle de;*

⁶³⁴ Tabarânî, *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn*, c. II, s. 106.

⁶³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 287.

⁶³⁶ Mahmud Ebû Reyve, *Advâun Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s. 102.

⁶³⁷ Buhârî, *İtisam*, 10, hadis no: 7312, c. IX, s. 101.

⁶³⁸ İsmail Mansûr, *Tebîrû'l-Ümmeti bi Hakikati's-Sünne*, s. 599-600.

ya ölene ne oluyor? diye sordum. “Ölen de arkadaşını öldürmeye istekliydi de ondan.” buyurdu.⁶³⁹

İsmail Mansûr, bu rivayetin Kur’an’ın sabit hükmü olan “Size kim saldırırsa, onun saldırısının misliyle siz de ona saldırın”⁶⁴⁰ ayetiyle çeliştiğini ve Müslümanın meşrû müdafaa hakkına her daim sahip olduğunu, velev ki karşısındaki Müslüman dahi olsa bunun geçerli olacağını ifade eder. Buna mukabil hadisin hakların alınması, zalimlerin engellenmesi ve saldırganlarla savaşmaktan alıkoyup çekingen davranmayı telkin ettiğini iddia eder. Habil ile Kabil arasında vuku bulan hadisenin buna delil teşkil etmeyeceğini çünkü o olayın o dönemle ilgili olup hükmünün günümüze teşmil edilemeyeceğini söyler. Rivayetin haddi aşanla savaşmayı emreden Hucurât suresinin 9. ayetiyle çeliştiğini dile getirir. Bu rivayetin Hz. Ali ile Muaviye arasında vuku bulan hadisede her iki gurubun da ateşte olacağı düşüncesini yerleştirip genel olarak Müslümanların fikriyatını bozacağını iddia eder. Bu rivayetin fitne ortamında vücuda getirildiğini ve ravinin insanları savaşa katılmalarına mani olmak gibi bir hedef güttüğünü savunur. Hadis metninin dil bakımından da sıkıntılı olup Hz. Peygamber’in belagatiyle örtüşmediğini, zira kılıçlarıyla ifadesinin Müslümanların tamamına yönelik bir hükmü içermediğini, silah çeşidinin bağlayıcılık açısından bir esprisinin bulunmadığını, dinin kullandığı dilde yerel değil genel ifadelerin kullanılması gerektiğini söyler. Bu rivayetin sabit ve sahih olan diğer hadislerle de ters düştüğünün iddia eder.⁶⁴¹

2.3.16. Habeşîlerin Mescidi Nebevide Oynamaları Hadisi

Hz. Aişe (r.a.)’den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *Habeşîler bir gün mescitte oyun oynuyorlardı. Resûlullah’da ben oyunlarını seyredebileyim diye kendi ridâsıyla beni örtüyordu.*⁶⁴²

⁶³⁹ Buhârî, İman, 22, hadis no: 31, c. I, s. 15.

⁶⁴⁰ 16. Nahl, 126.

⁶⁴¹ İsmail Mansûr, *Tebîrû’l-Ümmeti bi Hakikati’s-Sünne*, s. 454-463.

⁶⁴² Buhârî, Salât, 69, hadis no: 453, c. I, s. 98.

Hz. Aişe (r.a.)’den gelen rivayette şöyle buyurulmaktadır: *Bir bayram günü Sudanlılar kalkan ve mızrak oyunu oynayıp raks ederken Resûlüllah bana, “seyretmek ister misin?” buyurdu, ben de evet dedim, yanağım onun yanağına değer vaziyette usanıncaya kadar beni durdurdu, sonra “yeter mi” buyurdu. Ben de evet dedim. “O halde artık git” buyurdu.*⁶⁴³

Seyyid Salih Ebû Bekir, Habeşîlerin mescidi nebevide oyun sergilediklerine dair nakledilen haberin uydurma olduğunu iddia eder. Camilerin Allah’a kulluk ve namaz kılmak için inşa edildiğini, bu açıdan sportif faaliyetlerin orada icra edilmesinin mümkün olmadığını, sporcuların Medine’nin geniş alanlarını bırakıp dar olan ve ibadete hasredilmiş mescitte bu tür aktiviteyi gerçekleştirmelerinin akılla bağdaşmadığını iddia eder. A’mâ olan Abdullah b. Ümmi Mektum’un bulunduğu mecliste iki eşine “*sizde mi körsünüz*”⁶⁴⁴ diye uyarın ve meclisten ayrılmalarını söyleyen bir Peygamber’in eşlerinin mescitte oynayan Habeşîlere bakıp vücutlarını görmelerine müsaade etmesinin akıl dışı olduğunu iddia eder. Bu rivayetin mescitte bulunup namaz kılan cemaati de rahatsız edeceğini öne sürer.⁶⁴⁵

2.3.17. İfk Hadisesi İle İlgili Rivayet

Ahmed Subhi Mansûr, İfk hadisesinin⁶⁴⁶ aslının olmadığını, Arapların eşlerini savaşımlara götürmediklerini dolayısıyla Hz. Peygamber’in eşleri arasında kura çektiğini söyleyen rivayetin vakiya ters düştüğünü iddia eder. Müsteşriklerin bu rivayet üzerinden Hz. Aişe’yi töhmet altında bırakmaya çalışmalarının Buhârî’nin marifetlerinden olduğunu savunur. Bu iftiranın temelini, Hz. Peygamber’in gazveye çıkarken eşleri arasında kura çekmeyle başladığını iddia eder. Halbuki Kur’an’ın bu iddiayı “*Rabbin seni hak olarak*

⁶⁴³ Buhârî, İdeyn, 2, hadis no: 950, c. II, s. 16.

⁶⁴⁴ Tirmizî, hadis no: 2778, c. V, s. 102.

⁶⁴⁵ es-Seyyid Salih Ebû Bekir, *el-Edvâu'l-Kur’aniyye*, s. 322-324.

⁶⁴⁶ Buhârî, Şehâdât, 15, hadis no: 2661, c. III, s. 159.

evinden savaşa çıkardığı gibi”⁶⁴⁷ ve “*Hani sen sabah erkenden ailenden ayrılmıştın, müminleri mevzilere yerleştiriyordun*”⁶⁴⁸ ayetleriyle doğrulamadığını, buradaki evden maksadın Hz. Peygamber’in eşleri olduğunu öne sürer. Hz. Peygamber’in gazvelerde eşlerini yanına almadığını, bunun da Allah’ın “*evlerinizde oturun*”⁶⁴⁹ ayetinin kesin bir emri olduğunu dolayısıyla Peygamber’in Allah’ın emrine muhalefet edip eşlerini Benî Mustalik gazvesine çıkaramayacağını ifade eder. Hz. Aişe’nin İfk hadisesiyle ilgisinin bulunmadığını, ayetin Ensar’dan bazılarının, hicret eden kimsesiz kadınlara sahip çıkmasını, münafıkların bahane edip ileri geri konuştuklarını ve fitneye sebebiyet verdiklerini dolayısıyla olayın iki gurup arasında gerçekleştiğini ve ayetin siyakının da buna işaret ettiğini ifade eder. Nur suresinin zina ve iftira suçundan bahsetmesinin de bu görüşünü teyit ettiğini belirtir. “*Onu hakkınızda şer zannetmeyin bilakis o sizin için hayırdır*”⁶⁵⁰ ayetinin çoğul zamiri kullanması ve diğer ayetlerin çoğul kipleriyle gelmesi de meselenin iki gurup arasında olduğunu ispat edeceğini öne sürer. Nur suresinin İfk hadisesiyle irtibatı olması halinde Hz. Peygamber’in eviyle ilgili olan diğer ayetlerde olduğu gibi Kur’an’ın bunu açıkça ifade edeceğini, tehlikesi daha düşük olan olaylarda Kur’an’ın açıkça bu tür hâdiselere değinmesini de bunun bir işareti olarak görür. Hz. Aişe’nin fitne döneminde ve Cemel vakiasındaki tutumundan dolayı bu iftiralara maruz kaldığını, Şiî gurupların bu yalanda başı çektiğini Ehl-i sünnetin de bu iftiraları haklı çıkaracak şekilde savunduklarını iddia eder.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ 8. Enfâl, 5

⁶⁴⁸ 3. Âl-i İmrân, 121.

⁶⁴⁹ 33. Ahzâb, 33.

⁶⁵⁰ 24. Nûr, 11.

⁶⁵¹ Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur’an ve Kefâ Masdaran lit-Teşri’l-İslâmî*, s. 125-132.

DEĞERLENDİRME

Metni tenkid edilen ve problemlı görülen rivayetler Mısır'daki entelektüel ve ilmi çevreler nezdinde her zaman temel tartışma konularının başında gelmiş ve derin ayrışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Yukarıda seçtiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere bu yaklaşımların ulaştıkları neticeler kimi zaman birbiriyle örtüşse de meseleleri ele alış şekil ve yöntemleri farklılık arz etmiştir. Metin tenkidi prensiplerini ve arz yöntemini işletme şekilleri her zaman aynı olmadığı gibi İslam geleneğine bakışları da rivayetleri değerlendirmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca rivayet ve ravileri değerlendirirken kullandıkları üslup da ciddi farklılıklar arz etmiştir. Örneğin Muhammed Reşid Rıza ve Mahmud Şeltût ile Hasan Hanefi'nin veya Ahmed Subhî Mansûr'un tenkit yöntemleri birbirinden çok farklıdır. Ancak bu durum hiçbir mesele üzerinde ittifak etmedikleri veya aynı düşünmedikleri anlamına gelmemektedir. Mesela Kur'an'ın dışındaki herhangi bir kitabın eleştiri konusu olabileceği fikrini bu yaklaşımların tamamı benimsemiş ve bu düşünceden hareketle bir rivayetin hangi kitapta bulunursa bulunsun gerektiğinde tenkit edilebileceği konusunda birleşmişlerdir. Metin tenkidini gerekli gören mutedil ve radilal yaklaşımları, itikadî meseleler de delilin sübut ve delâletinin katî olması gerektiğini, dolayısıyla zannî delille inanç meselelerinin sabit olamayacağını, açık bir şekilde akl-ı selime aykırı olan rivayetlerin ya tevil edileceği veya reddedileceği fikrini benimsemişlerdir.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz tenkitlerin tamamının doğru ve sistematik bir şekilde icra edildiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bazı örnekler ciddi yanlışlar, anlama problemleri ve bağlamından koparma gibi olumsuzluklar içermektedir. Örneğin bazen tarihsel olayları karıştırma, hadiste geçen bazı kelimelerin anlamlarını bilmeme, geleneğin ortaya koyduğu çözümlerden habersiz olma ve gerekli araştırmayı yapmadan temelsiz ve rastgele değerlendirmelerde bulunma gibi birtakım

sıkıntılar karşımıza çıkmaktadır. İçinde yaşadığımız çağın baskısıyla yeni yorumlar ortaya koyma endişesi güdüldüğü de gözlerden kaçmamaktadır. Bu açıdan metin tenkidi konusunu ele alırken birtakım standartların belirlenmesi ve objektif kriterlerin göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Aksi takdirde ilmi olmayan bazı yaklaşımlar sebebiyle metin tenkidi faaliyetlerinin tamamı mahkum edilip zan altında bırakılacaktır. Bu durum ise ortaya konan veya yapılması muhtemel olan metin tenkidi çalışmalarını olumsuz etkileyecek ve bu konuya katkı sağlamak isteyenlerin şevkini kıracaktır.

Yukarıda aktardığımız rivayetlerin bir kısmı muteber addedilen hadis kitaplarında geçse de aslında öteden beri tartışma konusu olmuş ve geleneğimizde bunların birçoğuna cevap vermeye çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle, bu tenkitlerin belli bir kısmı tarihte aşılmış ve cevabı verilmiş tenkitlerdir. Dolayısıyla bunlara yönelik ortaya konan eleştiri ve endişeler yeni değildir. Ancak bunu söylerken geçmişte bütün sorunların cevabı verilmiş gibi bir algının yanlış olduğunun altını çizmek gerekir. Zira böyle bir değerlendirme eşyanın tabiatına ters olmakla birlikte vakıaya da aykırıdır. Kur'âniyyûn yaklaşımını istisna edecek olursak metin açısından tenkide tabi tutulan rivayetlerin sayısı çok fazla değildir. Dolayısıyla bu rivayetlerin çoğu zayıf veya uydurma olarak farz edilse bile dinde eksikliğe yol açacak bir boyuta ulaşmamaktadır.

Genel hatlarıyla metin tenkidini gerekli gören yaklaşımların, rivayetleri tenkid ederken izledikleri yöntemleri maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür.

Metin Tenkidinde Mutedil Tutum İzleyenlerin Yöntemleri

1. Metni tahlil ederken zaman zaman sened tenkidine de yer vermişlerdir.⁶⁵²

⁶⁵² Örnek olarak Reşid Rıza, güneşin secde etmesi rivayetinin senedinde bulunan İbrahim et-Teymfî'nin irsal ve tedliste bulunduğunu gerekçe göstererek hadisin hem sened hem de metin açısından sıkıntılı olduğunu söyler. Bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXXII, s. 781; Yine O, Hz. Peygamber'e büyü yapıldığını söyleyen rivayetinin senedinde Hişâm b. Urve'nin Irak'ta babasından irsalde bulunduğunu söyleyerek metinle birlikte senedini de zayıf olduğunu belirtir. Bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XXXIII, s. 46.

2. Metin tenkidi prensiplerini ve arz kriterlerini daha kapsamlı bir şekilde işletmeye çalışmışlardır.⁶⁵³
3. Yeni bazı metin tenkidi prensipleri belirlemişlerdir.⁶⁵⁴
4. Hadis usulü meselelerine atıfta bulunmuşlardır.⁶⁵⁵
5. Deliller hiyerarşisini dikkate alarak İslami ilimler arasındaki ilişkiyi gözetmişlerdir.⁶⁵⁶
6. Zaman zaman gelenekteki çözümlere atıfta bulunsalar da güçlü bir usul ve derin bir makâsıd bilgisiyle daha geniş ve derinlikli değerlendirmeler yapmaya çalışmışlardır.⁶⁵⁷
7. Tahkir edici ve yaralayıcı bir üsluptan genellikle uzak durmuş ve daha ihtiyatlı bir dil kullanmışlardır.⁶⁵⁸
8. “İ’mal ihmalden evladır” kaidesine dayanarak bazı rivayetleri ya tevil etmiş yahut tevakkuf etmişlerdir.⁶⁵⁹
9. Buhârî ve Müslim’in sahihlerini eleştirirken daha temkinli bir dil kullanmışlardır.⁶⁶⁰
10. Bazıları nadiren de olsa oryantalistlerin çalışmalarına atıfta bulunmuşlardır.⁶⁶¹

Metin Tenkidinde Radikal Tutum İzleyenlerin Yöntemleri

⁶⁵³ Hz. İsa’nın ref’i ile ilgili Mahmud Şeltût’un tenkidlerine bkz. Mahmud Şeltût, *el-Fetâvâ*, s. 51-70

⁶⁵⁴ Ahmed Emin’in mantar hadisiyle ilgili yaklaşımına bkz. Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, s. 482-483. Ayrıca tıp ilmine arz için bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu’l-Menâr*, c. XXIX, s. 48.

⁶⁵⁵ Karadâvî’nin yetmiş üç firka hadisindeki değerlendirmeleri için bkz. Yusuf el-Karadâvî, *es-Sahvatu’l-İslâmiyyetu Beyne’l-İhtilâfi’l-Meşru’i ve’t-Teferruki’l-Mezmûm*, s. 34-39.

⁶⁵⁶ Muhammed Gazâlî’nin bu konudaki değerlendirmeleri için bkz. Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu’n-Nebeviyyetu Beyne Ehli’l-Fkhi ve Ehli’l-Hadis*, s. 73.

⁶⁵⁷ Muhammed Gazâlî, Hz. Musa’nın ölüm meleğini tokatlama hadisi ile ilgili geçmiş âlimlerin ortaya koymaya çalıştıkları çözümleri yetersiz bulur ve bunları cevaplandırmaya çalışır. Değerlendirmeleri için bkz. Muhammed el-Gazâlî, *es-Sünnetu’n-Nebeviyyetu Beyne Ehli’l-Fkhi ve Ehli’l-Hadis*, s. 34-38.

⁶⁵⁸ Ahmed Emin’in hadis âlimlerinden bahsederken kullandığı üslup için bkz. Ahmed Emin, *Duha’l-İslam*, s. 463-482.

⁶⁵⁹ Bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe Neteâmel mea’s-Sünneti’n-Nebeviyye*, s. 97.

⁶⁶⁰ Bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu’l-Menâr*, c. XXII, s. 696-698; ayrıca bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletu’l-Menâr*, c. XXIX, s. 104.

⁶⁶¹ Bkz. Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtu Muhammed*, s. 128-129.

1. Sened tenkidi ve hadis usulü kurallarını çoğu zaman işletmemişlerdir.⁶⁶²
2. Kimi zaman derinlemesine inceleme yapmadan rivayetleri kolayca reddetme cihetine gitmişlerdir.⁶⁶³
3. Metin tenkidi prensiplerini işletirken bazı yeni ilkeler getirmişlerdir.⁶⁶⁴
4. Rivayetlerin çoğuna ihtiyatla yaklaşmışlardır.⁶⁶⁵
5. Hadis kaynakları arasında fark gözetmediklerinden gelenekte tespit edilen çözüm yollarını pek önemsememiş ve Buhârî ve Müslim’de geçen hadislerin pek çoğunu eleştiri konusu yapmışlardır.⁶⁶⁶
6. Bazı zaman eleştirdikleri kimselere karşı alaycı dil kullanmışlardır.⁶⁶⁷
7. Birçoğu oryantalizm ve batı düşüncesi ile etkileşim içerisinde olmuş, kimisinde bu etkileşimin izleri fazlaca görülmüştür.⁶⁶⁸
8. Rivayetleri tenkid ederken israiliyat kaynaklı olduğu iddiasını zaman zaman yersiz bir şekilde kullanmışlardır.⁶⁶⁹

Radikal yaklaşımın mutedil yaklaşımla aralarında düşünce farklılıkları bulunsa da çoğu hususta benzeştikleri söylenebilir. Mutedil yaklaşıma göre tenkit ettikleri rivayetler kemmiyet bakımından daha fazla olsa da içerik açısından zaman zaman daha yüzeysel olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Metin Tenkidinde Kur’âniyyûn Yaklaşımının Yöntemleri

⁶⁶² Bu yaklaşımın kaleme aldığı eserlere kısaca göz gezdirmek, bu tespitin doğruluğunu ispat için yeterli olacaktır.

⁶⁶³ Örneğin Hasan Hanefî, Buhârî’de geçen bazı rivayetleri tenkid ederken buna benzer hatalara düşmüştür. Bkz. Hasan Hanefî, *Ulûmu’l-Hadîs min Nakdi’s-Senedi ilâ Nakdi’l-Metn*, s. 372-373, 455, 470, 433, 479.

⁶⁶⁴ İsmail Mansûr, rivayetin fakihlerin sözlerine benzemesi, vaaz üslubunun kullanılması ve daha sonra ortaya çıkan kavramlar içermesi gibi prensiplerin metin tenkidinde kullanılması gerektiğini söyler. Bkz. İsmail Mansûr, *Tebîrû’l-Ümmeti bi Hakikati’s-Sünne*, s. 565-640; Cemâl el-Bennâ, rivayetin İslam’ın ruhu olan ahlaki değerlerle çelişmemesi gerektiğinden bahseder. Bkz. Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi’l-Fıkhî’l-Cedîd*, s. 248.

⁶⁶⁵ Bkz. Mustafa Mahmud, *eş-Şefâa*, s. 89.

⁶⁶⁶ Cemâl el-Bennâ, *Tecridu’l-Buhârî ve Müslim mine’l-Ahâdisi’l-İetî lâ Telzem*, Davetu’l-İhyâi’l-İslâmî, Kahire, ty.

⁶⁶⁷ Ebû Reyeye’nin muarızlarına karşı kullandığı alaycı dil için *Şeyhu’l-Madîre Ebû Hüreyre* adlı eserinin makaddimesine bkz.

⁶⁶⁸ Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-Hitâbu ve’t-Te’vîl*, s. 265-266.

⁶⁶⁹ es-Seyyid Salih Ebû Bekr, tenkid ettiği Buhârî rivayetlerinin tamamını bu kapsamda değerlendirmiştir. Bkz. es-Seyyid Salih Ebû Bekr, *el-Edvâu’l-Kur’âniyye*, s. 124-370.

1. Rivayetin hangi kaynakta ve alanla ilgili olduğuna bakmaksızın bütün hadis külliyyatını reddetme yolunu benimsemişlerdir.⁶⁷⁰
2. Tikel bazı örnekleri genelleştirerek bütün bir hadis külliyyatını değersizleştirmeye çalışmışlardır.⁶⁷¹
3. Metin tenkidi prensiplerini uygulamada keyfi davranarak genellikle iddialarını ispat etme vasıtası olarak kullanmışlardır.⁶⁷²
4. Hadisleri reddettikleri için iddialarını ispat haricinde sünnete arz prensibini yok saymışlardır.⁶⁷³
5. Sadece hadisçileri değil İslam âlimlerinin neredeyse tamamını tahkir ederek gayri meşru görmüşlerdir.⁶⁷⁴
6. Hadis ilmi etrafında oluşan bütün birikimi yok saymışlar ve geleneği toptan reddetmişlerdir.⁶⁷⁵
7. Bazıları oryantalistlerin iddialarını tekrarlamış ve sık sık onlara atıfta bulunmuşlardır.⁶⁷⁶

Kur'âniyyûn yaklaşımı hadislerin tümünü değersizleştirmeye çalıştığından Kur'an'ın tarihini ve uygulamasını yok sayarak Hz. Peygamber'e ittiba ve itaati anlamsızlaştırmışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in tasarrufları arasındaki farkı mülâhaza edemedikleri için risalet göreviyle ilgili olmayan bazı tasarruflarının dini açıdan bağlayıcı olduğunu zannederek reddetme cihetine gitmişlerdir. Beşer-Peygamber, âdet-ibadet, sabit-

⁶⁷⁰ Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 14-15; İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslâmî*, s. 5.

⁶⁷¹ Ahmet Subhî Mansûr bazı rivayetleri tenkid ederek tamamının kabul edilmemesi gerektiğini iddia eder. Bkz. Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 103-157.

⁶⁷² Ahmet Subhî Mansûr 'un İfk hadisini reddetme gerekçelerine bkz. Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 125-132.

⁶⁷³ Ahmet Subhî Mansûr, maksadının Kur'an'la hadisler arasında bir karşılaştırma yapmak olmadığını, amacının hadislerdeki çelişkileri ortaya çıkarmak olduğunu söyler. Bkz. Ahmet Subhî Mansûr, *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 108.

⁶⁷⁴ Reşad Halife, *er-Risâletu's-Semâviyyetu'l-Hâtemetu li'l-İslami ve'l-Muslimîn*, s. 102; Ahmed Abduh Mahir, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne'd-Dessi ve't-Tahrîf*, s. 21.

⁶⁷⁵ İsmail Edhem, Kur'an'ın değinmediği birçok meselenin hadis adı altında dine sokuşturulduğunu, bu durumun ilmi usullere uygun gösterilmesinide hadisçiler üstlenip isnadı uydurduklarını iddia eder. İddiaları için bkz. İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslâmî*, s. 10.

⁶⁷⁶ Bkz. İsmail Edhem, *min Mesâdir't-Târihi'l-İslâmî*. S. 44-46.

değişken, mahallî-evrensel, hakikat-mecaz ve bağlam gibi usule tealluk eden meseleleri dikkate almadıklarından sünnetin tamamının bağlayıcılığını inkar etmişlerdir. Bu açıdan Kur'âniyyûn yaklaşımını benimseyenlerin dinin üzerine inşa edildiği usulden kopmaları ve baştan itibaren şartlanmışlıkları sebebiyle tenkidleri keyfi bir hüviyete bürünmüş ve polemikten öteye geçememiştir. Ayrıca Kur'an'ın uygulaması olan sünneti göz ardı ederek Kur'an'ın sadece bir metinden ibaret olduğu vehmine kapılmışlardır.

3. METİN TENKİDİ YAKLAŞIMLARINA KARŞI OLUŞAN TEPKİLER

XIX. yüzyılda Mısır'da başlayan sünnetle ilgili tartışmalar tabiatıyla beraberinde metin tenkidi meselelerini de gündeme getirmiş ve sert tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu konuda, metin tenkidini gerekli görüp savunanlar ve karşı çıkıp eleştirenler olmak üzere iki ayrı tutum karşımıza çıkmaktadır. Metin tenkidi konusunda lehte veya aleyhte görüş belirtenlerin meseleleri ele alış biçimleri, farklı görüş belirtenlere karşı tavırları ve muarızlarına verdikleri cevaplar konunun doğru anlaşılması adına önem arz etmektedir. Tartışmaya katılanların bir kısmı, fikirlerini sunarken veya buna katılmayanlara cevap verirken ilmi usul ve bilimsel tarafsızlığa bağlı kalıp hakikat tekellülüğü yapmazken diğer bir kısmının ise bilimsel gerçekleri tersyüz etme pahasına bile olsa, çeşitli şekillerde muhaliflerini haksız çıkarmayı yeğledikleri görülmektedir. Bunu yaparken metin tenkidine karşı çıkanlardan bazıları muhaliflerini küfür, sapıklık, dış mihrakların oyununa gelme ve oryantalistlerin peşine takılma gibi ithamlarla suçlarken karşı taraf ise metin tenkidini gerekli görmeyenleri cehalet, yüzeysellik ve geleneği körü körüne taklit etme gibi ithamlarla suçlamışlardır. Her iki taraf da çoğu zaman aşırıya giderek yersiz ithamlarla muhaliflerini suçlamaya kalkışmışlardır.

Baştan itibaren metin tenkidini savunan veya karşı çıkanların içerisinde meseleyi ilmi usullerle ele alıp şahsileştirmeyenlerin yanı sıra niyet okuyuculuğu yaparak karşı tarafı tahkir ve tezyif edenlerin sayısının hiçte az olmadığını ifade etmek isteriz. Halbuki insani çabanın ürünü olan bilimsel ve fikri herhangi bir çalışma, doğası gereği eleştiri konusu olabilir. Çünkü sosyal bilimlerle ilgili değerlendirmelerde farklı yaklaşımların ve bakış açılarının bulunması gayet tabii bir durumdur. Bu açıdan hiç kimse eleştiriye uğramaktan kurtulamadığı gibi iddialarının kabul veya reddedilmesinden de kaçamamıştır. Bu konuda bir tezi savunanlarla ona karşı çıkanlar arasında hiçbir fark yoktur. Aslında bilimsel

çabaların gelişim göstermesi de bu eleştirel yaklaşımın yaygınlaşıp hız kazanmasına bağlıdır. Dolayısıyla bir mesele hakkında farklı bakış açılarının var olması ve onlardan istifade edilmesi, çeşitli bilgi ve tecrübelerle başvurulması bizzat o bilimsel çalışmayı zenginleştirir. Bu konuda önemli olan, ön kabul ve taassuptan kaçınmak, bilimsel yöntemlerle hareket etmek ve farklı düşünce ve fikirlere açık olmaktır.

Mısır'da metin tenkidine karşı çıkanlar kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı rivayeti değerlendirmede geleneğin izdüşümü olarak sened tenkidinin tek başına yeterli olduğunu savunurken diğer bir kısmı ise geçmişte sened tenkidi yapılırken beraberinde metin tenkidinin de yapıldığını dolayısıyla günümüzde böyle bir şeye ihtiyaç kalmadığını savunmuşlardır. Her iki grup ta metin tenkidini gerekli görenlere karşı eleştirilerini yöneltirken doğrudan reddiye yazma yolunu benimsemişlerdir. Metin tenkidini gerekli görenler ise muhaliflerine karşı çoğu zaman doğrudan reddiye yazmak yerine konuyla ilgili düşüncelerini örnekler üzerinden uygulamalı bir biçimde ortaya koymuşlardır. Metin tenkidini gerekli görenlerin yaptıkları çalışmalara karşı tepkiler, itirazlar ve verilen cevaplar aynı olmadığı gibi reddiye yöntemleri de farklı olmuştur. Bazı müellifler, metin tenkidi eleştirilerinde tek bir şahsın görüş ve yazdıklarına reddiye yazmaya çalışırken bazıları ise metin tenkidi fikrini savunan yaklaşımların tamamına karşı reddiye yazmaya çalışmıştır. Diğer bir kısmı ise sünnet meselelerini işlerken derinlemesine analizlerde bulunmak yerine satır aralarında yüzeysel ve kısa cevaplar vermekle yetinmişlerdir. Metin tenkidi fikrine karşı çıkanların birçoğu ise, geçmiş ulemanın bu konuya gereken önemi verdiklerini savunarak günümüzde buna ihtiyaç kalmadığını, dolayısıyla bu konuyu gündeme getirerek tekrardan böyle bir çabaya girmenin yersiz olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir.

Çalışmamızın bu bölümünde metin tenkidini benimseyenlere karşı oluşan tepkiler ve yazılan reddiyeler ele alınacaktır. Bu reddiyeleri özel ve genel olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

3.1. Metin Tenkidi Yaklaşımına Karşı Genel Reddiyeler

1. Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrii'l-İslâmî*.⁶⁷⁷
2. Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*.⁶⁷⁸
3. Muhammed Ebû Şehbe, *Difaun ani's-Sünne*.⁶⁷⁹
4. Sâlim Ali el-Behnesâvî, *es-Sünnetu'l-Mufterâ Aleyhâ*.⁶⁸⁰
5. Abdulhalîm Mahmud, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrii'l-İslâmî*.⁶⁸¹
6. Abdulazîm el-Mut'inî, *eş-Şubuhâtu's-Selâsûn*.⁶⁸²
7. Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, *Defu's-Şubuhâti ani's-Sünneti'n-Nebeviyye*.⁶⁸³
8. Ahmed Ömer Hâşim, *Difâun Ani'l-Hadîsi'n-Nebevî*.⁶⁸⁴
9. İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fi Kitâbâti 'A'dâi'l-İslâm Münâkaşatuhâ ve'r-Raddu aleyhâ*.⁶⁸⁵
10. Abdulmevcûd Muhammed Abdullatif, *es-Sünnetu'n-Nebeviyye Beyne Duâti'l-Fitne ve Ed'iyâi'l-İlm*.⁶⁸⁶
11. Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtu'l-Hadîsiyye fi'l-Karni'r-Râbia Aşer*.⁶⁸⁷
12. Abdurrahman Muhammed Yusuf, *el-Kur'aniyyûn fi Mısır*.⁶⁸⁸

⁶⁷⁷ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrii'l-İslâmî*, el-Mektebu'l-İslâmî/Dâru'l-Verrâk, ty.,

⁶⁷⁸ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arbî, Beyrut, 1984.

⁶⁷⁹ Muhammed Ebû Şehbe, *Difaun ani's-Sünne*, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 1989.

⁶⁸⁰ Sâlim Ali el-Behnesâvî, *es-Sünnetu'l-Mufterâ Aleyhâ*, Dâru'l-Vefa, Kahire, 1989.

⁶⁸¹ Abdulhalîm Mahmud, *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrii'l-İslâmî*, Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, 2002.

⁶⁸² Abdulazîm el-Mut'inî, *eş-Şubuhâtu's-Selâsûn*, Mektebetu Vehbe, Kahira, 1999.

⁶⁸³ Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, *Defu's-Şubuhâti ani's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-İmân, Kahira, 2001.

⁶⁸⁴ Ahmed Ömer Hâşim, *Difâun Ani'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Mektebetu Vehbe, Kahira, 2000.

⁶⁸⁵ İmâd es-Seyyid eş-Şirbînî, *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fi Kitâbâti 'A'dâi'l-İslâm Münâkaşatuhâ ve'r-Raddu aleyhâ*, Dâru'l-Yakîn, Mısır, 2002.

⁶⁸⁶ Abdulmevcûd Muhammed Abdullatif, *es-Sünnetu'n-Nebeviyye Beyne Duâti'l-Fitne ve Ed'iyâi'l-İlm*, Matbaatu Taybe, Kahire, 1991.

⁶⁸⁷ Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtu'l-Hadîsiyye fi'l-Karni'r-Râbia Aşer*, Dâru'l-Ulûmi'd-Dîniyye, Beyrut, 2016, c. III.

⁶⁸⁸ Abdurrahman Muhammed Yusuf, *el-Kur'aniyyûn fi Mısır*, Dâru'l-Beyân, Kahire, 2012.

13. Seyyid b. Hüseyin el-Afânî, *Riyâdu'l-Cenne fi'r-Raddi ale'l-Medraseti'l-Akliyye ve Mun'kiri's-Sünne*.⁶⁸⁹
14. Hasan Fevzi Hasan es-Sâidî, *el-Menhecü'n-nakdi inde el-Mütekaddimîn min'e-Muhaddisîn ve Eseru Tebâyuni'l-Memnhec*.⁶⁹⁰
15. Ahmed Koştî Abdurrahim, *Menâhicu'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Hadîs*.⁶⁹¹
16. el-Hâris Fahrî İsa Abdullah, *el-Hadâse ve Mevkifuhâ min es-Sünne*.⁶⁹²
17. Muhammed Tâhir Hakîm, *es-Sünnetu fi Müvâceheti'l-Ebâtîl*.⁶⁹³
18. Muhammed b. Ferîd Zeryûh, *el-Muâradâtu'l-Fikriyyetu'l-Muâsıratu li Ahâdîsi's-Sahîhayn*.⁶⁹⁴
19. Salahuddin Makbûl Ahmed, *Zevâbia' fi Vechi's-Sünneti Kadîmen ve Hadîsen*.⁶⁹⁵
20. Sa'd b. Becâd el-Uteybî, *Mevkifu'l-İtticâhi'l-Aklaniyyi'l-İslâmiyyi'l-Muâsır min en-Nassı's-Şerî*.⁶⁹⁶
21. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakdi İnde'l-Muhaddisîn*.⁶⁹⁷
22. el-Emin es-Sâdik el-Emin, *Mevkifu'l-Medraseti'l-Akliyye min es-Sünneti'n-Nebeviyye*.⁶⁹⁸
23. Muhammed Hâmid en-Nâsır, *el-Asrâniyyûn*.⁶⁹⁹

⁶⁸⁹ Seyyid b. Hüseyin el-Afânî, *Riyâdu'l-Cenne fi'r-Raddi ale'l-Medraseti'l-Akliyye ve Mun'kiri's-Sünne*, Dâru'l-Affânî, Kahire, 2006.

⁶⁹⁰ Hasan Fevzi Hasan es-Sâidî, *el-Menhecü'n-nakdi inde el-Mutekaddimîn min'e-Muhaddisîn ve Eseru Tebâyuni'l-Memnhec*, Yüksek lisan tezi, Câmiatu Aynu's-Şems Külliyyetu't-Terbiye Kısmu'l-Lügati'l-Arabiyye ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Kahire, 1993.

⁶⁹¹ Ahmed Koştî Abdurrahim, *Menâhicu'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-Akîdeti'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Hadîs*, Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2018.

⁶⁹² el-Hâris Fahrî İsa Abdullah, *el-Hadâse ve Mevkifuhâ min es-Sünne*, Dâru's-Selâm, Mısır, 2013.

⁶⁹³ Muhammed Tâhir Hakîm, *es-Sünnetu fi Müvâceheti'l-Ebâtîl*, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, Mekke, 1982.

⁶⁹⁴ Muhammed b. Ferîd Zeryûh, *el-Muâradâtu'l-Fikriyyetu'l-Muâsıratu li Ahâdîsi's-Sahîhayn*, Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2020.

⁶⁹⁵ Salahuddin Makbûl Ahmed, *Zevâbia' fi Vechi's-Sünneti Kadîmen ve Hadîsen*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti'l-İslâmiyye, Hindistan, 1991.

⁶⁹⁶ Sad b. Becâd el-Uteybî, *Mevkifu'l-İtticâhi'l-Aklaniyyi'l-İslâmiyyi'l-Muâsır min en-Nassı's-Şerî*, Dâru'l-V'ay, Riyad, 2013.

⁶⁹⁷ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakdi İnde'l-Muhaddisîn*, Mektebetu'l-Kevser, Suudi Arabistan, 1990.

⁶⁹⁸ el-Emin es-Sâdik el-Emin, *Mevkifu'l-Medraseti'l-Akliyye min es-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1998.

24. Muhammed Surûr b. Nâyif Zeynülabidin, *Dirâsât fi 's-Sirati'n-Nebeviyye*.⁷⁰⁰
25. Halid Ebâ'l-Hayl, *el-İtticâhu'l-Aklî ve Ulûmu'l-Hadîs*.⁷⁰¹
26. Nâsır b. Abdülkerim el-Akl, *el-İtticâhâtu'l-Aklaniyyetu'l-Hadîse*.⁷⁰²
27. Adnân Muhammed Emâme, *et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî*.⁷⁰³
28. Muhammed Lokmân es-Selefi, *İhtimâmu'l-Muhaddisîn bi Nakdi'l-Hadîs Seneden ve Metnen*;⁷⁰⁴ *Mekânetu's-Sünneti fi't-Teşri' el-İslâmî*.⁷⁰⁵

Ayrıca *Mevsûatu Beyâni'l-İslâm* adlı ansiklopedinin üçüncü bölümü sünnet etrafında oluşturulan şüphelere ayrılmış, özellikle yedinci cildinde sened ve metinle ilgili meseleler işlenmiştir.⁷⁰⁶

3.2. Metin Tenkidi Yaklaşımına Karşı Yazılan Özel Reddiyeler

Muhammed Tevfik Sıdkî'ye yönelik

1. Muhammed İmâre, *el-İslâm Hel Huve'l-Kurânu Vahdehu? evi'l-Kur'ânu ve's-Sünne*.⁷⁰⁷
2. Taha el-Bişrî, *Usûlu'l-İslâm*⁷⁰⁸; *ed-Dînu ve'l-Akl*.⁷⁰⁹
3. Muhammed Raşid Rıza, *el-Menâr*.⁷¹⁰

Muhammed Reşid Rıza'ya yönelik

1. Şefîk b. Ab'd b. Abdullah Şakîr, *Mevkîfu'l-Medraseti'l-Akliyye min el-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*.⁷¹¹

⁶⁹⁹ Muhammed Hâmid en-Nâsır, *el-Asrâniyyûn*, Mektebetu'l-Kevser, Riyad, 2001.

⁷⁰⁰ Muhammed Surûr b. Nâyif Zeynülabidin, *Dirâsât fi 's-Sirati'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Arkam, İngiltere, 1988.

⁷⁰¹ Halid Ebâ'l-Hayl, *el-İtticâhu'l-Aklî ve Ulûmu'l-Hadîs*, Dâru Vucûh, Riyad, 2014.

⁷⁰² Nâsır b. Abdülkerim el-Akl, *el-İtticâhâtu'l-Aklaniyyetu'l-Hadîse*, Dâru'l-Fadîle, Riyad, 2001.

⁷⁰³ Adnân Muhammed Emâme, *et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru İbn el-Cevzî, by., 2001.

⁷⁰⁴ Muhammed Lokmân es-Selefi, *İhtimâmu'l-Muhaddisîn bi Nakdi'l-Hadîs Seneden ve Metnen*, Dâru'd-Dâî, Riyad, 1999.

⁷⁰⁵ Muhammed Lokmân es-Selefi, *Mekânetu's-Sünneti fi't-Teşri' el-İslâmî*, Dâru'd-Dâî, Riyad, 1999.

⁷⁰⁶ *Mevsûatu Beyâni'l-İslâm*, Dâru Nahdati Mısır li'n-Neşr, Kahire, 2012.

⁷⁰⁷ Muhammed İmâre, *el-İslâm Hel Huve'l-Kurânu Vahdehu? evi'l-Kur'ânu ve's-Sünne*, Mecelletü'l-Ezher, Kahire, 2018.

⁷⁰⁸ Taha el-Bişrî, *el-Menâr*, c. IX, s. 699-711.

⁷⁰⁹ Taha el-Bişrî, *el-Menâr*, c. IX, s. 771- 781.

⁷¹⁰ Muhammed Raşid Rıza, *el-Menâr*, c. IX, s. 925-930.

2. Muhammed b. Ramazan er-Ramazânî, *Ârâ' Muhammed Reşid Rıza fî Kadâyâ es-Sünneti'n-Nebeviyye min Hilâli Mecelleti'l-Menâr.*⁷¹²

Muhammed Hüseyin Heykel'e yönelik

1. Abdullah el-Kasîmî, *Nakdu Kitâbi Hayatu Muhammed.*⁷¹³

Mahmud Şeltût'a yönelik

1. Muhammed Zahid el-Kevserî, *el-Akîdetu ve İlmu'l-Kelâm Nazratun Âbira fî Mezâimi men Yunkiru Nuzûle İsa Kable'l-Âhire.*⁷¹⁴

2. Muhammed Halil Herâs, *Faslü'l-Mekâl fî Nuzûlu İsa ve Katlihi'd-Deccâl.*⁷¹⁵

Mahmud Ebû Reyze'ye yönelik

1. Muhammed Abdürrezzâk Hamza, *Zulumâtu Ebû Reyze.*⁷¹⁶

2. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, *el-Envâru'l-Kâşife.*⁷¹⁷

Seyyid Salih Ebû Bekir' yönelik

1. Hamûd b. Abdullah et-Tüveycirî, *er-Radu'l-Kavîm ale'l-Mucrimi'l-Esîm.*⁷¹⁸

Muhammed Ebû Zehra'ya yönelik

1. Fehd b. Ahmed b. Müslim en-Nemrî, *eş-Şeyh Muhammed Ebû Zehra ve Ârâuhu'l-İtikâdiyye.*⁷¹⁹

⁷¹¹ Şefîk b. Ab'd b. Abdullah Şakîr, *Mevkıfu'l-Medraseti'l-Akliyyeti min el-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, el-MektEbû'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

⁷¹² Muhammed b. Ramazan er-Ramazânî, *Ârâ' Muhammed Reşid Rıza fî Kadâyâ es-Sünneti'n-Nebeviyye min Hilâli Mecelleti'l-Menâr*, Mecelletu'l-Beyân, Riyad, 2013.

⁷¹³ Abdullah el-Kasîmî, *Nakdu Kitâbi Hayatu Muhammed*, Müessesetu'l-İntişâri'l-Arabî, Beyrut, 2007.

⁷¹⁴ Muhammed Zahid el-Kevserî, *el-Akîdetu ve İlmu'l-Kelâm Nazratun Âbira fî Mezâimi men Yunkiru Nuzûle İsa Kable'l-Âhire*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

⁷¹⁵ Muhammed Halil Herâs, *Faslü'l-Mekâl fî Nuzûlu İsa ve Katlihi'd-Deccâl*, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 1987.

⁷¹⁶ Muhammed Abdürrezzâk Hamza, *Zulumâtu Ebû Reyze*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1958.

⁷¹⁷ Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, *el-Envâru'l-Kâşife*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1982.

⁷¹⁸ Hamûd b. Abdullah et-Tüveycirî, *er-Radu'l-Kavîm ale'l-Mucrimi'l-Esîm*, Er-Riâsetu'l-Âmme li İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, Riyad, 1982.

Muhammed Gazâlî'ye yönelik

1. Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte, *Mevkifu'd-Dâiyeti'l-Kebîr eş-Şeyh Mihammed el-Gazâlî mine's-Sünneti'n-Nebeviyye*.⁷²⁰
2. Yusuf el-Karadâvî, *Mevkifu'ş-Şeyh el-Gazâlî min'es'-Sünneti'n-Nebeviyye*.⁷²¹
3. Muhammed Celâl Kışk, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî Beyne'n-Nakdi'l-Âtib ve'l-Med'hi'ş-Şâmit*.⁷²²
4. Ebû İshak el-Huveynî, *Samtu'l-Leâlî fi'r-Raddi ala'ş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*.⁷²³
5. Salmân el-Ûde, *Fi Hivârin Hâdiin mea Muhammed el-Gazâlî*.⁷²⁴
6. Abdülkâdir b. Habîbillah es-Sindî, *Risâletu's-Sünneti'n-Nebeviyyetu ve Şübuhâtu badi'n-Nâsi Havlehâ*.⁷²⁵
7. Rabî' b. Hâdî el-Medhalî, *Keşfu Mevkifi'l-Gazâlî mine's-Sünneti ve Ehlihâ*.⁷²⁶
8. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed Âl eş-Şeyh, *el-Mi'yâr li İlmi'l-Gazâlî fi Kitâbihi's-Sünnetu'n-Nebeviyye*.⁷²⁷

⁷¹⁹ Fehd b. Ahmed b. Müslim en-Nemrî, *eş-Şeyh Muhammed Ebû Zehra ve Ârâuhu'l-İtikâdiyye*, Basılmamış doktora tezi, Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Suudi Arabistan, 2009.

⁷²⁰ Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte, *Mevkifu'd-Dâiyeti'l-Kebîr eş-Şeyh Mihammed el-Gazâlî mine's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2009.

⁷²¹ Yusuf el-Karadâvî, *Mevkifu'ş-Şeyh el-Gazâlî min'es'-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mecelletü Merkezi Buhûsi's-Sünneti ve's-Siyra, Katar, sy. 8, 1995, s. 379-380.

⁷²² Muhammed Celâl Kışk, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî Beyne'n-Nakdi'l-Âtib ve'l-Med'hi'ş-Şâmit*, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1990.

⁷²³ Ebû İshak el-Huveynî, *Samtu'l-Leâlî fi'r-Raddi ala'ş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, Mektebetu't-Tev'iyeti'l-İslâmiyye, Kahire, 1989.

⁷²⁴ Salmân el-Ûde, *Fi Hivârin Hâdiin mea Muhammed el-Gazâlî*, er-Riâsetü'l-Âmme li İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftâi ve'd-Daveti ve'l-İrşâd, by., 1989.

⁷²⁵ Abdülkâdir b. Habîbillah es-Sindî, *Risâletu's-Sünneti'n-Nebeviyyetu ve Şübuhâtu badi'n-Nâsi Havlehâ*, Yy., Mekke, ty.

⁷²⁶ Rabî' b. Hâdî el-Medhalî, *Keşfu Mevkifi'l-Gazâlî mine's-Sünneti ve Ehlihâ*, Dâru'l-Âsâr, Kahire, 2002..

Ahmed Şelebî'ye yönelik

1. Hamûd b. Abdullah et-Tüveycirî, *es-Sirâcu'l-Vahhâc li Mahvi Abâtîli's-Şelebî an el-İsra ve'l-Mirâc*.⁷²⁸

Mustafa Mahmud'a yönelik

1. Muhammed Rifat Hasan et-Tavîle, *Şefâatu's-Şâfiîn er-Raddu ala'd-Doktor Mustafa Mahmud*.⁷²⁹
2. Suûd b. İbrahim b. Muhammed eş-Şüreyim, *el-Murâcât Havle İnkâri Mustafa Mahmud li Ahâdîsi's-Şefaâ*.⁷³⁰
3. Abdülkerim b. Sâlih el-Hamîd, *eş-Şenâa alâ men Radde Ahâdîs eş-Şefâa Raddun alâ Mustafa Mahmud*.⁷³¹
4. Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, *er-Raddu ala'd-Doktor Mustafa Mahmud fi İnkâri's-Şefâa*.⁷³²
5. Fellâh Abdülhasan ed-Dûhî, *eş-Şefâatu'n-Nebeviyyetu fi Davi'l-Kur'âni ve'l-Akli*.⁷³³

Nasr Hâmid Ebû Zeyd'e yönelik

⁷²⁷ Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed Âl eş-Şeyh, *el-Mi'yâr li İlmi'l-Gazâlî fi Kitâbihi's-Sünnetu'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-Hasan, Amman, 1989.

⁷²⁸ Hamûd b. Abdullah et-Tüveycirî, *es-Sirâcu'l-Vahhâc li Mahvi Abâtîli's-Şelebî an el-İsra ve'l-Mirâc*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, 1985.

⁷²⁹ Muhammed Rifat Hasan et-Tavîle, *Şefâatu's-Şâfiîn er-Raddu ala'd-Doktor Mustafa Mahmud*, Dâru'l-İmân, İskenderiye, 1999.

⁷³⁰ Suûd b. İbrahim b. Muhammed eş-Şüreyim, *el-Murâcât Havle İnkâri Mustafa Mahmud li Ahâdîsi's-Şefaâ*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 2000.

⁷³¹ Abdülkerim b. Sâlih el-Hamîd, *eş-Şenâa alâ men Radde Ahâdîs eş-Şefâa Raddun alâ Mustafa Mahmud*, Yy., Riyad, 2001.

⁷³² Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî, *er-Raddu ala'd-Doktor Mustafa Mahmud fi İnkâri's-Şefâa*, Mecelletu'l-Ezher, Kahira, 1999.

⁷³³ Fellâh Abdülhasan ed-Dûhî, *eş-Şefâatu'n-Nebeviyyetu fi Davi'l-Kur'âni ve'l-Akli*, Müessesetü Velî Asr, Kum, 2015.

1. Ali Sâlih Mustafa, *el-Mezhebu'n-Nakdî inde ed-Doktor Nasr Hâmid Ebû Zeyd ve Mevkifuhu mine'l-İhticâc bi's-Sünne Ru'yetun Nakdiyye*.⁷³⁴

2. İbrahim b. Muhammed Ebû Hâdî, *Nasr Hâmid Ebû Zeyd ve Menhecuhu fî't-Teâmul mea't-Turâs*.⁷³⁵

Muhammed Said el-Aşmâvî'ye yönelik

1. Ömer Abdullah Kâmil, *Kırâatun Nakdiyyetun fî Fikri Muhammed Said el-Aşmâvî ve'r-Raddi alâ İftirâatih*.⁷³⁶

Cemal el-Bennâ'ya yönelik

Muhammed İbrahim Mabruk, *Cemâl el-Bennâ ve'l-İslâmu ale't-Tarîkati'l-Amerikiyye*.⁷³⁷

İsmail Mansûr'a yönelik

1. Abdulazîm el-Mut'inî, *Ahtâ' ve Evhâm*.⁷³⁸

Muhammed İmâre'ye yönelik

1. Süleyman b. Sâlih el-Harâşî, *Muhammed İmâre fî Mîzâni ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*.⁷³⁹

Hasan Hanefî'ye yönelik

1. Fehd Muhammed el-Kuraşî, *Menhecü Hasan Hanefî*.⁷⁴⁰

⁷³⁴ Ali Sâlih Mustafa, *el-Mezhebu'n-Nakdî inde ed-Doktor Nasr Hâmid Ebû Zeyd ve Mevkifuhu mine'l-İhticâc bi's-Sünne Ru'yetun Nakdiyye*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 19, Sayı 32, Temmuz-Aralık 2014, s. 151-187.

⁷³⁵ İbrahim b. Muhammed Ebû Hâdî, *Nasr Hâmid Ebû Zeyd ve Menhecuhu fî't-Teâmul mea't-Turâs*, Basılmamış doktora tezi, Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Suudi Arabistan, 2012.

⁷³⁶ Ömer Abdullah Kâmil, *Kırâatun Nakdiyyetun fî Fikri Muhammed Said el-Aşmâvî ve'r-Raddi alâ İftirâatih*, Bisân, Beyrut, 2003.

⁷³⁷ Muhammed İbrahim Mabruk, *Cemâl el-Bennâ ve'l-İslâmu ale't-Tarîkati'l-Amerikiyye*, Merkezi'l-Hadârati'l-Arabiyye, Kahire, 2010.

⁷³⁸ Abdulazîm el-Mut'inî, *Ahtâ' ve Evhâm*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1999.

⁷³⁹ Süleyman b. Sâlih el-Harâşî, *Muhammed İmâre fî Mîzâni ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, Dâru'l-Cevâb, Riyad, 1993.

2. İbrahim b. Muhammed Sıddîk, *Hîne Yentekidu'l-Hadâsiyyüne Sahiha'l-Buhârî*.⁷⁴¹

Yusuf el-Karadâvî'ye yönelik

1. Süleyman b. Sâlih el-Harâşî, *el-Karadâvî fi'l-Mîzân*.⁷⁴²

Ahmed Subhi Mansûr'a yönelik

1. Nebîl b. Ahmed Belhî, *Muntalakât Ahmed Subhi Mansûr li İnkâri's-Sünneti'n-Nebeviyye min Hilâli Kitâbihî el-Kur'ân'u ve Kefâ*.⁷⁴³

Abdulcevvâd Yasin'e yönelik

1. Mustafa b. Muhammed Şerifi, *Masâdiru't-Teşrî inde Abdulcevvâd Yâsin*.⁷⁴⁴

Metin tenkidini gerekli görenlerin düşünceleri ve bazı hadislere getirdikleri eleştiriler İslam dünyasının muhtelif yerlerinde geniş çapta tepkilere neden olmuştur. Ortaya atılan iddiaları haklı bulup destekleyenlerin yanı sıra hatalı bulup onlarca reddiye kaleme alarak bunları çürütmeye çalışanlarda olmuştur. Getirilen reddiyelerin bir kısmı ilmi temellere dayanırken diğer bir kısmı ise haksız ve ilmi olmaktan ziyade hamasi ve şartlanmışlık çizgisinde seyretmiştir. Hatta kimi zaman inanç ihtilafına dönüştürülerek ideolojik bir hal almıştır. İhtilaf ahlakına yakışmayan bazı itham ve davranışlar sergilendiği de olmuştur. Bu bağlamda sünnetin dini bir hüviyet taşıdığını kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber'in tasarruflarının tamamının bağlayıcı bir sünnet olmadığı fikrine sahip olanların sünnet inkarcısı gibi takdim edilmeye çalışıldığı da görülmüştür. Bazı rivayetlerin

⁷⁴⁰ Fehd Muhammed el-Kuraşî, *Menhecu Hasan Hanefî*, Mektebu Mecelleti'l-Beyân, Riyad, 2013.

⁷⁴¹ İbrahim b. Muhammed Sıddîk, *Hîne Yentekidu'l-Hadâsiyyüne Sahiha'l-Buhârî*, Merkez Selef li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât,

⁷⁴² Süleyman b. Sâlih el-Harâşî, *el-Karadâvî fi'l-Mîzân*, Dâru'l-Cevâb, Riyad, 1999.

⁷⁴³ Nebîl b. Ahmed Belhî, *Muntalakât Ahmed Subhi Mansûr li İnkâri's-Sünneti'n-Nebeviyye min Hilâli Kitâbihî el-Kur'ân'u ve Kefâ*, Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Akadiyye, Suudi Arabistan, 2019, sy., XXV, s. 213-257.

⁷⁴⁴ Mustafa b. Muhammed Şerifi, *Masâdiru't-Teşrî inde Abdulcevvâd Yâsin*, Mecelletu Dirâsât İslâmiyye, c. 9, sy.1, Cezayir, 2014. s. 111-112.

Hız. Peygamber'e aidiyetini ilmi gerekçelere dayanarak kabul etmemenin, sünneti inkar anlamı taşımayacağı çoğu zaman gözden kaçırılmıştır.

Metin tenkidi konusunda kaleme alınan reddiyelerin özelliğini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Metin tenkidinin gerekli olduğunu söyleyenlerin çoğunlukla müsteşriklerden etkilendikleri ve onların iddialarını tekrarladıkları
2. İslam tarihinde sapkın olarak bilinen mezheplerin devamı oldukları
3. Hadisçilerin metin tenkidi kurallarını en mükemmel bir şekilde uyguladıkları
4. Hadis usulü ilminin hem sened hem de metin tenkidini içerdiği
5. Hadisi naklederken tabii olarak senede daha çok önem verilmesi gerektiğini çünkü metin tenkidinin çoğu zaman hatalı neticelere yol açabileceği
6. Metin tenkidinin sadece uzman olan hadisçiler tarafından yapılması gerektiği
7. Metin tenkidinde yeni diye iddia ettikleri bazı prensiplerin geçmişte kullanıldığı
8. Hadisleri anlamadan keyfi bir şekilde reddettikleri
9. Yöntemlerinin ilmi olmaktan uzak olup güvenilir kaynaklara başvurmadıkları
10. Hadisteki taaruzu çözme yollarından habersiz olduklarını veya kasıtlı olarak göz ardı ettikleri
11. Tahkir edici bir üslup kullanıp geçmiş âlimleri aşağıladıkları
12. Buhârî ve Müslim'de geçen hadislerin tamamının sahih olup ümmetin üzerinde icma ettiğini dolayısıyla tenkide tabi tutulamayacağı
13. Aklın kişiden kişiye değiştiğinden hakem sayılamayacağı

14. Pozitif bilim verilerinin değişkenlik arz ettiği için sağlıklı bir ölçüt olamayacağı

15. Hadislerdeki müteşabihat, mecaz, gaybiyat vb. hususları bilmediklerinden hataya düştükleri

Sonuç itibariyle metin tenkidinde aşırıya giden yaklaşımların temelsiz eleştirileri ile geleneksel yaklaşımı benimseyenlerin itham ve aşırı reaksiyonları istisna edilecek olursa tüm bu çalışmaların İslami ilimlere sağladığı büyük katkılar açıkça görülecektir. Ayrıca ifrat ve tefritten kaçınıldığında bu tenkitlerin sünneti doğru anlamada önemli bir işlev göreceği rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanı sıra geleneğimizde var olan reddiye kültürünün ihyâsı ve gelişimine de olumlu katkılar sağlayacağı muhakkaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS TENKİDİ KONUSUNDA FARKLI YAKLAŞIMLARIN SOSYAL HAYATA YANSIMALARI

Mısır merkezli ıslah hareketinin modern dönem İslam düşüncesine katkıları yadsınamaz. Islahatçı eğilimin taklide karşı çıkması ve tenkid zihniyetini ihya etmeye çalışması metin tenkidine sıcak bakılmasına zemin hazırlamıştır. Benimsedikleri metin tenkidi yaklaşımı, sosyal hayatın çeşitli alanlarını etkilemiş ve bir takım çözüm önerilerini de beraberinde getirmiştir. Bu hareketin sosyal hayata etkilerini ve ne gibi değişikliklere yol açtıklarını ortaya koymak önem arz etmektedir. Islah hareketini benimseyenler metin tenkidi konusunda hemfikir olsalar da değişik konularda farklı düşünceler benimsemişlerdir. Bu yaklaşımların fikirleri ve getirdikleri çözümlerin birbirleriyle benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması önemli bir husustur.

Kütüphaneler dolusu eserler bırakan ıslahatçı hareketin ortaya koyduğu ilmi ve fikri çabalar her ne kadar bu eserler üzerinden değerlendirilse de asıl üzerinde durulması gereken husus hayata geçirdikleri reformlar ve toplum hayatında meydana getirdikleri değişikliklerdir. Yazdıkları eserler, çıkardıkları dergi ve gazeteler İslam âleminin birçok yerinde ilgiyle takip edilmiştir. Siyasilerle kurdukları ilişkiler sayesinde çıkarılan reform yasaları, buldukları görevlerde uyguladıkları reformist çabaları, inşa edilen yüksek eğitim kurumlarının yanı sıra hayır kuruluşlarının, dinler ve mezhepler arası yakınlaşma cemiyetlerinin inşasında üstlendikleri öncü rolleri sosyal hayatta ne denli etkin olduklarını göstermektedir.

Bu bölümde ıslahatçı ve akli yaklaşımların, sosyal hayat, siyaset, hukuk ve eğitim gibi alanlardaki görüş ve önerileri ele alınacak ayrıca medya ve ilmi organizasyonlarda yapılan tartışmalar aktarılmaya çalışılacaktır. Islahatçı ve akli yaklaşımların görüşlerine

öncelik vermekle birlikte bu fikirlere karşı çıkanların görüşlerine de zaman zaman değinilerek karşılaştırma yapılacaktır.

2.1. SİYASETE ETKİSİ

Kuzey batı Afrika hariç Arap dünyasının pek çok bölgesi 20. Asra kadar Osmanlı yönetimine tabiydi. On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren birçok Arap ülkesi, ulusal saikler ve Batı'nın teşvikiyle bağımsızlığına kavuşmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Arap ülkelerinin çoğu sömürgecilikten kurtulmuş, çoğunlukla totaliter ve otoriter olan geleneksel kraliyet, emirlik veya askeri seçkinler tarafından yönetilen ulus devletler haline dönüşmüştür. İslah hareketleri ve akli yaklaşımlar, modern siyaset düşüncesiyle ilgili meselelere kafa yormaya başlamıştır. Mısır özelinde ise, Cemaleddin el-Afgani ve Muhammed Abduh gibi ıslahatın ilk öncüleri, İttihâd-ı İslam fikrini savunmaya başlamışlardır. Osmanlı devletinin bazı icraatlarını eleştirmelerine rağmen hilafetin savunulması çağrısında bulunmuşlardır. Reşid Rıza ve Abdurrezzâk Ahmed el-Sanhûri gibi bazı kimseler farklı bir tarzda da olsa hilafet fikrini savunmaya devam etmişlerdir. Daha sonra gelenler ise hilafet fikrinden ziyade İslam devleti fikrini savunmuşlardır. İslahatçıların düşünce ve eylemleri sonraki siyasi hareketlerin nüvesini oluşturmuştur. Bu bağlamda İhvan-ı Müslimin hareketinin de ıslahatçı hareketten etkilendiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Nitekim Ahmed Emin, ıslahatçı hareketin siyaset üzerindeki etkisini zikretme sadedinde şu tespitlerde bulunur: “Muhammed Abduh'tan sonra dini, siyasi veya sosyal ıslah çağrısında bulunanların çoğu, onun öğrencileri veya kendisinden etkilenen arkadaşlarıydı”.⁷⁴⁵

Bu genel kabulün aksine akli yaklaşım içerisinden hilafet ve dinin bir devlet fikri vaz ettiğine karşı çıkanlar da olmuştur. Bu fikre karşı çıkanların önde geleni ismi “el-İslam ve Usûlu'l Hukm” adlı kitabın yazarı Ali Abdurrâzık'tır. Kitabında savunduğu fikirleri,

⁷⁴⁵ Ahmed Emin, *Zuamâu'l-İslâhi fi'l-Asrı'l-Hadis*, Mektebetu'n-Nahda, Kahire, 1948, s. 337.

ilmi çevrelerin özellikle Ezher âlimlerinin tepkisini çekmiş ve çok ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Muhammed Bihât el-Mutî, Muhammed el-Hızır Hüseyin, Tahir b. Âşûr, Muhammed İmâre gibi kimseler onun iddialarını çürütmeye çalışmışlardır. Dinin, devlet kurma gibi bir düşüncesinin olamayacağını savunan bir diğer isim de, “*Min Huna Neb 'de*” ve “*ed-Dimokrâtiyyetu Ebeden*” adlı kitapların yazarı Halid Muhammed Halid'dir. Her iki yazarın kitapları toplatılmış ve Ezher âlimlerinin şiddetli itirazlarına maruz kalarak haklarında soruşturma başlatılmıştır.

Islahatçı ve akli yaklaşımlar, siyasi konularla ilgili bazı ciddi görüş ayrılıklarına sahip olsalar da birçok meselede de birbirine yakın düşünceler ortaya koymuşlardır.⁷⁴⁶ Birçoğu Batı'da bilinen din devleti kavramına karşı çıkarken modern İslam devleti ve sivil yönetim fikrini savunmuşlardır. Her ne kadar İslam devletinin içeriğiyle ilgili konularda birbirlerinden nispeten farklı düşünceler de, istibdada ve siyasi baskılara karşı çıkma, toplumlara yönelik yapılan haksızlıklarla mücadele etme gibi konularda aynı tutumu benimsemişlerdir.

Genel olarak Mısır'daki akli yaklaşımların siyasetle ilgili düşünce ve tartışmaları, dinin devlet iddiasının olmadığını söyleyen yaklaşım⁷⁴⁷ ve İslam'ın devlet iddiasının bulunduğunu ancak bunun din devleti şeklinde değil de mahiyet bakımından ondan farklı olan İslam devleti şeklinde olduğunu söyleyen yaklaşım olmak üzere iki noktada yoğunlaşmaktadır.

Ali Abdurrâzık, Farac Fûde, Halid Muhammed Halid ve Muhammed Said el-Aşmâvî gibi isimlerin başını çektiği yaklaşıma göre dinin devlet diye bir talebi yoktur, dolayısıyla İslami devlet fikri dinin bir emri değildir.

⁷⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Hafijur Rahman, *Modern İslami Siyasal Düşüncede Devlet Kavramı: Yusuf el-Karadâvî ve Raşid el-Gannûşî'nin İslam Devletine Yönelik Yaklaşımları*, Doktora tezi, Ankara, 2020.

⁷⁴⁷ Ayrıca Bkz. Fahrettin Dede, *İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasi Ve Fikrî Yapılanma*; Fatih tiryaki, *Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları*, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2015, Yıl:1, c. I. s. 13-25.

Ali Abdurrâzık (ö. 1966),⁷⁴⁸ Hz. Peygamber'in hadislerine bakıldığında sadece liderlik, biat, cemaat vb. şeylerden bahsedildiğini, bunların da iddia edildiği gibi Hz. Peygamber'e vekalet etme ve yönetme hususunda onun yerini doldurma gibi anlamlara gelemeyeceğini ifade eder. Bu hususta nakledilen hadislerin sıhhati tartışmalı olmakla birlikte tamamı sahih sayılsa bile kullanılan bu kavramların din dili açısından iddia edilen anlamlara gelmediğini, semantik açıdan da anlam kaymalarına maruz kaldıklarını iddia eder. Hilafeti dini bir inanç ve İslamî bir hüküm olarak görenlerin bu rivayetleri delil olarak öne süremeyeceklerini dile getirir.⁷⁴⁹

Farac Fûde (ö. 1992), İslamî hilafet denilen şeyin aslında bir Arap Kureyş halifeliği olduğunu ve İslam'la olan bağlantısının sadece isimden ibaret olduğunu iddia eder. Hilafeti yeniden diriltme iddiasının dini ve İslamî devlet kurma iddiasından daha çok Arap milliyetçiliğinin yaklaşımı ve Arap birliği çağrısıyla daha uyumlu olduğunu öne sürer. İslam'ın bir devlet değil din olduğunu dolayısıyla devlet fikrinin İslam'a bir yük teşkil ettiğini ve ona bir şey katmayıp aksine eksilttiğini savunur.⁷⁵⁰

Halid Muhammed Halid (ö. 1996),⁷⁵¹ Hz. Peygamber'in görevinin krallık olmayıp sadece peygamberlikle sınırlı olduğunu, yol gösterici olup yönetimle ilgisinin bulunmadığını iddia eder. Hz. Peygamber'in müzakerelerde bulunup anlaşmalar yaptığı, orduya önderlik ettiği ve hükümdarlar tarafından kullanılan birçok yetkiyi kullandığını kabul eder. Ondan sonraki bazı halifelerin de adalet temelli geniş ve büyük nüfuz yetkisine sahip yönetimleri inşa ettiklerini belirtir. Ancak bütün bunların dinin gerekli gördüğü veya rükünlerinden biri sayıldığı, olmazsa olmaz yönetim biçimi vaz ettiği anlamına

⁷⁴⁸ Ali Abdurrâzık hakkında geniş bilgi için bkz. Özgür Kavak, "Ali Abdurrâzık" DİA, TDV Yay., Ankara, 2020, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. Cildinde, s. 74-77.

⁷⁴⁹ Ali Abdurrâzık, *el-İslam ve Usûlu'l-Hukm*, el-Mussesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Beyrut, 2000, s. 124-126; Detaylı bilgi için bkz. Recep Rüzgâresen, *Modern Dönemde İslam'da Devlet Tartışmaları (Ali Abdurrâzık Ve Muhammed Ziyauddin er-Reyyis Örneği)*, Yüksek lisans tezi, Bingöl, 2021.

⁷⁵⁰ Ferac Fûde, *el-Hakikatu'l-Gâibe*, Dâru'l-Fikri Li'd-Dirâseti Ve'n-Neşri Ve't-Tevzî', Kahire-Paris, 1988, s. 133.

⁷⁵¹ Halid Muhammed Halid hakkında geniş bilgi için bkz. Halil Ahmed Halil, *Mevsûatu A'lâmi'l-Arabi'l-Mubdiîn fi'l-Karni'l-İşrin*, el-Muessedtu'l-Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Beyrut, 2001, s. 387-392.

gelemeyeceğini dile getirir. Aksine, bütün yönetimlerin asıl amacının ümmetin toplumsal yararını gözetmekten ibaret olup dinin bunu takdir edip onaylayacağını ifade eder.⁷⁵² Dinin değişmeyen ebedi gerçekler olduğuna, devletin ise gelişme, sürekli ilerleme ve kalıcı değişim faktörlerine tabi sistemler olduğuna inanan Halid dinin devletten aşağı olmadığını bu bakımdan devlete dönüşmesinin mümkün olmayacağını savunur. Devletin, sürekli değişen sistemleriyle birlikte eleştiriye, çöküşe, yenilgiye ve sömürgeciliğe maruz kalabileceğini, bu açıdan dini bu tür olumsuzluklarla karşı karşıya bırakmanın doğru olmadığını ifade ederek İslamî yada gayr-i İslami din devleti fikrine kökten karşı çıkar.⁷⁵³ Halid Muhammed Halid, *ed-Devletu fi'l-İslam* isimli eserinde bu fikirlerinin bir kısmından vaz geçtiğini gerekçeleriyle birlikte açıklar. Daha önceki düşüncelerinin iki yanlı ve genellemeden kaynaklandığını dile getirir. Birincisi, Batı'daki din devleti okumalarının etkisinde kalarak bunu İslam devletine teşmil ettiğini, halbuki İslam devletinde dönem dönem siyasi baskı ve zulümler olsa da bunun Batı'daki kilisenin ilâhî bir yetkiye sahip olduğu iddiasındaki gibi bir temele dayanmadığını ve yapı itibarıyla her iki devlet arasında ciddi farkların bulunduğunu ifade eder. İkincisinin ise İhvanı Müslimîn'in güçlenmesiyle hareketin içinde yetişip şiddet olaylarına karışan gizli yapılanmanın toplumda oluşturduğu endişe ve korkudan hareketle hatalı bir genellemeden kaynaklandığını dile getirerek İslam devlet yapısını detaylı bir şekilde anlatmaya çalışır.⁷⁵⁴

Muhammed Said el-Aşmâvî, "Allah'ın yönetimi" şeklinde bir kavram ihdas eder ve bunun anlamının da hâkimiyetin sadece Allah'a has olması şeklinde açıklar. Bu yönetim biçiminde Allah'ın, topluluğu yöneten tek hükümdar konumunda olduğunu, kimi zaman yasaları bizzat vaz ederek direkt yönettiğini kimi zaman da oluşan bir duruma müdahale etmeyerek dolaylı bir şekilde yönettiğini ifade eder. Allah'ın yönetiminde yasaların dayanağının lafzen vahiy olan Kur'an veya manen vahiy olan sünnet olması

⁷⁵² Halid Muhammed Halid, *Min Hunâ Neb'de'*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1974, s.177-178.

⁷⁵³ Halid Muhammed Halid, *Min Hunâ Neb'de'*, s. 180.

⁷⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Halid Muhammed Halid, *ed-Devletu fi'l-İslam*, Dâru'l-Mukattam, Kahire, 2004.

arasında fark bulunmadığını belirtir. Bu yönetimde gerçek hüküm sahibinin Allah olup Hz. Peygamber'in sadece onun iradesini gerçekleştirdiğini, bu açıdan Hz. Peygamber'e itaatın Allah'a itaat, ona isyanın da Allah'a isyan sayılacağını vurgular. Bu yönetimin özelliklerini de şu şekilde sıralar:

1. Yönetici Allah'ın seçmesiyle belirlenir o kişide peygamberdir. Yönetilenler Allah'a ve Resulüne inanmaktan ve onun hükmüne razı olmaktan başka çareleri yoktur. Peygamber'in sürekli vahiy yoluyla Allah'a bağlı olduğuna inandıkları için her durumda onu hakem olarak kabul etmeleri gerekir.

2. Yönetim, yöneten ve yönetilenlerin kabul ettiği ve sonucuna razı oldukları hükümlere dayanmaktadır. Bu açıdan baskı ve otoritenin dayattığı keyfi yönetimlere benzemez. Dolayısıyla baskı hükümeti değil, karşılıklı rıza hükümetidir.

3. Bu yönetimde istişare, peygamberi bağlayan bir durum olmayıp bilakis kendisine verilen bir destektir. Çünkü O, Allah'ın nuruyla yönetmektedir.

4. Peygamber'in hükümdarlık hakları kendisiyle sınırlı olup başkasına miras yoluyla intikal etmez.⁷⁵⁵

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise yönetim sisteminin belirlenmesiyle ilgili Kur'an ve hadislerde herhangi bir şeyin bulunmadığını dile getirir. Aksi takdirde sahabenin hilafet tartışmalarında onu mutlaka kullanacaklarını ancak böyle bir bilginin bize ulaşmadığını belirtir.⁷⁵⁶ Bu bağlamda İslam halifeliğinin aslında sivil bir yönetim biçimi olup Kur'an ve sünnette emredilmediği ve şeklinin belirlenmediğini savunur.⁷⁵⁷ Aşmâvî, siyasetin hayatın bir parçası olup tamamını kapsamadığını dolayısıyla onunla uğraşmanın farz olamayacağını belirtir. Yönetmenin beşeri bir mesele olup dinle ilgisinin bulunmadığını, alışveriş vb. şeylerin nasıl dünyevi bir mesele ise yönetiminde aynen öyle

⁷⁵⁵ Muhammed Said el-Aşmâvî, *Usûlu 'ş-Şerîa*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, 1983, s. 139-149.

⁷⁵⁶ Muhammed Said el-Aşmâvî, *el-İslamu's-Siyasi*, Mektebetu Medbûlî's-Sagîr, Kahire, 1996, s. 201.

⁷⁵⁷ Muhammed Said el-Aşmâvî, *el-Hilâfetu'l-İslâmiyye*, Sînâ li'n-Neşr, Kahire, 1989, s. 23.

olduğunu ifade eder. Ayrıca siyasal İslam söylemlerinin tamamen ideolojik yaklaşımlardan ibaret olduğunu ve geçerliliğinin bulunmadığını iddia eder.⁷⁵⁸

İslam'da devlet fikrinin olduğunu savunanların büyük çoğunluğu, dinin devlet de dâhil olmak üzere hayatın tüm yönlerini kapsadığına inanmış ve uygulama şekli hakkındaki farklı düşüncelere sahip olmakla birlikte genel olarak İslam devleti fikri üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu görüş sahipleri Batı tarzı din devleti fikrine karşı çıkmakla birlikte İslam devletiyle din devleti arasında ayırım yaparak bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu savunmuşlardır. Bununla birlikte İslam devletinin günümüz gereklerine uygun bir hale getirilmesini de talep etmişlerdir.⁷⁵⁹ Konuyu açığa kavuşturmak için bu yaklaşıma sahip olanlardan birkaçının düşüncesini aktarmak önemlidir. Bu yaklaşıma sahip olanlar genellikle Hz. Peygamber'in davranışları arasında fark gözetmişler ve siyasi olanla tebliğ vasfı olanı, dinî olanla dünyevi olanı birbirinden ayırmaya çalışmışlardır.

Abdalmüteâl es-Saîdî, halkın yönetime katılmasının bir hak olduğunu, İslam'ın şûrâyı emrettiğini ifade eder. İslam'ın diğer dinlerden farklı olarak hem dini hem de siyasi yönünün olduğunu, siyasetin dinin özünden kaynaklandığını, bu açıdan onunla ilgilenmenin her Müslümanın hakkı olup istişarenin gerçekleşmesi ve istibdadî bir yönetime dönüşmemesi adına bunun gerekli olduğunu ifade eder. Anarşiye dönüşmemesi için halkın katılımının bir sınırının olması gerektiğini de belirtir. Hz. Muaviye'nin, oğlu Yezid için halkı biat etmeye zorlamasının İslam adına çok tehlikeli bir dönüm noktasını oluşturduğunu belirtir. Bu durum istibdadın önünü açıp halkın yöneticisini seçme hakkını elinden alarak babadan oğula geçme yöntemiyle halkın hiçbir rolünün kalmadığını ve işin sadece şekilsel bir bey'ate evirildiğini iddia eder. Muaviye'nin oğlu Yezid'e aldığı biatin

⁷⁵⁸ Muhammed Said el-Aşmâvî, *el-İslâmu's-Siyâsî*, s. 297-301.

⁷⁵⁹ Muhammed Reşid Rızâ, *el-Hilafetu*, Hindâvî, Kahire, 2013, s. 68-69.

batıl olduğunu savunur. Biatın ancak özgür irade ve seçimle olabileceğini ayrıca ümmetin yöneticiyi görevden alma imkanının bulunduğu görüşünü dile getirir.⁷⁶⁰

Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî (ö. 1971),⁷⁶¹ şekli ne olursa olsun salt aklın devlet ve yönetim fikrini tabii olarak var edeceğini, şerî delillerin ise hilafet düzeninin özelliklerini taşıyan bir yönetimi de gerekli kılacağını savunur. Bu delillerin temel dayanağının icma olduğunu belirtir. Akli delilin, hilafet düzeninin gelişimini sağlayacağını şeri delilin ise özelliklerini koruyacağını iddia eder.⁷⁶²

Ali el-Hafîf (ö. 1978),⁷⁶³ Hz. Peygamber'in kendisine itaat edilen bir yönetici ve komutan olması hasebiyle gerçekleştirdiği hususların yaşadığı çevreden kaynaklanması, değişmez ve kalıcı bir hüküm ile ilgili olmaması durumunda değişkenlik arz edebileceğini ifade eder. Hz. Peygamber'in bu konudaki tasarrufları belirli bir amaç ve özel bir gayeye binaen kendisinden sâdır olduğunu dolayısıyla maslahat gereği zaman ve şartların değişmesiyle de değişebileceğini dile getirir. Bu değişikliğin amaç olmayıp araçların değişmesi şeklinde gerçekleştiğini söyler. Hz. Peygamber döneminde sadece ilkel bir şekilde var olan ve o dönem için uygun olan yönetim şeklinin günümüz şartlarında değişiklik arz edebileceğini söylemektedir. Devlet yönetiminde asıl amacın, halkın faydasına olan işlerin düzene sokulması, çeşitlendirilmesi, uygulamaya konulması, malların toplanması, düzgünce dağıtılması, gerekli yerlere harcanması, orduların oluşturulup silahlandırılması ve eğitilmesi gibi kamu menfaatlerini gerçekleştirmek olduğunu dile getirir.⁷⁶⁴

⁷⁶⁰ Abdulmüteâl es-Saîdî, *Kadıyyetu Mucâhidin fi'l-İslâh*, Mat'baatu'l-İtimâd, Mısır, s. 67-75.

⁷⁶¹ Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî hakkında bilgi için bkz. Murteza Bedir, "Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî" DİA, TDV Yay., İstanbul, c. XXXVI, s. 523-525.

⁷⁶² Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Fikhu'l-Hilafe*, Müessesetu'r-Risâle, 2000, s. 84-85; Geniş bilgi için ayrıca bkz. Seracettin Eraydın, *İslam Hukuku Açısından Son Dönem Hilafet Tartışmaları*, İzmir, 2018, 36-70.

⁷⁶³ Ali el-Hafîf hakkında bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, "Ali el-Hafîf" DİA, TDV Yay., İstanbul, 1989, c. II, s. 395.

⁷⁶⁴ Ali el-Hafîf, *es-Sünnetu't-Teşriyyetu*, Mecelletü'l-Müslimi'l-Muâsır, yıl. 20, sy. 78, s. 128.

Muhammed Gazâlî, hilafetin yönetim meselelerini ele alan manevi ve sivil bir otorite olup modern anayasalardaki krallık sisteminden tamamen farklı olduğunu söyler.⁷⁶⁵ İslam'da hilafetin, nübüvvet adına din ve dünya işlerinin görülmesi şeklinde anlaşıldığını, bu açıdan hilafet şartlarının birkaç yetenekli ve mükemmel insandan başkasında bulunmayan manevî ve sivil bir liderlik olduğunu ifade eder. Bu kabiliyet ve özelliklerin herhangi bir ırk veya aileye ait olduğu aklen de naklen de ispat edilemeyeceğini dolayısıyla bu önderliğin kimsenin tekelinde olamayacağını dile getirir. Mali veraset ilkesini onaylayan İslam dininin, manevi veya sivil liderliklerin tevarüs yoluyla geçebileceği fikrini şiddetle reddettiğini dile getirir.⁷⁶⁶

Cemal el-Bennâ, İslam devletinin bir gereklilik olduğunda şüphe bulunmadığını, bunun tartışılmasına bile gerek duyulmayacağını zira bizzat Kur'an'dan böyle bir hükme varılacağını ifade eder. İlk İslam devletinin Hz. Peygamber tarafından kurulduğunu, bu bağlamda içtihat konusu olanın İslam devletinin kendisi olmayıp uygulama biçimi olduğunu ifade eder. İslam devletini yönetme biçiminin çoğunlukla Hz. Peygamber'in içtihadına dayandığını, yönetici vasfıyla gerçekleştirdiği uygulamaların bağlayıcı olmadığı hususunda fakihler arasında görüş birliği bulunduğunu, bunun tebliğ vasfıyla karıştırılmaması gerektiğini iddia eder⁷⁶⁷ İslam'da bir devlet mefhumunun bulunmadığını veya İslam ile devlet fikrinin bir arada bulunamayacağı iddialarının gerçeği yansıtmadığını söyler. Çünkü Hz. Peygamber'in bir devlet kurup yönettiğini ve daha sonra raşit halifelerin onu takip ettiklerini söyler. Bu deneyimlerin sonraki yönetim biçimlerine siyasal yönden çok değerli katkılar sağladığını dile getirir.⁷⁶⁸ İslam'ın devlet teorisinin Kur'an ve hadise dayanması Allah'a imanın özünü ve önceliğini teşkil etmesi gerektiğini aksi takdirde İslamî sayılamayacağını ifade eder. İmanın kapsayıcı çerçevesine, aklî ve ilmî yaklaşımın dahil edilmesinde herhangi bir mahzurun bulunmadığını dile getirir. Akılla açıkça çelişen

⁷⁶⁵ Muhammed Gazâlî, *el-İslam Ve'l-İstibdâdu's-Siyâsî*, Nah'datu Mısır, Kahire, 2005, s. 49.

⁷⁶⁶ Muhammed Gazâlî, *el-İslam Ve'l-İstibdâdu's-Siyâsî*, s. 176-178.

⁷⁶⁷ Cemal el-Bennâ, *Mesûliyyetu Feşeli'd-Devleti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-İslamî, Kahire, 1994, s. 9.

⁷⁶⁸ Cemal el-Bennâ, *Mesûliyyetu Feşeli'd-Devleti'l-İslâmiyye*, s. 12.

bir ilke veya kuralı reddetmenin Müslüman araştırmacının görevi olduğunu, çünkü İslam'ın da bunu emrettiğini vurgular. İslam'ın devlet teorisinin İslamî olarak adlandırılmasının veya ayet ve hadislerin görünür olmasının garip karşılanmaması gerektiğini belirtir. İslam devlet teorisinde asıl garipsenmesi gereken hususun zayıf ve bazı geleneksel anlayışlara dayandırılıyor olmasıdır diye ifade eder. İslam'ın devlet teorisinin bizzat Kur'an'a dayandırılması gerektiğini, sünnetin değil Kur'an'ın temel alınmasının şart olduğunu, İslamcı düşünürlerin birinci derecede sünnete ve selefın kendi dönemlerini yansıtan hükümlere dayanmaları sebebiyle yanılığa düştüklerini iddia eder.⁷⁶⁹

Muhammed İmâre, Sünnet'in teşriî olan ve teşriî olmayan diye ikiye ayrılması gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in siyasette, savaşta, ekonomide, İslam devletinin yönetilmesiyle ilgili her meselede Hz. Peygamber'in vahiyle hareket etmediğini dolayısıyla bunların vahiy mahsulü olmadığını iddia eder. Bu hususlarda içtihadı binaen yeni hükümler getirilebileceğini öne sürer.⁷⁷⁰

Yusuf el-Karadâvî, İslam'ın, Batı toplumunun bildiği tanrı-kilise devleti anlamında dini bir yönetim biçimini benimsemediğini aksine yasa ve kararlarında, iç ve dış siyasetinde İslami referansa dayanan, millet tarafından seçilmiş bir sivil yönetim anlamında İslami bir yönetim biçimini benimsediğini ifade eder.⁷⁷¹

Mısır'ın tanınmış hukukçularından biri olan Muhammed Selîm el-Avvâ, raşit halifeliğin sahabenin devleti yönetmek adına oluşturdukları bir sistem olduğunu, bunu yaparken de Peygamber'in İslâm devleti başkanlığında belirlediği idealin peşinden gittiklerini ifade eder. Halifelerin takip ettikleri belirli bir sistemin bulunmadığını bu konuda içtihat üzere hareket ettiklerini belirtir.⁷⁷²

⁷⁶⁹ Cemal el-Bennâ, *Mesûliyyetu Feşeli'd-Devleti'l-İslâmiyye*, s.30.

⁷⁷⁰ Muhammed İmâre, *Hakâik Ve Şübühât Havle's-Sünneti'n-Nebeviyyeti*, s. 48.

⁷⁷¹ Yusuf el-Karadâvî, *Min Fikhi'd-Devleti fi'l-İslam*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2001, s. 74.

⁷⁷² Muhammed Selîm el-Avvâ, *el-Fikhu'l-İslâmiyyu Fi Tarîki't-Tecdîd*, Sefiru'd-Düveliyyetu li'n-Neşr, Kahire, 2006, s. 100.

2.2. HUKUKA ETKİSİ

Mısır'ın hukuk alanındaki reformları arasında kanunlaştırma çalışmaları ayrı bir yer tutmuştur. Her ne kadar Batının baskısı ve onunla olan münasebeti gibi sebepler buna etki etse de hukuki ihtiyaç, sosyal ve iktisadi hayattaki gelişmeler, yönetici elitin reform çabaları, Osmanlı devletinin zayıflaması ve ıslahatçı hareketin düşünceleri gibi durumlarda bu çalışmaların gerçekleştirilmesine ciddi katkılar sağlamıştır.⁷⁷³ Bu baskılar sonucu şerî hukukun alanı gün geçtikçe daralmış ve Batının da etkisiyle oluşturulan modern hukuk sistemi güç kazanmıştır. Hidiv İsmail paşanın Ezher ulemasından İslam'a ve günün şartlarına uygun kanun taslağı hazırlamalarını istemesine rağmen onlar şeriata uygun değil gerekçesiyle bu teklife sıcak bakmamışlardır. Bazı Ezher ulemasının bu tavırları sebebiyle devlet, Batı kanunlarını ölçü alan yerel mahkemeler inşa etme yolunu tutmuştur. Muhammed Abduh ve öğrencilerinin hukuk alanındaki çaba ve reform çağrıları kısmen de olsa bazı olumlu gelişmelere kapı aralamıştır.⁷⁷⁴ Ahmed Şakir gibi ıslahat hareketinden etkilenmiş ancak hadisçilik yönü ağır basan bir şahsiyet bile taklit ruhundan şikayet ederek kolektif çalışmanın eseri olacak yeni bir İslami kanun taslağının oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Bunun gerçekleşmesi için şu hususların gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

1. Yeni hukuk kuralları oluşturmak üzere önde gelen hukukçu ve din âlimlerinden oluşan bir heyetin kurulması
2. Heyetin yeni kuralları belirleme aşamasında Kur'an ve sünnete öncelik vererek belli görüş veya mezheple kayıtlı kalmaması
3. Oluşturulacak heyetin elinin altında bütün imam ve fakihlerin görüşleri, usul kaideleri ve kanun adamlarını görüşlerinin bulunması

⁷⁷³ Muhammed Hamidullah Ağırakça, *19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri*, İstanbul, 2011, s. 139-151; Ayhan Ceyhan, *Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme (XIX Yüzyıl)*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, sy. 5, 2008, s. 65-86.

⁷⁷⁴ Muhammed Reşid Rıza, el-Menâr, c.VII, s. 212-220; Târık el-Bişrî, *el-Vadu'l-Kânûniyyi'l-Muâsir Beyne 'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve'l-Kanûni'l-Vadî*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1996, s. 39-68.

4. Bu kurulun, fıkıh açısından doğru olduğuna karar verdiği, insanların hal ve şartlarına uygun görüp te Kur'an ve sünnetin kaideleriyle çelişmeyen ve dinin sabitlerine ters düşmeyen hükümleri belirlemesi

5. Seçilen kurulun yeterli sayıyı haiz olup üst ve alt kurullara ayrılması

6. Üst kurulun ana esas ve yöntemleri belirleyerek alt kurullara arasında görev taksimi yapması

7. Alt kurulların topladığı verileri üst kurulun gözden geçirip düzenlemesi ve kanuni metinlere dönüştürmesi

8. Araştırma ve ilmi tenkide tabi tutulması için bütün ümmete arz edilmesi

9. Üst kurulun, bizzat kendisi veya alt kurullarla birlikte fıkıh usulü ve hadis usulü meselelerini derinlemesine ele alarak hüküm çıkarmaya yarayacak ortak bir metodolojinin oluşturulması

10. Arap dilinde lafzın doğru anlaşılmasına yardımcı olan haikat-mecaz, umum-husûs, sarih-müevvel, müfesser-mücmel vb. meselelerin tahkik edilmesi ayrıca kıyas, istihsan, masâlih-i mürsele gibi diğer usûl meselelerinin incelenmesi

11. Hadis ve ravi tenkid kurallarının tahkik edilip rivayetlerin hem sened hem de metin açısından araştırılarak delil olmaya uygun sahih hadislerle uygun olmayan zayıf hadislerin belirlenmesi

12. Hz. Peygamber'in fetva, tebliğ, imâmet ve kaza gibi tasarruflarını göz önünde bulundurularak aralarındaki farkların gözetilmesi

13. Hz. Peygamber'in tebliğ sıfatıyla söylediği umum ifade eden ve yasama özelliği taşıyan hadislerle, insanların genel maslahatını gözeterek söylediği hadislerin birbirinden ayırt edilmesi

14. Oluşturulacak kurulun, delillerin taaruz ve tercih konusunu ele alması

15. Ortak metodoloji oluşturulduktan sonra farklı mezheplerin dayanağı olan kuralların, hem Kur'an ve sünnet hem de üst kurulun belirlediği genel kaidelerle test edilerek doğruluğu kanıtlananların kabul edilmesi

16. Farklı çeşit ve şekilleriyle beşeri hukukun genel kuralları araştırılarak Kur'an ve sünnete aykırı olmayan, İslam hukuku kaideleriyle çelişmeyen ve halkın faydasına olan konularda bu yasalardan istifade edilmesi

17. Bu kuralların iyice yerleşmesinden sonra fıkhi meselelerin alt kurullar arasında taksim edilmesi ve kabul gören kaidelerin ferî meselelere uygulanarak daha isabetli hükümlere ulaşmanın mümkün olduğu.⁷⁷⁵

Teşriî sünnet yasamanın temelini oluşturduğundan Mısır'daki tartışmalar genellikle bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuda üç temel yaklaşım dikkat çekmektedir.

- A. Sünnetin teşriî değerinin olmadığını savunan yaklaşım
- B. Sünneti, teşriî değeri olan ve olmayan diye ikiye ayıran yaklaşım
- C. Sünnetin tamamının teşriî değerinin olduğunu savunan yaklaşım

Islahatçı yaklaşım, sünneti hukuka kaynaklık eden ve etmeyen olmak üzere ikiye ayırarak sünnetin tamamını yasama kapsamında değerlendirmemiştir. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in tasarruflarını bağlayıcılık açısından sınıflandırmaya tabi tutarak sünnetin tamamının vahiy mahsulü olmayıp bir kısmının içtihat ürünü olduğunu söylemiştir. İctihada dayanan Peygamber uygulamalarının da genellikle maslahata tabi olduğunu, hatta vahiy mahsulü olanların bile sabite ve değişkenler şeklinde ikiye ayrıldığını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in tasarruflarında hedeflenen maksadı göz önünde bulundurarak bir kısım davranışlarının bağlayıcı, diğer bir kısmının ise bağlayıcı olmadığı fikrini benimsemişlerdir.

⁷⁷⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Kitâbu ve'sünnetu Yecibu en Yekûnâ Masdara'l-Kavânîni fi Mısır, Dâru'l-Kutubi's-Selefiyye, Kahire, 1986, s. 44-48.*

Bu yaklaşımın aksine, iki karşıt eğilimin de varlığı dikkat çekmektedir. İlki; teşriî olan ve olmayan sünnet fikrine karşı çıkıp sünnetin tamamının teşriî ifade ettiğini vahiy eseri olduğunu, dolayısıyla tamamının ameli gerektirdiğini savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşım zaman ve mekan faktörünün hesaba katmayarak Hz. Peygamber'in tecrübeye dayalı beşeri davranışlarını da dinen bağlayıcı olarak görmektedir. Sünnetin getirdiği bütün hükümlerin tüm zaman ve mekanlar için aynı derecede bağlayıcı olduğunu, bunlar sabite sayıldığından dolayı maksat ve gerekçeler ne olursa olsun değiştirilemeyeceğini ve geçersiz kılınamayacağını iddia etmiştir. İkincisi; teşriî sünnetin Hz. Peygamber'in tamamen beşeri yönüyle ilgili olduğunu, burada tarihsel dönemin koşullarının göz önünde bulundurulduğunu dolayısıyla uygulanması gerekmediğini, şahıslara özel ve münferit durumlarla ilgili olduğundan genelleştirilemeyeceğini itikatta olduğu gibi muamelatta da zanni delillerle amel edilemeyeceğini iddia ederler.⁷⁷⁶

Hz. Peygamber'in tasarruflarının farklılık arz etmesi, dinin sabite ve değişkenlerinin belirlenmesi ve hükümlerin gerekçelerinin bilinip bilinmemesi gibi konuların tespit edilmesi zor olabilir. Ancak İslam'ın ilk çağlarından bu yana böyle bir ayırımın varlığı inkar edilemez bir gerçektir ve dinin esnekliğini muhafaza etmesi de bu ayırımın yapılmasına bağlıdır. Ayrıca dinin ebedî ve evrensel olma özelliği, toplumsal ihtiyaçların bu değişimi zorunlu kılması gibi durumlar bu ayırımı yapmamızı gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda bu konudaki farklı içtihadî yaklaşımlar, dıştan gelen veya zorlamayla yapılmış da değildir. İşin doğasında var olan bu farklı anlama ve yorumlama durumunun bizzat dini vaz eden tarafından gözetildiğini, hüküm koyucu olma özelliğine sahip olan Peygamber'in de değişen şartları göz önünde bulundurarak bu esnekliği kasıtlı bir şekilde devam ettirdiği görülmektedir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Murat Şimşek, *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, TDV Yay., Ankara, 2011.

⁷⁷⁷ Ayrıca bkz. Murat Şimşek, *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s. 371-376.

Gelenekte var olan bu yaklaşımların benzerlerini Mısır'daki sünnet çalışmalarında görmek mümkündür. Bu açıdan teşrî ile ilgili bu farklı yaklaşımların düşüncelerini ortaya koyan örnekleri aşağıda zikretmeye çalışacağız.

2.2.1. Sünnetin Teşrî Değerinin Olmadığını Savunan Yaklaşım

Hukuk alanında Arap dünyasının en önemli ismi Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî olarak görülmektedir. Onun, Mısır ve pek çok Arap ülkesinin medeni kanunlarının hazırlanmasındaki rolü inkar edilemez. Ona göre İslam şeriatının gelişmesi ve geçmişteki gücüne kavuşması için İslam hukukçularıyla kanun adamlarının işbirliği yapmaları gerekmektedir. Böylece modern şartların ve ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanabileceğini ifade eder. Ancak bu ilmi gelişim vesilesiyle yasa koyucunun İslam şeriatıyla buluşabileceğini, bu sayede de şerî hükümler içerisinden, en gelişmiş kanuni prensiplerle uyuşan hükümler çıkarılabileceğini belirtir. İslam şeriatının yenilenme özelliğini kaybetmemesinin ancak icma kaynağı sayesinde olabileceğini ve yasamanın resmi kaynağının da icma olması gerektiğini iddia eder.⁷⁷⁸ İslam hukukunun sabite ve değişken, dini ve dünyevi ayrımlarına ve yasamada tedrici geçişlere dikkat çeker.⁷⁷⁹

Ahmed Efendi Safvet (ö. ?),⁷⁸⁰ Kur'an, Allah'ın kitabı olduğu için, bütün Müslümanların ona uymaları gerektiğini ve onun her hükmü içerdiğini söyler. Ancak Kur'an'da zikredilmeyen hususların, bireyin özgür tasarrufuna bırakıldığını ve yöneticinin de bu konuda halkın faydasına olanlarla ilgili gerekli düzenlemeler yapabileceğini dile getirir. Peygamberin ümmetin yöneticisi ve kadısı olması hasebiyle bir meselenin hükmü hakkında kendisine soru yöneltildiğinde gerekli hükmü beyan ettiğini söyler. Ancak bu

⁷⁷⁸ Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *İlmu Usûli'l-Kânûn*, Mat'batu Fethullah İlyâs Nurî Ve Evlâdihî, Mısır, 1936, s. 68-69.

⁷⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Murteza Bedir, *Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 6, 2005, s.439-448; Murteza Bedir, "Abdurrezzâk Ahmed Senhûrî", DİA, TDV Yay, c. XXXVI, s. 523-525.

⁷⁸⁰ Reşid Rıza, Dilencât bölgesinde savcı olan Ahmed Efendi Safvet'in bir kanun taslağı hazırladığını, Avukat Anton Bey Selame başkanlığında bu taslağı İskenderiye avukatlarının birçoğuna dağıttığını ifade eder. Reşid Rıza, el-Menâr'da bu taslağa karşı çıkar ve Batıcı diye tabir ettiği bu hukukçulara karşı durmak gerektiğini söyler. Reşid Rıza, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XX, s. 404-408.

hükümlerin ya bireyleri ilgilendiren özel hallerle ilgili olduğunu veya kural ve genel bir hüküm tesis ettiğini belirtir. İkinci kısmın yasama yetkisine sahip olan bir kimsenin kanun vaz etmesi gibi olduğunu dolayısıyla bu yetkinin her devirdeki kanun koyucular için geçerli olup değişkenlik arz edebileceğini iddia eder. Sünnetin ya kişiye özel hallerle ilgili olup tabiatı gereği yargı kararına dönüştüğünü ya da geneli ilgilendiren kaide ve kanun şeklinde olup yönetici tarafından kendi dönemi için yasa haline getirildiğini ifade eder. Bundan dolayı daha sonraki yöneticilerin insanların maslahatlarını göz önünde bulundurarak bu hükümleri tekrardan düzenleyebileceklerini veya tamamen değiştirebileceklerini savunur. Bu durumun dini meselelerle ilgili olmayıp dünyevi meselelerle sınırlı olduğunu dile getirir. İnsanların maslahatını göz önünde bulundurarak sünnette var olan bir şeyi terk etmenin Peygambere itaat etmemek sayılmayacağını ifade eder. Peygamber bu asırda yaşamış olsaydı sünneti değiştirdi ve kendisine bir meselenin hükmü sorulmasaydı görüş bildirmezdi diye de iddia da bulunur. Kur'an'da geçmeyen hiçbir hükmün vücut ifade etmeyeceğini, Kur'an dışındaki sünnet veya icmanın sadece cevaz ifade edip kişinin inisiyatifine bırakıldığını, dilerse bu hükmü uygulayabileceğini, maslahata aykırı olduğunu düşünmesi durumunda ise terk edebileceğini savunur.⁷⁸¹

Muhammed Tefvik Sıdkî, Allah'ın şeriatında zanna göre hareket etmenin zaruret halleri hariç caiz olmadığını söyler. Bazı yargı kararlarında “*zaruretler mahzurları mubah kılar*” kaidesine dayanarak zanla hareket etmeye mecbur kalılabileceğini fakat zan ifade eden bir delile dayanarak helal olanı haram veya haram olanı helal kılmanın caiz olmadığını ifade eder. Zan ifade eden delili, kati delilin önüne geçiren birisinin büyük günah işlemiş olacağı hususunda şüphe duymadığını belirtir.⁷⁸² İslam'ın, Kur'an ve Müslümanların selef ve haleflerinin amel ve inanç meselelerinde icmâ ettikleri hususlardan ibaret olduğunu söyler. Üzerinde icmâ oluşmadığı için kavli sünnetin bu kapsama

⁷⁸¹ Ahmed Efendi Safvet, *Bahsun fi Kâideti İslah Kanûni'l-Ahvâli's-Şahsiyye li'l-Mahâkimi's-Şer'iyye*, Cerci Garzûzî, İskenderiye, 1917, s. 22-23.

⁷⁸² Muhammed Tefvik Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. XI, s. 694.

girmedigini dile getirir. Yine Kur'an'da zikredilmeyen bazı had cezaları, zekat ve fitr sadakası miktarları gibi dünyayla yakından ilgili meselelerin bu kapsamın dışında kaldığını iddia eder. Bu tür meselelerde gerekli görüldüğünde farklı tasarruflara gidilebileceğini dile getirir.⁷⁸³

Muhammed Said el-Aşmâvî, âhâd hadislerin, dini görev ve yükümlülükler gerektirdiğini söyleyenlerin, farz ve vacip kavramlarını karıştırmaları ve bu kavramların yerleşmemesi, çerçevesinin tam anlamıyla belli olmamasından dolayı böyle bir iddiada bulduklarını belirtir. Aynı zamanda bütüncül bir bakış açısına ve eleştirel bir yaklaşıma sahip olmamalarının böyle bir fikri benimsemelerinde etkili olduğunu ifade eder. Bütün bunların neticesinde İslam fıkhnın bir kısmında karışıklık ve belirsizlik meydana geldiğini, daha sonra bu karışıklığın İslam düşüncesine ve pratik hayattaki uygulamalarına kadar uzandığını savunur. Bu durum sebebiyle de cihadın, başörtüsünün, siyasetin vb. durumların farz olduğunu iddia ettiklerini savunur. Bir yükümlülük olarak tanımlanan bu hususları işitenler, bunların Allah tarafından veya mütevâtir hadislerle farz kılındığını zannedeceklerini, bunun da dini kavramları ve farzları tamamen değiştireceğini, zan ifade eden sözleri Kur'an'la karıştırmalarına yol açacağını, kişisel görüşleri şeriata katacağını dile getirir. Bu durumun ise, Allah'ın farz kılmadıklarının farz kılınması, muhkem olmayıp zan ifade eden âhâd hadislerin, Kur'an nassına ve kesin dini hükümlere eşdeğer hale gelmesi neticesini doğuracağını iddia eder. Âhâd hadislerin tekrardan değerlendirmeye tabi tutulmasının mümkün olduğunu dolayısıyla tarihsel olarak Peygamber dönemi ve toplumuyla ilgili olan hususların devre dışı bırakılabileceğini dile getirir.⁷⁸⁴

2.2.2. Sünneti Teşrî Değeri Olan Ve Olmayan Diye İkiye Ayıran Yaklaşım

Muhammed Reşid Rıza, tahrir ifade eden zannî nasların genel bir teşrî haline getirilip ümmetin tamamını ondan sorumlu tutmanın doğru olmadığını iddia eder. Bu

⁷⁸³ Muhammed Tefik Sıdkî, *Mecelletu'l-Menâr*, c. X, s. 140.

⁷⁸⁴ Muhammed Said el-Aşmâvî, *Hakikatü'l-Hicâb ve Hucciyetu'l-Hadis*, s. 97-100.

konunun kişilerin içtihadına bırakılıp ona göre amel edileceğini, delilin haramlık ifade ettiğine karar verenlerin o işten uzak duracaklarını, bu anlamı içermediğini düşünenlerinde ibaha-i asliyyeye göre davranacaklarını söyler.⁷⁸⁵

Mahmud Şeltût, sünneti ve âhâd hadisleri şeriatın kaynağı olarak kabul etmeyenlerin icmâa aykırı davrandıklarını ifade eder. Ortaya atılan iddia ve şüphelerin bir kıymetinin bulunmadığını, Müslümanların, rivayet edilen hadisleri hükümlerin dayanağı kabul ettiklerini, bu hususun Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar gelen kesintisiz ameli uygulamayla sabit olduğunu dile getirir. Bu iddia sahiplerine göre amelî mütevâtir sünnetin hüccet sayılması gibi Müslümanların nesiller boyu izledikleri yolun mütevâtir hükmünde olduğunu dolayısıyla ister amelî ister kavli olsun sahih olan tüm hadislerin hükümlere dayanak olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.⁷⁸⁶ Şeltût, teşriî sünnetle teşriî olamayan sünneti birbirinden ayrıldığını, teşriî sünnetin içeriğinin ise inançlar, ahlak ve amelî hükümleri kapsadığını belirtir. İbadet ve muâmelatın düzenlenmesi, hakların belirlenmesi ve insanlar arasındaki hüküm verme konularının büyük bir kısmının Kur'an'dan sonra âlimlerce şeriatın ikinci kaynağı olarak görülen hadisler tarafından belirlendiğini, onların bu rivayetlere bakıp onlardan hüküm çıkarttıklarını ve hadislerle Kur'an'ın işaret ettiği hükümleri açıkladıklarını dile getirir.⁷⁸⁷

Abdulmun'im en-Nemir (ö. 1991),⁷⁸⁸ Hz. Peygamber'in bazen içtihadta bulunduğunu, içtihadının Kur'an'daki genel kurallara ve insanların maslahatlarını gözetme amacına dayandığını ifade eder. Hadislerin tamamının vahiy olmayıp bir kısmının içtihat ürünü olduğunu, Hz. Peygamber'in Medine'de yürürlükte olan uygulamalarla ilgili bazı hükümler verdiğini dolayısıyla bu tür içtihadî hadislerle ilgili Peygamberin kastettiği

⁷⁸⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. II, s. 332.

⁷⁸⁶ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 497-498.

⁷⁸⁷ Mahmud Şeltût, *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, s. 505.

⁷⁸⁸ Abdulmun'im en-Nemir hakkında bilgi için bkz. Üsâme el-Ezherî, *Cemharatu A'lâmi'l-Ezheri's-Şerîf*, c. VII, 269.

maslahat gerçekleşmediğinde insanlar, zaman ve mekan değiştiğinden dolayı bu konuların tekrardan içtihadı tabi olabileceğini iddia eder.⁷⁸⁹

Abdalmüteâl es-Saîdî, had cezalarının her daim vücup ifade etmeyeceğini, bazı durumlarda ibâha ifade edebileceğini iddia eder. Had cezalarının sabit kalması ve inkar edilmemesi şartıyla yetkili mercilerin zaman, mekan ve günün şartlarını göz önünde bulundurarak bazı durumlarda içtihadı baş vurarak caydırıcı farklı cezalara hükmedebileceklerini ifade eder. Gelenekte bunu destekleyen dayanakların bulunduğunu, nitekim şüpheli haller sebebiyle had cezalarının uygulanmamasının bir kural olduğunu ifade eder. Had cezalarının üst limit olarak değerlendirilip farklı hallerde daha farklı cezalar uygun görülebileceğini savunur.⁷⁹⁰

Ali el-Hafîf, hurma ağacını aşılama rivayetlerini zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in dünya işleriyle ilgili kanaat ve değerlendirmelere içtihadıyla ulaştığını ve kendi görüşü olmaktan öte geçemeyeceğini dolayısıyla bu konuda diğer insanlardan farkının bulunmayıp hata ve isabet edebileceğini söyler. Bu konuda başkalarının Hz. Peygamber'den daha çok tecrübe ve deneyime sahip olmalarının imkan dahilinde olduğunu iddia eder. Fakat dünya işlerinde teşri olup ittiba gerektiren durumlarla teşri olmayan durumların birbirinden doğru bir şekilde ayırt edilmesinin önem arz ettiğini, bu tür bir ayrımı yapabilmenin ise içtihadı bağı olduğunu dile getirir.⁷⁹¹

Abdülaziz Cevîş, Peygamberlerin masum olmalarının, sadece Allah'tan tebliğ ettikleri şerî hükümlerle sınırlı olduğunu, bu açıdan dünya işleri, zanaatlar ve tıp gibi meseleler hakkında Peygamber'den rivayet edilen hususların bağlayıcılığının bulunmadığını çünkü bunların vahiy sayılamayacağını iddia eder.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Abdulmîn en-Nemir, *el-İctihâd*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, Kahire, 1987, s. 40.

⁷⁹⁰ Abdalmüteâl es-Saîdî, *Kadıyyetu Mucâhidin fi'l-İslâh*, s. 125-140.

⁷⁹¹ Ali el-Hafîf, *es-Sünnetu't-Teşriyyetu*, s. 124.

⁷⁹² Abdülaziz Cevîş, *el-İslam'u-Dînu'l-Fitrati ve'l-Hurriyye*, s. 55.

el-Bennâ, Kur'an ayetlerine bakıldığında Hz. Peygamber'e itaat etmenin gerektiğini ve tebliğ görevi dışında da güzel örnek olma özelliğinin bulunduğunu vurgular. Hz. Peygamber'in hayatında sünnetin, hadisten ayrı olarak davranışlar bütününi oluşturduğunu ve üçe ayrıldığını ifade eder. İlkinin muamelat ve hayatla ilgili sünnetler, ikincisinin ibadetle ilgili sünnetler, üçüncüsünün de idare ve siyasetle ilgili sünnetler olduğunu dile getirir. Hz. Peygamber'in her üç çeşit sünnetinde de Kur'an'a, sünnet vahyine veya kişisel içtihadına dayandığını söyler. Bu sayılan hallerin tamamında da güdülen hedefin Kur'an'ın mücmelini açıklamak ve emirlerini uygulamak olduğunu iddia eder. Bütün çeşitleriyle sünnetin, Kur'an'ın öğretileri ışığında Müslümanların hayatlarını kuşattığını, davranışlarını belirlediğini ve Hz. Peygamber döneminde sorunların bu vesileyle çözüldüğünü dolayısıyla bu çeşitler arasında fark gözetilmediğini ifade eder. Uygulama ve açıklamanın tebliğden ayrılamayacağını, farklı özellik ve erdemlere sahip olan Hz. Peygamber'in Müslümanlar tarafından örnek alınmadığı ve yollarını aydınlatan sünnetine uyulmadığı gibi bir iddiada bulunmanın mümkün olamayacağını ifade eder.⁷⁹³

Muhammed İmâre, nasların İslam şeriatı ve İslamî yaklaşım açısından akledilebilen yani maddi alemlerle ilgili olup aklın müstakil bir şekilde idrak edebileceği konularda olması, hükümlerin hikmet ve varlık gayesiyle irtibatlı olup sabitelerden olmaması durumunda, hükümlerin varlığı ve yokluğunun illetlerine göre belirleneceğini ifade eder. Bu durumda hükümlerin bizzat kendisinin murad olmadığını, gerçekleştirilmek istenen maslahatın hedeflendiğini söyler. Hatta nasların bilfiil amaç olmayıp şeriatın gerçekleştirmek istediği asıl gayenin, insanların maslahatı olduğunu iddia eder.⁷⁹⁴ Sünneti değerlendirmede orta yolun benimsenmesi gerektiğini, sünnetin sabiteler veya değişkenler açısından ayrıma tabi tutulmasının gerekliliğini vurgular. Adet sünneti, teşriî olmayan sünnet ve Peygamber'e has olan davranışların değişken sünnetler kapsamında

⁷⁹³ Cemâl el-Bennâ, *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fıkhi'l-Cedîd*, s. 169-173.

⁷⁹⁴ Muhammed İmâre, *es-Sünnetu't-Teşriyyetu ve Gayru't-Teşriyye*, s. 98, *Meâlimu'l-Menheci'l-İslamî, Dâru's-Selâm, Kahire, 2008*, s. 114.

değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu açıdan Peygamberin bir fiili yapması veya terk etmesi arasında zorunlu bir ayrıma gidilip değişmez ibadetlerle değişen muâmelât arasındaki farkın gözetilmesi gerektiğini, yine dinî bir yasak sebebiyle terk ettiği şeylerle, yaşadığı dönemde gerekli görülmemesi nedeniyle terk ettiği durumlar arasında farkın dikkate alınması gerektiğini de dile getirir.⁷⁹⁵

Muhammed el-Medenî (ö. 1968),⁷⁹⁶ dinin muâmelât alanındaki konumunun inanç ve ibadet alanındaki konumundan öz itibarıyla farklı olduğunu ifade eder. Şeriatın, insanlar arasında mübadele, iş birliği ve ilişki biçimlerini inşa etmediğini, din vaz edilmeden önce de bunların zaten var olduğunu dolayısıyla dinin bu alanların temelini atıp şekillendirmediğini, haber verip özelliklerini sıralamadığını, sadece onaylama, düzeltme ve iptal etme gibi bir pozisyonu tercih ettiğini iddia eder. Dinin muâmelât konusunda adalet, kolaylaştırma, merhamet, çekişme ve nefretin sebeplerini ortadan kaldırma, toplum üyelerini sevgi bağıyla birbirine bağlama, iyilik ve takvada dayanışma ve kötülük ve günahta birbirine arka çıkmama gibi idealleri ve ilkeleri koruyacak kadar müdahil olduğunu savunur. İslam hukuk tarihinin, Hz. Peygamber'in Medine'ye vardığında orada bir toplumun bulunduğunu, pazarlarının olduğunu ve alım satım biçimlerine vs. sahip olduklarını haber verdiğini söyler. Din adına bunları inşa edenin Peygamber olmadığını, bu konuda Allah'ın ayet de indirmedeğini sadece düzenleme ve ayıklama yoluna gidildiğini iddia eder.⁷⁹⁷ Hz. Peygamber'in muâmelâtla ilgili meselelerde konumunun, ibadetlerde olduğu gibi inşa edici bir konum olmadığını savunur. Yine, insanlar şu şekilde hareket ediyorlar siz de onlar gibi yapın veya Allah size böyle yapmanızı emrediyor gibi haber verici bir konumda da olmadığını iddia eder. Bu açıdan Hz. Peygamber'in bir takım muameleleri yıkmak veya inşa etmek için değil aksine Rabbi tarafından vaz edilen ilkeleri

⁷⁹⁵ Muhammed İmâre, *Hakâikun ve Şubuhâtun Havle's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s. 44-45.

⁷⁹⁶ Muhammed el-Medenî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed el-Medenî, *Vasatyyetu'l-İslam*, Dâru'l-Beşir, Kahire, 2016, s. 5-15.

⁷⁹⁷ Muhammed el-Medenî, *Vasatyyetu'l-İslam*, s. 127-128.

yerleştirmek ve ayrıca alım satım ve insanlar arası ilişkileri ahlak ve fazilet kurallarına göre düzenlemek için gönderildiğini ifade eder.⁷⁹⁸

2.2.3. Sünnetin Tamamının Teşri Değerinin Olduğunu Savunan Yaklaşım

Geleneksel yaklaşımın büyük bir kısmı böyle bir ayrımı doğru bulmaz ve sünnetin tamamının teşri değerinin bulunduğunu savunur. Akli yaklaşımın ortaya koydukları delilleri de çürütmeye çalışırlar. Bu bağlamda Musa şahin, sünnetin tamamının teşri ifade ettiğini, on dört asırdan bu yana İslam âlimlerinin bu konuda aykırı görüş sergilemediğini, sünneti teşri ifade eden ve etmeyen şeklinde bir ayrıma tabi tutan bir İslam âliminin ne duyulduğunu ne de bilindiğini iddia eder. Bunu ilk dile getiren kişinin Mahmud şaltt olduğunu öne sürer.⁷⁹⁹ Feth Abdulkerim, sünneti teşri ifade eden ve etmeyen şeklinde ikiye ayrılmasına karşı çıktığını, bu düşünceyi savunan kimselerin de şekil ve içerik açısından tutarsız olduklarını iddia eder. şekilsel açıdan Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu ayrımı ortaya koyan ölçünün belirlenemeyeceğini ifade eder. İçerik bakımından da Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin bu ayrıma tabi tutulmasını kabul etmediğini ve sünnetin tamamının vahiy veya vahiy hükmünde olduğuna inandiğını söyler. "O, hevâsından konuşmamaktadır."⁸⁰⁰ ayetinin umum ifade ettiğini, "O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir Şey değildir." ayetindeki zamirin Kur'an'a mı yoksa Hz. Peygamber'e mi döneceği meselesi ihtilafli olsa da Hz. Peygamber'e döneceğini söyleyen görüşün daha isabetli olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in masum olması ve hevâsından konuşmaması nedeniyle bütün snnetlerinin eşit derecede vahiy veya vahiy hükmünde olduğunu belirtir.⁸⁰¹

⁷⁹⁸ Muhammed el-Medenî, *el-muhdartu'l-mme*, Mat'baatu'l-Ezheri, Kahira, 1961, s. 8-10.

⁷⁹⁹ Musa şahin, *es-Sünnetu Kulluha Teşrin*, s. 58; Musa şahin, *es-Sünnetu Ve't-Teşriî*, Mecelletu'l-Ezheri, s. 22.

⁸⁰⁰ 53. Necm, 3/4.

⁸⁰¹ Feth Abdulkerim, *es-Sünnetu Teşrin Lzimin ve Dimin*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1985, s. 28-31.

2.3. DİNİ EĞİTİM ALANINA ETKİSİ

Mehmet Ali Paşa'nın reformist yapısı, batıyla olan münasebeti, özellikle batıya gönderdiği öğrenciler sayesinde gerçekleştirilen bilimsel ve kültürel alışveriş, Mısır'daki eğitimin seyrini değiştirmiştir. Öte yandan ıslahatçılar, İslam ümmetinin geri kalmışlığının altında yatan en önemli sebeplerden birisinin Müslümanların tenkid zihniyetinden uzak düşmeleri ve taklit ruhuna sahip olmaları olarak görüyorlardı. Bu durumun da ancak eğitimi ıslah etmekle çözülebileceğini düşünüyorlardı. Bu açıdan devletin ve ıslahatçı hareketin öncelikleri arasında el-Ezher ve diğer eğitim kurumlarındaki eğitim düzeyini iyileştirmek ve geliştirmek geliyordu.⁸⁰² Nitekim onların çabaları arasında eğitim kurumlarına hakim olan durgunluk ve taassup olgusunu azaltma girişimleri de yer almıştır. Bu amaçla, devletin ve ıslahatçıların çabaları sayesinde Daru'l-Ulûm, Medresetu'l-Kadâi's-Şeri vb. çeşitli eğitim kurumları kurulmuş, el-Ezher başta olmak üzere dini eğitimde reform yapmak ve eğitim kurumlarındaki müfredatı güncelleme çalışmaları hız kazanmıştı. Bu uğurda yasalar çıkarılmış ve bir kısmı uygulamaya konmuştu. Ancak ne yazık ki bu değişim çabalarına bazı çevrelerin direnmesi, arzu edilen neticenin hasıl olmamasına sebep olmuştur. Hatta değişime alışık olmayan bazı yetkili ve etkili kimseler bu çabaları her fırsatta engellemeye çalışmışlardır. Nitekim İslami ilimlerin ihya ve tecdidine matuf bu gayretlere direnen bazı Ezher uleması dönemin yöneticilerini devreye sokarak bu çabaları akamete uğratmaya çalışmışlardır. Maalesef bunda da nispeten muvaffak oldukları bir gerçektir. Fakat bunca tazyike rağmen el-Ezher'de yetişen bazı ilim adamları bu ıslah çabalarını benimsemiş ve bu uğurda mücadeleden geri durmamışlardır. Ayrıca Daru'l-Ulûm Fakültesi gibi muhtelif eğitim kurumları, bu meyanda ciddi gayretler ortaya koyarak geleneksel eğitimin reforme edilmesine katkı sağlamıştır. Bu ve benzeri kurumların çabaları sayesinde ilmi çeşitlilik ve farklı bakış açıları gündeme getirilmiş ve

⁸⁰² Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kırkız, *El-Ezher Özelinde Klasik Ve Modern Eğitim*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 14, sy. 1, 2014, s. 167-189; Hamed b. Sâdık el-Cemmâl, *İtticâhâtu'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Muâsiri fi Mısır*, s. 245-251.

dini ve dünyevi eğitimle ilgili pek çok yeniliğe imza atılmıştır.⁸⁰³ Mısır modernleşmesine katkı sağlayan bu reformlar her ne kadar batıyla olan münasebetin izlerini taşısa da, tamamen onun eseridir demek yanlış olacaktır. İslahatçılar Batı'nın sömürgeciliğine karşı çıkmakla beraber batıdan aktarılan ilmi birikim karşısında farklı tutum sergilemişlerdir. Kimisi hepsini kabul etmeye yanaşırken kimisi de seçici davranmaya çalışmıştır.⁸⁰⁴

Mısır'daki eğitim serencamını aktarmamız çalışmamızın sınırlarını aşacağından ötürü⁸⁰⁵ biz bu fasılda ıslahatçıların genel anlamda din eğitimiyle ilgili düşüncelerini ve özel de hadisle ilgili değerlendirme ve tavsiyelerine yer vereceğiz.

Muhammed Abduh, hocalara hadis eğitimi verilmesi gerektiğini ancak hadislerin Kur'an'ı tefsir eder ve açıklar mahiyette olması kaydıyla bunun yapılması gerektiğini savunur. Aynı zamanda Kur'an'a aykırı olan zayıf hadislerin ayıklanmasını ve zahiri çelişkili olan hadislerin sahih bile olsalar içtihat edilerek Kur'an'a döndürülmesi gerektiğini ifade eder.⁸⁰⁶ el-Ezher'deki derslerde düzenli bir eğitim sisteminin olmadığını, öğrencilerin hiçbir ödevinin takip edilmediğini, öğrencinin devam edip etmediği, anlayıp anlamadığı, ahlakının düzeliş düzelmediği hususlarının hocalar tarafından umursanmadığı bunun da üzüntü verici bir durum olduğunu ifade eder. Öğrencilerin hocalarından din ve dünyalarını ıslah edecek hiçbir nasihat alamadıklarını, bilakis hocalarının tesiriyle kendileri gibi düşünmeyen kardeşlerine karşı kin besler hale geldiklerini, gafletin zihinlerine hakim olup taassuplarına uygun düşen her iddiaya pervasızca inanır hale geldiklerini söyler. Gayretli olanların bile vakitlerinin çoğunu, sonraki âlimlerin faydası olmayan tartışmalarını anlamaya çalışmakla geçirdiklerini, dinle ilgili bazı fikhî ve itikadî meseleleri öğrenmekten öte geçmediklerini ve bunu yaparken de gerçeklere yaklaştıracak bir metotla değil aksine

⁸⁰³ Ali el-Muhâfaza, *el-İtticâhâtu'l-Fikriyyetu inde'l-Arabi fi Asrı'n-Nahda*, s. 203-235.

⁸⁰⁴ Ali el-Muhâfaza, *el-İtticâhâtu'l-Fikriyyetu inde'l-Arabi fi Asrı'n-Nahda*, s. 236-243; Geniş bilgi için bkz. Ahmed İzzet Abdulkarim, *Târihu't-Talîm fi Mısır*, Mektebetu'n-Nasr, Kahire, 1945.

⁸⁰⁵ Mısır'daki akademik çevreyle ilgili bazı tespitler için ayrıca bkz. Zekeriya Güler, *Hadis Tetkikleri*, s. 315-334.

⁸⁰⁶ Muhammed Abduh, *el-A'melu'l-Kamile li'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh*, thk. Muhammed İmâre, Dâru'ş-Şurûk, Kahire-Beyrut, 1993, c. 3, s. 85.

uzaklaştıracak bir yaklaşımla yaptıklarını ifade eder. Bilgilerinin çoğunun dine sonradan eklenen şeylerle ilgili olup faydasının umulmadığı ve zararından endişe edilmediği hususlarla ilgili olduğunu iddia eder.⁸⁰⁷

Kadınların eğitimi hakkında Abdüh şu değerlendirmelerde bulunur. Din ve dünya hayatlarında sahip olmaları gereken bilgilerle kadınlar arasına ne zaman kalkacağı belli olmayan bir örtü çekildiğini belirtir. Kadınlara, namaz ve oruçtan başka bir farzı yerine getirmeleri ve bir inancı öğrenmelerinin akla dahi getirilmediğini ifade eder.⁸⁰⁸

Reşid Rıza, hicri sekizinci yüzyılın başından onuncu yüzyılın sonuna kadar el-Ezher ve Mısır'ın diğer okullarındaki eğitimin kaliteli olduğunu ancak daha sonra hızla kötüleştiğini ifade eder. Bu kötüleşmenin en önemli sebeplerinden; eğitimde metin, şerh, haşiye ve takrirler üzerinden âlimlerin ibareleri hakkında münakaşalar icat edildiğini, müteahhir âlimlerin eserlerinin mütekaddim âlimlerinin eserlerine tercih edilerek sonraki dönem âlimlerin yazdıkları haşiyelerin okutulması ve bununla da yetinilmeyip haşiyelerde anlaşılmayan hususları takrirlerle açıklanmaya çalışılması olduğunu iddia eder. Üç asır boyunca el-Ezher'de, ilk veya orta asırların âlimleri gibi herhangi bir ilim dalında müstakil hiçbir âlimin yetişmediğini dile getirir. Bu asırlarda Ezher'deki hadis ilimlerinin zayıfladığını hatta çözümlenip yok olmaya yüz tuttuğunu ve öğrencilere faydalı olacak bir hocanın ve istifade edecek bir öğrencinin kalmadığını iddia eder. el-Ezher'deki ilmi seviyenin düştükçe düştüğünü ve halkın bilgi seviyesinin düşük olmasından dolayı bunun farkına varılmadığını iddia eder.⁸⁰⁹ Cemaleddin Afgânî'nin Mısır'a gelmeden önce, el-Ezher'in eğitim metodunun, öğrencileri okul kitaplarındaki her şeyi kabul ettirmeye yönelik olduğunu, anlasalar da anlamasalar da hocaların dediklerini mutlak teslimiyetle kabullenmek şeklinde olduğunu söyler. Muhammed Abdüh'un hocası Afgânî'den aldığı dinî, fennî ve aklî eğitim metodunun ise kimsenin sözünü körü körüne kabul etmemek, tam

⁸⁰⁷ Muhammed Abdüh, *el-A'melu'l-Kamile li'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abdüh*, c. 3, s. 116.

⁸⁰⁸ Muhammed Abdüh, *el-A'melu'l-Kamile li'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abdüh*, c. 3, s. 245.

⁸⁰⁹ Muhammed Reşid Rıza, *el-Menâr ve'l-Ezher*, Matbaatu'l-Menâr, Mısır, 1933, s. 7-8.

tersine, anlamak, deliller doğrultusunda ikna olmak ve masum olan Peygamber'le başkalarının sözlerini ayrı tutmak şeklinde bir metot olduğunu dile getirir. el-Ezher ve başka yerlerdeki okul kitaplarında, kesinlik ifade eden bilgilerle çelişen hususların bulunduğunu hatta duyu organlarıyla idrak edilen bilgilere ters düşen meselelerin olduğunu ifade eder. Talebe olan ve olmayanların tefsir kitaplarında ve hadis şerhlerinde problemler meseleleri gördüklerini, bu meselelerin âlimler tarafından çözülemediğini ve verilen bazı cevapların ikna edici olmadığını fark ettiklerini ifade eder. İmam Tahâvî'nin *Şerhu Muşkili'l-Âsâr* kitabını görmelerine rağmen el-Ezher hocalarının, hadis imamlarından herhangi birinin sahih kabul ettiği, özellikle de Sahîhayn'da geçen hadisleri problemler bulanları küfürle itham ettiklerini söyler. Bu açıdan öğrenciler bu tür problemi çözmeye çalışsalar da çok az bir kısmı hariç küfür suçlamasıyla karşı karşıya kalmamak için hocalarına bu tür problemleri sormaya cesaret edemediklerini ifade eder.⁸¹⁰

Muhammed Zahid el-Kevserî (ö. 1952)'nin, Ezher şeyhi Mustafa Abdurrezzâk'ın ricası üzerine kaleme aldığı Ezher'de hadis ilimlerinin ihyası adlı mektubu dikkat çekicidir. Kevserî'nin yazdıklarını kısaca şöyle özetleyebiliriz. Kevserî, ders mekanı olarak özellikle Ezher'in tercih edilmesini, istifade edilecek olan kitapların bir okuma salonunda toplanarak araştırmacıların hizmetine sunulmasını, Kütüb-i Sitte ve başkaca hadis kitaplarıyla beraber şerhlerinin ve hadis usûlünün uzman hocalarca okutulmasını, mevzû ve mürsel hadislerle ilgili tedrisatın yanı sıra cerh ve tadil ilmiyle ilgili eğitimin verilmesini, fukahânın delil olarak kullandıkları hadislerin öğretilmesini, rical tenkidinin üzerinde durularak müsteşriklere cevap verilmesini, hadis ilminin çeşitli konularıyla ilgili konferanslar verilmesi gibi hususları tavsiye etmiştir.⁸¹¹

⁸¹⁰ Muhammed Reşid Rıza, *el-Menâr ve'l-Ezher*, s. 19-20.

⁸¹¹ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Makâlât el-Kevserî*, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, s. 481-490; Ayrıca makalenin tercümesi için Bkz. Harun Reşit Demirel, *Ezher'de hadis ilimlerinin ihyası*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, sy. 16, s. 130-141.

Abdalmüteâl es-Saîdî, islahatın Muhammed Abduh'un çabasıyla gerçekleştirildiğini ve on yıl boyunca bu uğurda çaba sarf ettiğini dile getirir. Buna rağmen Abduh, tüm bu çabalarının el-Ezher'deki durgunluğu sona erdirmek ve Müslümanların ilerlemelerini sağlamak için yeterli olmadığını düşündüğünü ifade eder. Muhammed Abduh'un el-Ezher hakkında *"el-Ezher'de tohum ekim, bu tohum ya filizlenip meyve verir ruhu ve zihni besler, böylece el-Ezher yeni bir hayat yaşar, ya da Allah bu yeri tamamen bitirir"* dediğini nakleder. Bu bağlamda Muhammed Abduh ile Muhammed el-Bihîri arasında geçen bir diyalogu aktarır.

Muhammed el- Bihîri'nin el-Ezher'deki eğitim sistemini savunma adına: *"Onlara öğrendiğimiz gibi öğretiyoruz"*.

Muhammed Abduh: *"İşte ben de bundan korkuyorum zaten!"*

el-Bihîri: *"Sen Ezher'de tahsil görüp bu ilmî seviyeye orada erişmedin mi?"*

Muhammed Abduh: *"Eğer anlattığın gibi sahih bilgiden nasiplenmişsem, bu ancak on yıl boyunca el-Ezher'in kirinden zihnime yapışanları silip süpürmekle gerçekleşti. Henüz istediğim temizliğe ulaşamadım."*⁸¹²

Abdalmüteâl es-Saîdî'ye göre Muhammed Abduh'un yetiştirdiği bu neslin çoğu Ezher'de eğitim görmeyen kişilerden oluşmaktadır.⁸¹³

Abdalmüteâl es-Saîdî, el-Ezher'deki hadis eğitimiyle ilgili eleştirilerde bulunur. Hadis okumalarında Buhârî ve Müslim'i okumakla yetinilmeyip diğer hadis kitaplarındaki hadislerin de bilinmesi gerektiğini, onlara olan ihtiyacın daha fazla olabileceğini ve sahihayndaki mükerrer hadisleri okuyarak vakit kaybına sebep olmak yerine diğer hadis kitaplarındaki hadislere eğilmenin daha faydalı olacağını ifade eder. Sahihayn'da mükerrer olan hadisleri bırakıp sahihayn ve diğerlerinde bulunan hadisleri bir araya getirerek her

⁸¹² Abdalmüteâl es-Saîdî, *Tarihu'l-İslâh fi'l-Ezher*, Matbaatu'l-İtimad, Mısır, s. 64-65.

⁸¹³ Abdalmüteâl es-Saîdî, *Tarihu'l-İslâh fi'l-Ezher*, s. 65.

hadisle birlikte muarızını da zikretmek gerektiğini böylece karşılaştırma yapılmasına imkan sağlanacağını ve racih olan hadisin bu suretle öğrenileceğini ifade eder. Hadisin sened okumalarının terk edilmesi gerektiğini, asrımızda senedleri ezberlemenin bir faydasının olmayacağını ve buna da ihtiyacın kalmadığını, bunun yerine teracim kitaplarıyla birlikte cerh ve tadil kitaplarının okutulabileceğini, böylece öğrencilerin sahih hadisle zayıfı ayırt etme imkanına kavuşacaklarını ve zayıf hadisin derecesinin bilinmesiyle de bidatlara çağırıcı ve din üzerinde aldatmak isteyenlere fırsat verilmemiş olacağını dile getirir. Hadisle meşgul olan kimselerin, nasih ve mensuhu, bazı zayıf ve mevzû hadisleri bilmeleri gerektiğini, böylece kendilerine soru sorulduğunda doğru yönlendirme yapabileceklerini, aksi takdirde ne kadar hadis okurlarsa okusunlar veya ezberlesinler hiçbir kıymetinin olmayacağını vurgular.

Hadisle ilgili yeni bir bakış açısını benimseyerek tenkidin gerekli olduğu durumlarda tenkit faaliyetinin uygulanması, modern bilime arzı gerektiren hallerde de bunun yapılması gerektiğini iddia eder. Gazzâlî'nin küsuf (güneş tutulması) hadisindeki “Allah bir şeye tecelli edince o şey ona boyun eğer”⁸¹⁴ sözünün bazı ravilerin ziyadelerine hamlettiği gibi kendisinin de bu ziyadeyi astronomi bilgileri doğrultusunda kabullenmediğini söyler. İbn Kayyim'in bulaşıcı hastalığın olmadığına dair hadisi Peygamberin içtihadına hamletmesi gibi kendisinin de tıbbi gerçeklerle çeliştiğini söyleyebileceğini ifade eder. Astronomi ve tıp bilgisinin geçmişe nazaran daha güvenilir, sağlam ve insanlar nezdinde daha muteber olduğunu iddia eder.⁸¹⁵

Ahmed Emin, Muhammed Abduh'un izlediği el-Ezher eğitim reformunun, istediği seviyeye veya istenilenden daha azına bile ulaşamadığını, ancak onun ilkelerini benimseyen ve görüşlerini kabul eden az sayıda da olsa aydın bir sınıf bıraktığını ifade

⁸¹⁴ Nesâî, Küsûf, c. III, s. 145.

⁸¹⁵ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Nakdu Nizami't-Ta'limi'l-Hadisi Li'l-Ezheri's-Şerîf*, el-Matbaatu'l-Umûmiyye, Tanta, s. 141-143.

eder.⁸¹⁶ Abduh'tan sonra dini, toplumsal veya siyasi ıslaha yönelenlerin ya onun talebeleri veya ondan etkilenen arkadaşları olduğunu dile getirir.⁸¹⁷

Ahmed Emin, Ali Paşa Mübarek'in, el-Ezher'in durumunu gördüğünde, el-Ezher ve diğer eğitim kurumlarından seçilecek en iyi hocaların görev yapacakları yine el-Ezher'in en iyi öğrencilerinin sınavla alınacakları, din ve dil bilimlerinin yanı sıra matematik, coğrafya, tarih, doğa ve kimya gibi dünyevi bilimlerin okutulduğu yeni bir okul inşa etmeyi düşündüğünü söyler. Bu düşünceden de Dâru'l-Ulûm'un neşet ettiğini belirtir.⁸¹⁸

Abdulmun'im en-Nemir, din eğitiminin yüzyıllardan bu yana, metot ve müfredat olarak taklidi esas alıp onunla iktifa ettiğini söyler. Ezher'de okuyan öğrencilerin daha okula başlarken bir mezhebe bağlanma yöntemine göre eğitim gördüklerini ve ömürlerinin sonuna kadar da bu mezhebin kitaplarını okuduklarını ifade eder. Okutulan kitapların yüzlerce yıl önce yazıldığını, bu kitapların aslen öğrencilerin eğitimi için kaleme alınmadığını, mezhebi ön kabullere dayanıp delile itibar etmediğini ve ibare çözümenin ötesine geçemediğini belirtir. Bu ezberci anlayışın kitaplarda geçenlere kutsiyet atfedip başkalarına karşı taassubu artırdığını dile getirir. Gördükleri eğitimin kendilerini âlim olmanın ilk basamaklarına dahi ulaştıramadığını, “falanca şöyle dedi” sözüne itibar edip “niçin dedi?” veya “delili nedir?” gibi sorularla hiç ilgilenmediklerini ve bu taassup atmosferini nadiren aşanlar olsa da uzlete mahkum edilip çeşitli ithamlarla bastırıldıklarını söyler. Takip edilen yöntemin yanlışlığının yanı sıra okutulan kitapların içeriğinin de problemlili olduğunu, üslup bakımından karmaşık ve gizemli olan bu eserlerin yüzlerce yıl önce yazıldığını ve içinde bulunduğu döneme hitap ettiğini söyler. Yazarların bu eserleri talebeler için kaleme almadıklarını dolayısıyla öğrencilerin seviyesini göz önünde bulundurmamaları mazur görülse bile bu eserleri seçip okutanların mazur

⁸¹⁶ Ahmed Emin, *Zuamâu'l-İslâhi fi'l-Asrı'l-Hadis*, s. 329.

⁸¹⁷ Ahmed Emin, *Zuamâu'l-İslâhi fi'l-Asrı'l-Hadis*, s.337.

⁸¹⁸ Ahmed Emin, *Zuamâu'l-İslâhi fi'l-Asrı'l-Hadis*, s. 196.

görülemeyeceğini dile getirir. İçeriğinden ziyade eserin hacmine bakıp öğrencilere başta karmaşık ve gizemli metinlerin okutulmasının daha sonraları şerh ve haşiyelerle bu işe devam edilmesinin eğitim bilimi açısından doğru olmadığını iddia eder. Kullanılan yöntemlerin zorlaştırıcı özelliğinin yanı sıra güncelliğini kaybeden bazı meselelerin öğrencilere okutulmasının da onları hayatın gerçeklerinden kopardığını, böyle bir müfredatı okutmanın vakit kaybı olduğunu dile getirir. Aynı içeriğe sahip olmakla birlikte daha kolay ve çağın şartlarına daha uygun bir eğitimin neden Ezher tarafından gerçekleştirilmediğini sorar ve bunun cevabının da klasik âlimlerin okutulanları bereket kaynağı ve geleneği koruma olarak görmelerinden kaynaklandığını söyler. Orta ve lise dönemindeki öğrencilere zor metinlerin okutulmasına mukabil üniversite öğrencilerine de hocaların yazdıkları kolay kitapların okutulmasının mantık dışı olduğunu ifade eder. Abdulmun'im, Ezher'in lise bölümünde müdür iken fıkıh kitaplarını kolaylaştırmak için sarf ettiği çabadan ve yaşadığı tecrübelerden ayrıca bahsetmektedir.⁸¹⁹

Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi hocalarından Muhammed Ali Hille, Muhammed Abduh'u el-Ezher'i reforme etme, özgürleştirme ve geliştirmede ilk öncü olarak kabul eder. Abduh'un öğrencisi Muhammed Mustafa el-Marâğî'nin el-Ezheri geliştirip modern bilimlerle buluşturduğunu, yüksek eğitim veren fakültelerin inşasında öncü rol oynadığını, camilerde işlenen halka derslerini fakülte sınıf ve amfilerine taşıdığını, fakat ne yazık ki bu reformların gerekli değişimi sağlayamadığını dile getirir. Bu iki imamın ıslah çabalarının öze dokunamayıp şekilsel kaldığını dolayısıyla el-Ezher'de gerekli değişimi sağlayamadığını ifade eder. el-Ezher'in müfredat ve kitaplarında ki donukluğun değiştirilemediğini, bazı değişimler olsa da umulan gelişme ve ilerlemenin sağlanamadığını ifade eder.⁸²⁰

⁸¹⁹ Abdulmîn en-Nemir, *el-İctihâd*, s. 202-213.

⁸²⁰ Muhammed Ali Hille, *el-Ezher fi'l-Erşifi'l-Misrî*, Dârü'l-Kutubi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 2015, s. 258.

2.4. İLMÎ ORGANİZASYONLARA ETKİSİ

Başta el-Ezher olmak üzere farklı üniversitelerin ev sahipliğinde muhtelif ilim ve fikir adamlarının katıldığı konferans, seminer, panel, sempozyum, açık oturum gibi ilmi organizasyonlarda metin tenkidi meseleleri ele alınmıştır. Bu organizasyonlarda kimi zaman metin tenkidi meseleleri karşılıklı tartışılırken kim zaman da aynı düşünceyi benimseyenlerin katılımıyla karşı tarafın iddialarına cevap verilmeye çalışılmıştır. Aşağıda konu örnekler üzerinden aktarılmaya çalışılacaktır.

el-Muslimûn gazetesinin düzenlediği ve Prof. Dr. Alimed Ömer Hâşim, Prof. Dr. Huseynî Ebû Ferhe, Prof. Dr. el-Acemî ed-Demenhûrî, Prof. Dr. Cemaluddin Mahmud, Prof. Dr. Seyyid Rızk Tavid, Prof. Dr. Abdulcelil Çelebi, Prof. Dr. Abdulfettah el-Cundî, Prof. Dr. Abdullah Abduşşekur, Prof. Dr. Muhammed el- Ahmedî Ebu'n-Nur, Muhammed Gazâlî, Prof. Dr. Muhammed İmâre ve Prof. Dr. Muhyiddin es-Sâfi gibi ilim adamlarının katıldığı bir açık oturumda Muhammed Gazâlî'nin "*es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli'l-Fkhi ve Ehli'l-Hadis*" adlı eserindeki fikirleri uzun uzadıya tartışılmıştır.

Birinci oturumda, sünnetin dindeki konumu, mütevatir ve âhâd hadislerin bilgi değeri, metin ve sened tenkidi, Sahîhayn'de geçen hadislerin durumu, hadisle amel etmeyi reddetmenin hadisin kendisini reddetmek anlamına gelip gelmeyeceği, hadisteki illet ve şâz olma durumu, muhaddislerin tenkid kurallarını uygulayıp uygulamadıkları, hadisin Kur'an'la, kesin ilmî ve tarihî hakikatlerle çeliştiğinde izlenmesi gereken yöntem gibi meseleler tartışılmıştır. Bu konular işlenirken Hz. Peygamber'e sihir yapıldığı, Havva olmasaydı hiçbir kadının kocasına ihanet etmeyeceği ve İsrailoğulları olmasaydı etin bozulmayacağı, kafire karşı Müslümanın öldürülemeyeceği, Hz. Peygamber'in anne ve babasının cehennemlik olduğu, Hz. Musa'nın ölüm meleğine tokat atması, Leyl suresi üçüncü ayetindeki İbn Mesud kıraatinin eksik olması, Yemen denizinde Deccal ve Dâbbetu'l-Arz'ın görülmesi gibi rivayetler de tartışılmıştır.

İkinci oturumda ise yukarıda zikredilen tartışmaların bir kısmına devam edilmiş ve bunlara ek olarak akıl-nakil ilişkisi, Hz. Peygamber'in gaybı bilip bilemeyeceği, dirayet ilmine gereken önemin verilip verilmediği ve bu konuda nelerin yapılabileceği, kadınların şahitliği ve yöneticiliği, müsteşriklerin sünnet hakkındaki şüpheleri gibi konular ele alınmıştır.⁸²¹

İslam Düşüncesini Yenileme konferansında, Kahire Üniversitesi Rektörü Muhammed el-Hışt ile el-Ezher Şeyhi Ahmed et-Tayyib arasında gündem olan bir tartışma yaşanmıştır. el-Hışt, Kur'an'ın özüne ve Peygamber'in sahih olan sünnetine dönmek suretiyle Usûlü'd-din ilminin yenilenmesi gerektiğini, tecdit yapılabilmesi için de düşünme biçimlerinin değiştirilmesi ve dünyaya farklı bakış açılarıyla bakmanın elzem olduğunu ifade eder. Bu tecdidin, her zaman ve mekan için geçerli olan Kur'an'a ve modern çağa uygun temellere dayanması gerektiğini belirtir. Dini ilimlerin şu an ki durumunun sabit ve değişim kabul etmez hale getirildiğini ve nakle dayandığını, hatta akademik çalışmaların dahi böyle olduğunu, bilimsel tenkit metodunun uygulanmadığını, insan ve sosyal bilimlerin göz ardı edildiğini iddia eder. Geçmişte yaşanan tartışmaların günümüze taşındığını, hâlâ Hz. Osman dönemindeki fitneyi yaşadığımızı çünkü asrımıza bir türlü gelemediğimizi iddia eder. Dini ilimlerin güncellenmesi gerektiğini, İmam A'zam ve imam Şafî'nin bu dönemde yaşamış olsalardı bu günün şartlarına uygun yeni fıkhi hükümler verirlerdi iddiasında bulunur. Hakikat tekelsizliğinin nereden çıktığını ve böyle bir yaklaşımın kabul edilemez olduğunu iddia eder. Mezhep imamlarının mezhebine değil metoduna uymak gerektiğini, arada ciddi farkların bulunduğunu, atalara uymama ayetlerini her dönem için geçerli olduğunu, Peygamberlerin farklı kültürlerle etkileşim içinde olduklarını, kendisini de Mahmud Şaltût'un sadık bir öğrencisi saydığını dile getirir. İslam'ın sadeliğine vakıf olmak isteyenlerin Kur'an'a ve İmam Malik'in Muvatta kitabına dönmesi gerektiğini çünkü Muvatta'nın sened bakımından Peygambere en yakın olup

⁸²¹ Açık oturumun detayları için bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum*, s. 100-118.

Kur'an'dan sonra en sahih kitap sayılacağını iddia eder. Tecdidin bir iyileştirme, kısaltma, seçme veya şerh olmadığını, yeni kavramlar ve terimlerle bir inşa ameliyesi olduğunu belirtir. Disiplinler arası çalışmalar ve çeşitli bilimler arasında köprüler kurmaya ihtiyaç olduğunu, dini bilimlere, izole edilmiş adalar olarak bakılmaması gerektiğini ifade eder. Akademik müesseselerin yeni bir dini söylem geliştirmesinin ancak metot ve bilgi teorisinin temellerini değiştirmekle mümkün olacağını çünkü kutsal olanla beşeri olanın birbirine karıştırıldığını savunur. Eş'arî akaidinden kurtulmak için yeni çalışmalar yapılması, İslam ile toplumsal gelenek arasındaki karışıklığın giderilmesi, katî olanla zannî olan, mütevâtir olanla âhâd olan hadisler arasında ayırım yapılması gerektiğini dile getirir. Bu konuşmanın üzerine el-Ezher Şeyhi cevap verme ihtiyacı hisseder. Bu söylenenlerin bir yenileme değil geçmişi tamamen göz ardı etmek anlamına geleceğini, bunun da baba evini terk ederek yeni bir ev inşa etmeye kalkışan kişinin durumuna benzediğini belirtir. Zira baba evindeki yenilemenin evi yıkıp başka bir ev yapmakla değil günün şartlarına uygun olarak onu restore etmekle gerçekleşeceğini ifade eder. İddia ettiği gibi Eşarîlerin inançlarını âhâd hadislere dayandırmadıklarını tam tersine Eşarîler, Maturîdiler ve Mutezilenin inançlarını Kur'an ve mütevâtir hadislere dayandırdıklarını vurgular. Geleneğin tenkit edilmesi söyleminin, geleneği tanımamaktan kaynaklandığını, çünkü tenkidin bizzat geleneğin içinde var olduğunu ifade eder. Bugün hafife alınan bu mirasın, geçmişte birbirleriyle çatışan ve sağa sola savrulan Arap kabilelerini bir araya getirip seksen yıllık süre içerisinde Endülüs ve Çin'e ayak basmalarına sebep olduğunu, öncekilerin bu mirasın güçlü yanlarını keşfettiklerini, bu geleneğin bir ümmet meydana getirdiğini ve tarihle bir arada var olduğunu ifade eder. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesinden önce İslam dünyasının İslam Şeriatı kanunları ve geleneğine göre idare edildiğini, geçmişten günümüze İslam devletleri ve İslam medeniyetini ayakta tutan şeyin bu gelenek olduğunu, geleneği zayıflık ve gerileme sebebi olarak göstermenin doğru olmadığını dile getirir. Tecdit, modernizmin değil geleneğin bir talebi olduğunu, gelenekte de

kutsallaştırmanın bulunmadığını ifade eder. Kur'an'ın delâletinin katî ve zannî olduğu tabirinin ne Muhammed el-Hışt'ın ne de kendisinin sözü olduğunu, bunun bizzat geleneğin yaklaşımı olup onlardan aktarıldığını belirtir. Ezher lisesinde hadis ilimleriyle ilgili eğitim aldığını ve din bilimleri fakültesinde bilimsel araştırma ve sosyoloji dersini gördüğünü dolayısıyla sadece Kur'an ve tefsirle yetinmek gibi bir iddianın gözden geçirilmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Osman dönemindeki büyük fitnenin gelenekten değil siyasetten kaynaklandığını belirtir. Siyasetçilerin ve sömürgecilerin, gerek doğuda gerekse batıda her daim dini araçsallaştırıp, kişisel amaçları ve çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştıklarını, bu konuda Kur'an, İncil ya da Tevrat olması fark etmeksizin istismar edildiğini dile getirir.⁸²²

Mütevellî İbrahim Sâlih'in⁸²³ *Ulûmu'l-Hadisi'n-Nebeviyyi'ş-Şerif* .. *Abkariyyetu'l-Kavâid.. ve Kârisiyyetu't-Tabîkât.. Davetun ila't-Tenâsuh* adlı makalesi hakkında Ezher Şeyhi'nin talebi üzerine Taha Câbir el-Alvânî başkanlığında bir ilmi toplantı düzenlenmiş ve Ezher hocalarından bazıları bu toplantıya iştirak etmişlerdir. Mütevellî, kısaca şu değerlendirmeleri yapmıştır:

1. Rivayetin sıhhatinden emin olmak için hadisçilerin mükemmel kurallar ortaya koyduklarını ancak bu kuralların yüzde doksan oranında uygulanmadığını
2. Hadisçilerin uyguladıkları yöntemin uydurma hadisleri sahih hale getirdiğini
3. Cerh ve tadil âlimlerinin sika olarak değerlendirdikleri ravilerin çoğunu bizzat görmediklerini
4. Görmemelerine ve tanımamalarına rağmen ravilerin bazı rivayetlerini esas alarak hadisleri hakkında hüküm verdiklerini

⁸²² <https://www.youtube.com/watch?v=EOW9XYzwf4>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸²³ Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Şeria' ve Kanun fakültelerinden mezun olan Mütevellî İbrahim Sâlih, ayrıca Mühendislik Fakültesini tamamlamıştır. Daha sonra Medine-i Münevvere'ye göç edip el-Câmiatu'l-İslamiyye el-Kur'anu'l-Kerîm ve'd-Dirâsâtu'l-İslâmiyye Fakültesi'nde Kur'an ve Kıraat ilimlerini tahsil etmiştir. Sâlih, hadis ilmiyle ilgili meşhur selefi muhaddis Nâsirüddin el-Elbânî'den dersler almıştır. Kabe Baskını diye bilinen olaylardan sonra düşüncelerinde bir takım değişiklikler olmuş, Mısır'a dönüş yaparak hadis ilimleriyle ilgili çalışmalarına burada devam etmiştir.

5. Hadisçilerin, meçhul bir kimseden üç kişinin rivayet etmesiyle raviyi sika olarak değerlendirdiklerini
6. Hadisleri değerlendirirken başta sened tenkidine yer verilmesi gerekirken bunun uygulanmadığını
7. Özellikle Kur'an'a ziyade içeren rivayetlerde sened tenkidinin ölçü alınması gerekirken uygulanmadığını
8. Hadis kaynaklarında geçen rivayetlerin çoğunda geçmiş âlimlerin sened tenkidinden ziyade rivayet metinlerinin bir kısmına bakarak hükme vardıklarını
9. Tabiinlerin kendilerinden sonrakilere, ravilerin cerh ve tadili ile ilgili çok nadir bilgi aktardıklarını
10. İlk ravilere yetişememe ve cerh ve tadil ilminin gecikmesi gibi sebeplerden dolayı sened tenkidinin hakkıyla yapılamadığını
11. Ravileri test etme yerine rivayetler üzerinden raviler hakkında değerlendirmelerde bulduklarını
12. Metninde problem görmedikleri rivayetlerin ravilerini sika olarak değerlendirdiklerini
13. Hiç görmedikleri veya bir defa gördükleri raviler hakkında da değerlendirmede bulduklarını
14. Uyguladıkları yöntemin hem tanımadıkları kimseler hakkında değerlendirme yapma hem de bütün rivayetlerine ulaşamama riskini barındırdığını
15. Aynı ravi hakkında çelişkili değerlendirmelerde bulduklarını
16. Ravilerin sınırlı rivayetlerinden hareketle genel hükümler vermenin yalanın önünü açtığını
17. Müdellislerin an'aneli rivayetlerini kabul ettiklerini
18. Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri de dâhil olmak üzere hadis kaynaklarında geçen rivayet senedlerinin yüzde doksan beşinde en az bir meçhul ravinin bulunduğunu

19. Bu kaynaklarda geçen hadislerden rastgele veya bilinçli bir şekilde yüz rivayeti seçip bu iddiasının doğrulanabileceğini

20. Senedlerin sadece yüzde beşinden emin olunabileceğini, ancak buna rağmen elimizdeki hadislerin yüzde doksanının metin açısından sahih olup Kur'an'la uyumlu olduğunu

21. Senedinde bu problemleri taşıyan bir rivayetin senedinden ziyade artık metnine bakmak gerektiğini söyler

22. Kur'an ve sağlam olduğu kesin olarak bilinen hadislerin ölçü alınıp ona göre değerlendirme yapılması gerektiği⁸²⁴ tespitlerinde bulunur.⁸²⁵

Başta el-Ezher olmak üzere farklı üniversitelerin ev sahipliğinde yapılan konferans, seminer, panel, sempozyum, açık oturum gibi ilmi organizasyonlarda sünnetin önem ve hücciyeti, sünnet etrafında oluşturulan şüpheler ve metin tenkidi problemleri gündeme getirilerek bu konulardaki iddialara cevap verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Evkaf bakanlığına bağlı ve Ezher şeyhliği denetimindeki kimi camilerde bu konu gündeme taşınmış ve cami derslerinde işlenmiştir. İlmî organizasyonlardaki bu tartışmalar sosyal medya vasıtasıyla toplumun gündemine girmeyi başarmıştır. Bu konuların gündeme gelmesiyle birlikte Ezher şeyhi, dini gün ve gecelerde yaptığı konuşmaların önemli bir bölümünü sünnet meselelerine ayırmıştır. Mısır halkı nezdinde saygın bir konuma sahip olan Ezher şeyhinin fikir ve düşünceleri toplumda ciddi ilgi uyandırarak bu konuların geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.⁸²⁶ Ayrıca Ahmed Ma'bed Abdülkerim, Sad Câvîş,⁸²⁷

⁸²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=wCTO8Xg69IY&t=1133s>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸²⁵ Açık oturum başkanı Tahir Câbir el-Alvânî ve Ezher hocalarının reddiye ve değerlendirmeleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=xQMxFt3g9U4&t=2s>; <https://www.youtube.com/watch?v=MBGsy67CSdQ>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸²⁶ Ezher şeyhi Ahmed et-Tayyip'in Mevlid-i Nebî programında sünnetle ilgili görüşleri için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=lzqj3Ve_nXU; CBC kanalında yapılan el-İmâmu't-Tayyib adlı programda sünnetin hücciyeti konusundaki görüşleri için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=mV7NLNwQtSE&list=PLzkin5eO9r4yekA_2oX5e19XocjBVi-x&index=6. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸²⁷ el-Ezher'in yabancı öğrencilere yönelik düzenlediği "Sened ve metin tenkidi açısından sünnet" konulu panelde fikirlerini dile getirmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=mqCoWD_kFdE. Erişim tarihi: 15.06.2022

Ahmed Ömer Hâşim,⁸²⁸ Mâzin es-Sersâvî,⁸²⁹ Ebû İshak el-Huveynî⁸³⁰ ve Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî⁸³¹ gibi hadis alanında uzman hocalar metin tenkidinin geçmişte hakkıyla yapıldığını dolayısıyla günümüzde tekrar buna ihtiyaç olmadığını belirterek metin tenkidini gerekli görenlere karşı reddiyeler vermişlerdir.

2.5. BASIN VE MEDYAYA ETKİSİ

Mısır medyasını diğer Arap ülkelerindeki medya kuruluşlarından ayıran en önemli özellik ortaya koydukları yapımların tüm Arap aleminde ilgiyle izleniyor olmasıdır. Bu açıdan Mısır medyasında sünnet meselelerine dair sunulan içeriklerin Arap alemindeki geniş halk kitlelerine ulaştığının altını çizmek gerekir. Devlet ve özel televizyonlarda yayınlanan birtakım dini içerikli yapımlar ve bazı tartışma programları konumuzla ilgili meseleleri gündeme taşıyarak izleyiciyle buluşturmuştur. Bu gündeme taşınan meseleler arasında, metin tenkidi konusu ve tenkide konu olan hadisler ciddi yekun tutmaktadır. Mısır'da sünnet meseleleri görsel medyada olduğu gibi yazılı medyada geniş bir şekilde yer alarak lehte ve aleyhte pek çok haber ve makaleye konu olmuştur. Bu konuda İskenderiye Kütüphanesi arşivlerine⁸³² bakıldığında onlarca makale, haber ve söyleşi ile karşılaşmak mümkündür. Örneklik teşkil etmesi açısından aşağıda bu konuda medya da çıkan haberlere kısaca işaret etmeye çalışacağız.

2.5.1. Yazılı Basın

Mısır'da sünnet meseleleri yazılı basında geniş bir şekilde yer alarak lehte ve aleyhte pek çok haber ve makaleye konu olmuştur. Bu konuda İskenderiye Kütüphanesi arşivlerine bakıldığında onlarca makale, haber ve söyleşi ile karşılaşmak mümkündür.

⁸²⁸ https://www.youtube.com/watch?v=QLr1K1pF_xw. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=MAyQsx02uWE>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=puuCbnSONIk>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸³¹ <https://www.youtube.com/watch?v=praodh1Y1g4>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸³² <http://cedej.bibalex.org>. Erişim tarihi: 15.05.2022

Örneklik teşkil etmesi açısından aşağıda bu konuda medya da çıkan haberlere kısaca değinilecektir.

Geniş yankı uyandıran ve gündemi meşgul eden büyükleri emzirme ve Hz. Peygamber'in küçük abdestinin temiz olduğu iddiası gibi bazı garip fetvalar sebebiyle hadislerin ayıklanması gerektiği düşüncesi öne sürülmüş ve bu konuda medyada pek çok haber gündeme taşınmıştır. Abdullatif el-Abd, Abdülfettah Âşûr, es-Seyyid el-Cemîlî, Ahmed Abdurrahman ve Suâd es-Sâlih ile gerçekleştirilen “*ed-Da'vetu li-Tenkiyeti'l-Ahâdisi Halekatun min Halekâti'l-Hucûmi ala's-Sünneti'n-Nebeviyye*” adlı söyleşide bu isimlerden bazıları bu meselenin kimi çevrelerce kasıtlı olarak gündeme getirildiğine dikkat çekmiştir. Böyle bir ayıklamaya gerek olmadığını, geçmiş âlimlerin ve günümüz hadisçilerinin sorunlu olduğu düşünülen rivayetlere gerekli cevapları verdiklerini dolayısıyla bu meselenin sonuçlandığını, aslında problemin hadislerin kendisinde değil yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bu isimlerden bazıları ise bu gibi fetvalara kaynaklık eden rivayetlerin kaynaklarımızdan çıkarılmasını talep etmişlerdir.⁸³³ Bunun yanı sıra Mahmud Riyad Miftah adlı bir avukat, Buhârî, Müslim ve diğer sünen kitaplarında Hz. Peygamber'e yakışmayan şeyler isnad edilmesi, aklın kabul etmeyeceği iftiralar içermesi ve çelişkilerle dolu olmasına rağmen âlimlerin bu durumu görmezden gelmeleri sebebiyle Şeyhu'l-Ezher Muhammed Seyyid Tantavî hakkında dava açmıştır. Bunun üzerine İzzet Atıyye, Abdülmütî Beyyûmî ve Abdüllatif Âmir gibi isimler bu avukatın iddialarına gazete köşelerinde cevap vermişlerdir.⁸³⁴

Ezher hocalarından Ahmed Abdulmun'im el-Behiy, el-Arabî dergisinde kaleme aldığı bir makalesinde Buhârî ve Müslim'de geçen hadislerle ilgili âlimlerin ikiye ayrıldığını bir kısmı tamamını sahih kabul ederken diğer bir kısmının ise bazı rivayetleri

⁸³³<http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=19275&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%af%d8%b9%d9%88%d8%a9+%d9%84%d8%aa%d9%86%d9%82%d9%8a%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahrâr, (2007, 1 Haziran).

⁸³⁴<http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=826105&lang=ar&All=%d9%83%d8%aa%d8%a8+%d8%a7%d9%84%d8%a8%d8%ae%d8%a7%d8%b1%d9%8a+%d9%88%d9%85%d8%b3%d9%84%d9%8>. Erişim tarihi: 15.05.2022. Rûze'l-Yûsuf, (2007, 17 Mayıs).

tenkide tabi tutarak reddettiklerini ifade eder. Bu açıdan Müslüman bir kimsenin Shîhayn'da geçen bazı rivayetlerin sıhhatini reddetmesine bir engelin bulunmadığını, bu durumun Buhârî ve Müslim gibi iki büyük âlimin değerini eksiltmeyeceğini dile getirir. Sened veya metne yönelik iddiaların ispat edilmesi gerektiğini, araştırma alanında varsayımlara itibar edilmeyeceğini belirtir.⁸³⁵

Sünnet inkarcılığı konusu da yazılı medyada geniş bir şekilde işlenmiştir. Bu konu el-Ahrâm gazetesinin sayfalarına yansımış ve Abdülhamid Medkûr, Abdülcevvâd Halef, Muhammed İbrahim Abdülbâis ve Muhammed Mardînî gibi isimlerle “*İnkâru's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Hurûcun mine'd-Dîni*” adlı bir söyleşi gerçekleştirilmiştir.⁸³⁶ Aynı gazetede Ahmed et-Tayyib “*Hel Yecuzu İstib'âdu's-Sünneti'n-Nebeviyyeti ve'l-Ahzu bi'l-Kur'ani'l-Kerimi Vahdehû?*” adlı makalesinde sünnetin gerekliliğini vurgulamış ve Kur'ancı yaklaşımı eleştirmiştir.⁸³⁷ Sünnet etrafında oluşturulan şüpheler cevap sadedinde el-Ahbâr gazetesinde Ahmed Ömer Haşim, “*Rafdu's-Şübûhâti'l-Müsâreti Havle es-Sünneti'n-Nebeviyyeti*” adlı makaleyi kaleme almıştır.⁸³⁸ el-Ahrâr gazetesi, Taha ed-Dusûkî Habîş ile “*el-Kâimetu's-Sevdâu li'Tâbûri Münkiri's-Sünneti'n-Nebeviyye*” adlı söyleşi gerçekleştirmiştir. Taha Hüseyin, Ahmed Emin, Muhammed Hüseyin Heykel, Ferîd Vecdî, George Zeydân, Mahmud Ebû Reyve ve Tefvik el-Hakîm gibi isimleri sünnet inkarcısı olarak değerlendirmiş ve hadis karşıtı söylemlere sahip oldukları gerekçesiyle eleştirmiştir.⁸³⁹ Yine aynı yazarla gerçekleştirilen “*el-İlâkâtu'l-Hafiyyetu Beyne el-İstişrâki ve Münkiri's-Sünneti'n-Nebeviyyeti*” adlı başka bir mülakatta oryantalizmle sünnet

⁸³⁵ Ahmed Abdulmun'im el-Behiy', *Mevkifu'l-Ulemâ min Sahîhi'l-Buhârî*, Mecelletu'l-Arabî, sy. 89, 1966, s. 12-16.

⁸³⁶ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=247315&lang=ar&All=%d8%ae%d8%b1%d9%88%d8%ac+%d8%b9%d9%86+%d8%a7%d9%84%d8%af%d9%8a%d9%86>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahrâm, (1999, 11 Haziran).

⁸³⁷ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=493325&lang=ar&All=%d9%87%d9%84+%d9%8a%d8%ac%d9%88%d8%b2+%d8%a5%d8%b3%d8%aa%d8%a8%d8%b9%d8%a7%d8%af>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahrâm, (2003, 9 Mayıs).

⁸³⁸ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=244847&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%b4%d8%a8%d9%87%d8%a7%d8%aa+%d8%a7%d9%84%d9%85%d8%ab%d8%a7%d8%b1%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahbâr, (2003, 13 Şubat).

⁸³⁹ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=55087&lang=ar&All=%d9%85%d9%86%d9%83%d8%b1%d9%8a+%d8%a7%d9%84%d8%b3%d9%86%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahrâr, (1999, 14 Ağustos).

inkarcılarının irtibatları ele alınmıştır.⁸⁴⁰ el-Ahrâr gazetesi, sünnetin vahiy olup olmadığı meselesini gündeme getirmiş ve vahiy olduğunu iddia edenlerle buna karşı çıkanların fikirlerine yer vermiştir.⁸⁴¹

Usûlü'd-Din Fakültesi hadis bölümü başkanı İzzet Atıyye'nin yetişkin birisinin emzirilmesiyle ilgili fetvası Mısır basınında geniş yer almış ve çok ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Halvet durumu gerçekleşmemesi için kadının iş arkadaşını emzirebileceğini, beş defa ve doğrudan emzirmenin halveti mubah kılacağını ancak evliliği haram kılmayacağını söylemiştir. Bu vesileyle kadının başörtüsünü iş arkadaşının yanında çıkarabileceğini, ancak bu emzirme durumunun yazılı ve resmi olarak kayıt altına alınması gerektiğini dile getirmiştir. Ezher âlimleri bu fetvaya şiddetle karşı çıkmış ve bunun evlat edinme yasağıyla ve özel olarak Sehle bint Süheyl'in kocası Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'e sütanne olmasıyla irtibatlı olduğunu dolayısıyla bu ruhsatın başkaları için caiz olmadığını söylemişlerdir. İzzet Atıyye bu fetvası dolayısıyla işten uzaklaştırılıp soruşturmayla tabi tutulmuş ve özür dilme mecburiyetinde kalmıştır. İşten uzaklaştırılma kararını adil olmadığını, ancak buna rağmen Ezher hakkında dava açmayacağını, açtığı takdirde linç edilmekten korktuğunu, bu sebeple evinden ayrılmadığını ifade etmiştir.⁸⁴²

Bu konuların yanı sıra dönem dönem bazı rivayetlerin eleştirisi de gündeme getirilmiştir. Örneğin, Kadının yöneticiliği⁸⁴³ ve sünnet edilmesiyle⁸⁴⁴ ilgili rivayetler gazete köşelerine taşınmış ve uzmanların fikirlerine yer verilmiştir. Sünneti inkar ettiği

⁸⁴⁰ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=55090&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%b9%d9%84%d8%a7%d9%82%d8%a9+%d8%a7%d9%84%d8%ae%d9%81%d9%8a%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahrâr, (1999, 5 Ağustos).

⁸⁴¹ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=302442&lang=ar&All=%d9%87%d9%84+%d8%a7%d9%84%d8%b3%d9%86%d8%a9+%d8%a7%d9%84%d9%86%d8%a8%d9%88%d9%8a%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Ahrâr, (2000, 14 Temmuz).

⁸⁴² <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2007/05/17/88613.html>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Vatanî el-Yevm, (15. Mayıs. 2007).

⁸⁴³ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=485055&lang=ar&All=%d9%81%d9%8a+%d9%86%d8%af%d9%88%d8%a9+%d9%85%d8%b4%d9%8a%d8%ae%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Vefd, (1998, 27 Mart)

⁸⁴⁴ <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=312719&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%ae%d8%aa%d8%a7%d9%86+%d9%85%d8%b1%d8%a9>. Erişim tarihi: 15.05.2022. el-Vefd, (1994, 23 Aralık).

iddia edilen çevreler de yazılı medya aracılığıyla hem iddialarını gündeme getirmişler hem de kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermeye çalışmışlardır.

2.5.2. Görsel Medya

Mısır'da sünnet meseleleri yazılı basında olduğu gibi görsel medyada da geniş bir şekilde yer almıştır. Metin tenkidi meseleleri televizyon programları ve açık oturumlar sayesinde derinlemesine tartışılmıştır. Metin tenkidi ile ilgili görsel medya da yer alan tartışmalar örnekler üzerinden aşağıda kısaca aktarılmaya çalışılacaktır.

Cemal el-Bennâ, hadisçilerin rivayet konusunda müsamahakar davranıp sahabiler gibi ihtiyatlı davranmadıklarını, hadisçilerin tabiatları gereği nakilci olduklarından mukallit sayılacaklarını ifade eder. Rivayeti değerlendirirken senede değil metne yoğunlaşmak gerektiğini, hadisin sahihini sakiminden ayırabilmenin objektif kriterlerle mümkün olabileceğini savunur.⁸⁴⁵

Saduddin el-Hilâlî,⁸⁴⁶ hadislerin Kur'an'la çelişmesi durumunda karşımıza Kur'an'ın takdim edilmesi, hadisin takdim edilmesi ve her ikisinin farklı delaletler içerdiğine hükmedip insanların seçimine bırakılması gibi üç seçeneğin çıktığını ifade eder. Üçüncü seçenek, ilk iki seçeneği içerisinde barındırdığı, tarihi uygulamaları dikkate aldığı, fihhi seçenekler sunarak çeşitliliği sağladığı, toplumun maslahatını gözetip kişilere serbest seçme hakkı tanıdığı için tercih edilmesinin daha isabetli olacağını belirtir.⁸⁴⁷

Muhammed Hidâye,⁸⁴⁸ hadisin Kur'an'la çelişmesi ve Peygamber'in diğer hadislerde gelen mutat ahlakıyla ters düşmesiyle hadisin reddedileceğini ifade eder. Buhârî, Müslim ve diğer hadis kitaplarında geçen hadislerin kabul edilip

⁸⁴⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=UNloPO2UVMQ>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁴⁶ Ezher'in fikh hocalarından Saduddin el-Hilâlî, ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyyeti ve'l-Arabiyye Fâiltesi'nin dekanlığını yapmış, ayrıca Küvet Üniversitesi'nde Fıkıh ve Usûlü Bölüm başkanlığı görevini icra etmiştir.

⁸⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=XCdjYCPp3rI&t=650s>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁴⁸ Aynu's-Şems Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Din Fakültelerinden mezun olan Muhammed Hidâye, doktorasını el yazmalarını tahkik etme metodu üzerine Georgia Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Çeşitli televizyon programları gerçekleştiren Muhammed Hidâye, ilmi kuruluşlarda üyelikleri bulunmaktadır.

reddedebileceğini, “Buhârî Kur’an’dan sonra en sahih kitaptır” sözünün cehalet ürünü olduğunu çünkü bu sözün Sahih-i Buhârî’yi Kur’an mertebesine çıkarıp eşit hale getirmek anlamına geldiğini söyler. Buhârî ve Müslim’in en sahih hadis kitabıdır denmesinin daha sağlıklı olduğunu, çünkü beşerî bir kitapla Allah’ın kitabının kıyas kabul etmeyeceğini, Kur’an’ın başka hiçbir kitapla eşitlenemeyeceğini ve önce veya sonra gelme gibi bir durumun söz konusu olamayacağını dile getirir.⁸⁴⁹

İslam el-Bihayrî,⁸⁵⁰ hadislerin naklinde problemlerin olduğunu, cerh ve tadil kurallarının değişkenlik arz ettiğini ifade eder. Metin tenkidıyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunur:

1. Hadis metninin tevile ihtiyaç duymayan açık bir nasla çelişmesi durumunda senedine bakmaksızın reddedileceği
2. Hadis metinlerinin birbiriyle karşılaştırıp Kur’an’la uyumlu olanın kabul edileceği
3. Hadiste nasih ve mensuhun dikkate alınması gerektiği
4. Metni uzun olan hadislerin kabul edilmemesi gerektiği
5. Aklın hakem kabul edilmesi ve kalbe danışılması gerektiği
6. Metni problemlili olan her rivayetin kaçınılmaz olarak senedinde de problem bulunacağı⁸⁵¹ gibi hususları dile getirir.

Ahmed Subhî Mansûr, Kur’an’ın dışında İslamî bir kaynak bulunmadığını dolayısıyla hadis metinlerine bakmak dahi gerekmeyeceğini, senedin aslının bulunmadığını ve kavli hadis diye bir şeyin zaten dinde var olmadığını iddia eder. Namaz gibi bazı

⁸⁴⁹ https://www.youtube.com/watch?v=NNtpLNR_nJ8. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁵⁰ Mısır medyasında ciddi tartışmalara sebep olan İslam el-Bihayrî, Gazeteci ve el-Kahire ve’n-Nâs televizyonun’da Mea’ İslam el-Bihayrî adlı programının yapımcısıdır.

⁸⁵¹ <https://www.youtube.com/watch?v=gBQpy8GE1Y>; <https://www.youtube.com/watch?v=xByEmat7zwc>.

meselelerde amelî sünnete uyulabileceğini, Hz. Peygamber'in bunları da Hz. İbrahim'in hanif dininden aktardığını söyler.⁸⁵²

Hadis alanında uzman bazı hocalar, Mısır medyasında yer alan metin tenkidi ile ilgili yukarda zikrettiğimiz görüşlere karşı çıkararak bu tür iddialara yine medya üzerinden reddiyeler vermişlerdir.⁸⁵³

Son yıllarda daha yaygın bir şekilde kullanılan İnternet ve sosyal medyanın bu iletişim araçlarına eklenmesiyle, sıcak konuların kamuoyunun gündemine taşınması ve toplumun bundan haberdar olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Gençlerin sosyal medyayı yaygın bir şekilde kullanması da bu konuların hızla gündeme gelmesine katkı sağlamıştır. İnternet üzerinden sünnet konularını işleyen geleneksel, akılcı ve Kur'ancı yaklaşımları destekleyen web sitelerinin inşa edilmesi ve geniş kitlelere bu sayfalar vasıtasıyla ulaşılmaya çalışılması da bu süreci hızlandırmıştır.

Hem görsel hem de yazılı medyanın gündeme getirdiği bu meseleler, zaman zaman büyük tepkilere sebep olmuş ve ne yazık ki bazı medya organlarının reyting kaygısıyla gerçekleştirdiği bu tür televizyon programlarının sünnet meselelerinin doğru zeminde tartışılmasına mani olmuştur. Ayrıca uzmanlık isteyen bu tür meselelerin geniş kitlelere sunulması, bazı katılımcıların ilmi ehliyeti haiz olmaması ve yayın formatlarının polemik türü tartışmalar ekseninde ilerlemesi gibi hususlar birtakım tepkilere sebep olmuş ve olumsuz neticeler meydana getirmiştir. Fakat bu tür yayınlar sayesinde böyle bir talep ve ihtiyacın varlığı da ortaya çıkmıştır. Burada önemli olan bu talebe hangi usul ve yöntemlerle cevap verileceği, bu ihtiyacın ne şekilde giderileceğidir. Polemik türü tartışmaları istisna edecek olursak seviyeli, farklı bakış açılarına sahip ve ilmi zeminde

⁸⁵² https://www.youtube.com/watch?v=KML_2rjyL4Y. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁵³ Metin tenkidini savunanlara karşı reddiye veren Rifat Fevzi Abdulmuttalib'in görüşleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=L8JNnSE8MVg>; Ahmed Ömer Hâşim'in görüşleri için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=fCYn_Si6IWA, <https://www.youtube.com/watch?v=kUx1JwMqcU>, <https://www.youtube.com/watch?v=2hPGmeCdJV8>; Abdulmuhdî Abdulkâdir Abdulhâdî'nin görüşleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=GeBKRW8JryM>; Mütevellî el-Berâcîlî'nin görüşleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=mxAwAIfWqbI>. Erişim tarihi: 15.06.2022

tartışılan bu meselelerin dini alt yapıya sahip olan kesimlere ve özellikle gençlere faydası olmuştur. Fakat ilmi zeminde tartışılan programların sayısı ne yazık ki azınlıkta kalmıştır. Çoğunlukla savunmacı geleneksel yaklaşımla kökten reddedici Kur'ancı yaklaşımların polemik türü tartışmaları, medya tarafından gündeme taşınmış ve itidal çizgisi çoğu zaman kaybolmuştur.

2.5.3. Medyada Metin Tenkidi Örnekleri

Mısır ve Arap dünyasında yayın yapan pek çok medya kuruluşunda çeşitli rivayetler metin açısından tenkide tabi tutulmuş ve izleyicinin gündemine taşınmıştır. Farklı yaklaşımlara mensup ve Mısır'ın tanınmış ilim adamlarının bu tür tenkidlerine birkaç örnek aktarmamız konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Yusuf el-Karadâvî, el-Cezire kanalında yayınlanan eş-Şeriatu ve'l-Hayat adlı programda, Kur'an'da Kadın konusundan bahsederken İsrailoğulları'nın saklaması neticesinde etin bozulduğunu ifade eden rivayetin illetli olup doğa kanunlarına ters düştüğünü ifade eder. Havva'nın Adem'e ihanet ettiğini söyleyen rivayetin⁸⁵⁴ Kur'an'a muhalif olup isrâiliyat düşüncesinin tezahürü olduğunu dile getirir. Kadının yönetici olamayacağını söyleyen rivayetin o dönemdeki özel bir durumla ilgili olup Belkis olayından hareketle hadisin umum ifade etmeyeceğini belirtir. Havva'nın Hz. Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı fikrinin isrâiliyat kaynaklı olup Kur'an'la çeliştiğini, bu hadisin aslında kadının da erkek gibi aynı cinsten yaratıldığına işaret ettiğini, kaburga kemiğinin zikredilmesinin de kadının duygusallığını ortaya koyma kabilinden olduğunu dile getirir.⁸⁵⁵

⁸⁵⁴Buhâri, Enbiya, 25, hadis no: 3399, c. IV, s. 154; Müslim, Radâ', hadis no: 62 (1470), c. II, s. 1092.

⁸⁵⁵<https://www.youtube.com/watch?v=1B8DyYEib0s>. Erişim tarihi: 15.06.2022

Yine eş-Şeriatu ve'l-Hayat programında Mehdî fikrine gerçekte inanmadığını, bu konuda rivayet edilen hadislerin⁸⁵⁶ yeterli bir kanaat oluşturmaktan uzak olduğunu ifade eder. Ayrıca Süfyanî konusundaki rivayetlerinde⁸⁵⁷ güvenilir olmadığını dile getirir.⁸⁵⁸

Muhammed İmâre, “İhtiyar erkeklerle (eş-şeyhu) ihtiyar kadın (ve's-şeyhatu) zina ederlerse, onları recmedin” rivayetinin⁸⁵⁹ sakıt olduğunu söyler. Kur'an'la bir alakasının bulunmadığını, bu sözün daha çok yalancı peygamber Müseylime'nin sözüne benzediğini, zaniye diye başlayan Kur'an'ın sıralamasına ters düştüğünü ifade eder. Ayetin daha sonra nesh edildiğini söyleyenlere, genç olsalardı ödül mü verilecekti diye sormak gerektiğini ifade eder. Ayetlerin değiştirildiğini veya nesh edildiğini söylemenin mümkün olmayıp böyle bir iddiada bulunan her rivayetin sakıt olduğunu söyler. Hükmün, sübütü ve delaleti katî olan nastan ibaret olduğunu ve insanların tamamı, Kur'an'da değişiklik olduğunu söyleseler dahi buna itibar edilmeyeceğini dile getirir. Artık dayanağımızın Cebrail tarafından Hz. Peygamber'in kalbine indirilen masum vahiyden başka bir şey olamayacağını kabul edilme vaktinin geldiğini ifade eder.⁸⁶⁰

Muhammed İmâre, irtidadın, ateizme davet ve dini inancın temellerini sarsmak için değilde kişisel bir tercihten ibaret olması durumunda had cezasının uygulanmayacağını ve ikna yoluna gidileceğini ifade eder. Ancak suç olarak görülmesi gerekenin dini geçersiz kılan ve yok etme çağrısında bulunan irtidat olduğunu, çünkü dini inancın Müslüman toplumun temellerinden birisini oluşturduğunu, iman etmeme ve İslam'dan dönme çağrısının ise bu temeli yıkmak anlama geleceğini, bununda hirâbe suçu cinsinden olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in Medine'de irtidat edenlere had cezası uygulamadığını ve münafık, casus ve nifak alametleri zuhur etmiş olmasına rağmen

⁸⁵⁶ İbn Mâce, Fiten, hadis no: 4085, c. II, s. 1367; Tirmizî, Fiten, hadis no: 2232, c. IV, s. 506.

⁸⁵⁷ Hâkim, en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrak ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, el-Fiten ve Melâhim, hadis no: 8530 (238), c. IV, s. 547.

⁸⁵⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=UYYNVvcQuuE>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁵⁹ Malik b. Enes, Hudûd, hadis no: 10, c. II, s. 824.

⁸⁶⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=cBhs0tKiaiw>. Erişim tarihi: 15.06.2022

münafıklara ceza vermediğini, Hz. Ömer'in boyunlarını vurmasına razı olmadığını söyler.⁸⁶¹

Muhammed Gazâlî, katıldığı bir seminerde kadınların dini gerekçelerle yönetici edilmemelerine, kan ve namus olaylarında şahitliklerinin kabul edilmemesine itiraz eder. Bu konuda nakledilen hadisin bir kıymetinin bulunmadığını, ümmetin bu hadisin sıhhati hakkında yanıldığını dile getirir. Daha önceleri, “*onlara okuma yazma öğretmeyin*”⁸⁶² diye nakledilen Hakim'in uydurma olan rivayetine aldanıp yıllarca kadınların okutulmadığı gibi bu hadisler hakkında da aldandıklarını ifade eder. Kadının sesinin avret olduğu ve peçenin farz olduğu gibi meselelere de itiraz ederek ümmetin bu konuda nefsanî davrandığını ve dinî akla uymadığını dile getirir.⁸⁶³

Mısır ve Arap âleminin en meşhur Ezher âlimlerinden biri olan Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî (ö. 1998),⁸⁶⁴ kabir azabının olmadığını, çünkü hesaba çekilmeden önce kimsenin azap görmeyeceğini, hesaba çekilmenin ise ahirette gerçekleşeceğini dile getirir. Ölünün bedbaht bir kimse olması durumunda azabın kendisine gösterileceğini, iyi bir mümin olması durumunda ise mükâfatının kendisine arz edileceğini ifade eder. Kabirde nimetin kendisine gösterilmesiyle insanın sevineceğini, azabın gösterilmesiyle de kederleneceğini dolayısıyla kabir azabının ahiretteki durumların ve varılacak yerlerin daha kabirdeyken kendisine gösterilmesi şeklinde olduğunu ifade eder. Gâfir (Mümin) suresinin 46. ayetinin buna delil teşkil ettiğini, insana göre zamanın hayat, ölüm ve tekrar dirilmeden ibaret olduğunu, Firavun taraftarlarının hayatta iken ateşe girmediklerini, öldüklerinde ateşe arz olacaklarını, kıyamette ise ateşe gireceklerini ifade eder. Kabir saadetini, ziyafete giden misafirin yemeği yemeden önce gördüğü zaman yaşadığı sevince benzediğini, böyle

⁸⁶¹ <https://www.youtube.com/watch?v=fr4skZU4AQo>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁶² Hâkim, en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrak ale's-Sahihayn*, Tefsir, hadis no: 3494 (631), c. II, s. 430.

⁸⁶³ <https://www.youtube.com/watch?v=eII4lrhl7kA>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁶⁴ Arap âleminin en tanınmış âlimlerinden birisi olan Mütevellî eş-Şa'râvî, Mısır'ın çeşitli camilerinde gerçekleştirdiği tefsir dersleri devlet televizyonu tarafından her Cuma günü yayınlar ve halk tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî hakkında geniş bilgi için bkz. Üsâme el-Ezherî, *Cemharatu A'lâmi'l-Ezheri's-Şerîf*, c. VIII, s. 93-94.

bir durumda yemiş olmayacağını sadece sevinmiş olacağını ifade eder. Kabir azabını, hapse girmeden önce içkence aletlerini gören kimsenin endişe ve korkusuna benzediğini, fakat bunun azap görmek anlamına gelmeyip azap korkusunu hissetmek anlamına geldiğini dile getirir.⁸⁶⁵ Azabın iki çeşit olduğunu, ilkinin azaba arz edilmek şeklinde olduğunu, İkincisinin de azabı bizzat yaşayıp çekmek şeklinde olduğunu söyler. Bu açıdan ahirette azabın bizzat görülüp yaşanacağını, kabirde de azaba sunulup arz edileceğini ifade eder.⁸⁶⁶

Abdussabûr Şahin, İbn Hacer'in Hz. Adem'in boyu ile ilgili rivayete⁸⁶⁷ eleştirel bakabildiğini dolayısıyla eski âlimlerin düşünme melekelerini kullandıklarını, günümüzdeki bazıları gibi düşünceyi yok sayıp akli aşağılamadıklarını ifade eder. Bu tür hadisler hakkında tevakkuf edileceğini, Buhârî ve Müslim'de geçen sahih hadislerle hürmet edilmesi gerektiğini, ancak buna rağmen bir kısmının anlaşılmasız olduğunu, bu durumda ilmin güç yetiremediği hususlarda tevakkuf etmesi gerekeceğini belirtir. Bu açıdan daha fazla ilmî çaba sarf edilmesi gerektiğini, ilmî ahlakın bu konuda bir şey söylememeyi gerektirdiğini, anlamaya güç yetirilemediğinde ne kabul ne de ret yoluna gidilemeyeceğini ifade eder.⁸⁶⁸

Abdussabûr Şahin, Hz. İsa'nın ref edilmesi hakkında çok şey söylendiğini ancak Kur'an ayetlerinin Hz. İsa'nın öldüğünü açıkça ortaya koyduğunu, Müslümanların, ölüm anında ruhun ref edildiğine inandıklarını, Peygamber'in ifadesiyle Refik-i A'lâ'ya varmak olduğunu ifade eder. İnsanların ölüm tasavvurunun yücelere yükselmek şeklinde olduğunu ancak bunun diriye ref edilmesi şeklinde hiçbir zaman anlaşılmayacağını belirtir. Kur'an'ın, "*senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik*"⁸⁶⁹, "*her nefis ölümü tadacaktır*"⁸⁷⁰ temel kuralını yerleştirdiğini, ölüm hakır kuralının herkes için

⁸⁶⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=vGWLQ5ktZ4k&t=1s>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁶⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=Q676m2jjMQw>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁶⁷ Buhârî, Enbiya, 1, hadis no: 3326, c. IV, s. 131.

⁸⁶⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=YDEzx2CBmio&list=PLbYxykGNUur38gLoI62qs1CrcYBjzQwDI&index=19>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁶⁹ 21. Enbiyâ, 34.

⁸⁷⁰ 21. Enbiyâ, 35.

uygulanacağını, bunun Allah'la buluşmak olduğunu dile getirir. Allah'a kavuşmayı sevene Allah'ın da kavuşmak isteyeceğini dolayısıyla peygamberler arasında ayırım yapmadan ve İslam'a yakışmayan imkansız düşüncelere kapılmadan Allah'a en çok peygamberlerin kavuşmak isteyeceklerini ifade eder. İslam'ın bizi temel prensiplere yönlendirdiğini, Kur'an'ı anladıktan sonra yanlış yola sapmayacağımızı, hidayete ermek için Kur'an'a tutunup onun hakemliğine razı olmak gerektiğini ifade eder. Nasları anlama farklılıklarımızdan dolayı ayrılığa düşmememiz gerektiğini, çünkü her insanın kendi düşüncesini ortaya koyma ve istediğine inanma hakkına sahip olduğunu dile getirir.⁸⁷¹

Mustafa Mahmud, anlamsız ve boş sözden ibaret olan bazı hadislerin bulunduğunu, Kur'an'a aykırı ve onunla çelişen her hadisin bağlayıcı olmayıp kabul edilmesinin gerekmediğini ifade eder. Sünnetle ilgili benimsediği tutumun seçicilik olduğunu, bunda olması gereken tabii bir durum sayılması gerektiğini, aslında Buhârî'nin de böyle seçici davrandığını dile getirir. Hadislerin bir kısmının zayıf, uydurma ve isrâiliyat içerebileceğinden dolayı ölçüye ihtiyaç duyulacağını, bunda Kur'an olduğunu, onun dayanak ve hakem kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Açıkça Kur'an'la çelişen ve sabitelerine aykırı düşen hadislerin kabul edilmeyeceğini, bunda sünneti inkar etmekle ilgisinin bulunmadığını söyler. Hz. Musa'nın ölüm meleğini tokatlamasının⁸⁷² Peygamber olan bir kimseden sadır olamayacağını, açıkça Kur'an'a ters olan bu haberin doğru olmasının mümkün olmadığını, birinci dereceden isrâiliyata ait bir rivayet olduğunu iddia eder.⁸⁷³

Saduddin el-Hilâlî, *“Yahudi ve hristiyanlara öncelikle siz selâm vermeyin. Yolda onlardan biriyle karşılaştığınız zaman, onları yolun kenarından yürümeye zorlarsınız.”*⁸⁷⁴ rivayetinin dinin emri olamayacağını ve bunun bir kibir göstergesi olduğunu söyler. Bu

⁸⁷¹ <https://www.youtube.com/watch?v=-K-GQY0BaIo&t=231s>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁷² Buhârî, Cenâiz, 68, hadis no: 1339 c. II, s. 90; Buhârî, Enbiya, 31, hadis no: 3407, c. IV, s. 157; Müslim, Frdâil, hadis no: 157 (2372), c. IV, s. 1842.

⁸⁷³ <https://www.youtube.com/watch?v=KNcgweAglvw>. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁷⁴ Müslim, Selam, hadis no: 13 (2167), c. IV, s. 1707.

rivayetin bu şekliyle kabul edildiğinde doğal olarak diğer insanların aynıyla karşılık vereceklerini, kim güçlü ise diğerini ezeceğini dolayısıyla yeryüzünde insan gibi değil vahşi hayvanlar gibi hayat sürüleceğini belirtir. Günümüzde bu mantıkla hareket ettiğimizde hem İslam'ın önünde engel olacağımızı hem de sayıca bizden çok olan diğer toplumlardan eziyet göreceğimizi dile getirir. Bu rivayetin tanıdığımız ve tanımadığımız herkese selam vermeyi telkin eden rivayetlerle⁸⁷⁵ çeliştiğini, reddedilmeyecek olsa bile en azından Benî Kurayza ile savaş halinde iken söylendiğine ve genel bir hüküm içermediğine hükmedilerek tevil edilmesi gerektiğini ifade eder. Kafirlerle selam vermeyi yasaklayan rivayetlerin doğru olmadığını, İslam'a has olduğu iddia edilen selamlaşma ifadelerinin bütün bir beşeriyete ait olduğunu ve Hz. Adem'in selamı⁸⁷⁶ olarak insanların tamamının mirası sayıldığını belirtir. Farklı dinden olanlara selam vermemenin dini bir hüküm olmayıp fıkhi bir mesele olduğunu ve selefın üzerinde ihtilaf ettiğini dile getirir.⁸⁷⁷

Muhammed Hidâye, vefat etme sözünün ölümden daha kapsamlı olduğunu, vefat etmenin ömrün bitip ruhun çıkması anlamına geldiğini söyler. “Meyyit” kelimesinin ise ölümlü bekleyen veya uykuda olan anlamına geldiğini, Zümer suresi 42. Ayetinin bunu ifade ettiğini dile getirir. Bu nedenle, Hz. İsa'nın nüzulü, beklenen Mehdi ve Deccal inançlarının saçma ve batıl olduğunu, Kur'an sayesinde İslam'ın açık ve anlaşılabilir olduğundan dolayı açıklanmaya ihtiyaç duymadığını iddia eder. Kıyametin alametleri gibi bir düşüncenin mantık ve bilime aykırı olup “*O, sizi ansızın yakalayacak*”⁸⁷⁸ ayetine ters düştüğünü dile getirir.⁸⁷⁹

Yukarıda zikrettiğimiz örneklere ek olarak Mısır medyasında sünnet ile ilgili en çok gündem yaratan tartışma programı, sahîhi Buhârî ve İslam mezhepleriyle ilgili İslâm el-Bihârî, el-Habîb el-Cifrî ve Usâme el-Ezherî'nin katıldığı programdır. Yine el-Kahire ve

⁸⁷⁵ Buhârî, İman, 6, hadis no: 12, c. I, s. 12.

⁸⁷⁶ Buhârî, Enbiya, 1, hadis no: 3326, c. IV, s. 131.

⁸⁷⁷ https://www.youtube.com/watch?v=tnNeR_JQScA. Erişim tarihi: 15.06.2022

⁸⁷⁸ 7. A'râf, 187.

⁸⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=D8Ad8QV07xo>. Erişim tarihi: 15.06.2022

en-Nâs kanallarında İslâm el-Bihîrî ile Abdullah Rüşdî arasında gerçekleşen tartışma programı da çok konuşulmuştur. Ateist olan genç youtuber Şerif Câbir'in videoları tartışma konusu olmuştur. Ayrıca Papaz Zekeriyya Butrus'un Müslümanların ve bazı Hıristiyanların da öfkelerini sebep olan seviyesiz ve tahrik edici yayınlarında bu meyanda zikredilebilir.

DEĞERLENDİRME

Rivayetlerin metin tahlil ve tenkidini benimseyen, anlam ve yorumuna önem veren ıslahatçı hareketin düşünce ve eylemleri, sosyal hayatın pek çok alanını çeşitli şekillerde etkilemiştir. Toplumları yakından ilgilendiren meselelere eğilmelerine sebep olan ıslahatçı yapıları sayesinde pek çok meseleyle ilgili öneri ve tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunların başında siyaset, yasama ve eğitim gibi konular gelmiştir. Çeşitli medya araçlarını kullanarak bu düşüncelerini topluma ulaştırma ve kamuoyu oluşturma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu çabaları kimi zaman başarıya ulaşmış kimi zamanda akamete uğramıştır. Muhtelif toplum kesimleri tarafından kimi zaman takdirle karşılanmış kimi zaman da tenkide uğramıştır. Kimi çevrelerin hışmına uğrarken kimi çevrelerin de beğeni ve desteğine mazhar olmuştur.

Osmanlı devletinin zayıflaması ve akabinde hilafetin ilgası, hilafetin gerekliliğiyle ilgili tartışmaları alevlendirmiştir. İmametle ilgili rivayetler evrensel mi tarihsel mi? Öne sürülen şartlar bağlayıcı mı değil mi? Halife Kureyş'ten mi olmalı? Kadın devlet başkanı olabilir mi? gibi çeşitli rivayetlere dayanan sorulara cevap aranmış ve ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Genel olarak ıslahatçı yaklaşım, hilafet fikrine sıcak baksa da İslam devletinin bunun yerine geçebileceğini, İslam'da devlet yönetiminin çerçevesi çizilse de yönetimin içerik ve detaylarını belirlemediğini, İslam devletinin mahiyet itibarıyla din devletinden çok farklı olduğunu iddia etmiştir. Kısacası ulus devlet anlayışının yerleşmesiyle birlikte hilafetin gerçekte ulaşılamaz bir hedef olduğu fikri gün geçtikçe hakim düşünce olmaya başlamıştır. Diğer taraftan Mevdûdî'nin kitaplarının tercümesi ile sahneye çıkan ve daha sonraları Seyyid Kutub tarafından geliştirilen hâkimiyet teorisi gibi konular da gündeme gelmiştir. Sonuç itibarıyla ulus devlet, dini meşruiyet sıkıntısı çekmemiştir. Ancak

demokrasi, özgürlük, adalet ve insan hakları gibi modern devletle ilgili çeşitli siyasi meseleleri teoride halletmiş gibi gözükse de pratikte bunu tam anlamıyla başaramamıştır. Bu açıdan Mısır'da İslam devleti, din devleti ve laiklik gibi konular hep tartışılmış, özellikle de Arap Baharı'ndan sonra gündemin ilk sıralarını meşgul etmeye devam etmiştir. Fakat gündemi meşgul eden laiklik meselesi Mısır'da radikal değişiklikler doğurmamıştır. Bunda da dini hareketlerin özellikle de İhvan-ı Müslimin'in ve el-Ezher'in engelleyici rolü büyüktür.⁸⁸⁰ Bunun yanı sıra sivil görünümlü askerî yönetimlerin siyasi reformları sekteye uğratarak otoriterliği tahkim etmesi ve İslam geleneğindeki siyaset fikhının kendini güncelleyememesi ve siyasi olanla dini olanı birbirinden ayırt edememesi bu durumun süregelmesine sebep olmuştur.

İslam dünyasının Batıyla karşılaşması ve birçok alanda geri kalmış olması reform yönelişlerini ve ıslahatçı hareketleri ortaya çıkarmıştır. Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı reformlar, eğitim alanını kapsadığı gibi hukukî alanın da alt yapısını oluşturmuştur. Bu reformların bir parçası olarak devlet bursuyla Batı'ya gönderilen öğrencilerin ülkelerine dönerek muhtelif sahalarda elde ettikleri bilgi ve birikimlerini aktarmaya başlamaları yeni bir takım gelişmelere yol açmıştır. Bu bağlamda Osmanlı ve Batı'da çıkarılan kanunlardan, örfî ve şerî hukuktan da esinlenerek sentez bir kanunlaştırma yoluna gidilmiştir. İlk etapta devlet, medeni hukuk dışındaki alanları batı hukukuna göre tanzim etme cihetine gitse de ıslahatçıların kurdukları Medresetu'l-Kadâi's-Şer'î gibi okullar sayesinde İslam hukuku ile Batı hukuku arasında denge yakalanmaya çalışılmıştır.⁸⁸¹

⁸⁸⁰ Umut Turgut Yıldırım, *Laiklik Ve Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye, Fransa Ve Mısır: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 41, Denizli, s. 564-579.

⁸⁸¹ Ayrıca bkz. Muhammed Abdulvahhap Ganim, *Eseru Medreseti'l-Kadâi's-Şer'î ale'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Muâsir*, Dâru'l-Makâsîd, İstanbul, 2018, s. 13-14.

Öte yandan Hz. Peygamber'in tasarruflarının hukuki açıdan taksimi ve sünnetinin teşri bakımından değeri gibi meseleler ıslahatçı hareketin ilgi odağı olmuştur. Böylece onlar bu konuların gündeme gelmesine ve sistemleştirilmesine büyük katkı sağlamışlardır. Sünnetin teşrî değeri, ıslahatçı yaklaşımın üzerinde en çok durduğu hususlardan birisi olup bu meyanda onlarca kitap kaleme alınmış ve tartışmalar yaşanmıştır.

Hz. Peygamber'in tasarruflarıyla ilgili farklı yaklaşımların ortaya çıkması tabîî bir durum olarak algılanmalıdır. Nitekim sahabe döneminden itibaren bu farklılık gözlemlenmektedir. Bu açıdan âlimlerimiz Hz. Peygamber'in tasarruflarını sınıflandırarak birçok problemin üstesinden gelebilmişlerdir. Hz. Peygamber'in vahye mazhar olmasının yanı sıra bazı meselelerde içtihat ettiği bir gerçektir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in bütün meseleleri vahiyle çözdüğü varsayımı hatalı ve vakıaya ters bir yaklaşım olup onu tamamen etkisiz hale getirmekte ve bu durum ise kendisine verilen beyan göreviyle de çelişmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in dünyevî meselelerle ilgili içtihadında yanılabilceği; yanıldığı durumlarda da içtihadının mutlaka düzeltileceği gibi bir şartın her durum için geçerli olmayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in risalet vasfıyla ilgili söz ve davranışları bağlayıcı olmakla birlikte onları birtakım ölçüler bağlamında anlamak önem arz etmektedir.⁸⁸² Bu açıdan Hz. Peygamber tasarruflarının hangi kapsama gireceğinin tespiti zor olsa da sonuç itibariyle içtihadî bir mesele olup burada farklı değerlendirmelerin ehline yapılmasında herhangi bir mahzur bulunmamaktadır.

Mısır'da, sünnetin teşrî değeri etrafında gerçekleşen tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, karşımıza üç yaklaşım çıkmaktadır. İlki; sünnetin teşrî değerini hiçbir şekilde kabul etmeyenlerin benimsediği yaklaşımdır. Bu yaklaşım hem risaletin özüyle çelişmekte hem de vakıaya ters düşmektedir. İkincisi; sünnetin tamamının teşrî ifade ettiğini iddia eden

⁸⁸² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. S. 136-140.

yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın da makâsıdı gözetmeyerek şekilci ve donuk olduğu görülmektedir. Üçüncüsü: Sünnetin bir kısmının teşrî ifade ettiğini bir kısmının da etmediğini ileri süren yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kanaatimizce hem dinin sürekliliği ve evrenselliğiyle uyuşmakta hem de makasıdı öncelemektedir. Bu açıdan bu sonuncusunun dini temellerinin daha sağlam olduğu görülmektedir.

Mehmed Ali Paşa'nın reformları daha çok kamu yönetimi, askeri eğitim ve fen bilimleri alanında gerçekleşmiştir. O, din eğitimi alanına rağbet etmediği için ıslah girişimlerinde bulunmamıştır. Ancak Ezher şeyhliği yapmış olan Hasan el-Attâr, Rifâa et-Tahtavî, Muhammed Abduh ve Mustafa el-Merâğî gibi ıslahatçılar, dini ilimlerin tecdidi için çaba sarf etmişlerdir. Ezher'deki eğitim sisteminin ıslah edilerek günün ihtiyaçları doğrultusunda güncellenmesi ve dini eğitim veren müesseselerin fennî ilimlere de önem vermesini sağlamak için ciddi reformlara imza atmışlardır. Ayrıca eğitim müesseselerinin çeşitlendirilmesine önyak olarak eğitim tekerciliğinin önüne geçmeye çalışmışlardır. Batı'da eğitim görenlerin ülkelerine dönüp görev almaları, tercüme faaliyetlerinin hız kazanması ve farklı alanlarda inşa edilen okulların eğitim hizmeti vermesi Mısır'daki eğitimin seyrini ciddi şekilde değiştirmiştir. Bu meyanda Dârülulûm, Medresetu'l-Elsün ve Medresetu'l-Kadâi's-Şerî gibi okulların açılması dikkat çekicidir. Ancak bütün bu çabalara rağmen Ezher'in geleneksel ve tutucu yapısı bu tür çeşitliliğe pek müsaade etmemiştir. Nitekim metin tenkidi lehine olan akademik çalışmalara pek sıcak bakmamış, daha çok savunmacı ve geleneksel yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Sünnet meselelerinin tekfire varacak şekilde işlenmesine müsaade etmese de tefsik ve tadril yaklaşımına pek ses çıkarmamıştır. Ayrıca metin tenkidi meseleleri farklı üniversitelerin düzenlediği ilmi organizasyonlarda gündeme getirilmiş olsa da arzu edilen etki sağlanamamıştır. Aslında kadim bir geleneğe ve mutedil bir yapıya sahip olan el-Ezher'den, aşırı yaklaşımlara sed

olduğu gibi özgür düşüncenin önünü de açması beklenirdi fakat ne yazık ki buna muvaffak olunamadı. Bu yapısı sebebiyle ıslahatçı hareketin başlattığı İslamî ilimleri tecdit gayretleri genellikle sonuçsuz kalmış ve bu damar gün geçtikçe kan kaybetmiştir.

Islahatçı yaklaşımı benimseyenler, kadının konumu, sosyal hayata katılması ve eğitim görmesi gibi konuları gündeme taşımışlardır. Bu yaklaşım, örften kaynaklanan geleneksel kadın algısına ve konumuna karşı çıkmış ve bunu ıslah etmeye yönelik çabalar sarf etmiştir. Kadınların eğitim haklarını elde etmeleri ve sosyal hayata katılmaları gibi sorunların çözümünde aktif rol oynamışlardır. Kasım Emin'in *Tahrîru'l-Mer'e* ve *el-Mer'etu'l Cedîde* adlı eserleri bu açıdan önem arz etmektedir.⁸⁸³

Mısır medyasında sünnet meseleleri yoğun bir şekilde gündeme getirilmiştir. Özellikle akli yaklaşım tarafından bazı rivayet metinlerinin görsel ve yazılı medya üzerinden tenkid edilmesi, bu meselenin daha sık gündeme gelmesine sebep olmuştur. Fakat ıslahatçı ve aklî yaklaşımların bu meseleyi muhtelif medya araçlarıyla gündeme taşınması dini çevrelerin tepkisini çekmiştir. Özellikle Ezher ulemasının geleneksel yapısı ve resmi açıdan Ezher'in denetleyici rolü bu meselenin aşırı uçlara savrulmasına mani olsa da sorunların üzerine gidilip mutedil çözümler üretilmesine de engel olmuştur. Bu tutucu tavrı sebebiyle özel televizyon kanalları bunu fırsata çevirip sünnet meseleleriyle ilgili kafa karıştırıcı ve polemik türü yayınlarına hız vermiştir. Fakat bu televizyon programlarının içeriği ve iştirak eden bazı katılımcıların Ezherli olmaması veya dini alt yapısının bulunmaması hem Ezher'i hem de halkı tedirgin etmiştir. Dini içerikli yayınların ciddi bir şekilde kalite kaybetmesi, halkı pek ilgilendirmeyen ve uzmanlık isteyen teknik konuları gündeme taşınması, Mısır toplumunun gerçekleri ve ihtiyaçları ile hiçbir ilgisi bulunmayan

⁸⁸³ Geniş bilgi için bkz. Gülfem Kurt, *Kasım Emin ve Kadınların Özgürlüğü Bağlamında Eğitimle İlgili Görüşleri*, Yüksek lisans tezi, Ankara, 2014.

meseleleri ekrana taşıyarak hayali kavgalarla gündemin meşgul edilmesi gibi hususlar bu endişeleri daha da artırmıştır.

Aslında Mısır medyası, sahip olduğu geniş imkanlar sayesinde din alanının boş bırakılmasına müsaade etmemiş, gerçekleştirdiği yayınlarla dini algıyı yönetme ve bu sayede siyasi otoritenin icraatlarını meşrulaştırma hizmeti sunmuştur. Bu açıdan özel kanal olarak bilinen bu yayın organlarının gerçekte devletin güdümünde olduğu, bağımsız ve tarafsız bir şekilde yayın yapamadığı gerekçesiyle bazı çevreler tarafından sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Özel kanallar, geçmişte devlet kanalları tarafından yayınlanan ve genellikle Ezher uleması ve düşünce insanlarının katıldığı programların seviye ve kalitesini yakalayamamıştır. Fakat buna rağmen sınırlı da olsa ekranlarında ilmi, akademik ve kültürel bazı programlara yer vermiştir.

Kısacası ıslahatçı yaklaşımın düşünce ve eylemleri birçok değişimin önünü açsa da geniş halk kitleleri genellikle bu eğilimden habersiz bir şekilde yoluna devam etmiştir. Bu yaklaşımın düşünceleri daha çok okumuş ve entelektüel çevrelerin dikkatini çekmiş ve onlara hitap etmiştir. Bazı tutucu çevrelerin kara propagandaları sebebiyle hedef haline gelen bu yaklaşım sosyal hayata katkı sağlasa da ne yazık ki umulan etkiyi meydana getirememiştir.

SONUÇ

İslam dünyasının birçok alanda Batı karşısında zayıf düşüp geri kalması, Müslümanları ciddi anlamda etkilemiş ve onları sorunlar üzerinde düşünerek çözümler üretmeye sevk etmiştir. İslah hareketleri olarak adlandırılan ihya ve tecdit çabaları ferdi olarak başlamış, daha sonra organize ve sistematik hale dönüşmüştür. İslam âleminin çeşitli bölgelerindeki ıslah hareketleri benzerlik taşısa da sahip olduğu özellikler nedeniyle Mısır'daki ıslah hareketleri daha etkili olmuştur. İslahatçılar, geleneksel mirasın sorgulanması, ilk kaynaklara dönüş, içtihadın teşvik edilmesi, taklidin yerilmesi, siyaset, hukuk ve eğitim gibi alanlarda reform yapılması, İslam birliğinin sağlanması, sömürgeciliğe karşı çıkma ve Batı'dan istifade etme gibi birçok konuyu gündeme getirmişlerdir. Gündeme getirdikleri önemli konulardan birisi de hadislerle ilgili metin tenkidi meselesidir.

Araştırmamız neticesinde konumuzla ilgili modern dönem Mısır'daki metin tenkidi çalışmalarında dört temel yaklaşım tespit ettik. Bu yaklaşımları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Metin tenkidine mesafeli duran geleneksel yaklaşım
2. Metin tenkidini gerekli gören mutedil yaklaşım
3. Metin tenkidinde aşırıya giden radikal yaklaşım
4. Sünneti toptan reddeden Kur'aniyyûn yaklaşımlarıdır.

Metin tenkidine mesafeli duran geleneksel yaklaşım, geçmişten bize aktarılan mirası değişikliğe uğratmadan muhafaza etme eğilimindedir. Bu açıdan gelenekten aktarılanların muhteva sağlamlığı veya o dönemdeki geçerliliği ve uygulanabilirliği çoğu zaman pek önemsememiştir. Bu yaklaşım kendisini doğrunun tek ölçütü ve gerçek temsilcisi, hadisin savunucusu ve hamisi olarak görmüştür. Ayrıca risalet ile rivayeti,

sünnet ile hadis kaynaklarının otoritesini dönem dönem karıştırmıştır. Kimi zaman fikhın ve usûlün dışına çıkarak Hz. Peygamber'in her türlü tasarrufunu sünnet ilan edebilmiştir. Herhangi bir hadis kitabında bulunan bir rivayetin ilmi gerekçelerle reddedilmesine çoğunlukla ideolojik tepkiler vermiştir.

Mısır'daki metin tenkidine mesafeli duran geleneksel yaklaşım, geçmişteki ehl-i hadis yaklaşımının bir tekrarı mahiyetindedir. Nakli tek başına ölçü kabul edip, geçmişte üretilen çözümlerin günümüz için de geçerli olacağını iddia eden bu yaklaşım, hadis usûlü eserlerini tek ölçü ve kaynak olarak kabul etmektedir. Metin tenkidi faaliyetlerinin zararlı olduğu fikrini baştan itibaren benimsemeleri, metin tenkidiyle uğraşanları genellikle sünnet inkarcısı olarak görmeleri, günümüzdeki metin tenkidi yaklaşımını benimseyenleri kendi içerisinde ayırma tabi tutmadan aynı kategoride değerlendirmeleri ve tamamını oryantalistlerin İslam dünyasındaki uzantıları olarak görmeleri bu yaklaşımın çıkmazları arasında sayılabilir. Her ne kadar yönelttikleri bazı eleştirilerde haklı olsalar da çalışmalarında metin tenkidinin geçmişte en mükemmel şekilde yerine getirildiği ön kabulünü benimsemeleri, bu yaklaşımın kusurlu tarafını oluşturmaktadır. Özellikle söz konusu tenkid Buhârî veya Müslim'de bulunan bir hadise yöneltildiğinde bu tutum daha net bir şekilde fark edilmektedir. Ancak geleneğin korunması, temel hadis kitaplarının tahkik ve neşredilmesi, reddiye kültürünün devam ettirilmesi ve bazı akademik çalışmaların ilim çevrelerine kazandırılması gibi önemli katkılarına da unutmamak gerekir. Ayrıca aşırı yaklaşımların törpülenmesi ve dengenin oluşması, dinin içinin boşaltılmaması ve sabitelerinin aşındırılmaması hususunda faydalı oldukları da yadsınamaz. Metin tenkidine karşı çıkarak geleneksel yaklaşımı benimseyenlerin bazıları muhaliflerine karşı tahkir edici bir dil ve dışlayıcı bir tavır sergilese de büyük çoğunluğu tartışma adabına

uymuştur. Tüm bu yönleriyle gelenekselci yaklaşım hadis çalışmalarını içerisinde muhafazakar kanadı temsil etmektedir.

Metin tenkidini gerekli görenler, farklı fikir ve uygulamalara sahip olduklarından onları eşit düzlemde değerlendirmek hatalı olacaktır. Bu yaklaşımı benimseyenler, sünnetin bilgi değerini kabul etme konusunda hem fikir olsalar da aralarındaki büyük veya küçük boyuttaki ihtilaflar, ayrışmalarının yönünü ve derinliğini belirlemektedir. Metin tenkidini gerekli görenleri; genel hatlarıyla mutedil yaklaşım ve aşırıya giden radikal yaklaşım olmak üzere iki ana akıma ayırmak mümkündür. Bu iki ana akımın yanı sıra sünneti toptan reddeden Kur'aniyyûn diye bilinen üçüncü bir yaklaşım daha var ki bunlar sadece kendi iddialarını ispat sadedinde metin tenkidine başvurumaktadırlar.

Metin tenkidini gerekli gören bu akımlar içerisinde gelenekten istifade ederek sened ve metin tenkidini bir arada işleten mutedil yaklaşım daha isabetli görülmektedir. Bunlara, selef âlimlerimizin ortaya koydukları usul ve ilmi birikimden yararlanarak geçmişte usulcü ve fıkıhçıların yaptığı tenkide benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir. Onlar hem geleneği ihmal etmemiş hem de günümüzün birikimine sırt çevirmemişlerdir. Hadis mecmualarını bir bütün olarak reddetmemiş bilakis önemsemişlerdir. Tamamını reddetmedikleri gibi kutsal ve tartışılmaz da görmeyerek her bir hadisi ayrı ayrı tenkide tabi tutma cihetine gitmişlerdir. Hadislerin bağlam ve makası farklı olduğu için problemlerle olanla olmayı ayırma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu yaklaşımın hadis metni ile ilişkisi daha çok metnin literal anlamı üzerinden değil, bağlamı üzerinden kurulmuştur. Bu yaklaşımı benimseyenler genel olarak geleneği sorgulamakta fazla ileri gitmemişlerdir. Hem dinin ilk kaynaklarına dönme fikirleri hem de büyük kitlelere hitap etme hedefleri buna müsaade etmemiştir. Öte yandan farklı oranlarda da olsa akıl-nakil dengesini gözetmeye

çalışmışlardır. Batı ve oryantalizme karşı çıksalar da seçmeci bir mantıkla onlardan yararlanma cihetine de gitmişlerdir.

Metin tenkidini gerekli görenlerden aşırıya giderek radikal bir tutum benimseyen yaklaşım ise sünnetin büyük bir kısmına mesafeli duruş sergileyerek zaman zaman keyfi davranmış ve genellemeci bir tutum izlemiştir. Aceleci davranarak fazla araştırma yapmadan birçok rivayeti reddettikleri, senedi çoğu kez göz ardı ettikleri, aklı hakem kılmada aşırıya giderek birçok meselede isabetli değerlendirme yapamadıkları söylenebilir. Bu yaklaşıma sahip olanların bir kısmı gelenekteki çözüm ve tercih yollarından habersiz oldukları ve meselenin usûlüne dair bilgilerinin yetersiz olduğu görülmektedir. Modern zamanın algılarından etkilenerek çelişkili zannettikleri rivayetleri kolayca reddetme cihetine gitmişlerdir. Bununla birlikte bazı rivayetlerle ilgili çok yerinde tespitleri de olmuştur. Genel hatlarıyla metin tenkidi konusunda ciddi katkılar sağlamış olsalar da yöntem ve tenkitlerinde bazı sorunlar gözlemlenmektedir.

Kur'aniyyûn yaklaşımının Kur'an haricinde tüm rivayetlerden yüz çevirmeleri, onların, geleneksel dini kaynaklardan büyük oranda kopmalarına sebep olmuştur. Bu yaklaşım mensupları bazı rivayetlerin problem içermesi ve hadislerin Hz. Peygamber'den en az yüz yıl sonra yazılması gibi durumları bahane ederek bütün rivayetlerin bir kenara konması gerektiğine inanmışlardır. Kur'an ve sünnet etrafında oluşan İslam geleneğini tümünden reddetmişlerdir. Bu yaklaşımın, baştan itibaren sünneti kabul etmemesi ve hadislerle ilgili olumsuz tavır sergilemesi nedeniyle değerlendirmelerinin sağlıklı olmadığı görülmektedir. Meselelere ön yargılı olarak yaklaştıkları için yersiz ve zorlama değerlendirme yaptıkları ve varsayımlar üzerinden çelişkiler bulmaya çalıştıkları açıkça müşahade edilmektedir. Ayrıca gelenek eleştirisinin nerede başlayıp nerede biteceği tam olarak belli olmaması sübjektif kriterler uygulandığı izlenimini vermektedir. Bu yaklaşımın

oryantalizmden açıkça etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yaklaşımın izlemiş olduğu yöntem, Kur'an'a her şeyi söyletmenin önünü açmakta ve hadisleri bütün çeşitleriyle devre dışı bırakmaktadır. Ayrıca keyfi yorumların önünü açarak dinin anlaşılabilir hale gelmesine ve de nesiller boyu uygulana gelen sünnet geleneğinin ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir. Bu yaklaşım mensuplarının ortaya koydukları tenkidler çoğu zaman ilmi esaslarla çelişse de bazı değerlendirmelerinde isabet ettiklerini söylemek mümkündür.

Metin tenkidi çalışmalarının sosyal hayatın siyaset, teşrî, eğitim ve medya gibi alanlarına etki etmesi gayet tabiidir. Bu konudaki farklı yaklaşımların Mısır toplumu ve İslam dünyasının meselelerine kayıtsız kalmayarak çözüm önerilerinde bulunduğu ve bunu hayata geçirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Nitekim yazdıkları eserler ve çıkardıkları dergi ve gazeteler İslam âleminin birçok yerinde ilgiyle takip edilmiş ve akademik çevrelerin ilgisini çekmiştir. Buldukları görevlerdeki reformist çabaları ve siyasilerle kurdukları ilişkiler sayesinde pek çok reform yasasının çıkmasında etkili olmuşlardır. Yüksek eğitim kurumları ve hayır işleriyle uğraşan cemiyetlerin kurulmasında öncü roller üstlenmişlerdir. Dinler ve mezhepler arası yakınlaşmanın sağlanması için etkin faaliyetlerde bulunmuşlardır. Böylece sosyal hayatın pek çok alanına etki etseler de tutucu kesimlerin değişime direnen yapısını aşmadıkları için istenilen etkiyi sağlayamamışlardır. Yine düşünce ve ilmî alanda elde ettikleri başarıları siyaset ve hukuk gibi alanlara taşıyamamışlardır. Geleneksel çevrelerin toplum üzerindeki etkilerini aşamadıkları için halkla buluşmaları ve düşüncelerinin tesiri zaman almıştır. Halkın geniş kitlelerini kendi düşünceleri ile buluşturmakta her ne kadar zorlansalar da entelektüel çevreleri etkilediklerini söylemek mümkündür. Eğitim alanındaki reformları belli ölçüde semeresini verse de kalıcı hâle gelememiştir. Fakat her şeye rağmen tecdit ve ihya düşüncesinde

olanlara ilham kaynağı olmayı başarmışlardır. Medya üzerinden kendine yer açmaya çalışan bu yaklaşımın düşünceleri son yıllarda sosyal medya üzerinden hız kazanmış fakat bu gelişme kimi çevrelerce ilmi zeminden saptırılarak daha çok polemik türü tartışmalara kurban edilmiş ve itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Sünnet tartışmalarında çoğu zaman itidal çizgisinden uzaklaşmış ve bu tartışmalar daha çok ifrat-tefrit, takdis-takbih ve tadelil-tafdil zeminin de seyretmiştir.

Kanaatimize göre metin tenkidine ihtiyaç duyulduğu açık bir gerçektir. Ancak bunu yaparken bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda şu teklifleri zikredebiliriz:

1. Bu yaklaşımların ortaya koyduğu tenkidlerin ilmi çalışmalarla desteklenip derinlemesine incelenmesi ve karşılaştırmalı çalışmaların teşvik edilmesi
2. Tenkid konusu olan hadislere özellikle geleneksel yaklaşım tarafından verilen cevapların tahlil edilmesi
3. Mısır'daki sünnet tartışmalarının diğer ülkelerdeki etkilerinin izinin sürülmesi ve bu etkileşimin boyutlarının ortaya konması
4. Dünyada yapılan metin tenkidi çalışmalarının ülkemizdeki çalışmalarla karşılaştırılması
5. Ülkemizdeki metin tenkidi çalışmalarının farklı dillere çevirilerek bilgi transferlerine ivme kazandırılması
6. Türkiye'deki sünnet tartışmalarının sosyal hayata yansımalarının araştırılması

KAYNAKÇA

A'zamî, Muhammed Mustafa. *Menhecu'n-Nakdi in'de'l-Muhaddisîn*, Mektebetu'l-Kevser, Suudi Arabistan, 1990.

Abduh, Muhammed. *el-A'melu'l-Kamile li'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh*, thk. Muhammed İmâre, Dâru's-Şurûk, Kahire-Beyrut, 1993.

....., *el-İslamu ve'n-Nas'râniyye*, Dâru'l-Hadâse, Beyrut, 1988.

....., *Risaletu't-Tevhîd*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1994.

....., *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîmi Cüz'i Amme*, el-Cem'iyetu'l-Hayriyyeti'l-İslâmiyyeti, Mısır, 1922.

Abdulmuttalib, Rifat Fevzi. *Tevsîku's-Sünneti fi'l-Karni's-Sânî'l-Hicrî*, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1981.

Abdulhâdî, Abdulmuhdî Abdulkâdir. *Defu's-Şubuhâti ani's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-İmân, Kahira, 2001.

....., *el-Medhalu ile's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-İmân, Kahira, 2007.

Abdulkerim, Ahmed İzzet. *Târihu't-Talîm fi Mısır*, Mektebetu'n-Nasr, Kahire, 1945.

Abdulkerim, Fethî. *es-Sünnetu Teşrîun Lâzimun ve Dâimun*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1985.

Abdurrâzık, Ali. *el-İslam ve Usûlu'l-Hukm*, el-Mussesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşri, Beyrut, 2000.

Agitoğlu, Nurullah. *Hadis ve Bağlam*, Kitâbî Yayınları, İstanbul, 2015.

Ağrakça, Muhammed Hamidullah. 19. *Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri*, İstanbul, 2011.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid, Cemâl Abdullatif, Müessesetu'r-Risâle, Lübnan, 1999.

Ahmed Emin, Hüseyin. *Delîlu'l-Muslimi'l-Hazîn*, by., 1986.

....., *Havle'd-Da'veti ilâ Tat'biki's-Şerîati*, Dâru Suâdi's-Sabâh, Küveyt, 1992.

Ahmed Naim, Babanzâde. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara, 1987.

Akkâd, Abbas Mahmud. *es-Siddîka bintu's-Siddîk*, Nahdatu Mısır, Kahire, 2002.

Alvânî, Taha Câbir. *İşkâliyyetu't-Teâmuli mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, el-Ma'hedu'l-Âlemiyyu li'l-Fikri'l-İslâmî, Virginia, 2014.

....., *Mukaddime fi İslamiyyeti'l-Marife*, Dâru'l-Hâdî, Beyrut, 2001.

Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, Dâru's-Samîiy', Riyad, 2003.

Ammâş, Bedr b. Muhammed. *Eşheru Vucûhi Nakdi'l-Metni in'de Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye*, Mecelletu Câmiati Ümmi'l-Kurâ, c. XVII, sy. 33, s. 75.

Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, KURAMER Yayınları, İstanbul, 2018.

Aslan, Recep. *Çağdaş Bazı Müslüman Araştırmacıların Sünnet Kavramına Bakış Açuları*, Uluslararası İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı III (XII.-XIX. Yüzyıllar Arası), İstanbul, 2021, s. 285-288.

....., *Sünnet ve Sünnetin Günümüze Taşınması*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2020.

....., *Tarihten Günümüze Kur'an ile Yetinme Söyleminin Kritiği*, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, c. IX, s. 141-147.

Aşmâvî, Muhammed Said. *el-Hilâfetu'l-İslâmiyyetu*, Sînâ li'n-Neşr, Kahire, 1989.

....., *el-İslamu's-Siyasi*, Mektebetu Medbûlî es-Sagîr, Kahire, 1996.

....., *el-İslamu's-Siyasi*, Mektebetu Medbûlî's-Sagîr, Kahire, 1996.

....., *Hakîkatu'l-Hicâb ve Hucciyetu'l-hadîs*, Mektebetu Medbûlî's-Sagîr, Kahire, 1995.

....., *Hasâdu'l-Akl*, Muessesetu'l-İntişâri'l-Arabî, Beyrut, 2004.

....., *Usûlu's-Şerîa*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, 1983.

Atıyye, İzzet. *Mevsûatu Ulûmi'l-Hadisi's-Şerîf*, Vizâratu'l-Evkâf, Kahire, 2005.

Avvâ, Muhammed Selîm. *el-Fikhu'l-İslâmiyyu fi Tarîki't-Tecdîd*, Sefîru'd-Düveliyyetu li'n-Neşr, Kahire, 2006.

Aydın, Mehmet Akif. "Ali el-Hafîf" DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, c. II, s. 395.

Aydın, Mustafa. *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşîd Rızâ Örneği)*, Doktora tezi, Adana, 2018.

Aydın, Nevzat. *Hadisin Tespit Ve Tenkidinde Sünnete Arz'ın Fonksiyonu*, Doktora tezi, Samsun, 2008.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013.

....., *Hadis Tesbit Yöntemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmud Et-Tahhân, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1983.

....., *el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahman el-Azâzî, Dâru İbnu'l-Cevzî, ed-Demmâm, 1996.

....., *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986.

Bayram, İbrahim. *Mustafa Sabri Efendinin Mahmud Şeltut'un Hz. İsa'nın Ref' ve Nüzûlü Hakkındaki Fetvasına Eleştirileri*, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, c. I, sy. 1, Aralık, 2014, s. 110-135.

Bedir, Murteza. "Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî" DİA, TDV Yayınları, İstanbul, c. XXXVI, s. 523-525.

....., *Abdurrezzak Ahmed es-Senhûrî*, islam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, 2005, s.439-448;

Behî, Ahmed Abdulmun'im. *Mevkıfu'l-Ulemâ min Sahih el-Buhârî*, el-Arabî dergisi, sy. 89, Nisan, 1966, s. 12-16.

Behnesâvî, Sâlim Ali. *es-Sünnetu'l-Mufterâ Aleyhâ*, Dâru'l-Vefa, Kahire, 1989.

Bennâ, Cemal. *el-İslam ve Hürriyyrtu'l-Fikr*, yy., Kahire, 1999.

....., *el-Mer'atü'l-Muslimetu Beyne Tahriri'l-Kur'ani ve Takyîdi'l-Fukahâ*, by., ty.

....., *es-Sünnetu ve Devrahâ fi'l-Fikhi'l-Cedîd*, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, ty.

....., *Mesûliyyetu Feşeli'd-Devleti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 1994.

....., *Tecrîdu'l-Buhârî ve Müslim mine'l-Ahâdîsi'l-letî lâ Telzem*, Davetu'l-İhyâi'l-İslâmî, Kahire, ty.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

....., *Marifetu's-Süneni ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Va'y, Kahire, 1991.

Beyyûmî, Muhammed Recep. *en-Nahdatu'l-İslâmiyye fi siyeri 'Alâmihâ el-Muâsirîn*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1995.

....., "Muhammed Ahmed el-Gamrâvî", Mevsûatu 'Alâm el-Fikri'l-İslâmî, haz. Mahmud Hamdî Zakzûk, el-Meclisu'l-Âlâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Kahire, 2004, s. 905-909.

Bigiyef, Musa Cârullah. *Kitâbu's-Sünne*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Biltâcî, Muhammed. *Menhecu Omer İbn el-Hattâb fi't-Teşrî*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1970.

Bişrî, Târik. *el-Vadu'l-Kânûniyyi'l-Muâsir Beyne's-Şerîati'l-İslamiyyeti ve'l-Kanûni'l-Vadî*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1996.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavkı'n-Necât, Kahire, 2001.

Cassâs, Ebû Bekir. *el-usûl fi'l-Usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî, Küveyt, 1994.

Câvîş, Abdulaziz. *el-İslam'u-Dînu'l-Fitrati ve'l-Hurriyye*, Dâru'l-Hilâl, 1952.

Cemmâl, Hamed b. Sâdik. *İtticâhâtu'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Muâsiri fi Mısır*, Dâru Âlem el-Kütub, Riyad, 1994.

- Cenâbî, Ahmed Abd Vatbân.** *İftirâat el-Aşmâvî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Cevâbî, Muhammed Tâhir.** *Cühûdü'l-Muhaddisîn Fi Nakdi Metni'l-Hadisi'n-Nebeviyyi 'ş-Şerif*, Tunus, 1986.
- Cevâdî, Muhammed.** *Veşâicu'l-Fikri ve 's-Sulta*, Mektebetu'ş-Şurûku'd-Devliyye, Kahire, 2014.
- Ceyhan, Ayhan.** *Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme XIX Yüzyıl*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 5, 2008, s. 65-86.
- Coşkun, Selçuk.** *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014.
- Cündî, Enver.** *Mufekkirûn ve Udebâ' min Hilâli Âsârihim*, Dâru'l-İrşâd, Beyrut, ty.
- Çakan, İsmail Lütfi.** *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012
-, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.
- Dayf, Şevkî.** *Muhammed Hâtemu'l-Murselîn*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 2000 .
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah.** *Takvîmu'l-Edille*, thk. Halil Muhyiddin el-Mey's, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Dede, Fahrettin.** *İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasi ve Fikrî Yapılanma*, Sakarya, 2019.
- Demirel, Harun Reşit.** *Ezher'de Hadis İlimlerinin İhyası*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, sayı. 16, s. 130-141.
- Dicvî, Yusuf.** *Makâlât ve Fetâvâ*, Mec'mau'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Kahire, 1981.
- Dokuz, Ayşe.** *Çağdaş Hadis Yorumlarında Güncel Ön Kabullerin Etkisi*, Yüksek lisan tezi, Kayseri, 2018.
- Dumeynî, Misfir b. Gurmullah.** *Mekâyisu Nakdi Mutûni 's-Sünne*, Riyad, 1984.
- Dusûkî, Abdulaziz.** *'Alâmu'ş-Ş'iri'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, el-Mektebu't-Ticârî li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't Tvzî', Beyrût, 1970.
- Düzenli, Muhittin.** *Hadislerde Gizli Kusurlar*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2016.
- Ebû Bekir, Seyyid Salih.** *el-Edvâu'l-Kur'aniyye fi İktisahi'l-Ehadisi'l-İsrâîliyye ve Tethiri'l-Buhâriyyi minha*, by., ty.
-, *Buhârî'deki İsrailiyatın Tenkidî*, çev. Harun Ünal, Kuram Tevhid Yayınları, İstanbul, 2019.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî.** *Kitâbu's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, el-Mektebetu'l-Mekkiyye, Mekke, 1998.
- Ebû Hanife, Nu'mân b. Sâbit.** *el-Âlim ve'l-Müteallim*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Mat'baatu'l-Envâr, Kahire, 1949.
- Ebû Reyve, Mahmud.** *Advâun ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1994.

-, *Advâun ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Muessesetu Ensâriyyân, İnan, 1999.
-, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2013.
-, *Şeyhu'l-Mudîra Ebû Hureyre*, Messesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1993.
- Ebû Şâdî, Ahmed Zeki.** *Sevratu'l-İslam*, Dâru Mektebeti'l-Hâyât, Beyrut, ty.
- Ebû Şehbe, Muhammed.** *Difaun ani's-Sünne*, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 1989.
- Ebû Yusuf, Yakup b. İbrahim.** *er-Raddu alâ Siyer el-Evzaî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Ebû Zehra, Muhammed.** *Hâtemu'n-Nebiyîn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 2008.
-, *Zehratu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1987.
- Ebû Zehv, Muhammed.** *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid.** *el-Hitâbu ve't-Te'vîl*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Fas, 2008.
-, *en-Nass, es-Sulta, el-Hakîka*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Fas, 1995.
-, *Nakdu'l-Hitâbu'd-Dînî*, Sînâ li'n-Neş'ri, Kahire, 1994.
- Edhem, İsmail.** *min Mesâdir't-Târihi'l-İslamî*, Matbatu Salahiddin el-Kîrî, İskenderiye, 1936.
- Behiy, Ahmed Abdulmun'im.** *Mevkifu'l-Ulemâ min Sahîhi'l-Buhârî*, Mecelletu'l-Arabî, sy. 89, 1966, s. 12-16.
- Emin, Ahmed.** *Duha'l-İslam*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012.
-, *el-Mehdî ve'l-Meh'devîyye*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012.
-, *Fecru'l-İslam*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012.
-, *Zuhru'l-İslam*, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012.
-, *Zuamâu'l-İslâhi fi'l-Asri'l-Hadis*, Mektebetu'n-Nahda, Kahire, 1948.
- Eraydın, Seracettin.** *İslam Hukuku Açısından Son Dönem Hilafet Tartışmaları*, İzmir, 2018.
- Erdoğan, Mehmet.** *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ertürk, Mustafa.** *Metin Tenkidi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2017.
- Erul, Bünyamin.** *Hadis Tetkikleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2016.
-, "Sahabede Eleştiri Kültürü", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, ed. Mahsun Aytepe-Teceli Karasu, Ensar Yay., İstanbul, 2019.

Ezherî, Üsâme. *Cemharatu A 'lâmi 'l-Ezheri 'ş-Şerîf*, Mektebetu'l-İskenderiye, İskenderiye, 2019.

Fazlıoğlu, Şükran. “Tâhâ Hüseyin” DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. XXXIX, s. 377-379.

Fûde, Ferac. *el-Hakîkatu 'l-Gâibe*, Dâru'l-Fikri Li'd-Dirâseti Ve'n-Neşri Ve't-Tevzî', Kahire-Paris, 1988.

Gamrâvî, Muhammed Ahmed. *el-İslamu fî Asrı 'l-İlmi*, Matbatu's-Sâde, Mısır, 1973.

Ganim, Muhammed Abdulvahhap. *Eseru Medraseti 'l-Kadâi 'ş-Şer'î ale 'l-Fikri 'l-İslâmiyyi 'l-Muâsır*, Dâru'l-Makâsîd, İstanbul, 2018.

Gazâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fî 'l-İ'tikâd*, Dâru'l-Besâir, Kahire, 2009.

Gazâlî, Muhammed. *Düstûru 'l-Vih 'deti 's-Sekâfiyye Beyne 'l-Muslimîn*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997.

....., *el-İslam ve 'l-İstibdâdu 's-Siyâsî*, Nah'datu Mısır, Kahire, 2005.

....., *es-Sünnetu 'n-Nebeviyyetu Beyne Ehli 'l-Fkhi ve Ehli 'l-Hadis*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2015.

....., *et-Tarîku Min Hunâ*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1987.

....., *Fıkhu 's-Sîre*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2000.

....., *Hâzâ Dînunâ*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2001.

....., *Türâsune 'l-Fik'riyyu Fi Mizân 'i-Şer'i ve 'l-Akli*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2003.

Görgün, Halil. “Mustafa es-Sibâî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, c. XXXI, s. 357-359.

....., “Seyyid Kutub” DİA, TDV Yayınları, İstanbul, c. XXXVII, s. 64-68.

Görmez, Mehmet - Özafşar, Mehmet Emin. *Ebû Reyve ve Kitabı Üzerine*, İslami Araştırmalar, c: 5. sy. 1. Ocak 1991, s. 63-72.

....., *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2014.

....., *Sünnet Üzerine Bir Kitap ve Bir Açık Oturum*, İslami araştırmalar. c. 5, sy. 2, Nisan, 1991, s. 104.

....., *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ankara, 2020.

Gumârî, Ahmed b. es-Siddîk. *el-Mugîr*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1982.

Gül, Mutlu - Kahraman, Hüseyin. *Hiz. Ebû Bekr ve Hiz. Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları İle İlgili Rivayetlerin Tahlili*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 56:1 2015, ss.137-156.

Güler, Mustafa Taha. “Abdülmutââl es-Saîdî” DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, (gözden geçirilmiş 3. Basım) Ek-2. Cilt, s. 447-449.

Güler, Zekeriya. *Ebû Reyve'nin "Advâ Ale's-Sünne en-Nebeviyye" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1991, sy.. 4, s. 187-201.

....., *Hadis Tetkikleri*, İFAV Yayınları. İstanbul, 2015.

Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im - Subh, Ali Ali. *el-Ezher fi Elfi Âm*, elmektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, Kahire, 2012.

Hafif, Ali. *es-Sünnetu't-Teşriyyetu*, Mecelletü'l-Müslimi'l-Muâsır, Yıl. 20, sy. 78, s. 128.

Hâkim, en-Nisâbûrî. *el-Müstedrak ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Halid, Muhammed Halid. *ed-Devletu fi'l-İslam*, Dâru'l-Mukattam, Kahire, 2004.

....., *Min Hunâ Neb'de'*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1974.

Halife, Reşâd. *er-Risâletu's-Semâviyyetü'l-Hâtemetu li'l-İslami ve'l-Muslimîn*, by., ty.

Halil, Halil Ahmed. *Mevsûatu A'lâmi'l-Arabi'l-Mubdiîn fi'l-Karni'l-İşrîn*, el-Muessetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 2001.

Hamd, Ğanim Kadduri. *Kur'an-ı Kerim'in Sayı İ'cazı Tevehüm mü Gerçek mi?*, çev. Halil Sağlamoğlu, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 25, 2015, s. 154-155.

Hamza, Muhammed Abdurrezzak. *Zulumâtu Ebû Reyve*, el-Mat'baatu's-Selefiyye, Kahire, 1958.

Hanefî, Hasan. *Ulûmu'l-Hadîs min Nakdi's-Senedi ilâ Nakdi'l-Metn*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, 2012.

....., *Zikrayât*, Müessesetu'l-Hindâvî, İngiltere, 2018.

Hansu, Hüseyin. *Hadisçilik ve Kur'ancılık Kısacasında Kur'an ve Hadis*, Hikav Yay., İstanbul, 2022.

Hâşim, Ahmed Ömer. *Difâun Ani'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Mektebetu Vehbe, Kahira, 2000.

....., *el-Muhaddisûn fi Mısır ve'l-Ezher*, Mektebetu Garîb, Kahire, 1993.

Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hayâtu Muhammed*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1997, s. 34.

Hidrî, Muhammed. *Muhâdarâtu Târihi'l-Ümeme'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye*, thk. Muhammed el-Osmânî, Dâru'l-Kalem, Beyrut. 1986.

Hırşî, Süleyman b. Salih. *Nezarâton Şeriyye fi Fikri Münharif*, Ravâfid, Beyrut, 2008.

Hille, Muhammed Ali. *el-Ezher fi'l-Erşîfi'l-Misrî*, Dâru'l-Kutubi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 2015.

Hüseyin, Taha. *Mir'âtu'l-İslâm*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1982.

Itr, Nuraddin. Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Reyve”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, c. X, s. 214-215.

İbn Cemâa, Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî. *el-Menhelu'r-Revî fi Muhtasari Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Daru'l-Fikr, Suriye, 1986.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, tah. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, by., 1979.

İbn Hacer, el-Askalânî. *en-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr, el-Câmiatu'l-İslamiyye, Medine, 1984.

....., *Nuzhetu'n-Nazar fi Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Nureddin Itr, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan, 2011.

İbn Haldûn, Abdurrahman. *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Dâru Ya'rib, Dimaşk, 2004.

İbn Kayyim, el-Cevziyye. *el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahîhi ve'd-Dâif*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyyeti, Halep, 1982.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs*, thk. Ebû Usâme Selîm, Dâru İbn Affân, Kahire, 2009.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ty.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ty.

İbn Teymiyye, Takıyyuddin. *Minhacu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Raşâd Sâlim, 1986.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Kitâbu'l-Mavdûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1966.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir. *Sirâcu'l-Murîdîn fi Sebîyli'd-Dîn*, thk. Abdullah et-Tevartî, Dâru'l-Hadîs el-Kettâniyye, Tanca, 2017.

İdlibî, Salahuddin. *Menhecu Nakdi'l-Metni inde Ulemâi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Muessesetu İkra' el-Hayriyye, Kahire, 2013.

İmâre, Muhammed. “Muhammed el-Gazzâlî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, c. XXX, s. 528-530.

....., *ed-Duktor Yusuf el-Karadâvî el-Medresetü'l-Fikriyye ve'l-Meşrûu'l-Fikrî*, Nehdatu Mısır, Kahire, 1997.

....., *el-İslam Ve Felsefetu'l-Hukm*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1989.

....., *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu ve'l-Marifetu'l-İnsâniyye*, Nahdatu Mıs'ra, Kahira, 2000.

-, *es-Sünnetu't-Teşrîyyetu ve Gayru't-Teşrîyye*, Nahdatu Mıs'ra, Kahire, 2001.
-, *Hakâikun ve Şubuhâtun Havle's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2010.
-, *Meâlimu'l-Menheci'l-İslâmî*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2008.
-, *Sukût el-Gulû el-İlmânî*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2002.
- İsa, Abdurrazzak.** *Muhammed İmâre Dâiyetu'l-İhyâi ve't-Tecdîdi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2011.
- Juynboll, G.H.A.** *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- Kandemir, Mehmet Yaşar.** *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor?*, Tahlil Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karacabey, Salih.** *Hadis Tenkidi*, Emin Yayınları, Bursa, 2013.
- Karadâvî, Yusuf.** *el-Mer'ciyyetu'l-Ulyâ fi'l-İslam li'l-Kur'ani ve's-Sünne*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2012.
-, *es-Sahvatu'l-İslâmiyyetu Beyne'l-İhtilâfi'l-Meşruî ve't-Teferruki'l-Mezmûm*, Kitâbu'l-Ümme, Katar, 1982.
-, *Fetâvâ Muâsıra*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra/Mısır, 1993.
-, *İbnu'l-Karyeti ve'l-Kitâb*, c. III, s. 274-276.
-, *Keyfe Neteâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra/Mısır, 1992.
-, *Mevkifu's-Şeyh el-Gazâlî min'es'-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mecelletü Merkezi Buhûsi's-Sünneti ve's-Siyra, sy. 8, 1995, s. 379-380.
-, *Min Fikhi'd-Devletif fi'l-İslam*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2001.
-, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karaman, Hayreddin.** *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kasım, Abdülhakim Abdülğani.** *Tarihu'l-Beasâti'l-Misriyye ilâ Avrupa fi Asri Muhammed Ali*, Mektebetu'l-Medbûlî, Kahire, 2010.
- Kavak, Özgür.** "Ali Abdurrâzık" DİA, TDV Yayınları, Ankara, 2020, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. Cildinde, s. 74-77.
- Keleş, Ahmet.** *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2017.
-, *Hadislerin Kurân'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
-, *Sünnet Yeni Bir Usul Denemesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kesgin, Salih.** *Hadisleri Anlama Sorunu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2016.

- Kevserî, Muhammed Zahid.** *Makâlât el-Kevserî*, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, ty.
- Kılıç, Hulusi.** “Ahmed Emin” DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, c. II, s. 62-64.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri.** *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Otto Yayınları. Ankara, 2013. ,
....., *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Kırkız, Mustafa.** *el-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2014, s. 167-189;
- Kışık, Muhammed Celâl.** *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî Beyne'n-Nakdi'l-Âtib Ve'l-Med'hi's-Şâmit*, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1990.
....., *Havâtır Müslim fi'l-Meseleti'l-Cinsiyye*, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1992.
- Koçkuzu, Ali Osman.** *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.
- Koşfî Abdurrahim, Ahmed.** *Menâhîcu'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-Akîdeti'l-İslâmiyyeti fi'l-Asril Hadîs*, Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2018.
- Köktaş, Yavuz.** *100 Soruda Hadis Meseleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
....., *Günümüz Hadis Problemleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Köse, Saffet.** “Muhammed Ebû Zehre” DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, c. XXX, s. 517-520.
- Kurt, Gülfem.** *Kasım Emin ve Kadınların Özgürlüğü Bağlamında Eğitimle İlgili Görüşleri*, Yüksek lisans tezi, Ankara, 2014.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed.** *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah et-Türkî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- Kutub, Seyyid.** *fi Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2003.
- Küçük, Raşit.** “Metin”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 413.
- Lâşin, Musa Şahin.** *es-Sünnetu Kulluhâ Teşrîun*, Câmîiatu Katar, Katar, ty.
....., *es-Sünnetu ve't-Teşrîu*, Mecelletu'l-Ezheri, Kahire, 1990.
- Mağribî, Abdulkadir.** *Cemaluddin el-Efgânî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1987.
- Mahir, Ahmed Abduh.** *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Beyne'd-Dessi ve't-Tahrîf*, by., 2014.
- Mahmud, Abdulhalim.** *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, 2002.
- Mahmud, Mustafa.** *eş-Şefâa*, Dâru Ahbâri'l-Yevm, Kahire, 1999.

Malik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.

Mansûr, Ahmet Subhî. *el-Kur'an ve Kefâ Masdaran lit-Teşrî'l-İslâmî*, Muessesetu'l-İntişârî'l-Arabî, Beyrut, 2005.

Mansûr, İsmail. *Tebîrû'l-Ummeti bi Hakîkati's-Sünne*, Mısır, 1995.

....., *Şifâu's-Sadr Binefyi Azabi'l-Kabr*, by., Kahire, 1994.

Maşalı, Mehmet Emin. “Nasr Hâmid Ebû Zeyd”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. Cilt, s. 377-381.

....., *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Cağfer Karadaş, Ensar Yay., İstanbul, 2016, s. 243-249.

Meczûb, Muhammed. *Ulemâ ve Mefekkirûn Araftuhum*, Dâru's-Şevâf, Kahire, 1992.

Medenî, Muhammed. *el-Muhâdarâtu'l-Âmme*, Mat'baatu'l-Ezheri, Kahira, 1961.

....., *Vasatiyyetu'l-İslam*, Dâru'l-Beşir, Kahire, 2016.

Medhalî, Rabî b. Hâdî. *Keşfu Mevkîfi'l-Gazâlî mine's-Sünneti ve Ehlihâ ve Nakdu Ba'di ârâihî*, by., ty.

Misir, Sezgin. *Yusuf el-Karadâvî'nin Hadis ve Sünnet ile İlgili Görüşleri*, Yüksek lisans tezi, Rize, 2010.

Muallimî, Abdurrahman b. Yahya. *el-Envâru'l-Kâşife*, Âlemu'l-Kutubi, Beyrut, 1982.

Muhâfaza, Ali. *el-İtticâhâtu'l-Fikriyyetu inde'l-Arabî fi Asrı'n-Nahda*, el-Ehliyyetu li'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1987.

Muhammed Yusuf, Abdurrahman. *el-Kur'aniyyûn fi Mısır*, Dâru'l-Beyân, Kahire, 2012.

Mut'inî, Abdulazîm. *eş-Şühuhâtu's-Selâsûn*, Mektebetu Vehbe, Kahira, 1999.

Müslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi el-Kutubi'l-Arabîyye, Beyrut, 1991.

Müştehirî, Muhammed es-Said. *es-Sünnet ve't-Teşrî Beyne Ezmeti't-Tehâsumi ve't-Tekfîr*, by., ty.

....., *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu Hakikatun Kur'âniyye*, Kahire, 2005.

....., *Ezmetu'l-Mustalahi'd-Dînî*, Daru'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 2010.

Neccâr, Abdulvahhâb. *Kasasu'l-Enbiyâ*, Matbatu'n-Nasr, ty.

Nemir, Abdulmîn. *el-İctihâd*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, Kahire, 1987.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen en-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbûati'l-İslâmîyye, Halep, 1984.

- Nevfel, Abdurrezzak.** *Es'iletun Harice*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Lübnan, 1983.
- Nîsâbü'rî, el-Hâkim.** *el-Müstedrak*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Oruçhan, Osman.** *Hadis ve Bilim*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.
- Öz, Betül.** *Ahmed Emîn'in Hadise Bakışı*, Yüksek lisans tezi, Bursa, 2018.
- Özafşar, Mehmet Emin.** *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2015.
-, *Hadisi Yeniden düşünmek*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Özervarlı, M. Sait.** "Muhammed Abduh", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, c. XXX, s. 480-485.
- Özsoy, Abdulvahap.** *Hadis Tenkidi*, Beka Yayınları, İstanbul, 2016.
- Polat, Fethi Ahmet.** *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Cağfer Karadaş, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 219-222.
- Polat, Salahattin.** *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
-, *Metin Tenkidi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015.
- Rahman, Hafijur.** *Modern İslami Siyasal Düşüncede Devlet Kavramı: Yusuf El-Karadâvî ve Raşid el-Gannuşî'nin İslam Devletine Yönelik Yaklaşımları*, Doktora tezi, Ankara, 2020.
- Râzî, Fahreddin.** *el-Mahsûl fî İlmi Usûlu'l-Fıkhi*, thk. Taha Câbir el-Alvânî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir.** *Muhtâru's-Sihâh*. Dâru Ammâr, Ürdün, 2005.
- Rızâ, Muhammed Reşid.** *el-Hilafetu*, Hindâvî, Kahire, 2013.
-, *el-Menâr ve'l-Ezher*, Matbaatu'l-Menâr, Mısır, 1933.
-, *Mecelletu'l-Menâr*, Matbatu'l-Menâr, Kahire, 1315/1898.
-, *Tarihu'l-Ustâzi'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh*, Dâru'l-Fadîle, Kahire, 2006.
-, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Menâr, Kahire, 1947.
- Rüzgaresen, Recep.** *Modern Dönemde İslam'da Devlet Tartışmaları (Ali Abdurrâzık Ve Muhammed Ziyauddin er-Reyyis Örneği)*, Yüksek lisans tezi, Bingöl, 2021.
- Safvet, Ahmed Efendi.** *Bahsun fî Kâideti İslah Kanûni'l-Ahvâli's-Şahsiyye li'l-Mahâkimi's-Şeriyeye*, Cercî Garzûzî, İskenderiye, 1917.
- Saîdî, Abdulmüteâl.** *fî Meydâni'l-İctihâd*, Cemiyetu's-Sekâfetu'l-İslâmiye, Kahire, ty.
-, *Hurriyyetu'l-Fikri fi'l-İslam*, Müessesetu'l-Matbûâtî'l-Hadise, Kahire, ty.
-, *Kadıyyetu Mucâhidin fi'l-İslâh*, Mat'baatu'l-İtimâd, Mısır, ty.

....., *Nakdu Nizami't-Ta'lîmi'l-Hadîsi li'l-Ezheri's-Şerîf*, el-Matbaatu'l-Umûmiyye, Tanta, ty.

....., *Tarihu'l-İslâh fi'l-Ezheri*, Matbaatu'l-İtimad, Mısır, ty.

Saîdî, Hasan Fevzi Hasan. *el-Menhecû'n-nakdi inde el-Mütekaddimîn min'e-Muhaddisîn ve Eseru Tebâyuni'l-Memnhec*, Câmîatu Aynu's-Şems Külliyyetu't-Terbiye Kısmu'l-Lügatî'l-Arabiyye ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Kahire, 1993.

Sakallı, Talat. *Hadis Tenkidi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014.

Sakkâ, Ahmed Hicâzî. *Lâ Nesha fi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1978.

San'ânî, Abdurrazzâk. *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Â'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983.

San'ânî, Muhammed b. İsmail. *Tavdîhu'l-Efkâr li-Meâni Tenkîhi'l-Enzâr*, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine, ty.

Sehâvî, Şemsuddîn. *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfîyyeti'l-Hadis*, thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetu's-Sünne, Kahire, 2003.

Senhûrî, Abdurrezzak Ahmed. *Fikhu'l-Hilafe*, Muessetu'r-Risâle, 2000.

....., *İlmu Usûli'l-Kânûn*, Mat'batu Fethullah İlyâs Nurî ve Evlâdihî, Mısır, 1936.

Senyân, Süleyman b. Salih. *İstidrâku Ba'di's-Sahâbeti me Hafîye alâ Ba'dihim mine's-Sünen*, Mektebetu'l-Meliki Fehd el-Vataniyye, Medine, 2008.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b Ahmed. *Usulu's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Sıdkî, Muhammed Tevfik. *Dinu'l-Lâhi fi Kutubi Enbiyâih*, Matbaatu Mecelleti'l-Menâr, Kahire, 1912.

....., *Mecelletu'l-Menâr*, Matbatu'l-Menâr, Kahire, 1315/1898.

Sibâî, Mustafa. *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebu'l-İslâmî/Dâru'l-Verrâk, ty.

Suhlûl, es-Seyyid Ahmed Ahmed. *Nakdu'l-Metni inde'l-Muhaddisîn*, Mu'temer "Kırâatu't-Turâsi'l-İslâmî Beyne Davâbiti'l-Fehmi ve Şetahâtî'l-Vehmî", Kahire, 2018.

Suiçmez, Yusuf. *Sahabe ve Tabiin Sözlerrinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, OTTO Yayınları, Ankara, 2015.

Suyûtî, Celâluddîn. *Aynu'l-İsâbe fi İstidrâki Aişe ala's-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Mektebetu'l-İlmi, Kahire, 1988.

....., *Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, Riyad, 1993.

Sübkî, Takiyyüddin. *es-Seyfu's-Sakîl*, el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, Kahire, 2003.

Sülemî, Muhammed b. el-Fâtımî. *Ulemâu'l-Magribi'l-Muâsirîn*, Matbaatu'n-Necâhi'l-Cedîde, Dârülbeyzâ, 1992.

Şafî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mat'baatu Mustafa el-Babi'l-Halebî, Mısır, 1938.

Şahhâte, Muhammed Seyyid Ahmed. *Mevkifu'd-Dâiyeti'l-Kebîr eş-Şeyh Mihammed el-Gazâlî mine's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Daru's-Selâm, Kahire, 2009.

Şahin, Abdussabûr. *Hakâiku'l-İslami fî Muvaceheti Şübuhâti'l-Muşekkikîn*, el-Meclisu'l-Âlâ li'ş-Şûni'l-İslâmiyye, Kahire, 2002.

Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Kitâbu ve'sünnetu Yecibu en Yekûnâ Masdara'l-Kavânîni fî Mısır*, Dâru'l-Kutubi's-Selefiyye, Kahire, 1986.

Şal, Seyyid Ahmed. "Mahmûd Şeltût" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. XXXVIII, s. 494-495.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvâfakât*, Dâru İbnu Affân, ed-Demmâm, 1997.

Şelebî, Ahmed. *Mevsûatu't-Tarihi'l-İslâmî*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire, 1978.

....., *Mukaranetu'l-Edyâni'l-Mesîhiyye*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire, 1998.

Şeltût, Mahmud. *el-Fetâvâ*, Daru'ş-Şurûk, Kahire, 2004.

....., *el-İcmau ve Subûtu'l-Akîde*, Mecelletu'r-Risâle, sy. 519, s. 466.

....., *el-İslamu Akîdetun ve Şerîatun*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2001.

....., *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerîm el-Eczâu'l-Aşarati'l-Üvlâ*, dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2004.

Şentürk, Recep. *Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı*, çev. Mehmet Fatih Serenli, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.

Şerifi, Mustafa b. Muhammed. *Masâdiru't-Teşrî inde Abdulcevvâd Yasin*, Mecelletu Dirâsât İslâmiyye, c. 9, sy.1, Cezayir, 2014. s. 111-112.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fevâidu'l-Mecmûa' fi'l-Ahâdisi'l-Mevdûa*, thk. Abdurrahman el-Muallimî el-Yemânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

....., *Neylu'l-Evtâr*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1993.

Şeyyâl, Cemâluddin. *Rifâa et-Tahtâvî*, Hindâvî, İngiltere, 2017.

Şimşek, Murat. *H. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

Şirbînî, İmâd es-Seyyid. *es-Sünnetu'n-Nebeviyyetu fî Kitâbâti 'A'dâi'l-İslâm Münâkaşatuhâ ve'r-Raddu aleyhâ*, Dâru'l-Yakîn, Mısır, 2002.

Tabarânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman. *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1989.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed. *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu'r-Risâle, Suriye, 1994.

Tebrîzî, Şemsuddin. *Şerhu'd-Dîybâci'l-Müzehheb*, Matbatu'l-Halabî, Mısır, 1931.

Tehânevî, Zafer. *Kavâidu fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1972.

Telîme, İsâm. *La Rac'me fi'l-İslam*, Cusûr li't-Tercumeti ve'n-Neş'r, Beyrut, 2021.

....., *Yusuf el-Karadâvî Fakîhu'd-Duât ve Dâiyetu'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2001.

Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed İsâ. *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Kahire, 1978.

Tiryaki, Fatih. *Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları*, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2015, Yıl:1, c. I. s. 13-25.

Ugan, Zâkir Kâdirî. *Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler*, Dârus-Sünne, Samsun, 2000.

Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara, 2012.

....., *Hadis Kültürü ve Eleştirisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2021.

Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâmu Dînu'l-Hidâyeti ve'l-İslâh*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1991.

....., *es-Siyratu'l-Muhammediyye*, ed-Dâru'l-Mısırıyyetu'l-Lübnâniyye, Kahire, 1993.

Verdânî, Salih. *Difâun ani'r-Rasûl*, Dâru'r-R'ay, by., 1998.

Yasin, Abdulcevvad. *es-Sul'tatu fi'l-İslâm*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Fas, 2000.

Yatkın, Nihat. *Hadisi Anlamada Yöntem*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013.

Yavuz, Adil. *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ferîd Vecdî" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. XII, s. 393-395.

....., "Zâhid Kevserî" DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, c. XXXIV, s. 80-81.

Yıldırım, Enbiya. *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.

....., *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014.

....., *Kur'an Bize Yeter Söylemi*, Takdim Yayınları, Ankara, 2019.

Yıldırım, Umut Turgut. *Laiklik ve Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye, Fransa Ve Mısır: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2020, sy. 41, Denizli, s. 564-579.

Yılmaz, Hasan Kamil. “Abdülhalîm Mahmud” DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, c. I, s. 213.

Yusuf, Abdurrahman Muhammed. *el-Kur’aniyyûn fi Mısır*, Dâru’l-Beyân, Kahire, 2012.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul, 2012.

....., *Hadis Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.

Zakzûk, Mahmud Hamdî. *Hevâmiş alâ Ezmeti’l-Fikri’l-İslâmiyyi’l-Muâsır*, by., 2014.

Zavalsız, Halit. “Abbas Mahmûd Akkâd” DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, c. II, s. 267-269.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed. *Tezkiratü’l-Huffâz*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Zerkeşî, Bedruddîn. *el-Bahru’l-Muhît*, Dâru’s-Safva, Mısır, 1992.

....., *el-İcâbe li İrâdi Me’stedrrakethu Âişetu ala’s-Sahâbe*, thk. Bünyamin Erul, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2004.

....., *en-Nuket alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, thk. Zeynulâbidin b. Muhammed, Ad’vâu’s-Selef, Riyad, 1998.

....., *Hiz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, trc. Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara, 2014.

Zeryûh, Muhammed b. Ferid. *el-Muâradâtu’l-Fikriyyetu’l-Muâsıratu li Ahâdisi’s-Sahâhayn*, Tekvîn li’l-Dirâsât ve’l-Ebhâs, Suudi Arabistan, 2020.

Ziriklî, Hayruddin. *el-A’lâm*, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

<https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2007/05/17/88613.html>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=EOW9XYzww4>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=gBQpy8GE1Y>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=1B8DyYEib0s>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=2hPGmeCdJV8>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=cBhs0tKiaiw>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=D8Ad8QV07xo>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=eII4lrhl7kA>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=fCYn_Si6IWA. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=fr4skZU4AQo>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=GeBKRW8JryM>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=Izqj3Ve_nXU. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=-K-GQY0BaIo&t=231s>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=KML_2rjyL4Y. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=KNcgweAglvw>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=kUx1IJwMqcU>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=L8JNnSE8MVg>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=MAyQsx02uWE>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=MBGsy67CSdQ>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=mqCoWD_kFdE. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=mV7NLNwQtSE&list=PLznkin5eO9r4yekA_2oX5e19XocjBVi-x&index=6. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=NNtpLNR_nJ8. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=praodh1Y1g4>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=puuCbnSONIk>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=QLr1K1pF_xw. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

https://www.youtube.com/watch?v=tnNeR_JQScA. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=UYYNAscQuuE>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=vGWLQ5ktZ4k&t=1s>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=wCTO8Xg69IY&t=1133s>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=xByEmat7zwc>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=XCdjYCPp3rI&t=650s>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=xQMxFt3g9U4&t=2s>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=YDEzx2CBmio&list=PLbYxykGNUur38gLoI62qs1CrcYBjzQwDI&index=19>. (Erişim tarihi: 15.06.2022)

<http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=19275&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%af%d8%b9%d9%88%d8%a9+%d9%84%d8%aa%d9%86%d9%82%d9%8a%d8%a9>. el-Ahrâr, (2007, 1 Haziran). (Erişim tarihi: 15.05.2022)

<http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=244847&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%b4%d8%a8%d9%87%d8%a7%d8%aa+%d8%a7%d9%84%d9%85%d8%ab%d8%a7%d8%b1%d8%a9>. el-Ahbâr, (2003, 13 Şubat). (Erişim tarihi: 15.05.2022)

<http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=247315&lang=ar&All=%d8%ae%d8%b1%d9%88%d8%ac+%d8%b9%d9%86+%d8%a7%d9%84%d8%af%d9%8a%d9%86>. el-Ahrâm, (1999, 11 Haziran). (Erişim tarihi: 15.05.2022)

- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=302442&lang=ar&All=%d9%87%d9%84+%d8%a7%d9%84%d8%b3%d9%86%d8%a9+%d8%a7%d9%84%d9%86%d8%a8%d9%88%d9%8a%d8%a9>. el-Ahrâr, (2000, 14 Temmuz). (Erişim tarihi: 15.05.2022)
- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=312719&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%ae%d8%aa%d8%a7%d9%86+%d9%85%d8%b1%d8%a9>. el-Vefd, (1994, 23 Aralık). (Erişim tarihi: 15.05.2022)
- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=485055&lang=ar&All=%d9%81%d9%8a+%d9%86%d8%af%d9%88%d8%a9+%d9%85%d8%b4%d9%8a%d8%ae%d8%a9>. el-Vefd, (1998, 27 Mart). (Erişim tarihi: 15.05.2022)
- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=493325&lang=ar&All=%d9%87%d9%84+%d9%8a%d8%ac%d9%88%d8%b2+%d8%a5%d8%b3%d8%aa%d8%a8%d8%b9%d8%a7%d8%af>. el-Ahrâm, (2003, 9 Mayıs). (Erişim tarihi: 15.05.2022)
- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=55087&lang=ar&All=%d9%85%d9%86%d9%83%d8%b1%d9%8a+%d8%a7%d9%84%d8%b3%d9%86%d8%a9>. el-Ahrâr, (1999, 14 Ağustos). (Erişim tarihi: 15.05.2022)
- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=55090&lang=ar&All=%d8%a7%d9%84%d8%b9%d9%84%d8%a7%d9%82%d8%a9+%d8%a7%d9%84%d8%ae%d9%81%d9%8a%d8%a9>. el-Ahrâr, (1999, 5 Ağustos). (Erişim tarihi: 15.05.2022)
- <http://cedej.bibalex.org/DocumentFrm.aspx?documentID=826105&lang=ar&All=%d9%83%d8%aa%d8%a8+%d8%a7%d9%84%d8%a8%d8%ae%d8%a7%d8%b1%d9%8a+%d9%88%d9%85%d8%b3%d9%84%d9%8>. Rûze'l-Yûsuf, (2007, 17 Mayıs). (Erişim tarihi: 15.05.2022)

ÖZET

Önemli bir ilim havzası olan Mısır'ın, İslam dünyasındaki merkezi konumu ve çeşitli düşüncelere ev sahipliği yapması ilgi odağı olmasına neden olmuştur. 19. Yüz yılda Mısır'da yaşayan bazı Müslüman entelektüeller, Batı düşüncesinin meydan okumaları karşısında İslam aleminin çağın gerisinde kaldığını düşünerek bu durumdan kurtulmak için çareler aramaya başlamış ve bu arayışlar neticesinde ıslah ve tecdit hareketleri doğmuştur. Mevcut kötü durumdan kurtulmak için ileri sürülen öneriler arasında dini ilimlerin ıslah edilmesi de yer almış ve doğal olarak sünnetle ilgili meseleler de gündeme gelmiştir. Sünnet konusu gündeme gelince tabii olarak metin tenkidi meselesi bu önerilerin bir parçası olmuştur. Rivayetlerin değerlendirilmesinde gelenekte de izleri görülen metin tenkidine öncelik tanınması gerektiği düşüncesi, ıslah ve tecdit fikrini savunanlar tarafından ileri sürülmüştür. Mısır'da ciddi tartışmalara sebep olan bu durum, farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlarken sosyal hayatın muhtelif alanlarında da ciddi etkiler meydana getirmiştir. Mısır'da metin tenkidi konusundaki yaklaşımları dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; metin tenkidine mesafeli duran geleneksel yaklaşım, metin tenkidini gerekli gören mutedil yaklaşım, metin tenkidinde aşırıya giden radikal yaklaşım ve sünneti toptan reddeden Kur'âniyyûn yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımların metin tenkidi uygulamaları, inanç, teşri, din ve dünya ile ilgili birçok konudaki hadisleri kapsamıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Metin Tenkidi, Geleneksel yaklaşım, Mutedil yaklaşım, Radikal yaklaşım, Kur'âniyyûn.

ARSTRACT

Being an important scientific basin, Egypt's central position in the Islamic world and its hosting of various ideas caused it to be a centre of attention. Some Muslim intellectuals living in Egypt in the 19th century, thinking that the Islamic world was behind the times in the face of the challenges of Western thought, started to seek solutions to get rid of this situation, and as a result of these searches, reform and renewal movements were born. Among the suggestions put forward to get rid of the current bad situation, the improvement of religious sciences was also included, and naturally, issues related to sunnah came to the fore. When the issue of sunnah came to the fore, naturally, the issue of text criticism became a part of these proposals. The idea that text criticism, whose traces are also seen in the tradition, should be prioritized in the evaluation of the narrations, has been put forward by the advocates of the idea of reform and renewal. While this situation, which caused serious debates in Egypt, paved the way for the emergence of different approaches, it also had serious effects in various areas of social life. It is possible to collect the approaches to text criticism in Egypt under four main headings: The traditional approach that stays away from the criticism of the text, the moderate approach that sees the criticism of the text as necessary, the radical approach that goes to the extreme in the criticism of the text, and the Quranic approaches that reject the sunnah altogether. The text criticism applications of these approaches included hadiths on many subjects related to belief, law, religion and the world.

Key words: Hadith, Text Criticism, Traditional Approach, Moderate Approach, Radical Approach, Quraniyyun